

ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-8213 (ONLINE)

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶӢ ВА
СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND
ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА, ОБ-
ЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW
(SCIENTIFIC JOURNAL)**

2025. №3(7)

ДУШАНБЕ, 2025

**МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ “МАСОИЛИ
МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҚОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти
иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо
дар маҷаллаи мазкур ба муаллиф вогузор
карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷой дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи
ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишони Марказ:
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
Сомонӣ маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “АКТУАЛЬНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА”**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и предприниматель-
ства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержания
и достоверности использованной информа-
ции несет автор статьи в данном журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса науч-
ного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов раз-
мещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Рес-
публики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском цен-
тре МУПТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджики-
стан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**SCIENTIFIC JOURNAL “CURRENT
PROBLEMS OF THE MODERN STATE,
SOCIETY AND LAW”**

**Journal Founder: International University of
Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is re-
sponsible for the content and reliability of the
information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the offi-
cial website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the Re-
public of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET Pub-
lishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Du-
shanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармухаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET D.E.S., Professor Asrorzoda U.S.

**АЪЗОӢНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ /
MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD**

Қудратов Н.А. - муовини сармухаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - заместитель главного редактора, доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - Deputy Chief Editor, Doctor of Law, Professor
Иброҳимов С.И. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Иброҳимов С.И. - доктор юридических наук, профессор	Ibrahimov S.I. - Doctor of Law, professor
Бобочонзода И.Х. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Бободжонзода И.Х. - доктор юридических наук, профессор	Babajonzoda I.H. - Doctor of Law, Professor
Меликов У.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Меликов У.А. - доктор юридических наук, профессор	Melikov U.A. - Doctor of Law, Professor
Буризода Э.Б. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Буризода Э.Б. - доктор юридических наук, профессор	Burizoda E.B. - Doctor of Law, Professor
Нематов А.Р. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Нематов А.Р. - доктор юридических наук, профессор	Nematov A.R. - Doctor of Law, Professor
Раҷабов С.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Раджабов С.А. - доктор юридических наук, профессор	Rajabov S.A. - Doctor of Law, Professor
Зоир Қ.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Зоир Дж.М. - доктор юридических наук, профессор	Zoir J.M. - Doctor of Law, Professor
Исмоилов Ш.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Исмоилов Ш.М. - доктор юридических наук, профессор	Ismoilov Sh.M. - Doctor of Law, Professor
Кабиров Х.Ш. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Кабиров Х.Ш. - доктор филологических наук, профессор	Kabirov H.Sh. - Doctor of Philology, Professor
Рустамова Г.Р. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Рустамова Г.Р. - доктор филологических наук, профессор	Rustamova G.R. - Doctor of Philology, Professor
Ҳотамов Н.Б. - доктори илмҳои таърих, профессор	Хотамов Н.Б. - доктор исторических наук, профессор	Hotamov N.B. - Doctor of Historical, professor
Ҷононов С. - доктори илмҳои таърих, профессор	Джононов С. - доктор исторических наук, профессор	Jononov S. - Doctor of Historical, Professor
Ҳоҷаев Қ.Т. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Ходжаев Қ.Т. - доктор педагогических наук, профессор	Khojaev K.T. - doctor of Pedagogical sciences, Professor
Мирзоев А.Р. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Мирзоев А.Р. - доктор педагогических наук, профессор	Mirzoev A.R. - Doctor of Pedagogical sciences, Professor
Ҷабборов Ф.Н. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Джаббаров Ф.Н. - кандидат юридических наук, доцент	Jabborov F.N. - Candidate of Law, associate Professor
Бобоев Қ. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Бобоев Дж. - кандидат юридических наук, доцент	Babaev J. - Candidate of Law, Associate Professor
Мирзоев С.А. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Мирзоев С.А. - кандидат юридических наук, доцент	Mirzoev S.A. - Candidate of Law, Associate Professor
Алиев Ф.Ш. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Алиев Ф.Ш. - кандидат юридических наук, доцент	Aliyev F. Sh. - Candidate of Law, Associate Professor
Нодиров Ф.М. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Нодиров Ф.М. - кандидат юридических наук, доцент	Nodirov F.M. - Candidate of Law, Associate Professor
Наботов С.Х. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Наботов С.Х. - кандидат педагогических наук, доцент	Nabotov S.Kh. - Candidate of Law, Associate Professor
Назаров Х.Д. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент	Назаров Х.Д. - кандидат педагогических наук, доцент	Nazarov Kh.D. - Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor
Сангинова Р.И. - номзади илмҳои филологӣ, дотсент	Сангинова Р.И. - кандидат филологических наук, доцент	Sanginova R.I. - Candidate of Philological sciences, Associate Professor
Мирсаидов Ф.А. - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент	Мирсаидов Ф.А. - кандидат политических наук, доцент	Mirsaidov F.A. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА		
ФАЛСАФА / ҚОМЕАШИНОСӢ		
1.	Шарипов А.М. Урбанизатсия дар Тоҷикистон: тамоюлҳо, мушкилот ва дурнамо	7
2.	Илчибекова Б.О. Таҳлили фалсафии ҷаҳонишавӣ дар доираи тавозуни дониш ва амалия	15
3.	Муборакалиев Ф.С. Заминаҳои ғоявии рушди мактаби машшоъ дар Шарқ	22
4.	Норова Н.Ш. Соҳаи тандурустӣ дар паёмҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон	
ҲУҚУҚ / ИДОРАИ ДАВЛАТӢ		28
5.	Қудратов Н.А., Сатториён Б. А. Муқоисаи қонунгузори Тоҷикистон бо давлатҳои ИДМ вобаста ба самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм	38
6.	Акилова М. М. Арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ ҳамчун ҷабрдидаи ҷинойти моддаи 310 кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон	53
7.	Зокиров Б. Марҳилаҳои инкишофи идоракунии давлатӣ дар шароити Тоҷикистони муосир	62
8.	Файзализод А.Ф. Низомии тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	67
ТАЪРИХ		
9.	Ақризов М.М. Хоҷагии қишлоқ ва муносибати заминдорӣ Кӯҳистони Бадахшон дар асарҳои А.А. Бобринской	73
10.	Едгоршоева Л. Таърихи муосири Тоҷикистон дар раванди дигаргуниҳои сохти сиёсӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ: омӯзиши мушкилотҳо бо равиши таърихӣ	82
11.	Сидиқова Ш. М. Таърихшиносии таърихи Осиёи Миёна дар давраи солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ (1917-1924)	88
СИЁСАТИШИНОСӢ / МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ		
12.	Шарифзода А. А., Шарифзода Ф. А. Дидгоҳе барои таҷдиду тақмили риштаҳои анъанавӣ ҳамкориҳои Тоҷикистону Литва	94
13.	Шарипов И. И. Геополитикаи Осиёи Марказӣ	103
14.	Келдиев И. М. Масъалаҳои сарҳадӣ байни Ҳиндустон ва Покистон: таъсири он ба муносибатҳои байналхалқии муосир	109
15.	Дилшодзода Ш. Д. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифзу густариши забони тоҷикӣ	116
ПЕДАГОГИКА		
16.	Шарифзода А. А. Нақши технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар рушди низомии маорифи Тоҷикистон	126
17.	Бобочонова Д. Ш. Парадигмаи ба шахсият нигаронидашуда дар таҳқиқоти гуманитарӣ: синтези байнисоҳавӣ ва дурнамои инкишофи он дар илмҳои муосир	134
18.	Ҳочиева М. Х. Усулҳои лингводидактикии таълими фразеология	142
ФИЛОЛОГИЯ		
19.	Давлатов Н. Ҳ. Оид ба саволи таҳсили сифатҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ	150
20.	Ёрова З. Ҳ. Мавқеи истилоҳот ва қорбурди он дар забони давлатӣ	158
21.	Юсупов Н.О. Назаре ба категорияи падежи умумӣ ва соҳиби исмҳо дар забони англисии муосир	166
22.	Бадалова Н. Т. Усулҳои муосири таълими забонҳои хориҷӣ	173
23.	Шамсов С. М. Таҳияи модели барнома оиди нақши пайвандакҳо дар ҷумали соддаи тоҷикӣ	179
Маълумот барои муаллифони		186
Маълумот барои тамос		190

СОДЕРЖАНИЕ		
ФИЛОСОФИЯ / СОЦИОЛОГИЯ		
1.	Шарипов А.М. Урбанизация в Таджикистане: тенденции, проблемы и перспективы	7
2.	Илчибекова Б.О. Философский анализ глобализации в рамках баланса теории и практики	15
3.	Muborakaliev F. S. Идеиный предпосылки развития перипатетической школы на востоке	22
4.	Норова Н.Ш. Развития медицины в посланиях Лидера нации Эмомали Раҳмон	
5.	Кудратов Н. А., Сатториён Б. А. Сравнение законодательства Таджикистана с государствами СНГ по основным направлениям противодействия экстремизму	38
6.	Акилова М. М. Государственные и общественные деятели как потерпевший в преступлениях, предусмотренного статьей 310 уголовного кодекса республики таджикистан	53
7.	Зокиров Б. Этапы развития государственного управления в условиях современного Таджикистана	62
8.	Файзализод А.Ф. Система профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных служащих в Республике Таджикистан	67
ИСТОРИЯ		
9.	Акризоев М.М. Сельское хозяйство и земельные отношения горного бадахшана в трудах А.А. Бобринской	73
10.	Ёдгоршоева Л. История современного Таджикистана в процессе трансформации политико - экономической системы республики: исторический подход к изучению проблемы	82
11.	Сидикова Ш. М. Историография истории Средней Азии в начале установления Советской Власти (1917-1924)	88
ПОЛИТОЛОГИЯ / МЕЖДУНАРОДНАЯ ОТНОШЕНИЯ		
12.	Шарифзода А. А., Шарифзода Ф. А. Взгляд на возобновление и укрепление традиционных уз сотрудничества между Таджикистаном и Литвой	94
13.	Шарипов И.И. Геополитика Центральной Азии	103
14.	Келдиев И. М. Пограничные проблемы между Индией и Пакистаном: их влияние на современные международные отношения	109
15.	Дилшодзода Ш. Д. Роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в сохранении и развитии таджикского языка	116
ПЕДАГОГИКА		
16.	Шарифзода А. А. Роль информационно-коммуникационных технологий в развитии системы образования Таджикистана	126
17.	Бабаджанова Д. Ш. Личностно-ориентированная парадигма в гуманитарных исследованиях: междисциплинарный синтез и перспективы развития	134
18.	Ходжиева М. Х. Лингводидактические методы обучения фразеологии	142
ФИЛОЛОГИЯ		
19.	Давлатов Н. Х. К вопросу о словообразовании имен прилагательных в русском и таджикском языках	150
20.	Ёрова З. Х. Статус терминов и их использование в государственном языке	158
21.	Юсупов Н.О. Взгляд на категорию общих и притяжательных падежей существительных современном английском языке	166
22.	Бадалова Н. Т. Современные методы обучения иностранным языкам	173
23.	Шамсов С. М. Разработка программной модели о роли союзы в простом таджикском слове	179
Памятка для авторов		184
Контактная информация		190

CONTENT		
PHILOSOPHY / SOCIOLOGY		
1.	Sharipov A. M. Urbanization in Tajikistan: trends, challenges, and prospects	7
2.	Ichibekova B.O. Philosophy analyses of globalisation in the circle of knowledge and practice	15
3.	Муборакалиев Ф.С. Ideological premise of the development of the peripatetic school in the east	22
4.	Norova N. Sh. Health care development in the Messages of Leader of the nation Emomali Rahman	
5.	Kudratov N. A., Sattoriyon B.A. Comparison of the legislation of Tajikistan with the CIS states in relation to the main directions of countering extremism	38
6.	Akilova M. M. State and public figures as victims of the crime under article 310 of the criminal code of the Republic of Tajikistan	53
7.	Zokirov B. Stages of development of public administration in the conditions of modern Tajikistan	62
8.	Faizalizod A. F. System of professional training, retraining, and advanced training of civil servants in the Republic of Tajikistan	67
HISTORY		
9.	Akrizoev M.M. Agriculture and land relations of the mountainous Badakhshan in the works of A.A. Bobrinskoy	73
10.	Yodgorshoeva L. The history of modern Tajikistan in the process of transformation of the republic's political and economic system: a historical approach to the study of the problem	82
11.	Sidiqova Sh. M. Historiography aspect of Middle Asia in early period of Soviet Power (1917-1924)	88
POLITOLOGY / INTERNATIONAL RELATIONS		
12.	Sharifzoda A. A., Sharifzoda F. A. Insight into the renewal and strengthening of traditional ties of cooperation between Tajikistan and Lithuania	94
13.	Sharipov I. I. Geopolitics of Central Asia	103
14.	Keldiev I. M. Border problems between India and Pakistan: their impact on contemporary international relations	109
15.	Dilshodzoda Sh. D. The role of the Founder of peace and national unity – The leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, honorable Emomali Rahmon, in the preservation and development of the Tajik language	116
PEDAGOGY		
16.	Sharifzoda A. A. The role of information and communication technologies in the development of the education system of Tajikistan	126
17.	Babajanova D. Sh. Personality-oriented paradigm in humanitarian studies: interdisciplinary synthesis and development prospects	134
18.	Khodjieva M. Kh. Linguodidactic methods of teaching phraseology	142
PHILOLOGY		
19.	Davlatov N. Kh. On the question of word formation of adjectives in Russian and Tajik	150
20.	Yorova Z.H. The status of terms and their usage in the state language	158
21.	Yusupov N.O. A look at the category of common case and possessive cases of nouns in modern English	166
22.	Badalova N. T. Modern methods of teaching foreign languages	173
23.	Shamsov S. M. Development of a program model on the role of links in a simple Tajik word	179
Note for authors		184
Contact information		190

ФАЛСАФА / ҶОМЕШИНОСӢ / SOCIOLOGY

УДК 316+316.32(575.3)

**УРБАНИЗАТСИЯ ДАР
ТОҶИКИСТОН: ТА-
МОӢУЛӢО, МУШКИЛОТ
ВА ДУРНАМО**

Шарипов Абдулвахоб Маъдиевич - муаллими калони
кафедраи таърих ва фалсафаи ДБССТ, Тел.: 985085842

**УРБАНИЗАЦИЯ В
ТАДЖИКИСТАНЕ:
ТЕНДЕНЦИИ,
ПРОБЛЕМЫ И
ПЕРСПЕКТИВЫ**

Шарипов Абдулвахоб Мадиевич - старший
преподаватель кафедры истории и философии МУПТТ,
тел.: 985085842

**URBANIZATION IN TA-
JIKISTAN: TRENDS,
CHALLENGES, AND PRO-
SPECTS**

Sharipov Abdulvahob Madievich - senior lecturer,
department of history and philosophy of IUTET, Tel.:
985085842

Калидвожаҳо: урбанизатсия, шаҳрсозӣ, Тоҷикистон, шаҳрҳо, аҳоли, рушди устувор, муҳоҷирати дохилӣ, инфрасохтор, нақлиёт, роҳҳо, биноҳои истиқоматӣ, технологияҳои сабз, муҳити зист, барномаҳои давлатӣ, иқтисод, манзил, шаҳрнишинӣ, стандартҳои байналмилалӣ, Осиёи Марказӣ, СММ, Бонки Умумичаҳонӣ, стратегия, лоиҳа.

Урбанизатсия дар Тоҷикистон яке аз равандҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсуб ёфта, дар даҳсолаи охир бо суръати муттасил рушд менамояд. Ин раванд бо афзоиши аҳолии шаҳрҳо, беҳбуди инфрасохтор, ва татбиқи барномаҳои давлатӣ вобаста аст. Бо вучуди он ки аксари аҳолии кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунанд, тамоюли муҳоҷирати дохилӣ ва консентратсияи аҳоли дар шаҳрҳо афзоиш меёбад. Сатҳи урбанизатсия дар Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон ҳанӯз дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад. Тибқи гузоришҳои Бонки Умумичаҳонӣ, танҳо 27 фоизи аҳолии кишвар дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Барномаҳои рушд, аз ҷумла таҷдиди роҳҳо, бунёди биноҳои баландошёна ва таъмини шаҳрҳо бо технологияҳои нав, ба рушди устувори урбанизатсия мусоидат менамоянд. Ҳукумати кишвар кӯшиш дорад бо татбиқи стратегияҳои муосири шаҳрсозӣ, муҳити зиндагиро барои шаҳрвандон беҳтар созад. Муносибати илмӣ ба раванди урбанизатсия дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки пешбурди технологияҳои сабз ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия барои рушди устувори шаҳрҳо аҳамияти калон доранд. Дар шароити имрӯза, рушди шаҳрҳо бояд бо назардошти оқибатҳои экологӣ ва мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ амалӣ гардад. Ба ин хотир, таҷрибаи шаҳрсозии дигар кишварҳо низ мавриди омӯзиш қарор гирифта, лоиҳаҳои гуногуни муосир дар шаҳрҳои кишвар татбиқ мешаванд.

Ключевые слова:
урбанизация,
градостроительство,

Урбанизация в Таджикистане является одним из важных социально-экономических процессов, который в последнее десятилетие развивается с устойчивыми темпами. Этот

Таджикистан, города, население, устойчивое развитие, внутренняя миграция, инфраструктура, транспорт, дороги, жилые здания, зеленые технологии, окружающая среда, государственные программы, экономика, жилье, урбанизм, международные стандарты, Центральная Азия, ООН, Всемирный банк, стратегия, проект.

Keywords: urbanization, urban planning, Tajikistan, cities, population, sustainable development, internal migration, infrastructure, transport, roads, residential buildings, green technologies, environment, government programs, economy, housing, urbanism, international standards, Central Asia, UN, World Bank, strategy, project.

процесс связан с увеличением численности городского населения, улучшением инфраструктуры и реализацией государственных программ. Несмотря на то что большинство населения страны проживает в сельской местности, тенденция внутренней миграции и концентрации людей в городах усиливается. Уровень урбанизации в Таджикистане по сравнению с другими странами Центральной Азии и мира остается относительно низким. Согласно отчетам Всемирного банка, только 27% населения страны проживает в городах. Программы развития, включая реконструкцию дорог, строительство многоэтажных зданий и оснащение городов новыми технологиями, способствуют устойчивому развитию урбанизации. Государство стремится внедрять современные стратегии градостроительства для улучшения качества жизни граждан. Научный подход к процессу урбанизации в Таджикистане показывает, что продвижение зеленых технологий и использование возобновляемых источников энергии играют ключевую роль в обеспечении устойчивого развития городов. В современных условиях рост городов должен учитывать экологические последствия и соответствовать международным стандартам. В связи с этим изучается опыт градостроительства других стран, а в городах Таджикистана реализуются различные современные проекты.

Urbanization in Tajikistan is one of the key socio-economic processes that has been developing at a steady pace over the past decade. This process is associated with the increase in urban population, improvement of infrastructure, and implementation of government programs. Despite the fact that the majority of the country's population lives in rural areas, the trend of internal migration and population concentration in cities is growing. The level of urbanization in Tajikistan remains relatively low compared to other countries in Central Asia and the world. According to World Bank reports, only 27% of the country's population resides in cities. Development programs, including road reconstruction, construction of high-rise buildings, and the introduction of new technologies in cities, contribute to the sustainable growth of urbanization. The government is making efforts to implement modern urban planning strategies to improve the living environment for citizens. A scientific approach to the process of urbanization in Tajikistan indicates that the promotion of green technologies and the use of renewable energy sources play a crucial role in ensuring sustainable urban development. In today's conditions, city expansion should take into account environmental consequences and comply with international standards. For this reason, the urban planning experience of other countries is being studied, and various modern projects are being implemented in the cities of Tajikistan.

Урбанизатсия яке аз равандҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ ва демографӣ ба ҳисоб меравад, ки рушди шаҳрсозӣ ва тағйирёбии тарзи зиндагии аҳолиро ифода мекунад. Ин раванд на танҳо ба зичшавии аҳоли дар шаҳрҳо таъсир мерасонад, балки муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии кишварро низ шакл медиҳад. Дар Тоҷикистон, ки аксарияти аҳолии он дар минтақаҳои деҳот зиндагӣ мекунанд, урбанизатсия бо хусусиятҳои хоси худ ҷараён дорад. Ин мақола тамоюлҳои асосии урбанизатсия дар Тоҷикистон, мушкилоти мавҷуда ва дурнамои рушди устувори шаҳрсозиро баррасӣ мекунад. Дар ҷаҳони муосир, урбанизатсия яке аз нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварҳо махсуб мешавад.

Урбанизатсия ҳамчун раванд ба афзоиши шумораи аҳолии шаҳрҳо ва тағйири сохтори иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ иртибот дорад. Тибқи таърифи Созмони Милали Муттаҳид (СММ), урбанизатсия "концентратсияи аҳоли дар марказҳои шаҳрӣ ва паҳншавии тарзи зиндагии шаҳрнишинӣ" мебошад [13; с.42].

Алҳол урбанизатсия ба яке аз равандҳои муҳими рушд табдил ёфта, шумораи аҳолии шаҳрҳо нисбат ба деҳот босуръат афзоиш меёбад. Ин падидаи иҷтимоиву иқтисодӣ пайваста таҳким меёбад ва аҳамияти он дар ҷаҳон бештар эҳсос мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои пешрафта аксари мардум аллакай дар муҳити шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Масалан, сатҳи урбанизатсия дар Британияи Кабир 82,3 фоиз, дар ИМА 81,4 фоиз, дар Фаронса 79,3 фоиз ва дар Олмон 75,1 фоизро ташкил медиҳад. Пешгӯиҳои СММ собит менамоянд, ки то соли 2050 шумораи аҳолии шаҳрҳо ба 6,2 миллиард мерасад, ки 66 фоизи ҷамъияти ҷаҳонро дар бар мегирад [7; с.1].

Бар асоси гузориши Бонки Умумиҷаҳонӣ таҳти унвони «Дастгирии рушди иқтисодии Тоҷикистон», сатҳи урбанизатсия дар кишвар нисбатан поин арзёбӣ мешавад. Ба гуфтаи мутахассисони ин ташкилот, аксари сокинони Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва танҳо 27 фоизи аҳолии кишвар дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Бо назардошти ин омил, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бахши урбанизатсия сатҳи поинтар дорад. Инчунин, муқоиса бо давлатҳои ИДМ ва кишварҳои, ки сатҳи даромади миёна ва паст доранд, ба манфиати Тоҷикистон нахоҳад буд [2; с.11].

Созмонҳои байналмилалӣ ишора мекунанд, ки беш аз 53 дарсади аҳолии қобили меҳнат дар бахши кишоварзӣ фаъолият доранд, дар ҳоле ки саҳми ин соҳа дар Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД) тақрибан 25 фоизро ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, танҳо 7 дарсади заминҳои кишвар обёрӣ мешаванд. Дар ҳоли ҳозир, беш аз 70 дарсади аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунад, ки аксарияти онҳо танҳо бо кори мавсимӣ машғуланд [9; с.1]. Тибқи маълумоти Департаменти Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки дар соли 2020 нашр шудааст, Тоҷикистон аз лиҳози ҳиссаи аҳолии шаҳрнишин дар миёни 195 кишвари ҷаҳон дар ҷойи 172-юм қарор дорад ва танҳо 27,3 фоизи аҳолии онро сокинони шаҳр ташкил медиҳанд [10; с.3].

Ҷадвали 1.1. Таксими аҳолии шаҳрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳамаи аҳоли, нафар		Аз он ҷумла			
	2010	2020	Аз қобили меҳнат ҷавонтар		Қобили меҳнат	
			2010	2020	2010	2020
Ҳамаи аҳоли	2006605	2536483	660984	790993	1251293	1591482
Мардҳо	1012642	1278474	340131	402093	638205	823970
Занҳо	993963	1258009	320853	388900	613088	767512
ВМКБ						
Ҳамаи аҳоли	28098	30772	6444	7173	19507	20419
Мардҳо	14063	15724	3285	3776	9987	10905
Занҳо	14035	15048	3159	3397	9520	9514

Вилояти Суғд						
Ҳамаи аҳоли	557327	659836	168462	197135	355797	408548
Мардҳо	278503	330848	85888	102474	181330	210500
Занҳо	278824	328988	82574	94661	174467	198048
Хатлон						
Ҳамаи аҳоли	463963	597783	168437	208390	275846	356061
Мардҳо	230200	297274	86741	106641	135716	179207
Занҳо	233763	300509	81696	101749	140130	176854
ШИНТЧ						
Ҳамаи аҳоли	232373	299841	81457	103468	141366	179190
Мардҳо	115865	148654	41737	52300	70510	90257
Занҳо	116508	151187	39720	51168	70856	88933
ш. Душанбе						
Ҳамаи аҳоли	724844	948251	236184	274827	458777	627264
Мардҳо	374011	485974	122480	136902	240662	333101
Занҳо	350833	462277	113704	137925	218115	294163

Сарчашма: Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022

Тибқи омери охири аҳолии умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон 10,288 млн. нафарро ташкил медиҳад [1; с.2]. [Тоҷикистон](#) аз рӯи ахбороти оморӣ дорои 18 шаҳр аст. Яке аз онҳо пойтахти мамлакат шаҳри [Душанбе](#) аст, ки мақоми воҳиди олии маъмурӣ-ҳудудиро дорад, 4 шаҳр мақоми тобеи ҷумҳурӣ, 7 шаҳр мақоми тобеи вилоят ва 6 шаҳр мақоми тобеи ноҳия мебошанд.

Раванди рушди шаҳрҳоро метавон дар се ҷанба баррасӣ кард:

1. **Демографӣ** – афзоиши шумораи аҳолии шаҳрҳо.
2. **Иқтисодӣ** – рушди саноат, тичорат ва инфрасохтори шаҳрӣ.
3. **Иҷтимоӣ ва фарҳангӣ** – тағйироти арзишҳо, тарзи зиндагӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ.

Урбанизатсия зерин таъсири омилҳои гуногун сурат мегирад, ки муҳимтарин аз онҳо **инқилоби саноатӣ** ба шумор меравад. Бо рушди саноат, корхонаҳо ва ҷойҳои нави корӣ дар шаҳрҳо пайдо шуданд, ки боиси муҳоҷирати аҳоли гардид [11; с.89]. Пешрафти технологияҳо, **инфрасохтор** ва сохтмони роҳҳо, нақлиёт ва алоқа раванди урбанизатсияро суръат бахшид. Омили дигари муҳим ин **шароитҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ** ба шумор мераванд. Дастрасӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва хизматрасониҳои гуногун одамонро водор месозад, ки ба шаҳрҳо кӯчанд. Нақши муҳимро дар ин ҷода инчунин афзоиши **муҳоҷирати дохилӣ ва байналмилалӣ** мебозад, ки ба шаҳрҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Урбанизатсия дорои паҳлӯҳои мусбат ва манфӣ мебошад:

Таъсири мусбат

- **Рушди иқтисодӣ:** Шаҳрҳо марказҳои асосии истеҳсолот ва савдо мебошанд.
- **Бехтар шудани шароити зиндагӣ:** Дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ ва инфрасохтор беҳтар мегардад.

- **Инноватсия ва эҷодкорӣ:** Шаҳрҳо макони асосии инноватсия ва пешрафти илмӣ мебошанд.

Таъсири манфӣ

- **Густариши камбизоатӣ:** Бисёри муҳоҷирон наметавонанд ба ҷойи кори муносиб ва манзили хуб дастрасӣ пайдо кунанд.

- **Муҳити зист:** Афзоиши партовҳо, ифлосшавии ҳаво ва кам шудани захираҳои табиӣ аз мушкилоти ҷиддии шаҳрҳо мебошанд [12; с.142].

- **Масъалаҳои иҷтимоӣ:** Зичии баланди аҳоли боиси афзоиши ҷинояткорӣ ва стресс мегардад.

Раванди урбанизатсия дар Тоҷикистон таърихи хосе дорад, ки онро метавон ба ду давра чудо кард: даврони шӯравӣ ва даврони пас аз истиқлолият. Дар замони Шӯравӣ шаҳрсозӣ як қисми муҳими сиёсати саноатикунони давлат ба ҳисоб мерафт ва бисёре аз шаҳрҳо, аз ҷумла Душанбе, Хучанд ва Бохтар, ҳамчун марказҳои саноатӣ ва маъмури рушд карданд. Бо истиқлолияти Тоҷикистон, ин раванд тағйир ёфт ва рушди шаҳрҳо бештар ба шароити бозоргонӣ ва талаботи аҳоли вобаста гардид. Ҳоло дар Тоҷикистон афзоиши аҳолии шаҳрҳо ба ҳисоби миёна 2-3% дар солро ташкил медиҳад. Омилҳои асосии ин таъмири ҷунунанд:

- Муҳоҷирати дохилӣ аз деҳот ба шаҳрҳо, ки аз сабаби набуди ҷойҳои корӣ ва имкониятҳои зиндагии беҳтар дар деҳот сурат мегирад;
- Афзоиши аҳолии табиӣ дар шаҳрҳо;
- Таваҷҷуҳи давлат ба рушди инфрасохтор ва сохтмони манзилҳои истиқоматӣ;
- Паҳншавии шаҳрсозӣ ва мутамарказ шудани марказҳои иқтисодӣ дар шаҳрҳои бузург.

Рушди устувори шаҳрҳо яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб мешавад. Дар ин замина, Ҳукумати кишвар ва махсусан Раиси шаҳри Душанбе, муҳтарам Рустами Эмомалӣ, тадбирҳои зиёдеро барои беҳбудии инфрасохтор, соҳаи маориф ва ҳифзи иҷтимоии кишварҳои ниёзманди ҷомеа амалӣ намудаанд. Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Раиси шаҳри Душанбе бунёд ва таҷдиди иншооти иҷтимоӣ мебошад. Барои танзими равандҳои шаҳрсозӣ ва рушди устувори шаҳрҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллӣ як қатор қонунҳо ва санадҳои ҳукукиро қабул намудаанд. Яке аз ҷунин санадҳо "Қарори Раиси шаҳри Душанбе №295 аз 16.06.2022 дар бораи тадбирҳои иловагӣ зимни таҳия ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳои пешазлоиҳавии қорҳои сохтмонӣ" мебошад [5; с.1]. Ин қарор ба танзими равандҳои сохтмонӣ ва беҳбудии сифати иншооти шаҳрӣ равона шудааст.

Шаҳри Душанбе, пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар даҳсолаи охир шохиди тағйироти назаррас ва рушди босуръат дар соҳаи шаҳрсозӣ ва ободонӣ гардид. Ин тағйирот симои шаҳро ба таври мусбат дигаргун сохта, онро ба як маркази муосири фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил додааст. Дар давоми солҳои 2017 то 2023, бо ташаббуси роҳбарияти шаҳр ва дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар Душанбе 50 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо 61,627 ҷойи нишаст дар ду баст ва 45 муассисаи томактабӣ бо тарҳи замонавӣ барои 5,434 тарбиятгиранда сохта ва мавриди истифода қарор дода шуданд. Илова бар ин, барои солимгардонии ҷомеа ва фароҳам овардани шароити мусоид барои варзишгарон, наздики 900 иншооти варзишӣ ва 310 муассисаи табобатӣ ва профилактикӣ сатҳи гуногун ба аҳоли хизмат мерасонанд [6; с.4].

Таваҷҷуҳи махсус ба сабззоркунӣ ва ободонии боғҳо дода шудааст. Дар шаҳр боғҳои нав бунёд гардида, бо унсурҳои муосири меъморӣ ва манзарасозӣ оро дода шудаанд. Ин боғҳо на танҳо барои истироҳати сокинон, балки барои ҷалби сайёҳон низ мусоидат мекунанд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки минтақаҳои боғҳои шаҳри Душанбе бо композитсияҳои ороишӣ ва шаклҳои хурди муҷассамавӣ ғанӣ гардонида шудаанд, ки ба дарки визуалӣ ва муҳити боғ таъсири мусбат мерасонанд. Масалан, муҷассамаи Исмоили Сомонӣ дар маркази шаҳр яке аз ҷунин унсурҳои меъморӣ мебошад, ки ба ҳувияти миллии таъкид мекунад [4; с.1].

Рушди роҳҳо ва инфрасохтори нақлиётӣ низ дар маркази таваҷҷуҳ қарор дорад. Сохтмони роҳҳои нав, таъмири роҳҳои мавҷуда ва васеъ намудани онҳо ба беҳтар шудани ҳаракати нақлиёт ва коҳиши тамбашавии роҳҳо мусоидат мекунад. Ин тадбирҳо ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии сокинон ва рушди иқтисодии шаҳр саҳми арзанда мегузоранд. Шаҳри Душанбе бо шаҳрҳои гуногуни кишварҳои Осиё, Африқо, Аврупо, Амрико ва ИДМ робитаҳои бародаршаҳрӣ барқарор намуда, муносибатҳои бо онҳо рушд мебахшад. Ин ҳамкориҳо ба мубодилаи таҷриба ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи шаҳрсозӣ ва ободонӣ мусоидат мекунанд [3; с.1]. Бо назардошти рушди босуръати шаҳр, мақомоти дахлдор ба нақшаҳои генералии шаҳрсозӣ тағйирот ворид намуда, кӯшиш мекунанд, ки

заминҳои кишт барои хонасозӣ истифода нашаванд. Ин тадбирҳо ба рушди устувори шаҳр ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд.

Ҳарчанд урбанизатсия як қадами муҳим дар роҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад, он ҳамзамон бо мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ аст. Аз ҷумла:

- **Норасоии манбаъҳои энергетикӣ ва обӣ:** Суръати баланди афзоиши аҳолии шаҳрҳо боиси зиёд шудани талабот ба оби тозаву нерӯи барқ мегардад, ки захираҳои маҳдуд доранд.

- **Мушкилоти муҳити зист ва бунёди сохтмонҳо:** Бетартибона рушд кардани шаҳрҳо, афзоиши партовҳо ва камшавии фазои сабз ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад.

- **Баландшавии сатҳи бекорӣ ва масъалаҳои иҷтимоӣ:** Бо афзоиши аҳоли, имкониятҳои корӣ дар шаҳрҳо ба талабот ҷавобгӯ нестанд, ки ин боиси афзоиши бекорӣ ва шиддат гирифтани нобаробарии иҷтимоӣ мегардад.

- **Бориши шадиди нақлиёт ва ифлосшавии ҳаво:** Шумораи мошинҳо дар шаҳрҳо босуръат зиёд шуда, сабаби афзоиши садо ва ифлосшавии ҳаво мегардад.

Дурнамои рушди урбанизатсия дар Тоҷикистон дар давраҳои оянда ба як масъалаи калидӣ табдил ёфтааст, ки бо афзоиши аҳоли, тағйироти иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ зич алоқаманд аст. Дар кишвар, бо вучуди он ки аксари аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунанд, раванди урбанизатсия тадричан афзоиш меёбад. Ин раванд бо сохтмони инфрасохторҳои муосир, беҳбуди хизматрасониҳо ва болоравии сатҳи зиндагии шаҳрвандон тавсеа меёбад [10; с.1].

Яке аз омилҳои муҳим дар рушди урбанизатсия идомаи татбиқи барномаҳои давлатӣ мебошад, ки ҳадафи онҳо беҳсозии муҳити шаҳрӣ ва мутобиксозии он ба талаботи муосир аст. Сохтмони роҳҳои нави нақлиётӣ, бунёди иншооти иҷтимоӣ ва фароғатӣ, инчунин вусъати манзилҳои истиқоматӣ имконият фароҳам меорад, ки сатҳи зиндагии шаҳрнишинон баланд бардошта шавад. Дар ин чода пойтахти кишвар – шаҳри Душанбе нақши марказиро иҷро мекунад. Дар солҳои охир рушди босуръати шаҳрсозӣ ва дигаргуниҳои муҳими меъморий дар пойтахт ин равандро боз ҳам равшантар намуданд.

Афзоиши аҳолии шаҳрҳо дар Тоҷикистон боиси пайдоиши талаботи нав ба манзил ва инфрасохтор мегардад. Ҳукумат талош дорад бо татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва дастгирии бахши хусусӣ, рушди шаҳрҳоро мутобик ба стандартҳои муосир ба роҳ монад. Як самти муҳими ин раванд ҳифзи муҳити зист ва рушди устувори шаҳрҳо мебошад. Гузариши фаъолона ба технологияҳои сабз, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони биноҳои каммасраф метавонанд ба ҳалли мушкилоти экологӣ мусоидат намоянд.

Бо назардошти рушди иқтисодӣ, ҷойҳои нави корӣ асосан дар шаҳрҳо эҷод мегарданд, ки ин боиси афзоиши муҳоҷирати дохилӣ ва концентратсияи бештари аҳоли дар минтақаҳои шаҳрӣ мегардад. Ин масъала зарурати банақшагирии дақиқи рушди шаҳрро ба миён меорад, то ки ин раванд ба таври табиӣ ва мутавозин сурат гирад.

Истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ дар самти шаҳрсозӣ ва идоракунии шаҳр метавонад ба рушди устувори урбанизатсия дар Тоҷикистон мусоидат намояд. Пешбурди технологияҳои нав дар идоракунии шаҳрӣ, ба монанди рақамисозии хизматрасониҳои давлатӣ, таҳияи нақшаҳои инноватсионӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муосир барои беҳтар кардани муҳити зист аҳамияти калон дорад.

Дар маҷмӯъ, дурнамои урбанизатсия дар Тоҷикистон аз омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ вобастагии зиёд дошта, татбиқи дурусти стратегияи шаҳрсозӣ метавонад ба рушди босубот ва мутаносиби шаҳрҳо мусоидат намояд.

Барои рушди устувори урбанизатсия дар Тоҷикистон бояд тадбирҳои мушаххас андешида шаванд:

- **Истифодаи технологияҳои муосир дар шаҳрсозӣ:** Рушди «шаҳрҳои сабз», ки аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия истифода мебаранд ва муҳити тозаро таъмин мекунанд.

• **Тақвияти нақлиёти ҷамъиятӣ:** Рушди инфрасохтори нақлиётӣи замонавӣ барои хоҳиш додани сарбории роҳҳо ва кам кардани ифлосшавии муҳити зист.

• **Барномаҳои давлатӣ оид ба танзими урбанизатсия:** Барқарорсозии ҳуччатҳои меъёрий ва стратегияи миллии барои идоракунии рушди шаҳрҳо.

• **Ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва ватанӣ:** Ташвиқи баҳши хусусӣ барои иштироки ғайбӣ дар бунёди инфрасохтор ва манзил.

Ҳамин тавр, урбанизатсия як раванди ногузири рушди инсоният мебошад. Бо вучуди таъсири манфии он, бо танзими дуруст ва сиёсати муассир, урбанизатсия метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат кунад. Муҳим аст, ки шаҳрсозӣ бо дарназардошти муҳити зист ва ниёзҳои инсонҳо анҷом дода шавад, то ки шаҳрҳо на танҳо марказҳои иқтисодӣ, балки макони мусоид барои зиндагӣ бошанд.

Урбанизатсия дар Тоҷикистон як ҷузъи муҳими рушди кишвар ба ҳисоб меравад, ки ҳам бо имкониятҳои нав ва ҳам бо мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ мебошад. Барои таъмин намудани рушди устувор ва ҳамоҳанг бо муҳити зист, бояд тадбирҳои мушаххас рӯи даст гирифта шаванд. Пешниҳодҳои асосӣ барои ҳалли мушкилоти урбанизатсия дар Тоҷикистон чунинанд:

- Рушди шаҳрсозии барномарезишуда ва истифодаи технологияҳои муосир;
- Тақвияти баҳши нақлиёт ва беҳтар намудани шабакаҳои коммуникатсионӣ;
- Ҷалби сармоягузорӣ ва таҳияи қонунгузори самараноки идоракунии шаҳрҳо;
- Ҳифзи муҳити зист ва ҷорӣ намудани меъёрҳои устувори сохтмонӣ.

Бо риояи ин тадбирҳо, Тоҷикистон метавонад урбанизатсияро ба як омили мусбати рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ табдил диҳад ва барои шаҳрвандон шароити беҳтари зиндагӣ фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. <https://www.stat.tj/> Маводи электронӣ: (Санаи мурочиат 02.04.2025)
2. Бонки Умумиҷаҳонӣ. (2020). «*Дастгирии рушди иқтисодӣ Тоҷикистон*». Департаменти СММ оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.
3. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (2023). «*Таҳлили рушди шаҳрсозӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодӣ*». Душанбе: Нашриёти ДМТ.
4. Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. (2023). «*Муҳити меъморӣи боғҳои шаҳри Душанбе: Омилҳои таъсиргузор ва роҳҳои тақмил*». Дастрас аз: https://web.ttu.tj/uploads/disertats/80/autoref_tj.pdf
5. Қарори Раиси шаҳри Душанбе №295 аз 16.06.2022 дар бораи тадбирҳои иловагӣ зимни таҳия ва пешниҳоди ҳуччатҳои пешазлоиҳавии қорҳои сохтмонӣ. Сарчашма: <https://dushanbe.tj/articles/992--arori-raisi-sha-ri-dushanbe-295-az-16-06-2022> (Санаи мурочиат: 02.04.2025)
6. Муовини Раиси Маҷлиси намояндагон, Мавсума Муинӣ. (2024). «*Душанбе – қалби Тоҷикистон*». АИ «Ховар». Дастрас аз: <https://khovar.tj/2024/04/dushanbe-albi-to-ikiston-andesha-oi-muovini-raisi-ma-lisi-namoyandagon-mavsuma-muin-bahshida-ba-r-zi-pojtaht/>
7. Омили ҷаҳонӣ. <https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2017/05/24/691328-buduschee-gorodah> (Санаи мурочиат: 01.04.2025)
8. Радабандии кишварҳо ва шаҳрҳо. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index> (санаи мурочиат: 02.04.2025).
9. Рейтинги стран мира по уровню урбанизации / Гуманитарный портал: // Центр гуманитарных технологий, 2006–2022 (последняя редакция: 06.10.2023). Маводи электронӣ.
10. Созмони Милали Муттаҳид. (2022). «*Урбанизатсия ва рушди устувор: Ҷолишҳои имкониятҳо дар Осиёи Марказӣ*». Душанбе: Дафтари СММ дар Тоҷикистон.
11. Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso Books. 2012, p. 89

12. Smith, M., & White, P. (2018). *Urban Development and Environmental Challenges*. Oxford University Press.
13. United Nations. (2019). *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2019, p. 42

LITERATURE

1. Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan, 2022. <https://www.stat.tj/> Electronic material: (Accessed 02.04.2025)
2. World Bank. (2020). "Supporting the Development of Tajikistan's Potential". UN Department of Economic and Social Affairs.
3. Tajik National University. (2023). "Analysis of Urban Development and Its Impact on Economic Development". Dushanbe: DMT Publishing House.
4. Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi. (2023). "Architectural Environment of Parks in Dushanbe: Influencing Factors and Ways to Improve". Available from: https://web.ttu.tj/uploads/disertats/80/autoref_tj.pdf
5. Resolution of the Mayor of Dushanbe No. 295 dated 16.06.2022 on additional measures when developing and submitting pre-design documentation for construction works. Source: <https://dushanbe.tj/articles/992--arori-raisi-sha-ri-dushanbe-295-az-16-06-2022> (Accessed: 02.04.2025)
6. Deputy Chairman of the Majlisi Namoyandagon, Mavsuma Muini. (2024). "Dushanbe - the heart of Tajikistan". AI "Khovar". Available from: <https://khovar.tj/2024/04/dushanbe-albi-to-ikiston-andesha-oi-muovini-raisi-ma-lisi-namoyandagon-mavsuma-muin-bahshida-ba-r-zi-pojtaht/>
7. World statistics. <https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2017/05/24/691328-buduschee-gorodah> (Accessed: 01.04.2025)
8. Ranking of countries and cities. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index> (accessed: 02.04.2025).
9. World ranking of countries by level of urbanization / Humanitarian portal: // Center for Humanitarian Technologies, 2006–2022 (last edited: 06.10.2023). Electronic materials.
10. United Nations. (2022). "Urbanization and Sustainable Development: Challenges and Opportunities in Central Asia". Dushanbe: UN Office in Tajikistan.
11. Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso Books. 2012, p. 89
12. Smith, M., & White, P. (2018). *Urban Development and Environmental Challenges*. Oxford University Press.
13. United Nations. (2019). *World Urbanization Prospects: The 2018 Revision*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2019, p. 42

**ТАҲЛИЛИ ФАЛСАФИИ
ЧАҲОНИШАВӢ ДАР
ДОИРАИ ТАВОЗУНИ
ДОНИШ ВА АМАЛИЯ**

Илчибекова Баргигул Отамбековна – ассистент кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Телефон: (+992) 931556166

**ФИЛОСОФСКИЙ
АНАЛИЗ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ В
РАМКАХ БАЛАНСА
ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ**

Илчибекова Баргигул Отамбековна – ассистент кафедры история и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 931556166

**PHILOSOPHY ANALISES
OF GLOBALISATION IN
THE SIRCLE OF
KNOWLEDGE AND
PRACTICE**

Ilchibekova Bargigul Otambekovna – assistant at the department of history and philosophy of disciplines at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Phone: 93155616

Вожаҳои калидӣ: таҳлил, фалсафа, чаҳонишавӣ, тавозун, дониш, амалия, концепсия, рафтор, чома.

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба таври таҳлилии амики илмӣ мафҳум ва таърифи истиллоҳи «чаҳонишавӣ» ва фалсафии чаҳонишавӣ дар доираи тавозуни дониш ва амалия ба муҳокима мегузорад. Муаллиф аз нуқтаи назари фалсафа ин масъаларо дида баромада ҷанбаҳои асосии он, фарқиятҳо ва хусусиятҳои хоси ин проблемаро аз нуқтаи назари файласуфони давраҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Муаллиф мазмун ва маънои таҳлилии фалсафии чаҳонишавӣ дар доираи тавозуни дониш ва амалияро ҳамчун феномени фалсафа баррасӣ мекунад. Дар мақолаи мазкур муаллиф рафти тадқиқотҳои соҳаи таҳлилии иҷтимоӣ-фалсафиро дар мисоли қорҳои илмии олимони дар самти таърифи ин феномен дида мебарояд ва қайд мекунад, ки тадқиқотҳои фалсафӣ ҳамчун соҳаи таҳқиқи чомаи муосир дар миёни илмҳои чомашиносӣ дар омӯзиши чаҳонишавӣ нақши муҳимро пайдо мекунанд. Дар давоми солҳои охир, зумраи тадқиқотҳои илмӣ навишта шуданд, ки дар назди худ вазифаи таҳлилии фалсафии чаҳонишавӣ дар доираи тавозуни дониш ва амалия дар чома гузоштанд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар ин рағб ҳамчунин тадқиқотҳои байнифанӣ низ нақши муҳим доранд, ки барои рушди илм мусоидат намудаанд. Таҳлилии ақидаҳои фалсафӣ нишон медиҳад, ки таҳлилии фалсафии феномени чаҳонишавӣ барои васеъ гардидани донишҳо оиди сохтори чома ва ҳамчунин муайян кардани сиёсати иҷтимоии давлат мусоидат мекунанд. Дар баробари ҳамин муаллиф қайд мекунад, ки идеяҳои ки дар тадқиқотҳои соҳаи таҳлилии фалсафии рафтор ба даст омадаанд, ҳамчун методологияи тадқиқотҳои оянда хизмат хоҳанд кард. Ҷиҳати ҳулосаҳои назариявии таҳқиқотҳои фалсафӣ доир ба рафтор имкон медиҳад, ки гипотезаҳои нав ҳамчун таҳлилии мантиқии системаи философия ва сотсиология руи қор оварда шаванд.

Ключевые слова: анализ, философия, глобализация, концепция, поведение, общество.

В данной статье автор проводит углубленный философский анализ понятия глобализации в обществе и приводит философские аспекты данной проблемы. Автор приводит основные идеи и понятия данного феномена философии и отмечает их характерные особенности и принципиальные отличия. В статье приводятся также смысловые значения данного феномена и автором выделяются основные значения понятия философского анализа глобализации в рамках баланса теории и практики поведения личности. Автор анализирует ход мысли философского направления, перед которыми были поставлены задачи социально-философского анализа проблем глобализации общества. Автор не ограничивается рассмотрением только философских исследований, а учитывает также междисциплинарные исследования, которые также способствовали развитию данного направления науки. Анализ работ показывает, что социально – философский аспект глобализации отражен в научных работах с разными объектами исследования, преимущественно социального направления. Теоретические рассуждения философских исследований позволяют вывести гипотезы, которые являются логическим следствием целостной системы понятия философского анализа глобализации в рамках баланса теории и практики и открывают новые горизонты исследования проблемы в философии и социологии.

Key words: philosophy, analyses, globalization, knowledge, practice, conception, behavior, society.

In the article author comprehensively discuss the problem on of the globalisation society. Article is devoted to the notion, conception in socially philosophical study of the sociocultural philosophy analyses of globalisation in the sircle of knowledge and practice. The features of the new forms notion of this conception influenced the socio-cultural philosophy analyses of globalisation in the sircle of knowledge and practice in a socially- philosophical analysis of this point of view. The author in article note differences of conception the problem of globalisation in philosophy. In article author give analyses of the fact of science research in philosophy in example of behavior in a philosophical analysis trends. Philosophical researches as a category of social sciences more and more to be subject of researches in difference form, including more social direction of difference society. By efforts of scientists were realized researches with tasks of social and philosophy analyses of problem of globalisation in a philosophical analysis in society. Author not limit and restrict his research only with research of sociology, but also give attention to interdisciplinary research that's liaise with this theme and help to consideration of development of this trend of science. Analyses of science research in philosophical scientists philosophy analyses of globalisation in the sircle of knowledge and practice show that social and philosophy analyses in these researches used with difference point of view and difference

subjects, primary in social trends. Using the multilevel research's, author considered the factors that broad of science knowledge's about structural elements of contemporary society, its stratification contents and identify the mechanisms of realization social policy of the country. Besides of above mentioned, noted ideas in sociological scientist's researches may be used in future as a methodology of researches. Theoretical thoughts of sociological researches behavior in a philosophical analysis allow to producing hypotheses, that's will be logical consequences full system of sociology and philosophy.

Фалсафа (философия) системаи донишхоро дар бораи раванди ҷаҳонишавӣ аз нуқтаи назари ҳастӣ ва шуури инсон меомузад. Дар мавриди васеъ фалсафаи ҷаҳонишавӣ худ як усули илмӣ таҳқиқотӣ доништа мешавад, ки барои таҳлили ин падида дар дигар илмҳо ёрирасон мебошад. Доир ба мавқеи ифалсафа оид ба раванди ҷаҳонишавӣ ҳаминро бояд гуфт, ки вазифаи фалсафа дар қиёс кардан дар бораи ҷаҳонишавӣ нест, балки он бояд инсонхоро ёд диҳад, ки чи тавр онҳо худомузӣ кунанд, то падидаҳои ин равандро шиносанд ва роҳи беҳтар кардани зиндагиро ҷустуҷу намоянд [2, с. 56]. Бисёре аз олимони фалсафаи ҷаҳонишавиро ҳамчун тарзи афкори шахсӣ меҳисобанд ва аз ҳамин ҷиҳат истиллоҳи «фалсафаи ҷаҳонишавӣ» дар ҷомеа хеле зуд вохурда мешавад. Ҷаҳонишавӣ ҳамеша маҷмуи ҷузъҳои мухталифи таркибиро дар бар мегирад, ки таносуби онҳо натиҷаи гуногун медиҳад. Бинобар ҳамин, сохтори ҷаҳонишавӣ дониш, системаи арзишҳо ва меъёрҳои рафторро дар бар мегирад, ки амалия ва аҳамияти ҷаҳонбиниро исбот мекунанд. Дар ин сохтор мавқеи асосиро зухуроти берунии ҷаҳонишавӣ, тасвири тамоми ҷаҳон бидуни иштироки эҳсосот ва ақл (ҷаҳонбинӣ) ва ҷаҳонбинии марбут ба тафаккури абстрактӣ ва донишҳои назариявӣ ишғол мекунанд. Дар баробари илмҳои дигар, фалсафа ҷузъи ҷаҳонишавиро омухта, як навъ фаҳмиши олам ва ҳамчун падидаҳои табиат ва ҷомеаро дар асоси воқеият ва комёбиҳои технологияи муосир ва илм меомӯзад [4, с. 99]. Назарияи фалсафӣ бо шарҳи илмӣ сохтори ҷаҳонишавӣ аз дигар илмҳо фарқ мекунанд. Дар баробари ин, фалсафа ягона илмест, ки ба хоҳири омузиши худ вучуд дорад ва “дониш ва фаҳмишро барои дониш ва дарки худ” муаррифӣ мекунанд. Яъне ин самт таъсири ҷаҳонишавиро ба ҷаҳонбинӣ ва назарияи фалсафа мавриди таҳлил қарор медиҳад. Фалсафа ҳамчун илм дар муносибат бо ҷаҳонишавӣ маъноӣ аз дур шудан аз доираи шуури одиро дошта, таҳлили амиқӣ сабабҳо ва оқибатҳои ҷаҳонишавӣ -ро дар назар дорад. Фалсафа ва дин ҳамчун ҷаҳонбинӣ аксар вақт дар шарҳи ҷаҳон, инчунин таъсиррасонӣ ба шуур ва рафтори инсон роҳҳои мухталифро пешниҳод мекунанд ва тафовути куллии онҳо дар он аст, ки дин дар ҳалли масъалаҳои ҷаҳонишавӣ ба эътиқод таъян мекунанд, дар ҳоле ки фалсафа инъикоси ҷаҳонишавиро дар шакли назарияи илмӣ мефаҳмонад. Аз тарафи дигар, дониши фалсафӣ оид ба раванди ҷаҳонишавӣ дониши ҳамаҷонибаи универсалӣ буда, маҷмуи ақидаҳои бунёдӣ дар бораи инсон, дар бораи ҷаҳонишавӣ ва муносибати инсон бо ин раваандро дар бар мегирад. Ин ғояҳо ба одамон имкон медиҳанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ру ба худомузӣ ва андешаронӣ кунанд ва дар ин самт фалсафа ёрирасон хоҳад буд. Предмети фалсафа дар робитаи зич бо инкишофи ҷамъият, тамоми ҷиҳатҳои ҳаёти маънавии он, аз ҷумла бо инкишофи ҳуди илм ва донишҳои фалсафӣ алоқа дорад. дар самти дуҷум фалсафа таҳлили масъалаҳои умумии донишро ҳамчун роҳи доништани олам, имкониятҳо, усулҳо ва ҳадафҳои дониш ва моҳияти ҳуди донишро дар самти расидан ба ҳақиқати ҷаҳонишавӣ таҳлил мекунанд [5, с. 45]. Фалсафа ҳақиқати ҷаҳонишавиро дар доираи гносеология меомузад ва саволҳо мегузорад: «Оё ҷаҳонишавӣ барои ман ғоида дорад? Оё ин раванд зиндагии ҷомеаро беҳтар мекунанд? Оё арзишҳои ҷаҳонишавӣ ба арзишҳои миллӣ таъсир мерасонанд?». Азбаски маҳз ҷаҳонишавӣ сифатҳои иҷтимоии

инсонро ташаккул медиҳад, ин масъала дар як бахши алоҳидаи фалсафа ҷудо шудааст, ки он ҳаёти ҷамъиятиро меомузад ва фалсафаи иҷтимоӣ номида мешавад [15, с. 7].

Фалсафа ҳамчун илми назариявӣ донишҳои илмию назариявии ҷаҳонишавро ҳамчун ҷузъи маънавии ҷомеа дар бар мегирад. Аммо раванди ҷаҳонишавиро бе таҳлил иқтисодӣ фаҳмидан душвор аст, зеро сарчашмаи онро омилҳои иқтисодӣ ташкил медиҳанд. Ҳануз Ленин таъкид мекард, ки дониши назариявӣ ҳақиқати объективиро алоҳида аз амалия фаро гирифта наметавонад. Танҳо бо роҳи дуруст муайян кардани нақши амалия дар раванди шинохт ҳам инкишофи таърихӣ дониши инсониро дар бораи воқеияти объективӣ ва ҳам таҳаввули шаклҳои мантиқӣ, ки дар онҳо ин дониш дар тафаккур - мафҳумҳо, мулоҳизаҳо, ҳулосаҳо, категорияҳо, инъикос меёбад, фаҳмидан мумкин аст [11, с. 56]. Вай рушди иқтисод ва маънавиятро ягона медонист.

Дар омузиши роҳҳои гуногуни маърифати ҷаҳонишавӣ ду чараёни асосӣ - эмпиризм ва ратсионализм бо ҳам муқовимат доранд. Эмпиризм ба таҷриба ва ратсионализм ба технологияи рақамӣ нигаронида шудааст. Онҳо ақло сарчашмаи дониш ва меъёри олии ҳақиқати он медонанд. Далелҳои асосии расионалистҳо дар баҳс бо эмпирикҳо оиди ҷаҳонишавӣ нуқтаҳои зеринро дар бар мегиранд:

- таҷрибаи ҷаҳонишавӣ, ки аз ҷониби ақл қоркард нашудааст, наметавонад дар зами-наи шинохт қарор гирад;

- ақл метавонад мустақилона кашфиётҳои кунед, ки дар аввал бо таҷрибаи ҷаҳонишавӣ тасдиқ нашуда буданд ва танҳо баъдтар бо рушди технология тасдиқ шуданд [16, с. 67].

Аз тарафи дигар, дониши синтетикӣ оиди ҷаҳонишавӣ таҷриба ё мушоҳидаро талаб мекунанд ва ба мо маълумоти нав медиҳад, ки он дар маънои калимаҳо ё аломатҳои ҷаҳонишавӣ мавҷуд нестанд. Масалан, мо медонем, ки арзишҳои ҷаҳонишавӣ ба монанди аз байн рафтани сарҳадҳои маънавий ва афзоиши истифодаи интернет зарар дорад ва ин мушоҳидаи зиндаи худӣ мо аст, на он ки қасе дар бораи он ба мо дар бораи таҷрибаи худ нақл кардааст. Пас дониши априори синтетикӣ чист? Дониши априорӣ, ҷунун ки дидем, донишест, ки аз таҷриба новобаста аст. Мо инро пеш аз таҷриба, яъне пеш аз санҷидана-мон медонем. Кант дар замони худ гуфта буд, ки донише, ки ҳақиқати ҷаҳонро ошкор ме-кунад, сарфи назар аз таҷриба имконпазир аст. Мушкilot дар он аст, ки ҷӣ гуна мо мета-вонем ба воқеияти зарар ва ғоидаи ҷаҳонишавӣ дастрасӣ пайдо кунем ва дар бораи он чизе бигӯем, ки бештар аз тахмин бошад [7, с. 90].

Ҷаҳонишавӣ ҷанбаи муҳими воқеии системаи ҷаҳони муосир ва яке аз қувваҳои таъсирбахше гардид, ки роҳи минбаъдаи рушди сайёраи моро муайян мекунад. Он ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ба иқтисодиёт, сиёсат, соҳаи иҷтимоӣ, маданият, экология, амният дахл дорад. Дар донишҳои муосири иҷтимоӣ-фалсафӣ мафҳуми «ҷаҳонишавӣ» аксаран ҳамчун истиора истифода мешавад, зеро барои муайян кардани хусусияти глобалии иқтисодӣ ва ва тамоюлҳои имрӯзаи ҷаҳонӣ меъёри якхеларо мавриди истифода қарор диҳад [9, с. 90]. Аз ин рӯ, мафҳуми ҷаҳонишавӣ дар тафсири равандҳои ҷаҳони имрӯза ва падидаи тамаддуни ҷаҳонӣ воқеияти реалӣ мебошад. Проблемаҳои ҷаҳонишавӣ дорои хусусияти байнисоҳавӣ буда, таваҷҷуҳи мутахассисони соҳаҳои гуногун ба монанди ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, психологияи иҷтимоӣ, фарҳангшиносӣ ва дигар равишҳо ба худ ҷалб мекунад. Аз ин рӯ, зарурати мета-таҳлили ҷаҳонишавӣ вучуд дорад, ки аз нуқтаи назари донишҳои иҷтимоӣ-фалсафӣ анҷом дода мешавад. Муайян намудани самтҳои асосии таҳлили иҷтимоию фалсафии ҷаҳонишавӣ ва вижагиҳои дарки ин падида дар доираи барномаҳои гуногуни пажӯҳишӣ фалсафӣ яке аз самтҳои илми муосир мебошад. Истилоҳи «глобализатсия» дар миёнаҳои солҳои 80-ум пайдо шуд. Пайдоиши он бо номи муҳаққиқи амрикоӣ Т.Левитт алоқаманд аст, ки дар мақолаи «Глобализатсияи бозорҳо», дар соли 1983 дар маҷаллаи «Harvard Business Review» мақолаеро нашр намуд. Дар он қайд шуд, ки падидаи муттаҳидшавии бозорҳои маҳсулоти алоҳида ба таъсисёбии корпоратсияҳои калони сермиллат оварда мерасонад. Ҷомеашиноси амрикоӣ Р.Робертсон, мафҳуми «глобализатсия»-ро (синтези

глобализатсия ва локализатсия) омӯхта, қайд кард, ки ин раванд ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати гуногунрангии он баҳсбарангез аст. Барои Р.Робертсон, ҷаҳонишавии воқеӣ ва ҷаҳонишавӣ, ки тавассути ВАО ба шуур ворид карда мешаванд, ду тарафи як раванд мебошанд [16, с. 69]. Ҷаҳонишавӣ, ба ақидаи Р.Робертсон, раванди афзоюндаи таъсир ба воқеияти иҷтимоии кишварҳои алоҳида мебошад, ки дорои аҳамияти байналмилалӣ аст. Ин раванд робитаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, мубодилаи фарҳангӣ ва иттилоотиро фаро мегирад. Муҳаққиқ Г.Терборн қайд кард, ки истилоҳи «глобализатсия» дар нимаи аввали солҳои 90-ум ба вуҷуд омад. Аммо истилоҳи фаронсавии «мондиализатсия», ки аз ҷиҳати маъно ба истилоҳи «глобализатсия» наздик аст, ба ибтидои солҳои 50-ум рост меояд. Аммо ин истилоҳ танҳо бо сарҳадҳои Фаронса маҳдуд буд, ки аз он ҷо ба Испания ба наздикӣ ворид шудааст. Худи паҳншавии истилоҳоти мувофиқ дар забонҳои муосири ҷаҳонӣ - «глобализатсия», «глобализация», «мондиализатсия» («globalization», «globalisierung», «mondialisation») хусусияти воқеии равандеро, ки ин истилоҳот ифода мекунанд, тасдиқ мекунад. Калимаи «глобализатсия» гузариш ба «ҷаҳонӣ», глобалӣ, яъне гузариш ба системаи ҷаҳонӣ бештар бо ҳам алоқамандро дар назар дорад, ки дар он шабакаҳо ва ҷараёнҳои ба ҳам вобаста, аз марзҳои анъанавӣ убур мекунанд. Пажӯҳишгари амрикоӣ Ф.Фукуяма дар китоби худ «Анҷоми таърих ва инсонӣ охири» ибтидои мавҷудияти нави инсонияти сатҳи планетариро эълон кардааст, ки онро бозор ва демократия идора хоҳанд кард ва онҳо ҷаҳонро ба як мошини ягонаи ҳамоҳанг табдил медиҳанд. Ҳамаи минтақаҳои кураи замин ба азнавсозӣ шуруъ мекунанд ва ба монанди электронҳои атом, ба тағйир додани орбитаҳо шуруъ карда, ба марказҳои пуриктидортарин (аз ҷиҳати иқтисодӣ) нигаронида мешаванд. Ф. Фукуяма инчунин дар бораи тантанавӣ арзишҳои ғарбӣ, паҳншавии умумии демократияи плюралистӣ, идеалҳои шахспарастӣ ва иқтисоди бозорӣ сухан меронад. И. Воллерштейн консепсияи глобалистии «системаи ҷаҳонӣ»-ро инкишоф медиҳад, ки моҳияти онро категорияи «системаи таърихӣ» ҳамчун воҳиди асосии таҳлили воқеияти иҷтимоӣ ташкил медиҳад. Бо ин равиш дар раванди таърихӣ ҷаҳонӣ якҷанд намуди системаҳои таърихиро ҷудо кардан мумкин аст. Якумин инҳо «мини-системаҳо» мебошанд, ки аз ҷиҳати ҳаҷм хурд ва нисбатан кӯтоҳмуддат (роҳи ҳаёт тақрибан шаш насл), аз ҷиҳати сохторҳои фарҳангӣ ва идоракунӣ якхела мебошанд. Намунаи чунин система сохтори Майя дар Амрикои Марказӣ мебошад. Навъи дуҷуми низомии таърихӣ «империяҳои ҷаҳонӣ» мебошанд, ки сохторҳои бузурги сиёсӣ буда, моделҳои гуногуни «фарҳангӣ»-ро дар бар мегиранд [9, с. 34]. Мантиқи амалии ин система истихроҷи истехсолкунандагони мустақими худидоракунанда (асосан дар деҳот) мебошад, ки ба марказ интиқол дода мешавад ва дар байни як шабакаи хурд, вале муҳими мансабдорон дубора тақсим карда мешавад. Ниҳоят, навъи сеҷуми системаи таърихӣ, аз руи консепсияи И. Воллерштейн, «иқтисодиёти ҷаҳонӣ» мебошад, ки занҷирҳои азими нобаробари сохторҳои истехсолии мутараққиро бо сохторҳои сершумори сиёсӣ аз ҳам ҷудо мекунад.

Таҳлили рушди ҷомеаи ҷаҳонишавӣ нишон медиҳад, ки сохтори модели фалсафии тамаддун на ҳамаи моҳиятҳои амиқи ин равандро дуруст инъикос мекунад. Дар баробари ин, ҳар як миллат дар роҳи муқовимат бо раванди ҷаҳонишавӣ дар назди худ вазифаҳои мушаххас мегузорад, ки мазмуни онҳоро ҳифзи фарҳанги миллӣ ва арзишҳои миллӣ ташкил медиҳад. Ба ақидаи К.Поппер инкишоф ин раванде аст, ки «аз проблемаҳои куҳна ба воситаи таҳмину раддияҳо ба проблемаҳои нав мегузарад». Афзоиши дониш, менависад К. Поппер, натиҷаи раванде мебошад, ки ба «интиҳоби табиӣ» Дарвин хеле монанд аст [10, с. 56]. Ин интиҳоби табиӣ фарзияҳои дониши мо ҳамеша аз маҷмӯи он фарзияҳо иборат аст, ки қобилияти (нисбӣ) зинда мондани онҳоро дар мубориза барои мавҷудият исбот мекунанд. Рақобат гипотезаҳои, ки зинда монда наметавонанд, аз байн мебарад. Ва агар ҷаҳонишавӣ бо роҳи мутобик кардани давлатҳо ба талаботи муҳити иқтисоди ҷаҳониро тақозо кунад, пас афзоиши дониш бо роҳи эҷоди назарияҳои бехтарин пеш меравад. Хусусияти дигари ҷаҳонишавӣ дар он аст, ки он тағироти равонашуда ва бебозгашт мебошад. Принципи тараққиёт ва ҷаҳонишавӣ чунин маъно дорад, ки ҳар чиз

дар ҷаҳон таърихи худро дорад ва он аз руи қоидаҳои худ (иқтисодӣ) инкишоф меёбад. Дар мавриди ҷаҳонишавӣ, ки ҳамеша мавҷудият дорад, дар ин ҷо бояд ҳамаи марҳилаҳои мавҷудияти ташаккул, инкишофи прогрессивиро бархилофи инкишофи регрессивӣ, нобудшавӣ ба назар гирифт.

Дар ин раванд аломатҳои ҳақиқати мавҷудияти ҷаҳонишавӣ дар нуқтаҳои зерин дарк мешаванд:

1. Ҳақиқати ҷаҳонишавӣ аз рӯи мазмун объективӣ мебошад ва ба воқеияти иқтисоди ҷаҳонӣ мувофиқ мебошад. Мазмуни он ба раванди иқтисодӣ вобаста аст.
2. Ҳақиқати ҷаҳонишавӣ моликияти ашёи моддӣ аст ва дониш дар бораи онро ташкил медиҳад.
3. Ҳақиқати ҷаҳонишавӣ аз рӯи шакл ва усули амал объективӣ аст.
4. Дарки ҳақиқати ҷаҳонишавӣ амали якдафъаинаи дониستاني ашё набуда, раванди иқтисодӣ мебошад.

Бояд тазакурр дод, ки пешрафти ҷаҳонишавӣ танҳо ба як иқтисодиёт ва иҷтимоиёт вобаста нест. Дар пешрафии он маънавиёт, аз ҷумла, арзишҳои ахлоқӣ низ нақши муассир доранд. Барои фалсафаи муосир дар раванди ҷаҳонишавӣ инчунин масъалаи муборизаи некию бадӣ - фалсафаи дуализм муҳим аст [1, с. 167]. Меъёрҳои ахлоқӣ яке аз омилҳои асосии муътадилияти ҷомеа дар шароити ҷаҳонишавӣ маҳсуб мешаванд. Онҳо аз насл ба насл гузашта, барои аъзоёни ҷомеа ҳамчун беҳтарин намунаи рафтор хизмаит мекунанд. Дар маркази ташаккули онҳо оила меистад ва маҳз дар оила аввалин нишонаҳои ахлоқро одамон дарк мекунанд. Аз шароити оила вобастагӣ дорад, ки аввалин қадамҳои иҷтимоишавӣ барои ҷавонон чи тавр сурат мегиранд. Меъёрҳои ахлоқӣ инчунин барои ташаккулёбии шахсият мусоидат мекунанд ва аз ин лиҳоз тарбияи ахлоқии ҷавонон барои таъмини фазои хуби ҷомеаи оянда асос мегузорад. Ҳар як фарди оддӣ ба хубӣ дарк менамояд, ки чи гуна дар асри илму техника, кашфи асрори оламу одам маҷрои бадӣ ақл ва руҳи мардумро тира гардонида истодааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ мо бояд нақши интернетро низ дар тарбияи ахлоқии ҷавонон сарфи назар накунем. Зеро чуноне, ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ҷавонон бештари вақти худро дар тамошои захираҳои интернетӣ сарф мекунанд. Аз ин ру падару модарро зарур аст, ки тарзи вақтгузаронии фарзандонро назорат намоянд. Аз ин ҷост, ки ахлоқ ифодакунандаи сатҳи маънавии ҷомеа буда, омили муҳимтарини рушду нумуи иҷтимоёт, иқтисодёт ва давлату давлатдорӣ мебошад. Вай дар пайдории ваҳдати миллӣ, давлат, сулҳу суботи ҷомеа ва инкишофи ҳаматарафӣ шахс нақши муассир дошта, меъёри объективии дараҷаи камолоти муносибатҳои ҷамъиятӣ, нишонаҳои инсонӣ инсонгарӣ дар ҳар як фард мебошад [14, с. 87].

Ҳамин тавр мавзӯи мазкурро таҳлил намуда, ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст, ки меъёрҳои ахлоқӣ дар замони ҷаҳонишавӣ нақши калидӣ доранд ва аз ҳамин ҷиҳат инсоният дар таърихи чандинҳазорсола ин арзишҳоро эмин нигоҳ дошт ва имрӯз аҳамияти онҳо аз давраҳои пеш кам нест. Тавассути онҳо тарбияи ахлоқӣ, таълим ва тарбияи ҷавонон дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ нақши тозаро пайдо мекунанд ва пешрафти ҷомеаро таъмин месозад.

АДАБИЁТ

1. Борзова Е.П. История мировой культуры [Текст] / Е.П. Борзова:.. Издательство Лань. - СПб., 2001. - 672 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию [Текст] / Э. Гуссерль // Вопросы философии. - М., 1972. - № 7. - С. 136-176.
3. Глобальные проблемы и цивилизационный сдвиг [Текст]: Сб. обзоров Отв.ред. В.Е. Ермолаева. - М., 1993.
4. Глобализм как предмет социальной философии.- дисс. на соискание степени кандидата фил. наук.- 2012.- 167 с.
5. Добренков В.И., Кравченко А.И. Теория и методология [Текст] / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. - М., 2003.- 227 с.

6. Делягин М.Г. Практика глобализации: игры и правыло новой эпохи [Текст] / М.Г. Делягин. -М., 2000.
7. Курбон Восеъ. Государственная политика и национальное единства [Текст] / Курбон Восеъ. – Душанбе, 2010. - 432 с.
8. Панарин А.С. Философия истории [Текст] / А.С. Панарин. – М.,1999. - 432 с.
9. Фейербах. История философии . - М., 1974. - 534 с.
10. Платон. Сочинения [Текст] / Платон. – М., 1971.- 543 с.
11. Ленин В.И. Маркс, Энгельс. Марксизм [Текст] / В.И. Ленин. - М., 1946 – 470 с.
12. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование [Текст] / А.С. Панарин. – М., 2000. – 350.
13. Стиглайтс Ч. Чаҳонисози ва масоили он: Най [Матн] / Ч. Стиглайтс. - Техрон, 2002.
14. Самиев А. Ахлоқ омили муҳими камолоти инсон, бақои давлат ва суботи ҷомеа// [www// http// ciberleninka.ru](http://www.ciberleninka.ru)
15. Социальная философия Франкфуртской школы.- под ред. Бессонов Б.Н. –М., 1978.- 357 с.
16. Rugman A. The End of Globalization: A New and Radical Analysis of Globalization and What it Means for Bussiness. London. 2000. - 345 p.

LITERATURE

1. Borzova E.P. History of World Culture [Text] / E.P. Borzova:. Lan Publishers. - SPb., 2001. - 672 с.
2. Husserl E. Crisis of European sciences and transcendental phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy [Text] / E. Husserl // Voprosy filosofii.- М., 1972.- № 7.- P. 136-176.
3. Global Problems and Civilisation Shift [Text] / Collection of Reviews Edited by V.E. Ermolaeva. V.E. Ermolaeva. - М., 1993.
4. Globalism as a subject of social philosophy.- dissertation for the degree of Candidate of Phil. sciences. - 2012.- 167 p.
5. Dobrenkov V.I., Kravchenko A.I. Theory and methodology [Text] / V.I. Dobrenkov, A.I. Kravchenko. - М., 2003.- 227 p.
6. Delyagin, M.G. The practice of globalisation: games and the right of the new epoch [Text] / M.G. Delyagin. -М., 2000.
7. Kurbon Vosey. State Policy and National Unity [Text] / Kurbon Vosey. - Dushanbe, 2010. - 432 с.
8. Panarin A.S. Philosophy of History [Text] / A.S. Panarin. - М.,1999. - 432 с.
9. Feuerbach. History of philosophy . - М., 1974. - 534 с.
10. Platon. Essays [Text] / Platon. - М., 1971.- 543 p.
11. Lenin V.I. Marx, Engels. Marxism [Text] / V.I. Lenin. - М., 1946 - 470 p.
12. Panarin A.S. Global political forecasting [Text] / A.S. Panarin. - М., 2000. - 350.
13. Stiglaitis Ch. Globalization and its problems [Text] / Ch. Stiglaitis. - Tehron, 2002.
14. Samiev A. Morality is an important factor in human perfection, the survival of the state and the stability of society// [www// http// ciberleninka.ru](http://www.ciberleninka.ru)
15. Social Philosophy of the Frankfurt School, ed. by Bessonov B.N. -М., 1978.- 357 p.
16. Rugman A. The End of Globalization: A New and Radical Analysis of Globalization and What it Means for Bussiness. London. 2000. - 345 p.

**ЗАМИНАҲОИ ҶОЯВИИ
РУШДИ МАКТАБИ
МАШШОЪ ДАР ШАРҚ**

Муборакалиев Ф.С. – ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи ДБССТ. Телефон: 501123787, E-mail: salimboyzoda@inbox.ru

**ИДЕЙНЫЙ
ПРЕДПОСЫЛКИ
РАЗВИТИЯ
ПЕРИПАТЕТИЧЕСКОЙ
ШКОЛЫ НА ВОСТОКЕ**

Муборакалиев Ф.С. – ассистент кафедры истории и философии МУТПТ Тел.: 501123787, E-mail: salimboyzoda@inbox.ru

**IDEOLOGICAL PREMISE
OF THE DEVELOPMENT
OF THE PERIPATETIC
SCHOOL IN THE EAST**

Muborakaliev F.S. – teacher of the department of history and philosophy IUTET Тел.: 501123787, E-mail: salimboyzoda@inbox.ru

Калидвожаҳо: Арасту, машшоъ, рушди таърихӣ, Гундишопур, Байтулҳикмат, тарҷума, шорех, машшоъи шарқӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаи ташаккули инкишофи мактаби машшоъ дар Шарқ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф пеш аз ҳама диққати худро ба давра ба давраи руш ёфтани ин мактаб дар Шарқ додааст. Маълум мешавад, ки яке заминаҳои пайдоиши ин мактаб асосан китобхонаи Гундишопур ва Байтулҳикмат будааст, ки осори файласуфони юнонро ба забони паҳлавӣ ва арабӣ тарҷума кардаанд. Дар қисми аввали мақола масъалаи тарҷумаи осори Арасту ба паҳлавӣ ва дар қисмати дуюми он бошад ба забони арабӣ нишон дода шудааст.

Ключевые слова:

Аристотеля, перипатетизм, историческое развитие, Гундишапур, Байтулхикмат, перевод, комментатор, восточная перипатетизма.

В статье проанализированы проблемы становления и развития школы перипатетизма на Востоке. Автор прежде всего внимание обращает на постепенному развитию этой школы на Востоке. Доказывается, что одной из основ возникновения этой школы послужили, прежде всего библиотеки Гундишапура и Байт ул-Хикмата, которые переводили труды греческих философов на пехлеви и арабский язык. В первой части статьи рассматривается проблема перевода произведений Аристотеля на пехлевийский, а во второй части рассматривается проблема перевода произведений Аристотеля на арабский язык.

Key words: Aristotel, peripatetism, historical development, Gunishapur, Baitulhikmat, translation, commentator, eastern peripatetism.

This article analyzes the problems of the formation and development of the school of peripatetism in the East. The author primarily draws attention to the gradual development of this school in the East. It is proven one of the foundations for the emergence of this school was, first of all, the libraries of Gundishapur and Bayt ul-Hikmat, which translated the works of Greek philosophers into Pahlavi and Arabic. The first part of the article examines the problem of translating Aristotel's works into Pahlavi, and the second part examines the problem of translating Aristotel's works into Arabic.

Пеш аз ҳама ҳаминро қайд карданием, ки бунёдгузори ин мактаб файласуфи машҳури Юнони қадим Арасту мебошад. Ӯ аз худ осори зиёде боки гузоштааст, ки то ба имрӯз яке аз сарчашмаҳои асосии тамоми файласуфони ҷӣ Шарқу ҷӣ Ғарб гардидааст. Аз ин рӯ ӯро дар таърих беҳуда тоҷи акли (венец разум) инсоният наномидаанд. Муҳақиқи тоҷик М. Исоев калимаи машшоъро таҳлил намуда, онро ба ду мафҳум ифода кардааст: «1) долон (роҳрави) пӯшида дар атрофи ҳавлӣ, ҳамчуни толори таълимӣ; 2) ба маънои сайругашт; дар мактаби фалсафаи Арасту (дар Ликей), ки соли 335 то с.м. дар Афина бунёд гардид, таълим маъмулан ҳангоми сайругашт сурат мегирифт» [7, С. 245]. Дар Юнон пас аз ӯ пайравонаш Бозтсий, Александри Афродисӣ, Андроники Радолсӣ, Теофраст аз Эфес ва дигарон, асарҳояшро ҷамъоварӣ ва ба як қисмаш шарҳ навиштанд. Дар Шарқ исломӣ ба ин мактаб Абӯюсуфи Якуб бини Исҳоқ ал-Киндӣ файласуфи асри IX мелодӣ асос гузоштааст. Аммо ҳаминро бояд қайд кард, ки таълимоти Арасту пеш аз ин ҳам дар Шарқ хеле рушд карда буд.

Бо заволи Юнони антиқа ва империяи Рим мактабҳои фалсафии Афлотун (Академия) ва Арасту (мактаби перипатетикӣ) ба боди фаромӯши афтода, оқибат баста шуданд. Соли 529 империяи Рим Юстиниан мактаби Афинаро баста, ба таъкиб ва фишори файласуфон ва олимон шурӯъ намуд, ки оқибат ба муҳити маънавии даврҳои баъдина таъсири манфӣ гузошт [7, С. 250]. Инро мо аз таърих хуб медонем, ки дар ин вақтҳо империяи Рум яке аз империяҳои бузурги дунё буд ва зерини тобеъ худ халқиятҳо ва миллатҳои гуногунро идора мекард, барои онҳоро бо ҳам тобеъ кардан дини насронӣ ҳам ба ҳайси дин ва ҳам ба ҳайси идеологияи иҷтимоии давлати қабул шуда, то ҳамаи онҳоро сарҷамъ намоянд. Аз сабаби он ки таълимоти Арасту ақлгаро буд, бисёри назарияҳои дини насрониро қабул надошт, аз ин рӯ дар Ғарб мактаби Арасту баста шуд. Он чизе ки аз осори Арасту дар Ғарб маъмулу машҳур буд, танҳо асарҳои мантиқии ӯ будасту тамоми. Аз ин давра сар карда то асрҳои миёна аз он ҷумла то охири асри XII то ҳама рушди мантиқ ҳам дар Ғарб дар доираи як меъри муайян рушд мекард. Дар ин давраҳо дар Шарқ дарбори Сосониён Хусрав I Анушервон, маркази рушди илму фарҳанги буд, он олимоне, ки бо фармони шоҳ Юстин аз Юнон бадафғ шуда буданд хуш пазируфт, бо омадани онҳо таълимоти Арасту низ ба Шарқ омад. Дар ин давра дар давлати Сосониён маркази илму фарҳанг мактаби Гундишопур, ки дар дарвозаи он «дониш ва ҳикмат – пурзуртар аз шамшер аст» навишта шуда буд, осори файласуфони Юнон ба забони паҳлавӣ тарҷума мешуданд. «Дар ин марказҳои илмӣ (Гундишопур – М.Ф.) ғолибан илму маорифи юнони ва тарҷумаю тафсири осори бузургоне чун Арасту, Афлотун, Чолинус (Гален), Букрот (Гипократ) роиҷ буд ва ба ҳама сабаб ҳам моҳияти мақоми Гундишопур ҳамчун маркази илмӣ баланд рафт. Сабаби дигари боло гирифтани мақоми Гундишопур паноҳандаи гурӯҳе аз фалосифаи юнонӣ дар Эрон аст. Император Юстиниан мактабҳои фалсафии Афина Искандария, Раҳо (Эдесса)-ро баст. Ҳафт нафар аз файласуфони шинохтаи мактаби Афина, ки аслан пайравони фалсафаи Плотин (Флутон) ва Порфирий (Фарфуриус), яъне фалсафаи навафлотунӣ буданд, дар Эрон паноҳ бурда қорӯ зиндагӣ карданд. Ин ҳафт тан – Дамаский, Симпликий, Евлакий, Прискиний, Исидорӣ, Хермӣ ва Диогени финикӣ, ба инкишофи интишори илм ва пеш аз ҳама фалсафаи Юнон дар Гундишопур ва Эрон умамано роҳи васеътаре кушоданд» [8, с. 468]. Олимони номбаршуда ба қавли олими олмонӣ А. Штекел «дар ин ҷо (дарбори Сосониён – М.Ф.) натавонҳо ақидаҳои динӣ, балки ақидаи фалсафии худро рушд меоданд», ба ғайр аз ин онҳо тамоми осори файласуфони юнонӣ аз он ҷумла Арасту, Афлотун ва дигаронро ба забони паҳлавӣ тарҷума карданд. Дар баробари онҳо аз байни файласуфони Шарқ низ нафароне буданд, ки машғул ба омӯзиш ва тарҷумаи осори Арасту буданд, ки инҳо Мар Обои II Булси Эронӣ (Павлуси Форс) ва дигарон буданд.

Асосан аз рӯи фаъолиятҳои дарбори Сосонӣ яъне академия Гундишопур аз Байт ул-ҳикмати халифа Маъмуни Бағдодӣ ягон қами надошт, яке аз марказҳои илми замони худ буд, зеро Хусрави I низ дӯстори илм буд, олимони дарборашро барои ҷустуҷӯи илм ба ҳар сӯ равона мекард, китобҳои нодири замонашро бо маблағи қалон харида ба паҳлавӣ тарҷума мекард. Тибқи маълумоти шарқшиноси машҳури рус Е.А. Фролова, дар ин ҷо асосан ба

илмҳои табиатшиносӣ, бахусус ба тиб таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекарданд. Асарҳои Гиппократ ва Гален ба паҳлавӣ тарҷума шуданд. Арабҳои табиатшинос ва тарҷумони суриёнии Арасту Сергиус Решаин таъсири бағоят калон расонид, инчунин осори мантиқии Арасту низ тарҷума шуданд [10, с. 19]. Фаёлияти Гундишопур дар соҳаи илми тиб ҷунон рушд кард, ки тибқи маълумоти муҳақиқи тоҷик С.Р. Муқимова, Гундишопур яке аз аввалин донишгоҳе дар ҷаҳон ба ҳисоб мерафт, ки дар он базаи махсуси табобати–профилактикӣ ва шубҳаи формокологӣ амал мекард [3, с. 146-154]. Аз осори фалсафӣ бошад, сарчашмаи асосии таълимоти зардуштия «Авесто», китоби «Панҷатантра» ва «Қалила ва димна» аз фалсафаи Ҳинд, «Федон» ва «Меон» – и Афлотун, «Физика», «Метафизика», «Рисола дар бораи нафс» «Арғунун» – и Арасту ва шарҳи шогирдони ҷунонии Арасту мавриди омӯзиш қарор мегирифт. Равади таълими он бошад, он шаклро дар бар мегирифт, ки сонӣ дар «курси анъанавии асримиёнагии *septem artes liberalis* – ҳафт илми либералӣ аз ҷумла *trivium* ва *quadrivium*, дар програмаи таълимии он дохил мешуд поэтика, мусиқӣ ва тибб. Таълим дар мактаб асосан бо забони форсӣ сурат мегирифт» [9, с. 37]. Машҳуртарин устодони донишгоҳи Гундишопур ҷуноне, ки дар боло қайд кардем Мар Обо ва Булси Эронӣ буданд. Мар Обо яке «аз бузургтарин ходимони суриёнию эронии аввали асри VI буд, ки донишмандии византиро бо дастёбиҳои фарҳангии суриёнии ва эронӣ маҳлут карда буд. Мар Обои эрониҷадо суриёни забон, забони Ҷунониро омӯхта, аз Византия на танҳо «туҳми дониш» овард, балки дар ҳаёти фарҳангӣ илмӣ Эронро Византия нақши азиме гузошт. Ба забони суриёни таълифоти ҳудӣ Мар Обо, инчунин, ба арабӣ зиндагиномаи Мар Обо, ки бевосита баъди вафоташ навишта шудааст, маҳфузанд» [8, с. 473].

Булси Эронӣ бошад, яке аз намоядагони машҳури мактаби машшоъ дар Шарқ буд. Ӯ бевосита забони ҷунонро хуб медонист, ҳам ба тарҷима ва ҳам ба навиштани шарҳ бо осори адибон ва файласуфони Ҷунон машғул буд. Аз ин рӯ «осори бозмондаи Павли Форс аз рӯи мазмун ва моҳияташон ба ду қисм тақсим мешавад. Ба гурӯҳи аввал «Мадҳали мантиқ», ки қисми «Арғунун»–и Арасту дар бар мегирад, ба қисми дуюм муқаддимаи ӯ ба асарҳои Арасту ва шарҳи «Дар бораи таъбир» мансубанд. Гурӯҳи дуюм таълифоти Павел шарҳи васеи асарҳои Арасту дар пайравӣ аз фалсафаи исқандаронӣ аст» [8, с. 474]. Ӯ ки худ ақлгаро буд, бевосита ба омӯзиши табиат ва илмҳои табиатшиносӣ саруқор мегирифт, яғни шакли этиқодно на мавриди нақд ва на мавриди таъриф қарор наметод. Аммо ақл барои ӯ болотар аз ҳама гуна этиқод буд. Барои ҳамин ҳаминро бояд қайд кард, ки «бешубҳа, нуқтаи муҳими «Мадҳали мантиқ»–и Павли Форс ибораи «дониш аз этиқод беҳтар аст» мебошад. Ба назари Павли Форс илми фалсафа волотарин илмест, ки инсон метавонад дар зиндагӣ ҳама кунад» [8, с. 474]. Дар масъалаи маърифат Булси Эронӣ пайрави Арасту буда, маърифатпазирии ашӯро қабул дошт.

Баъди зуҳури дини Ислом дар Шарқ ҷойгузини Гундишопу Байтулҳикмати Бағдод гашт, ки асосгузориаш яке аз «шефтагони дониш» халифа Маъмун буд. Дар раванди ҳуқумронии бистсолааш аз соли 813 то соли 833 Маъмун ба рушди илм ва фарҳанг диққати махсус дода, бо фармони ӯ дар Байтулҳикмат маркази тарҷумони тасис дода шуд, ки асарҳои адибону файласуфони Ҷунони бостонро ба забони арабӣ тарҷума намоянд. Ӯ як гурӯҳ олимони аз он ҷумла Яҳё ибни Батрик, Юҳанно ибни Масавейх, Ҳаҷҷоҷ ибни Матор, ки «...тамомӣ аз донишмандон буданд ва ба забони ҷунонӣ ошноӣ доштанд, муддатҳои мадиде дар билоди Рум гардиш намуда ва ҳар ҷо ки китоби муфиде аз ҳуқуми Ҷунон ёфтанд, онро харидорӣ карданд ва саранҷом онҳоро бо худ ба Бағдод бурданд» [4, с. 14], ба забони арабӣ тарҷима карданд. Фаёлияти тарҷумонҳои лотинӣ ба арабӣ онҷунон босуръат буд, ки «муслимин фақат дар зарфи як қарн, яъне қарни савуми ҳиҷрӣ он қадар китоб аз забонҳои мухталиф ба забони арабӣ тарҷама карданд, ки румиён дар зарфи чандин қарн натавонистанд он қадар китоб тарҷама намоянд» [4, 16]. Ба ғайр аз Байтулҳикмат дар Андалус, боз китобхонаҳои ҷун Ғарнота, Тулайтулай, Ишбилия ва умуман дар Шарқи исломӣ марказҳои зиёди фарҳанги-илмӣ мавҷуд буданд, ки ҷамъоварии ва тарҷумаи онҳо ба забони арабӣ машғул шуданд. Дар таҳқиқоти худ Муҳаммади Рашшод файласуфи

машхур шумораи ин китобхонахоро то 44 адад нишон медиҳад, ки ба шумораи онҳо шомил мешаванд китобхонаи Ҳамадонӣ, Дайламӣ дар Шероз, Ҳалавӣ дар Рай, Маҷдулмулк дар Марв, Байҳақи дар Нишопур ва ғ. [4, с. 21-23]. Барои мисол танҳо як халифа ал-Ҳамама II дар Қоира, Александрии, Дамаск, Бағдод барои дастрас намудани китобҳои нодир одамони махсуси ҳудудро дошт, танҳо як китобхонаи ӯ на кам аз 400 ҳазор том китобро доро буд. Пешрафти илм дар Андалус на танҳо аз фаровон будани маводҳо, балки аз олимони Шарқ низ вобастагии зиёд дошт, ки дар маркази илм яъне донишгоҳи Курдуба дар баробари илоҳиёт ва фикр инчунин математика, астрономия ва тиббро васеъ меомӯхтанд [5, с. 29].

Бояд ёдовар шуд, ки шумораи тарҷумонҳо Байтулҳикмат бениҳоят зиёд буданд, нахустин тарҷумони ҷунонӣ ба арабӣ аз байни файласуфони араб Абдуллоҳи Мукаффаъ, ки «бисёр асарҳои тиббӣ, мантиқӣ, математикӣ ва астрономӣ» тарҷума кард. Тарҷумони асосии осори файласуфони ҷунонӣ аз ҷумла Арасту Абу Зайд Хунайн ибн Исҳоқ Ибодӣ, писараш Исҳоқ ибн Хунайн, бародарзодааш Хобейш ибн ал-Ҳасан ал-Азам буданд. Танҳо як Абу Зайд Хунайн ибн Исҳоқ Ибодӣ «Физика», «Категория», «Этикаи Никомах», «Метафизика», «Рисола дар бораи нафс» – и Арасту ба арабӣ тарҷума кард. Дар умум «китобҳое, ки дар он замон (ҳукумати Маъмун – М.Ф.) ба арабӣ тарҷама шуда, – менависад М. Рашшод, – аз садҳо чилд мутаҷовиз мебошад. Ва мин ҷумла аз китоби Афлотун 8 чилд, аз Арасту 19 чилд, аз Буқрот 10 чилд, аз Қолинус 38 чилд ва аз осори Уқлидус, Аршамидус, Аблунийус, Монолоус, Батламинус, Абраҳас, Диюфантас чандин чилд ва ҳамчунин аз форсӣ бист чилд ва аз ҳиндӣ бист чилд ва аз лотину ибру сурёни ва набатӣ чандин чилд» [4, с. 15]. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо ҳаммаи асарҳои файласуфони Ҷунон дар ин давра ба пуррагӣ дастраси хонандагону ҳаводорони фалсафа дар Шарқ гардиданд, ба ҷуз «Сиёсат»-и Арасту. Асосгузори мактаби машшоъ дар Шарқ Абӯюсуфи Яқуб бини Исҳоқ ал-Киндӣ низ бо забони ҷунонӣ ошноӣ дошт, вале машғул ба таҳрири он асарҳое, ки тарҷума шуда будан мешуд. Аммо таълимоти арастуя дар ин вақт ҳоли аз таълимоти навафлотунӣ набуд. Сабаб он аст, ки ҳангоми тарҷумаи осори Арасту яке аз шогирдони Исҳоқ ал-Киндӣ Абдул-Масих ал-Химси ҳангоми тарҷума «ҳақиқатан чанд қисми «Эннеад» Плотинро «Илоҳиёти Арасту» номгузори намудааст, айнан дар асоси ҳамин шакли арастуяинавафлотунӣ машшоияи Шарқи исломӣ ташаккул меёбад» [5, с. 21]. Аз ин рӯ бояд қайд кард, ки таълимоти Арасту дар шакли ҳоли дар байни файласуфони араб танҳо дар таълимоти Ибни Рушд зоҳир мегардад.

Дар баробари дастрас шудани маводҳои илмӣ, на танҳо фалсафа балки тамоми соаҳои илм аз он ҷумла нучум, математика, андаса ва ғ., дар Шарқ яку якбора бо сурати баланд рушд кард. Аммо ба дӯстдорони фалсафа ҷуноне ки файласуф ва шарқшиноси машхури рус А.В. Сагадеев барҳақ қайд кардааст, «маълум аст, ки мероси ғании Арасту ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-фалсафии мутафаккирони Шарқ таъсири зиёд расонид. Ба туфайли гуногунӣ ва азамати худ мероси арастуй барои олимони ва файласуфони баъдина намунаи тақлид гардид» [7, с. 249]. Пайравони Арасту дар Шарқ ал-Киндӣ, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Боча, Ибни Туфайл, Ибни Рушд ва дигарон буданд. Пеш аз ҳама бузургии машшоиёни Шарқӣ дар он ҳаст, ки онҳо кушиш карданд то ҷаҳонбинии фалсафии арастуяро бо ҷаҳонинии дини исломӣ ошти намоянд. Ал-Киндӣ нахустин пайрави машшои Шарқ зодаи Куфа мебошад. Ӯ аз таълимоти «Муаллими аввал» табақабании илм ва аз «Эннеад» Плотин ки дар Шарқ ҳамчун «Илоҳиёти Арасту» маълум буд, васеъ истифода мебард. Дар зери таъсири китоби ««Рисола дар бораи нафс» - Арасту китоби «Фи"ль акль» - ро навишт. Табақабандии ҷаҳоргонаи ақл дар ин китоб мушкилотро ба миён овард, ки файласуфони мусулмон ва насронӣ муддати тӯлонӣ бар сари онҳо мубориза бурданд» [1, с. 79]. Таълимоти ал-Киндӣ нисбат ба машшоиёни Шарқ бештар ҷанбаи идеалистиро дар худ иникос мекунад, дар масъалаи офариниш назарияи креатсиониро қабул дорад. Асосан «ба таҳқиқи масъалаҳои фалсафии иҷтимоӣ бештар шуғл доштааст». Бо омадани Форобӣ дар саҳнаи илм, мактаби машшоъ рангинтар гардид. Пеша аз ҳама ӯ яке аз шорҳои машхури Арасту буд. Шарҳи фасеҳӣ ӯ ба «Арғунун», «Физика», «Илоҳиёт»,

«Этикаи Никомах» - Арасту ба ӯ имкон дод, то ба худ унвони «Муаллими сони» - ро гирад. Барои ҳамин Ф. Дитриний навиштааст, ки «Арасту дар Шарқ маҳз бо туфайли Форобӣ Арасту гардид...» [6, с. 92]. Табақабандии илм дар таълимоти Форобӣ мақоми хосса дорад, шоҳасари ӯ «Иҳсо ул-улум» на танҳо ба олимони Шарқ балки ба файласуфони Ғарб низ таъсири бағоят расонидааст. Чуноне ки олими машҳури англис Э. Браун қайд кардааст, «доираи дониши Форобӣ... ба ӯ имконият додааст, ки аввалин шахс дар Ислом гардад, ки ҳамаи илмҳоро табақабандӣ кунад, сарҳоди ҳар яки онҳоро шарҳ диҳад, заминаи устувори ҳар як соҳаи илмро гузорад» [11, р. 486]. Ӯ аввалин файласуфе дар Шарқ буд, ки кушиш намуд то ду мактаби фалсафӣ идеализм ва материализмро ба ҳам оштии диҳад, ки «Рисола дар ҷамъи андешаҳои Афлотун ва Арасту» шояди ин суҳанҷост. Пайрави дигари Арасту дар Шарқ ин Ибни Сино мебошад. Ӯ аз худ осори зиёди фалсафӣ, ахлоқӣ ва мантиқӣ боқӣ гузоштааст. Мақоми Ибни Сино дар ташаккули фалсафаи Шарқ дар он буд, ки «Ибни Сино бо навиштани ин асри мукаммали фалсафӣ (Донишнома – М.Ф.) бори аввал асоси илоҳиётнигориро дар услуби забони тоҷикӣ-форсӣ татбиқ карда, тамоюлоти ташаккули лексикаи онро ба воситаи истилоҳоти арабӣ муайян кард. ...зеро дар поини лексикаи арабии ба забони тоҷикӣ – форсӣ воридгардида роҳро барои забони фалсафаи тоҷику форс боз кард. Истилоҳоти бешумори илмӣ ва фалсафие, ки Ибни Сино матраҳ карда буд, дар рушди минбаъдаи афкори илмиву фалсафии форсу тоҷик нақши арзандаву мусбатеро бозидаанд ва ҳанӯз ҳам забони илм ва фалсафаи тоҷику форс аз истифодаи онҳо бархӯрдор аст» [2, с. 29]. Таълимоти ӯ нисбат ба устодаш Форобӣ аз назарияҳои навафлотуния холистар буд. Ӯ аз Арасту асосан назарияи азалит ва абадияти оламро қабул дошт, ки баъдан аз тарафи Ғаззолий мавриди нақд қарор гирифт. Пайравони машҳури Арасту дар Андалуси Испаниё Ибни Боча, Ибни Туфейл ва Ибни Рушд мебошанд. Чуноне ки Ибни Туфейл дар охири китоби «Хай ибни Яқзон» аз таърихи рушди илми ҳикмат дар Андалус ёд мекунад: «Фалсафа дар Андалус чунонки бояд нуфуз наёфтааст. Ва мардуми Андалус ба риёзиёт машғул буданд ва дар ин улум ба мақоми арҷманд расиданд. Сипас бо мантиқ ошно шуданд, вале кунҳи ин илмро дарнаёфтанд. Ва баъд аз мантиқ кам-кам ба фалсафа бархӯрданд. Ва дар миёни онҳо касе устодтар аз Ибни Бочча пайдо нашуд, аммо вай ба дунё машғул буд ва аз умури дунёвӣ ба қамоли инсонӣ ва дарёфти ҳақиқат намерардошт» [4, с. 222]. Ибни Туфейл бештари вақташро ба омӯзиш ва тақмили ҳикмат бахшида, он чизе ки аз ӯ то ба имрӯз боқӣ мондааст ин «Хай ибни Яқзон» аст. Бо роҳбари ва маслиҳати ӯ Ибни Рушд ба навиштани шарҳ ба осори Арасту пардохт, бешак дар таърихи инсоният бо мулаққаби шорех машҳур гардидааст. «Аз ҷумлаи одоти ӯ, ин ки ҳар китоберо, ки шарҳ мекард, нахуст барои он шарҳи муфасссал менавишт, сипас он шарҳро мухтасар мекард ва он гоҳ он мухтасарро низ хулоса менамуд» [4, с. 279]. Осори ӯ дар асрҳои миёна дар Аврупо ҳамчун роҳбалад барои файласуфон барои донишҷуи моҳияти таълимоти Арасту, қисми дигараш барои донишҷуи таъодули дину илм, ақлу этиқод истифода мешуд.

Дар охир бояд таъкид дод, ки баъди он ки осори Арасту дастраси файласуфони Шарқ гардид, фазои илмӣ он низ ба кулӣ тағйир меёбад. Баъди он ки таълимотдаш дар Шарқ мақоми баландро фатҳ менаояд, бо воситаи шогирдони шарқияш дастраси олимони Ғарб мегардад.

АДАБИЁТ

1. Корбен А. История исламской философии. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. - 360 с.
2. Комилов Р. Фалсафаи тоҷик: аз аҳди бостон то имрӯз. – Душанбе: «Ирфон», 2011. - 304 с.
3. Мукимова С.Р. Медицинская служба в системе древнего города ближнего и среднего востока // Научно-медицинский журнал «Паёми Сино» («Вестник Авиценны»). 2009. №1, с. 146-154.
4. Рашшод М. Фалсафа аз оғози таърих. – Д.: Ирфон, 2002. - 404 с.
5. Сагадеев А.В. Ибн Рушд (Аверроэс). М., «Мысль», 1973. - 207 с.
6. Содиқов С. Аз таърихи афкори ахлоқии мутафаккирони Шарқ. – Душанбе, 1999. - 180 с.

7. Таърихи фалсафа тоҷик (аз қадим то асри XX) Дар панҷ ҷилд. Мухаррири масъул: А. Шарипов. – Душанбе: «Дониш». 2016. - 892 с.
8. Таърихи фалсафа тоҷик Дар панҷ ҷилд. Ҷ. 1, нашри дуввум. Мухаррири масъул: К. Олимов, А. Шарипов. – Душанбе: «Дониш». 2014. - 582 с.
9. Терновский В.Н. Ибн Сина (Авиценна). М.: Наука, 1969. - 191 с.
10. Фролова Е.А. История арабо-мусульманской философии. Средние в.а и современность: Учебное пособие. -М., 2006. -199 с.
11. Browne, A Literary History of Persia from Firdawsi to Sa'di, p. 486.

LITERATURE

1. Korben A. Istoria islamskaya philosophia. – М.: Progpess-Traditsia, 2010. – 360 p.
2. Komilov P. Phalsaphai tojik: az ahdi boston to impuz. – Dushanbe: «Irphon», 2011. – 304 p.
3. Muqimova S.P. Medisinskaya slugba v sisteme drevnego goroda blignego i srednego vostoka // Naycho-medisinskaya gurnal «Payomi Sino» («Vestnic Avitccen»). 2009. №1, 146-154 p.
4. Rashod M. Phalsapha az ogozi tarikh. – D.: Irfon, 2002. - 404 p.
5. Sagadeev A.V. Ibn Rushd (Averroes). М., «Musle», 1973. - 207 p.
6. Sodiqov S. Az tarixi aphkori akhloquii mutafakkironi Sharque. – Dushanbe, 1999. - 180 p.
7. Tarikhi phalsaphai tojik (az quadim to asri XX) Dar pang gild. – Dushanbe: «Donish». 2016. - 892 p.
8. Tarikhi phalsaphai tojik. Dar panj jild. J. 1, nashri duvumm. Muharriri masul: K. Olimov, A. Sharipov. – Dushanbe: «Donish». 2014. - 582 p.
9. Ternovskiy B.N. Ibn Sino (Avicenna). М.: Nauka, 1969. – 191 p.
10. Frolova E.A. Istoria arabo-musulmanskij philosophi. Srednie v.a. sovremennosti: Uchebnoe pocobie. – М., 2006. – 199 p.
11. Browne, A Literary History of Persia from Firdawsi to Sa'di, London, 1976. - 486 p.

**СОҶАИ ТАНДУРУСТӢ
ДАР ПАЁМҲОИ
ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ЭМОМАӢ РАҲМОН**

Норова Нигора Шавқатовна - ассистенти кафедраи хизматрасониҳои тибби – озоишгоҳи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: (+992) 904608899 E-mail: norovanigora88@gmail.com

**РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНЫ
В ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА
НАЦИИ ПРЕЗИДЕНТА
ТАДЖИКИСТАНА
ЭМОМАӢ РАҲМОН**

Норова Нигора Шавқатовна - ассистент кафедры медицинского санаторного обслуживания Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана. Телефон: (+992) 904608899. E-mail: norovanigora88@gmail.com

**HEALTH CARE
DEVELOPMENT IN
HERALD OF LIDER OF
NATION AND PRESIDENT
OF TAJIKISTAN
EMOMALI RAHMAN**

Norova Nigora Shavqatovna - assistant at the department of medical sanatorium services the at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Телефон: (+992) 904608899. E-mail: norovanigora88@gmail.com

Вожаҳои калидӣ:
Тоҷикистон, Паём, Пешвои миллат, таҳлил, табибони маҳаллӣ, тиб, олим, инкишоф.

Мақола ба масоили ташкил ва фаъолияти низоми ҳифзи тандурустии Тоҷикистон дар асоси Паёмҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон солҳои истиқлолият бахшида шудааст. Системаи ҳифзи тандурустие, ки дар Тоҷикистон замони шуравӣ таъсис шуд, хеле самаранок ҳудро арзёбӣ намуда, ба ҳаёти аҳолии маҳаллии минтақа имконияти нави табобат аз бемориҳои гуногунро фароҳам овард. Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳлили Паёмҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон солҳои истиқлолиятро ба муҳокима мегузорад ва рушди онро қайд мекунад. Муаллиф муҳимияти ин соҳаро дар сиёсати иҷтимоии давлат қайд намуда, аҳамияти онҳоро барои таъсиси тибби замони муосир ёдрас мешавад, зеро дастур аз Паёмҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар солҳои солҳои истиқлолият имкон доданд, ки базаи моддӣ ва таҳассуси инкишофи ин соҳа бунёд карда шавад. Дар мақола муаллиф инчунин нақши табибонро дар рушди соҳа ёдрас шуда, баҳусус афкори тибро мавриди муҳокима қарор медиҳад. Мақола ба масоили ташкил ва фаъолияти низоми ҳифзи тандурустии Тоҷикистон ва таъсиси базаи моддӣ-теникии он бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки системаи ҳамкорӣ он бо давлати Тоҷикистон ҳудро хуб арзёбӣ намуда, ба ҳаёти аҳолии маҳаллии минтақа имконияти нави табобат аз бемориҳои гуногунро фароҳам овард.

Ключевые слова:
Таджикистан, Послание, Лидер нации, организация, анализ, местные врачи, население, медицина, развитие.

Статья посвящена проблеме организации и деятельности системы здравоохранения в Таджикистане в период независимости. Автор указывает, что созданная система здравоохранения оказалась достаточно эффективной и привнесла в жизнь коренного населения региона новые возможности излечения от разных заболеваний и это

обосновывается поручениями Лидера нации. развитие медицины и его отражение в Посланиях Лидера нации Президента Таджикистана Эмомалӣ Раҳмон оказало помощь в организации работу этой отрасли и автор показывает годы эффективность этого сотрудничества в городах и районах Таджикистана и вместе с этим отмечает их научную значимость для современной медицины. В статье также указывается на то что сотрудничество с государственными организациями было прогрессивным элементом развития отрасли в период независимости. Послания Лидера нации Президента Таджикистана Эмомалӣ Раҳмон внесли большой вклад в развитие этой отрасли относительно данного региона. В данной статье автор также приводит исторический анализ работы Лидера нации и показывает их роль в развитие науки и в частности медицины. Эти указания и Послания Лидера нации Президента Таджикистана Эмомалӣ Раҳмон внесли большой вклад в развитие этой отрасли в труднейших условиях. Автор анализирует работы лечебных центров в городах и районах Таджикистана и вместе с этим отмечает их научную значимость для современной медицины.

Kew words: Tajikistan, veto, leader of nation, organizations, analyze, local cure man, history, population, medical institutions, development.

The article is devoted to the problem of organization and activity of the health care system in Tajikistan and author points out that there were completely no qualified medical specialists in independence period. Healthcare system was subordinate to the medical authorities from other region and nevertheless, it proved to be quite effective and brought new opportunities for the indigenous population of the region to heal various diseases after health care development and their reflection in veto of Leader of nation and President of Tajikistan Emomali Rahman. In this article author analyze activity of the cooperation health care system with state organizations in Tajikistan during the period independence and note the significance of their reflection in veto of Leader of nation and President of Tajikistan Emomali Rahman. Author also note the role of cooperation researches for creation qualified medical institutions give attention to analyses of science legacy healthcare system scientists, and note the importance of cooperation healthcare system for development of this trend in Tajikistan. Author also note the role of veto of Leader of nation and President of Tajikistan Emomali Rahman. for creation qualified medical institutions during the noted period and of science legacy of healthcare system.

Рушди соҳаи тиб ва беҳбудии кормандони тибби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аввали даврони истиқлолият дар маркази диққати роҳбари давлат қарор дошт. Таҷрибаи илмӣ нишон медиҳад, ки илми таърих танҳо сиёсати давлатҳоро наомухта, балки инкишофи соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеаро, ки омилҳои асосии пешрафти ин ва ё он самти инкишофи давлатро муайян мекунанд дар бар мегирад. Таърихи тиб қисми ҷудонашавандаи

таърихи чомае мебошад, зеро вай дар худ рушду инкишофи илм, ихтироъкорӣ, ҳолати саломатии одамон ва сабабҳои афзоиш ва пастшавии аҳолиро таҷассум мекунад [4, с. 4].

Мавзӯи такмили соҳаи тиб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми муҳими сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил дода, нуқтаҳои барномавии он доимо дар Паёмҳои Пешвои миллат ҷои намоёнро ишғол мекунанд. Аз ин лиҳоз таҳқиқи ин мавзӯ аз ҷиҳати хронологӣ давраи Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Парламенти мамлакатро дар бар мегирад. Муҳимияти илмии мавзӯи мазкур боз дар он аст, ки ин мавзӯ дар таркиби худ сиёсати иҷтимоии давлатро бевосита аз сарчашмаи аввалия – аз Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Парламенти мамлакат маълумот дастрас менамояд.

Дар давраи аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, кормандони тиб ба шароити душвори иқтисодӣ нигоҳ накарда, дар қори табобат ва аз муовинаи тиббӣ гузаронидани аҳоли саҳми арзанда гузоштанд. Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ қисми зиёди дастгоҳҳо ва техникаи тиббиро аз даст дод, зеро ин теъдод дар натиҷаи бенизомии давраи соли 1990-1991 талаву торҷ гардид ва ё аз тарафи гуруҳҳои ҷинояткор дуздида шуд. Мувофиқи маълумотҳои бойгонӣ дар давраи санаи 1 январи соли 1992 дар мувозинати Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон 930 бемористону амбулатория, аз он ҷумла 7 бемористони вилоятӣ, 36 бемористони шаҳрӣ, 30 бемористони махсус, 50 бемористони марказӣ, бо дороии 52 ҳазор кат қарор доштанд. То охири соли 1992 шумораи бемориҳо авҷ гирифта, шумораи катҳо ба 106, 4 ҳазор расонида шуд. Мушкилии иловагӣ дар ин давра дар он буд, ки шумораи табибон кам гардид, зеро қисми зиёди онҳо ба муҳоҷирати дохилӣ ва берунӣ раварданд. Аз он ҷумла агар дар давраи охири замони шуравӣ ба ҳар 1000 нафар 40 табиб мерасид, дар соли 1992 ин шумора то 7 табиб кам гардид [2, с. 34]. Аммо ба тамоми душвориҳои нигоҳ накарда, бо ёрии чораҳои саривақтии Ҳукумати мамлакат ва Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеши роҳи авҷи шумораи бемориҳои сироятӣ дар ин давра гирифта шуд. Бо дарназардошти вазъияти соҳаи тиб дар назди табибон вазифаҳои нав гузошта шуданд, ки мақсади онҳо амалӣ кардани барномаҳои соҳаро дар бар гирифт, ки аз қисмҳои зерин иборат буданд:

1. Таъмини моддӣ-техникии соҳаи тиб;
2. Таъмини таъмир ва сохтмони капиталӣ;
3. Таъмини маблағгузори соҳаи тиб;
4. Таъмини ташҳиси муовинавии аҳоли.

Ҳанӯз дар давраи шуравӣ олимони исбот карданд, ки дар сурати аз қор мондани қисми органҳои бадан шахс қобилияти қори худро аз даст намедихад, аммо дар натиҷаи ташҳиси чуқур дар ин шахс бемориҳои ҷиддиро ошкор кардан мумкин аст. Чунончи агар як гурда аз қор мемонад, гурдаи дувум тамоми фаъолияти гурдахоро иҷро мекунад, аммо ин шахс дар баробари одамони солим ҷой дода намешавад ва вай ба гуруҳи таваққули дохил мешавад [3, с. 8]. Дар баробари ҳамин, бо барҳам хурдани давлати Шуравӣ қарорати гирифтани нафақа барои маъҷубон ва шаҳрвандони пиронсол руи қор омад. Барои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои соҳаи тиб зарурати аз нав кардани қонунҳо пеш омад. Қисми зиёди аҳолиро барои муайянкунии дараҷаи нафақа мебоист аз нав дид. Чуноне, ки маълум аст, қорношоямӣ шахс бо таъсири бемориҳои фишорбаландӣ дар се зина мегузарад:

1. Зинаи аввал – вақте, ки дар рағҳои хурд фишор баланд мешавад, аммо инсон онро ҳуб эҳсос намекунад;
2. Зинаи айён – вақте, ки шахси бемор фишорбаландиро эҳсос мекунад;
3. Зинаи охирон – вақте, ки фишорбаландӣ ба органҳои дигар – ба монанди дил, гурда, ҷигар ва пойҳо зарар мерасонад [14, с. 23].

Принсипҳои қори тиб дар давраи шуравӣ ва солҳои аввали истиқлолият ягона буда, танҳо ҳаҷми хизматрасонӣ фарқият пайдо намуд. Соли 1992 ҷуҷаи соҳаи тиб дар давлати тозаистіқлол 956 ҳазор рублро ташкил медод [14, с. 251].

Дар Паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша як нуқтаи асосӣ таъкид мешавад ва ин он аст, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати иҷтимоӣ бояд қабл аз ҳама барномаҳои иҷтимоиро мавриди амал қарор диҳад ва дар миёни онҳо соҳаи тиб ҷои намоёнро ишғол мекунад. Вобаста ба таҳлили рушди соҳаи тиб дар асноди Паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон меҳостем даврабандии рушди соҳаи тибро пешниҳод намоем, зеро ин соҳа дар замони истиқлолият таърихи нави худро оғоз намуд. Бинобар пешниҳоди мо таърихи тибби замони истиқлолият вобаста ба рӯйдодҳои сиёсии кишвар давраҳои зеринро аз сар гузаронид:

- давраи бесарусомониҳои солҳои 1990-1992 то Иҷлосияи 16 –уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- давраи солҳои 1992 – 2000-ум – давраи эҳёи муассисаҳои тиббии ҚТ, ки дар замони ҷанги шаҳрвандӣ зара дидаанд;

- давраи солҳои 2000-2010 – давраи оғози рушди соҳаи тиб ва амалисозии барномаҳои миллӣ дар самти рушди тиб;

- давраи солҳои 2010 – 2024 ва то замони ҳозира - давраи оғози ҳамкории васеи соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ дар самти сохтмони тибби муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд гуфт, ки чунин даврабандӣ характери нисбӣ дорад ва ниёз ба таҳлили иловагии дигар олиморо тақозо мекунад. Аммо як чиз яқин аст, ки ин раванд бевосита маҳсули таърихи Тоҷикистонро инъикос мекунад. Бинобар ҳамин мо тасмим гирифтём, ки аксуламали рушди соҳаи тибро бевосита аз Паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун қисми таърих дар мақола баррасӣ намоем, зеро яке аз муҳимтарин нуқтаи Паёми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ин баррасӣ намудани манфиати мардум мебошад [9, с. 40-44].

Боиси зикр аст, ки аз рӯзи 22 декабри соли 1992, Паёми имсола 32-умин Паёми Президенти Тоҷикистон мебошад, ки ҳар сол (ба ғайр аз соли 2020, бо сабаби «Ковид 19») тавассути он Роҳбари давлат ба вакилони Парламенти Тоҷикистон оиди нақшаҳои стратегияи давлат муроҷиат мекунад ва онҳоро ба ҳамкории зич бо Ҳукумати Тоҷикистон барои иҷрои вазифаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии мамлакат даъват менамояд. Паёми Пешвои миллат ин шакли ҳисоботи васеи Ҳукумати Тоҷикистон оиди корҳои иҷрошуда дар соли сипаришударо ифода мекунад ва дар баробари ҳамин, Паёми Пешвои миллат ошкоро мушкilotҳои ҷомеаро на танҳо дар назди вакилони халқ, балки масъалаҳои гузашташударо ба тамоми халқи Тоҷикистон баррасӣ мекунад [9, с. 3]. Муҳимияти соҳаи тиб барои давлат аз ду ҷиҳат зарурат дорад. Аввалан ин самт сиёсати иҷтимоии давлатро инъикос мекунад, ки онро Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Дуюм, соҳаи тиб дар тарбия ва парвариши насли солим ва сохтмони ҷомеаи солим нақши калидиро ишғол менамояд. Дар Паёми ҳарсолаи Пешвои миллат Роҳбари давлат саҳми мардумро дар амалисозии нақшаҳои давлат низ қайд мекунад ва ҳамаи пешравӣ ва дастовардҳоро бо заҳмати содиқонаву софдилона ва азму талоши ватандӯстонаи мардуми шарифи кишвар, мардуми соҳибмаърифату тамаддунсоз ва шарафманду сарбаланди мамлакат алоқаманд мекунад, ки сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукуматро дастгирӣ менамоянд. Бинобар муҳимияти маърифатӣ, сиёсӣ ва стратегияи Паёми Пешвои миллат моро зарур аст, ки ҳар як нуқтаи онро дар амал татбиқ намоем ва вазифаҳои зикршударо ҳамчун ухдадорӣ миллӣ ба зимма гирифта баҳри иҷрои онҳо саҳми худро гузорем [9]. Агар мо вазъи имрузаи ин минтақаҳоро бо давраи солҳои 90 - уми асри XX муқоиса намоем, мушоҳида мекунем, ки таъминот бо кадрҳои соҳаи тиб хеле беҳтар гардид ва аксарияти онҳоро хатмкунандагон бо квотаи Президентӣ ташкил медиҳанд [6].

Дар замони истиқлолият бо дастгирии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Донишқадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ба Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино табдил дода шуд ва базаи моддӣ-техникӣ ва илмӣ-назориявӣ он тақмил ёфт. Соли 2016 “Стратегияи рушди Донишгоҳи

давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино то соли 2025” таҳия гардид, ки мувофиқи он ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино дар назди худ вазифаҳои зерин мегузорад:

- таъмини пойгоҳи модиву техникӣ ва технологӣ;
- интегратсияи фаъолияти таълимӣ;
- пешбурди кори илмӣ-инноватсионӣ;
- рушди кори табобатӣ ва ихтироот;
- таъмини фаъолияти сатҳи байналмилалӣ ва хизматрасонии стандарти ҷаҳонӣ.

Дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино 67 кафедра фаъолият дошта зиёда аз 4 ҳазор нафар донишҷӯ таҳсил мекард, 627 нафар омӯзгорон, аз ҷумла 66 нафар докторҳои илм ва 346 нафар номзадҳои илм машғули таълим буданд [19]. Дар асоси фармони вазии тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 октябри соли 1997 таҳти № 592 факултаи тиббӣ ба филиали ДДТТ дар шаҳри Хучанд табдил ёфт. Дар давраи фаъолияти филиал 700 мақолаи илмӣ ба таъб расонида шуд, 6 нафар рисолаи докторӣ ва 17 нафар рисолаи номзадӣ дифоъ намуданд, 20 нафар ординатори клиникӣ тайёр карда шуд. Дар филиал 14 нафар докторҳои илм ва 40 нафар номзадҳои илми тиб кор мекарданд. Филиал ҳамагӣ 1672 нафар мутахассис, аз ҷумла 905 нафар духтурони муолиҷагар, 415 нафар духтури кӯдакон, 352 нафар даҳонпизишк тайёр кардааст [19]. Дар доираи Стратегияи солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин кор дар самти тарзи ҳаёти солим мунтазам пешрафт мекунад.

Яке аз самтҳои душвори кори тиббии Тоҷикистон ин мубориза бо бемории Ковид-19 буд. Мутобиқи омили СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1701 табиб (619 пизишк ва 548 ҳамшираи шафқат) дар мубориза бо бемории Ковид -19 иштирок намуданд. Моҳи майи соли 2020 бо супориши Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҳисоби Фонди захиравӣ 12.4 миллион сомонӣ ҳамчун маоши иловагӣ барои табибон ҷудо гардид. Дар соли 2020 танҳо дар шаҳри Душанбе барои беморони Коронавирус беш аз 30 беморхона бо 5 ҳазору 284 кат ва беш аз 5 ҳазору 390 нафар табиб ва кормандони соҳаи тиббӣ хизмат мерасонданд. Дар дохили шаҳр инчунин марказҳои муваққатӣ кушода шуданд:

- беморхонаи муваққатии Гимназияи ҳарбии ба номи «Ворисони Куруши Кабир»-и кушунҳои сарҳадии ҚДАМ бо 16 хуҷра бо 110 кати хоб;
- беморхонаи сайёр дар варзишгоҳи «Бофанда» бо 144 контейнери махсуси тиббӣ барои 984 бемор дорои таҷҳизоти махсуси нафасрасонии сунъӣ;
- беморхонаи муваққатӣ дар қолчаи ҷумҳуриявии тиббии ноҳияи Сино барои қабули 500 нафар бемор бо 24 адад дастгоҳи нафаскашии сунъӣ «Боброва» [19].

Моҳи майи соли 2020 олимони тоҷик дастгоҳи ёрирасони нафасдиҳии сунъӣ ва доруи «Антиковид-19»-ро ихтироъ намуданд. 20 май Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо табибони тоҷик мулоқот барпо намуд ва душвории ин соҳаро мавриди муҳокима қарор доданд [1]. Дар Паёми соли 2021 таҳлили натиҷаҳои Ковид-19 ҷамъбаст гардида, барои соҳаи тандурустӣ бо мақсади хариди доруворӣ ва таҷҳизоти тиббӣ, бунёди беморхонаҳои муваққатӣ ва дастгирии кормандони тиб аз буҷети давлат 1 миллиарду 600 миллион сомонӣ маблағҳои иловагӣ равона карда шуданд. Барои табобати пурра ва саривақтии шахсони гирифтори бемории сироятии КОВИД – 19 беш аз 30 беморхона бо 7000 кат ва 5400 нафар табибону кормандони тиббӣ сафарбар гардиданд. Дар 92 муассисаи тиббӣ 16 ҳазор кат омода карда шуд [5]. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 ба кори табибон баҳои баланд дода шуд [5].

Аммо як чизи боиси таасуф дар он зоҳир мешавад, ки иттиҳоди ҷомеа дар асноди ҷорӣ намудани сиёсати иҷтимоӣ ҳануз пурра ба мушоҳида намерасад. Дар роҳи рушди тибб низ монеаҳо дар шакли хурофотпарастӣ ва омилҳои ғайритиббӣ ба мушоҳида мерасанд. Ҷуноне, ки Пешвои миллат қайд намуданд, “вақте ки дар ҷаҳон вазъияти пандемия эълон шуд, кӣ тавонист ҷони мардуми худ, халқи худ ва дар умум, инсонҳоро начот диҳад? Албатта, кишварҳое, ки дар онҳо илму техникаву технология ва ҷаҳонбинии илмӣ, сарфи назар аз муносибатҳои ба дин, рушд карда, сатҳи маърифатнокӣ саводнокии аҳолии ин

кишварҳо пеш рафтааст. Мо чӣ кор кардем? Вакте, ки коронавирус тамоми ҷаҳонро фаро гирифт, кишварҳо дар фикри ихтирои ваксина шуданд, аммо дар мо аз хурофоту нодонӣ дар яке аз ноҳияҳо панҷ нафар як сироятёфтaro дуохонӣ карданд. Натиҷа ҳамин шуд, ки ҳамагӣ сироят ёфтанд ва аз олам гузаштанд. Охир бо даму дуо бар зидди вирус мубориза бурда мешавад? Ё ҳодисаи тағи забони кампирро бо мақсади ҷинбарорӣ буридани як муллои ҷодугарро ҳама шунидем. Бовар кунед, ки ин ҷаҳолат аст! Дар коғаз, ки ҳудаш маводи кимиёӣ аст, бо ранг, ки инаш ҳам кимиёист, тӯмор навиштану онро об кардану нӯшидан, худро бо дасти худ заҳролуд кардан аст охир!”[13] Барои бартараф кардани чунин ҳолат Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша пешрафти илму техника, дониш, касбу ҳунар, омӯзиши илми дунявӣ, хусусан, фанҳои риёзӣ ва табииро дар мадди аввал мегузорад. Илова бар ин, дар доираи эълон гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати иҷтимоӣ, соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли самти афзалиятноки сиёсати давлати Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, аз ҷониби Ҳукумати мамлакат ҷиҳати таъмин намудани солимии аҳоли ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои тиббӣ ва пешрафти ин соҳа ҳамаи чораҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд [6]. Маблағгузориҳои соҳа мунтазам зиёд шуда, вазъи таъмини муассисаҳои тиббии кишвар бо таҷҳизоти ҳозиразамон ва нуруи кадрӣ сол ба сол беҳтар мегардад. Танҳо дар соли 2023 барои соҳаи тандурустӣ 3,3 миллиард сомонӣ ҷудо карда шудааст, ки дар муқоиса бо соли 2017-ум 2,3 баробар зиёд буда, 8,8 фоизи буҷети давлатиро ташкил медиҳад. Ба ҳолати соли 2023 дар соҳаи тибб ва тандурустии аҳоли 15 барномаи миллӣ мавриди амал қарор доранд. Қисми асосии ин стратегияро сохтмони муассисаҳои тиббӣ дар сатҳи замонавӣ ташкил медиҳад. Дар давоми соли 2023-юм 132 муассисаи кумаки аввалияи тиббӣ санитарӣ сохта, ба истифода дода шуд. Дар соли 2023 инчунин бинои нави Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба истифода дода шуд. Дар мамлакат барномаи «Миллати солим», ки маблағи умумии он беш аз 630 миллион сомонӣ мебошад, амалӣ шуда истодааст. Мақсади ин барнома аз баланд бардоштани сифат ва самаранокии хизматрасониҳои кумаки аввалияи тиббӣ санитарӣ ва таҳкими иқтисодии миллӣ барои воқуниш ба ҳолатҳои фавқулода дар мебошад [6].

Дар буҷаи соли 2024 ва то соли 2029 таъмири беш аз 350 муассисаи тандурустӣ ба маблағи зиёда аз 500 миллион сомонӣ пешбинӣ гардидааст. Ҳамчунин соли 2023 Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2040 ва Барномаи маҷмӯии давлатии тайёр намудани кадрҳои низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2030 мавриди амал қарор дорад [17].

Дар самти беҳтар намудани кори соҳаи тиб ин чунин масъалаи давомнокии умри аҳоли ҳамчун нишондоди муҳим истифода мегардад. Дар замони соҳибистиклолӣ шумораи аҳолии мамлакат 2 баробар зиёд шуда, аз 5,3 миллион нафар дар соли 1991 то ба 10,2 миллион нафар дар соли 2023 расид. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши табиӣ аҳоли аз ҳисоби зиёд шудани таваллуд ва паст гардидани фавт дар замони соҳибистиклолӣ ҳар сол ба ҳисоби миёна 2,1 фоизро ташкил медиҳад. Аз ҷумла дар ин давра шумораи фавт ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли аз 6 нафар дар соли 1991 то 3 нафар дар соли 2023 паст гардид. Дар умум шумораи фавт 2 баробар коҳиш ёфта, дарозумрии миёнаи аҳоли аз 70 сол ба 76,3 сол расид [6].

Аммо бо вучуди пешравиҳои назарраси соҳаи тиб, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ мунтазам камбудиҳои ин самтро ёдовар мешавад. Аз он ҷумла дар Паёми соли 2023 ин камбудиҳо чунин нишон дода шуданд:

- баланд бардоштани сифати тарбияи кадрҳо;
- мавҷудияти омилҳои коррупсионӣ дар соҳа;
- аз байн бурдани мушкилоти норасоии мутахассисони самтҳои нави тиб;
- барқарорсозии қобилияти меҳнатии шахсони маъҷуб ва таъминоти онҳо бо воситаҳои техникаи тавонбахшӣ;
- беҳтар намудани иқтисоди заминавӣ захиравӣ мақомоти маҳаллии ҳифзи иҷтимоӣ;

- тақвият бахшидани фаъолияти байнисоҳавии вазорату идораҳо дар самти ҳалли масъалаҳои ҳифзи иҷтимоӣ [6].

Масъалаи таъмини соҳаи тиб бо мутахассисони баландхаттисос яке аз душвориҳои соҳа доимо дар маркази диққати Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Дар ин самт аз аввали замони истиқлолият чораҳои зерин мавриди амал қарор гирифтанд:

- таъсисёбии мактабҳои нави тиббӣ, донишгоҳ ва филиалҳои он;
- таъмини таҳсили донишҷуён аз минтақаҳои дурдаст бо квотаи Президентӣ;
- таъмини таҳсили ҷавонон дар мактабҳои олии давлатҳои хориҷӣ;
- таъмини доимии бозомузӣ барои табибон дар Маркази бозомузӣ Тоҷикистон ва дар давлатҳои хориҷӣ;
- таъмини шароити муфид барои кормандони илмӣ самти тиб дар Тоҷикистон;
- ба қор андохтани бинои Институти гастроэнтерология – ҳамчун маркази пешбурди таҳқиқоти тиббӣ ва табobati мардум;
- афзоиши маблағгузорӣ барои Институти зоология ва паразитология, Институти физиологияи растаи ва генетика;
- баланд кардани маоши кормандони илмӣ ба ҳаҷми 40 фоиз [6];
- баланд бардоштани музди меҳнати кормандони муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббӣ санитарӣ ба ҳисоби миёна 60 фоиз ва дигар муассисаҳои тандурустӣ 40 дар ҳаҷми фоиз зиёд дар соли 2006 ва соли 2024.

Бояд гуфт, ки ба роҳ мондани квотақунонии таҳсили ҷавонон аз ҳисоби маблағҳои Президентӣ таъмини мутахассисонро дар замони истиқлолият беҳбудӣ бахшид. Хатмқунандагони мактабҳои миёнаи ноҳияҳои дурдаст ҳамасола аз ҳисоби квотаи Президентӣ дар донишгоҳҳои олии мамлакат таҳсил мекунанд. Танҳои аз ноҳияи Мурғоб дар давоми солҳои соли 2006-2010 қариб 100 нафар ҷавонон ба мактабҳои олии кишварамон, инчунин ҷумҳурии Қирғизистон дохил шудаанд. Ба ҳолати соли 2010 аз ноҳияи Мурғоб танҳо дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон 14 нафар донишҷуён, аз ҷумла тибқи квотаи Президентӣ 11 нафар таҳсил доранд [11]. Дар ин масир чунин ноҳияҳои дур аз марказ ба мисли Мастҷоҳи кӯҳӣ, дараи Бартанги ноҳияи Рушон, дараи Яғноб, Ванҷи Боло, деҳаҳои кӯҳии ноҳияи Шамсиддини Шохин, ноҳияи Мурғоб имконияти таъмин шудан бо мутахассисони маҳаллиро пайдо мекунанд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз санаи 28 декабри соли 2024, ки дар он дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ сухан рафт, Пешвои миллат қайд намуданд, ки “ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар сиёсати давлати Тоҷикистон мақоми хос дошта, барои дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҳамасола зиёд карда мешавад. Соли 2024-ум ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ ба 19 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба буҷети соли 2023-юм беш аз 2 миллиард сомонӣ зиёд буда, 43 фоизи хароҷоти буҷети давлатиро ташкил медиҳад”[6]. Вобаста ба иҷрои ин вазифа, дар назди Ҳукумати мамлакат вазифаҳои зерин гузошта шуданд:

- таъсис додани ҷойҳои нави қорӣ аз ҳисоби сохтмони коргоҳҳои наф;
- баланд бардоштани музди меҳнати кормандон;
- баланд бардоштани музди стипендияи донишҷуён;
- зиёд намудани даромади пулии аҳоли;
- сохтмони бунгоҳҳои тиббӣ дар деҳот.

Дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 117 ҳазор ҷавонони боистеъдоди мамлакат барои таҳсил ба донишгоҳҳои бонуфузи 42 кишвари пешрафтаи ҷаҳон фиристода шудаанд, ки қисми онҳоро донишҷуёни самти тиб ташкил медиҳанд. Дар ҳолати соли 2024 42 ҳазору 400 нафар ҷавонони Тоҷикистон дар 42 давлати мутараққии ҷаҳон таҳсили илм доранд, ки 13 ҳазор нафар ё беш аз 30 фоизи онҳо духтарон мебошанд[4]. Дар Паёми соли 2024 Пешвои миллат вазифа гузошт, ки «Барномаи давлатии

тайёр кардани кадрҳои сатҳи баланди илмӣ барои солҳои 2021 – 2030» омода ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад [16].

Пешвои миллат ду категорияи давлатдориро бо ҳам муқоиса намуд на шумораи аҳоли, балки сифати аҳолиро афзалият медонад, ки ба он хусусиятҳои зерин дохил мешаванд:

- сиҳат ва саломатии аҳоли;
- тарзи ҳаёти мардум;
- муҳити солим барои аҳоли;
- ҷомеаи солим;
- дониши аҳоли;
- шуғли аҳоли;
- сатҳи хизматрасонии тиббӣ ба аҳоли;
- пайвасти кардани илми тиб бо амал;
- дур кардани тафаккури мардум аз табобати хурофотӣ.

Барои ҳамин қисми сиёсати иҷтимоии давлат ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва сиҳати омма равона шудааст. Дар соли 2025-ум барои соҳаи тандурустӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ 4,3 миллиард сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба соли 2024-ум 840 миллион сомонӣ зиёд мебошад. Дар давоми солҳои 2020-2025 бинои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, бинои асосии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино ва бинои Донишгоҳи давлатии тиббӣ дар вилояти Хатлон мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар умум дар замони истиқлолият 3076 муассисаи нави тиббӣ бунёд ва ба истифода дода шуданд [7].

Ҳамин тавр мо ба ҳулоса омадем, ки кори тиббии Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон нуқтаи калидии сиёсати иҷтимоии мамлакатро дар бар мегирад. Ба ақидаи олимон, имруз ҷиҳати баланшавии нархи доруворӣ ва технологияи тиббӣ, соҳаи тандурустӣ аз соҳаи иҷтимоӣ ба иҷтимоӣ-иқтисодӣ табдил ёфтааст [15]. Барои ҳамин давлат ҳамаҷониба кушиш менамояд, ки аз ҳисоби маблағи бучавӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ маблағгузори соҳаи тибро беҳбуд бахшад. Ин кор дар доираи стратегия ва барномаҳои давлатӣ зина ба зина амалӣ шуда истодааст ва қисми муҳими онро азнавсозии системаи хизматрасонии соҳаи тиб ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Вохурии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо табибони тоҷик / [Матн]. - Душанбе, 20 май соли 2020.
2. Исҳоқи Ю.Б., Таджиев Я.Т. Таърихи мухтасари илми тоҷик / [Матн] Ю.Б. Исҳоқи, Я.Т. Таджиев. – Душанбе, 1993.- 127 с.
3. Карамышев Ф.И. Трудоспособность при заболеваниях органов пищеварения / [Текст] Ф.И. Карамышев. - М., 1966.- 263 с.
4. Маҳмадов И.М. Таърихи ташаккул ва инкишофи муассисаҳои тиббӣ дар минтақаи Кӯлоб (солҳои 1924 – 1991) автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик). Душанбе, 2022. - 27 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият ва самтҳои асосӣ / [Матн]. – Душанбе, 2021. - 37 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» / [Матн] 28.12.2023. 16:00, шаҳри Душанбе.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ / [Матн] 28.12.2024. 12.26.
8. Панина Л.Г. Третьяков А.Ф. Врачебно-трудовая экспертиза / [Текст] Л.Г. Панина, А.Ф.Третьяков. - М., 1976. - 450 с.

9. Послание Президента Таджикистана - стратегия развития государственного управления // Саидасанов Юсуф // Народная газета, 6 января 2025 года.
10. Раджабов Р.К., Зубайдов С. Малое предпринимательство – один из главных средств развития потребительского рынка / [Матн] Р.К. Раджабов, С. Зубайдов // Вестник педагогического университета (Естественные науки). Душанбе, 2022. - № 1 (13). - С. 40 – 44.
11. Суханронӣ ҳангоми вохӯрӣ бо сокинони ноҳияи Мурғоб / [Матн] 25.06.2010. 13:00, ноҳияи Мурғоб.
12. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат / [Матн] 18.03.2006. 14:00, шаҳри Душанбе.
13. Суханронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо аҳли дин ва фаъолони қомеа, 9 март соли 2025.
14. Эмомалӣ Раҳмон . Уфӯқҳои истиқлол / [Матн] Эмомалӣ Раҳмон – Душанбе, 2018. - 431 с.
15. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии. / Оформление обложки А. А. Олексенко, С. Л. Шапиро. - СПб.: Издательство «Лань», 1997. – 192 с.
16. Паёмҳои Пешвои миллат // prezidet.tj
17. Қарорҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли // moh.tj adbmch.tj EGOV.TJ.
18. www.http // Sputmik.tj.com Ковид - 19 // 21.05.21.
19. www.http // tajmedun.tj .

LITERATURE

1. Meeting of the Leader of the Nation Emomali Rahmon with Tajik doctors / [Text]. - Dushanbe, May 20, 2020.
2. Ishoqi Yu.B., Tadzhiev Ya.T. A brief history of Tajik science / [Text] Yu.B. Ishoqi, Ya.T. Tadzhiev. – Dushanbe, 1993.- 127 p.
3. Karamyshev F.I. Working capacity in diseases of the digestive organs / [Text] F.I. Karamyshev. - M., 1966.- 263 p.
4. Mahmudov I.M. The history of the formation and development of medical institutions in the Kulob region (1924 - 1991) abstract of the dissertation for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.02 - National history (history of the Tajik people). Dushanbe, 2022. - 27 p.
6. Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan: essence and main directions / [Text]. – Dushanbe, 2021. - 37 p.
7. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” / [Text] 28.12.2023. 16:00, Dushanbe city.
8. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, on the main directions of the domestic and foreign policy of the republic / [Text] 28.12.2024. 12.26.
9. Panina L.G. Tretyakov A.F. Medical and labor expertise / [Text] L.G. Panina, A.F. Tretyakov. - M., 1976. - 450 p.
10. Message of the President of Tajikistan - a strategy for the development of public administration // Saidasanov Yusuf // Narodnaya Gazeta, January 6, 2025.
10. Раджабов Р.К., Зубайдов С. Малое предпринимательство – один из главных средств развития потребительского рынка / [Матн] Р.К. Раджабов, С. Зубайдов // Вестник педагогического университета (Естественные науки). Душанбе, 2022. - № 1 (13). - С. 40 – 44.
11. Speech at a meeting with residents of the Murghab district / [Text] 25.06.2010. 13:00, Murghab district.
12. Speech at a meeting with representatives of the country's intellectuals / [Text] 18.03.2006. 14:00, Dushanbe city.

13. Speech of the Leader of the Nation Emomali Rahmon at a meeting with religious figures and community activists, March 9, 2025.
14. Emomali Rahmon. Horizons of Independence / [Text] Emomali Rahmon – Dushanbe, 2018. - 431 p.
15. Sharonov V.V. Fundamentals of Social Anthropology. / Cover design A. A. Oleksenko, S. L. Shapiro. - St. Petersburg: Lan Publishing House, 1997. - 192 p.
16. Messages of the Leader of the Nation // prezidet.tj
17. Decisions of the Ministry of Health and Social Protection of the Population // moh.tj adbmch.tj EGOV.TJ.
18. [www.http // Sputmik.tj.com](http://Sputmik.tj.com) Covid - 19 // 21.05.21.
19. [www.http // tajmedun.tj](http://tajmedun.tj) .

ҲУҚУҚ / ИДОРАИ ДАВЛАТӢ ПРАВО / ГОСУДАРСТВЕННАЯ УПРАВЛЕНИЯ LAW / PUBLIC POLICY

УДК: 343.32

**МУҚОИСАИ
ҚОНУНГУЗОРИИ
ТОҶИКИСТОН БО
ДАВЛАТҲОИ ИДМ
ВОБАСТА БА
САМТҲОИ АСОСИИ
МУҚОВИМАТ БА
ЭКСТРЕМИЗМ**

**СРАВНЕНИЕ ЗАКОНО-
ДАТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИ-
КИСТАНА С ГОСУДАР-
СТВАМИ СНГ ПО ОС-
НОВНЫМ НАПРАВЛЕ-
НИЯМ ПРОТИВОДЕЙ-
СТВИЯ ЭКСТРЕМИЗМУ**

**COMPARISON OF THE
LEGISLATION OF TA-
JIKISTAN WITH THE
CIS STATES IN RELA-
TION TO THE MAIN DI-
RECTIONS OF COUN-
TERING EXTREMISM**

Калидвожаҳо: ҳуқуқи муқоисавӣ; муқовимат ба экстремизм; ИДМ;

Қудратов Некруз Абдунабиевич - Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. Тел: +992 935960001. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Сатториён Баҳром Абдурахимзода – унвонҷӯи шӯбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: +992 900255555. E-mail: b.sattoriyon@moliya.tj

Қудратов Некруз Абдунабиевич - Начальник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор юридических наук, профессор. Тел: +992 935960001. E-mail: nek-kudratov@mail.ru

Сатториён Баҳром Абдурахимзода – соискатель отдела государственного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Тел: +992 900255555. E-mail: b.sattoriyon@moliya.tj

Kudratov Nekruz Abdunabievich - Head of the Department of Science and Innovations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Law, Professor. Tel: +992 935960001. E-mail: nek-kudratov@mail.ru.

Sattoriyon Bakhrom Abdurahimzoda – applicant of the Department of State Law of the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: +992 900255555. E-mail: b.sattoriyon@moliya.tj

Дар мақола бо истифода аз методи муқоисавии ҳуқуқӣ қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои ИДМ вобаста ба самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм

конунгузории махсус;
сиёсати иттилоотӣ;
ҷавобгарии ҷиноятӣ; КҶН
ИДМ; барномаҳои давлатӣ;
ҷавонон ва муҳоҷират;
ҷомеаи шаҳрвандӣ.

муқоиса карда шуда, доираи меъёрҳои қонунҳои махсус,
санадҳои барномавӣ ва ҳуҷҷатҳои намунавӣ баррасӣ
гардида, шабоҳатҳо (пешгирӣ, ошкор, қатъи ғайриқонунӣ,
ҳамкорӣ байналмилалӣ), ихтилофҳо (сатҳи барномасозӣ,
сиёсати иттилоотӣ, муҳоҷират, иштироки ҷомеаи
шаҳрвандӣ), инчунин ҳолигиҳои меъёрӣ (якранг набудани
таркиби мустақили «экстремизм» дар КҶН ИДМ) муайян
мегарданд. Навгониҳои илмӣ дар тақлифҳои муфассал
барои тақмили қонунгузории миллӣ, ворид кардани
самтҳои сиёсати иттилоотӣ, ҷавонон, муҳоҷират, молиявӣ
ва фарҳангӣ ба санадҳои меъёрии миллӣ, ҳамоҳангсозии
меъёрҳо бо таҷрибаи Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва
Стратегияи Ўзбекистон, ҳамчунин зарурати ислоҳи КҶН
ИДМ инъикос ёфтанд.

Ключевые слова:
сравнительное право;
противодействие
экстремизму; СНГ;
специальное
законодательство;
информационная политика;
уголовная ответственность;
МУК СНГ;
государственные
программы; молодежь и
миграция; гражданское
общество.

Аннотация. В статье проводится сравнение
законодательства Республики Таджикистан со странами
СНГ по основным направлениям противодействия
экстремизму с использованием сравнительно-правового
метода, рассматривается сфера действия норм
специальных законов, программных документов и
модельных документов, выявляются сходства
(профилактика, выявление, пресечение деятельности,
международное сотрудничество), различия (уровень
программирования, информационная политика, миграция,
участие гражданского общества), а также нормативные
пробелы (отсутствие единообразия самостоятельного
состава понятия «экстремизм» в МУК СНГ). Научные
новации отражены в развернутых предложениях по
совершенствованию национального законодательства,
включая сферы информационной, молодежной,
миграционной, финансовой и культурной политики в
национальных нормативных актах, гармонизации норм с
опытом России, Казахстана, Кыргызстана и Стратегией
Узбекистана, а также обосновывается необходимость
внесения изменений в МУК СНГ.

Keywords: comparative law;
countering extremism; CIS;
special legislation; infor-
mation policy; criminal liabil-
ity; CIS MCC; state pro-
grams; youth and migration;
civil society.

Ключевые слова: This article compares the legislation of
the Republic of Tajikistan with that of CIS countries in key
areas of countering extremism using a comparative legal
method. It examines the scope of provisions of special laws,
policy documents, and model documents, identifies similari-
ties (prevention, detection, suppression of activities, interna-
tional cooperation), differences (level of programming, infor-
mation policy, migration, civil society participation), and reg-
ulatory gaps (lack of uniformity in the independent definition
of the term "extremism" in the CIS MCC). Scientific innova-
tions are reflected in detailed proposals for improving national
legislation, including in the areas of information, youth, mi-
gration, financial, and cultural policies in national regulations,

harmonizing norms with the experience of Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and the Strategy of Uzbekistan, and substantiates the need for amendments to the CIS MCC.

Методи ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (методи таҳқиқоти муқоисавии ҳуқуқӣ) яке аз усулҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки дар замони муосир аҳамияти он, баҳусус дар таҳияи рисолаҳои илмӣ ва диссертатсияҳо, ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Баҳусус, истифодаи ин метод дар тамоми диссертатсияҳои самти ихтисоси 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазоӣ ҷиноятӣ ба назар мерасад [1; 2; 3; 10; 11; 16; 24]. Моҳияти ин метод дар он аст, ки тавассути муқоиса ва таҳлили қонунгузорӣ, таҷрибаи ҳуқуқӣ ва системаи ҳуқуқии кишварҳои гуногун, хусусиятҳои муштарак, фарқиятҳо, нуқсонҳо ва афзалиятҳои онҳо муайян карда мешавад.

Методи муқоисавии ҳуқуқшиносӣ имкон медиҳад, ки масъала ё падидаи ҳуқуқӣ аз ҷиҳати васеъ ва амиқ баррасӣ гардад ва асосноккунии илмӣ бо таъия ба таҷрибаи байналмилалӣ ва минтақавӣ мукамал гардад. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ, истифодаи методи муқоисавии ҳуқуқӣ дорои аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ мебошад. Аз нигоҳи назариявӣ, он ба таҳкими заминаҳои илмӣ таҳқиқот мусоидат намуда, имконият медиҳад, ки қонунгузориҳои миллиро дар радифи қонунгузориҳои дигар давлатҳо, баҳусус кишварҳои дорои низоми ҳуқуқии муштарак, шарҳ ва арзёбӣ намуд. Ин имкон медиҳад, ки мафҳумҳо, категорияҳо ва институтҳои ҳуқуқӣ ба таври амиқтар таҳлил шуда, таҷрибаи пешқадам ва камбудииҳои эҳтимолӣ равшан гардад. Аз ҷиҳати амалӣ, татбиқи методи муқоисавии ҳуқуқшиносӣ ба таҳияи тавсияҳо ва пешниҳодҳои воқеӣ барои тақмили қонунгузорӣ, беҳтарсозии амалияи татбиқи ҳуқуқ ва баланд бардоштани самаранокии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон мусоидат мекунад. Хусусан дар шароити ҷаҳонишавӣ, мутобиқсозии ҳуқуқ ва наздик намудани қонунгузориҳои кишварҳо зарурати воқеӣ буда, таҳқиқоти муқоисавӣ василаи муҳими амалӣ намудани ин раванд ба ҳисоб меравад.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ, баҳусус дар мавзӯҳои, ки ба масъалаҳои ҳуқуқи муқоисавӣ, рушди қонунгузорӣ, танзими муносибатҳои байнидавлатӣ ва омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ марбутанд, методи муқоисавӣ на танҳо тавсияшаванда, балки ҳатмӣ арзёбӣ мегардад [8; 18]. Истифодаи дурусти он сатҳи илмӣ ва асосноккунии ҳуқуқу пешниҳодҳои муҳаққиқро ба таври назаррас баланд мебардорад ва ба рисола арзиши воқеӣ ва аҳамияти амалӣ медиҳад.

Зарурияти гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии қонунгузориҳои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ба талаботи муҳими таҳкими ҳамкориҳои ҳуқуқӣ ва рушди ҳуқуқсозии муттаҳид дар фазои пасошӯравӣ асос меёбад. Нахуст, давлатҳои ИДМ дорои мероси муштаракӣ ҳуқуқӣ, ҳуқуқшиносӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии умумӣ мебошанд, ки дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ташаккул ёфтаанд. Аммо пас аз ба даст овардани истиқлолият, ҳар як давлат роҳи мустақили инкишофи ҳуқуқии худро пеш гирифт ва дар натиҷа, қонунгузорӣ дар самтҳои мухталиф, баҳусус ҳуқуқи граҷданӣ, ҷиноятӣ, меҳнат, молиявӣ ва иқтисодӣ, фарқиятҳои назаррас пайдо намуд. Ин фарқиятҳо баъзан ба мушкилоти амалии ҳамкорӣ, иҷроӣ қарорҳои судӣ ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон сабаб мегарданд. Дуюм, таҳқиқоти муқоисавии қонунгузориҳои давлатҳои ИДМ барои муайян кардани самтҳои умумӣ, таҷрибаи муваффақ ва нуқсонҳои амалии системаи ҳуқуқии ҳар як давлат имконият медиҳад. Бо истифода аз натиҷаҳои ин таҳқиқот, давлатҳо метавонанд беҳтарин таҷрибаҳои ҳамдигарро дар қонунгузориҳои милли татбиқ намоянд, ки ин боиси таҳкими ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои шахрвандон ва субъектҳои иқтисодӣ мешавад. Саввум, ҳалли масъалаҳои марбут ба муҳоҷират, ҷинояткорӣ, амнияти минтақавӣ ва

мубориза бо экстремизм танҳо дар асоси ҳамоҳангсозии ҳуқуқӣ ва наздиккунии стандартҳои ҳуқуқӣ имконпазир аст. Дар шароити афзоиши муҳоҷират ва мубориза бо хатарҳои умумиминтақавӣ, мувофиқати қонунгузорӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, маъмурий ва муҳоҷират, аҳамияти афзалиятнок пайдо мекунад. Чорум, гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии қонунгузорӣ инчунин ба тавсеаи ҳамкории илмӣ-ҳуқуқӣ ва таҳияи санадҳои ягонаи ҳуқуқӣ дар сатҳи ИДМ мусоидат менамояд. Ин раванд барои таҳкими эътимоди ҳуқуқӣ байни давлатҳо, осон кардани муомилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва рушди умумии минтақа замина фароҳам меорад. Панҷум, таҳқиқоти мазкур имконият медиҳад, ки масъалаҳои номуқаммалии қонунгузориҳои миллий ва минтақавӣ, омилҳои боздоранда ва монеаҳои ҳуқуқӣ барои ҳамкории мутақобила сари вақт муайян ва бартараф карда шаванд.

Аз ин рӯ, гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии қонунгузориҳои давлатҳои ИДМ ҷузъи чудонашавандаи сиёсат ва илмҳои ҳуқуқии муосир буда, ба таҳкими фазои ҳуқуқии ягона, рушди ҳуқуқи муосир ва таъмини манфиатҳои давлатҳо ва шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои ИДМ вобаста ба самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм имрӯз беш аз ҳар вақти дигар аҳамияти хоса пайдо кардааст. Пеш аз ҳама, хатарҳои афзоюндаи экстремизм ва терроризм хусусияти фаромиллӣ доранд ва барои муқовимати муассир танҳо бо таъя ба имкониятҳои дохилии ҳар як давлат наметавон натиҷаи устувор ба даст овард. Аз ин рӯ, омӯзиши муқоисавии таҷрибаи ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои кишварҳои минтақа воситаи зарурӣ барои таҳкими ҳамкории минтақавӣ, ягонагии стандартҳои ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани самаранокии сиёсати зиддиэкстремистӣ мебошад. Дуввум, давлатҳои ИДМ дорои умумиятҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ ташаккул ёфтаанд. Аммо, дар шароити истиқлолият ва таҷрибаи миллии рушд, низоми ҳуқуқии ҳар кишвар дар самтҳои муқовимат ба экстремизм гуногун ташаккул ёфт. Барои пешгирии ихтилофоти ҳуқуқӣ, бартараф кардани холигӣ ва омода намудани тавсияҳои илмӣ ва амалии воқеӣ, таҳқиқоти муқоисавии ҳамаҷонибаи ноғузир аст. Севвум, зарурати мазкур инчунин ба он вобаста аст, ки дар бисёре аз самтҳои танзими ҳуқуқии мубориза бо экстремизм, аз ҷумла назорати фаъолияти интернет, таблиғи идеологияи ифротӣ, ҷалби ҷавонон ва муҳоҷирон ба ҳаракатҳои тундгаро, таҷрибаи пешқадами кишварҳои минтақа ва ҷаҳон вучуд дорад, ки истифодаи он метавонад ба тақмили қонунгузориҳои миллии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи амнияти ҷамъиятӣ мусоидат намояд. Чорум, таҳқиқоти муқоисавӣ имконият медиҳад, ки мавҷудияти таҷрибаи номуқаммал ва ё омилҳои боздоранда дар қонунгузориҳои миллии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ИДМ сари вақт ошкор ва бартараф карда шаванд. Ин ба баланд бардоштани сифат ва самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти дахлдор ва таъмини ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқи манфиатҳои шаҳрвандон мусоидат мекунад. Панҷум, чунин таҳқиқот барои таҳияи тавсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии асоснок ҷиҳати тақмили қонунгузорӣ ва сиёсати миллии муқовимат ба экстремизм зарур аст. Он метавонад заминаи илмӣ таҳияи стратегияҳо, барномаҳо ва санадҳои нави ҳуқуқиро фароҳам оварад.

Ҳамин тавр, гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии қонунгузориҳои Тоҷикистон ва кишварҳои ИДМ дар самти муқовимат ба экстремизм на танҳо аз нуқтаи назари илмӣ, балки ҳамчун талаботи воқеии амнияти миллий ва рушди ҳуқуқии кишвар зарур ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад.

Таҳлили муқоисавии қонунгузориҳои Тоҷикистон ва давлатҳои ИДМ вобаста ба самтҳои асосии муқовимат ба экстремизмро мо вобаста ба сатҳ ва намудҳои санадҳо ба таври зерин таҳлил менамоем:

I. Сатҳи санадҳои, ки аз тарафи мақомоти ИДМ қабул шудаанд. Бо талошҳои доимии кишварҳои ИДМ, корҳо оид ба таъсиси сохторҳои ҳамоҳангсозӣ дар самти ҳамкории мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар мақомоти салоҳиятдор барои муқобилият бо ҷинояткорӣ пайваستا ва ҳадафмандона амалӣ карда мешаванд. Ханӯз дар оғози ташаккули ИДМ, Шурои вазирони мудофия (14.02.1992) ва Шурои фармондеҳони нерӯҳои сарҳадӣ (06.07.1992) ҳамчун ниҳодҳои оинномавӣ таъсис ёфтанд, ки бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар

самти ҳамкории соҳавӣ ҳамкорӣ намуда, фаъолиятҳои муштарак дар соҳаи амниятро ҳамоҳанг месозанд. Маҳз дар ҳамин давра, густариши ҷинояткории муташаккил, ки пас аз пошхӯрии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ афзоиш ёфт, чораҳои фаврӣ ва муътадили воқуниширо барои муқобилият бо вазъияти мураккаби криминалӣ тақозо менамуд. Ва маҳз дар ҳамин давра кишварҳои ИДМ фаъолиятҳои муштаракӣ худро барои пайдо кардани роҳҳо ва воситаҳои муассири муқобилият бо ҷинояткорӣ бо якҷоясозии талошҳои дохилии кишварҳо ва байналмилалӣ фаъол гардониданд [9. С. 381].

Дар Асамблеяи байнипарламентии давлатҳои аъзои ИДХМ вобаста ба муқовимат ба экстремизм якҷанд санадҳои тавсиявӣ қабул карда шудааст, аз ҷумла:

1) **Қонуни намунавӣ “Дар бораи муқовимат ба экстремизм”**, дар ҷаласаи пленарии синодуми Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои иштирокчии ИДМ Қарор аз 14 майи соли 2009 №32-9 қабул шудааст [13]. Қонуни мазкур аз 4 боб ва 22 модда иборат аст. Дар м. 4 Қонуни мазкур, ки самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм ном дорад чунин муқаррарот пешбинӣ шудааст: муқовимат ба экстремизм аз рӯйи самтҳои асосии зерин, яъне пешгирии паҳншавии идеологияи экстремизм ва фаъолияти экстремистӣ, аз ҷумла ошкорсозӣ ва минбаъда бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳои, ки ба амалисозӣ ва паҳншавии он мусоидат мекунанд; ошкорсозӣ, пешгирӣ ва қатъ намудани фаъолияти экстремистии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, дигар созмонҳо ва шахсони воқеӣ амалӣ карда мешавад. Муқаррароти мазкур дар м. 5 Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” ҷойгир карда шудааст.

2) **Тавсияҳо оид ба такмили қонунгузории давлатҳои иштирокчии ИДМ дар соҳаи муқовимат ба экстремизм** бо қарори Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои иштирокчии ИДМ аз 23 ноябри соли 2012, № 38-16 тасдиқ гардидааст. Мувофиқан ба банди 3.2 Тавсияи мазкур ба шумори самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм дар давлатҳои иштирокчии ИДМ тибқи муқаррароти Қонуни намунавии «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» ва қонунгузории миллии давлатҳои иштирокчии ИДМ дар ин самт, зерин мансубанд [17]:

а) ошкор ва минбаъда бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳои, ки ба амалисозӣ ва паҳншавии фаъолияти экстремистӣ мусоидат мекунанд;

б) пешгирии паҳншавии идеологияи экстремизм;

в) пешгирии амалисозии фаъолияти экстремистӣ;

г) ошкор ва қатъ намудани фаъолияти экстремистии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ ва дигар созмонҳо, инчунин шахсони воқеӣ;

д) фош ва тафтиш намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ.

Чораҳои, ки ба пешгирӣ ва профилактикаи экстремизм равона шудаанд, бояд онҳоро ҳамчун самти афзалиятнок эътироф намуд ва ин меъёр бояд дар қонунгузории миллии ҳамчун яке аз принципҳои асосии муқовимат ба экстремизм мустақкам карда шавад. Ҳамзамон, профилактикаи экстремизм, қабл аз ҳама дар муҳити ҷавонон, бояд вазифаи доираи васеи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, инчунин институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва воситаҳои ахбори омма бошад. Ин санад тавсия медиҳад, ки яке аз механизмҳои асосии ҳалли вазифаҳои афзалиятнок дар самти профилактикаи экстремизм истифодаи усули барномавӣ-мақсаднок бошад, ки қабули барномаҳои мукаммалу комплексӣ ва татбиқи амалии онҳоро дар назар дорад [17].

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва ҳамоҳангсозии корҳои пешгирии экстремизм дар қонунгузории миллии давлатҳои иштирокчии ИДМ метавонад таъсиси гурӯҳҳои кории доимамалкунанда (шӯроҳои ҷамъиятӣ) дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ пешбинӣ гардад, ки ба онҳо кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, намояндагони доираи илмӣ ва зиёиёни эҷодӣ, шахсони фаъоли ҷомеа, намояндагони иттиҳодияҳои динӣ (мазҳабҳои анъанавӣ) дохил шаванд. Ба чунин гурӯҳҳо вазифаи назорат ва мониторинги зӯхуроти экстремизм ва таҳияи пешниҳодҳои мувофиқ барои безаргардонии онҳо вогузор мегардад.

Самти алоҳидаи низоми мониторинг бояд мониторинги доменҳои миллии интернетро дар бар гирад, ки ҳадафи он муайян кардани соҳибони сомонаҳо, провайдерҳо ва шахсони алоҳидаест, ки маводи дорои хусусияти экстремистиро нашр ва паҳн менамоянд. Дар робита ба ин, қонунгузориҳои миллии давлатҳои иштирокчиҳои ИДМ бояд муқаррароти дахлдорро дар бар гирад, ки механизмҳои бастанӣ чунин сомонаҳоро, маҳдуд намудани дастрасии қорбарон ба захираҳои интернетӣ, ки маводи экстремистӣ доранд, инчунин чораҳои масъулиятро барои наشري чунин мавод дар интернет муайян мекунад.

3) Кодекси ҷиноятии намунави барои давлатҳои аъзои ИДМ. Кодекси ҷиноятии намунавӣ барои давлатҳои аъзои ИДМ, ки бо мақсади тақриби қонунгузориҳои ҷиноятии кишварҳои узв таҳия шудааст, дар маҷмӯъ ҳамчун заминаи ҳуқуқии умумиминтақавӣ ва воситаи мутобиқсозии стандартҳои ҳуқуқӣ қабул гардида бошад ҳам, дорои на ҳамаи тоаркибҳои ҷиноятҳои зарурӣ мебошад [14]. Дар таркиби он ҷавобгарии ҷиноятӣ барои экстремизм ва зухуроти алоҳидаи марбут ба ғайриқонунии экстремистӣ пешбинӣ нашудааст. Ин дар ҳолат, ки экстремизм дар шароити муосир яке аз хатарҳои асосӣ ба амнияти миллий, суботи иҷтимоӣ ва сохти конститусионии кишварҳои ИДМ маҳсуб меёбад.

Набудани муқаррароти мустакил ва дақиқ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои экстремистӣ дар ҚҶН боиси номутобиқӣ ва тафовути ҷиддии ҳуқуқии давлатҳои минтақа гардида, метавонад дар амалияи муқовимати муштарақ ба экстремизм ва ҷинояткории фаромиллӣ мушкилиҳои назаррас ба вучуд оварад. Илова бар ин, таҷрибаи қонунгузориҳои миллии аксари кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва дигарон нишон медиҳад, ки дар кодексҳои ҷиноятии онҳо моддаҳои махсус вобаста ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои экстремизм ва шаклҳои гуногуни ғайриқонунии экстремистӣ вучуд доранд.

Аз ин рӯ, норӯшанӣ ва номукаммалӣ дар ҚҶН ИДМ дар ин самт ба ташаккули фазои ягонаи ҳуқуқии муқовимат ба экстремизм ҳалал мерасонад ва зарурати ислоҳи он, бо ворид намудани моддаҳои алоҳида оид ба экстремизм ва ҷавобгарии ҷиноятӣ барои шаклҳои гуногуни он, хеле муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Инчунин, чунин тағйирот метавонад ба таҳкими ҳамкории байнидавлатӣ, наздиккунии қонунгузорӣ ва таъмини муборизаи муассиру ҳамоҳангшуда алайҳи экстремизм дар сатҳи минтақа мусоидат намояд.

II. Сатҳи қонунҳои махсус (қонунҳои соҳавӣ) ва санадҳои барномавӣ. Ин сатҳ қонунҳои махсусро дар бораи муқовимат ба экстремизм, терроризм ва ташкилотҳои ғайриқонунии динӣ ё сиёсиро дар бар мегирад. Дар ин сатҳ метавон таҳлил намуд, ки кадом самтҳои муқовимат ба экстремизм дар давлатҳои аъзои ИДМ амал мекунад. Дар зер қонунгузорӣ ва санадҳои барномавии ҳар як давлатро таҳлил менамоем.

Федератсияи Россия. Дар ҶР муқовимат ба экстремизм дар асоси Қонуни федералии Федератсияи Россия аз 25 июли соли 2002, № 114-ФЗ «Дар бораи муқовимат ба ғайриқонунии экстремистӣ», Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 2 июли соли 2021, № 400 «Дар бораи Стратегияи амнияти миллии Федератсияи Россия», Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 9 ноябри соли 2022, № 809 «Дар бораи тасдиқи Асосҳои сиёсати давлатии Федератсияи Россия оид ба ҳифз ва таҳкими арзишҳои маънавию ахлоқии анъанавии Россия», Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 31 марти соли 2023, № 229 «Дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати хориҷии Федератсияи Россия» ва Стратегияи муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия бо Фармони Президенти Федератсияи Россия аз 28 декабри соли 2024, № 1124 тасдиқ шудааст, ба танзим дароварда мешавад [20; 21; 22; 23].

Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия чунинанд [19]:

а) тақмили қонунгузорӣ ва таъмини татбиқи самараноки он; мониторинги амалияи татбиқи ҳуқуқ; таҳкими назорат барои манъ кардани истехсол ва паҳнкунии маводи экстремистӣ, аз ҷумла дар интернет; беҳтарсозии механизмҳои мубориза бо ғайриқонунии экстремистӣ ва зидди Россияи ташкилотҳои хориҷӣ ва байналмилалӣ; таҳияи барномаҳои

минтақавӣ ва маҳаллӣ барои пешгирии экстремизм ва терроризм; қабули қарорҳо ва таҳияи санадҳои танзимкунанда бо дарназардошти хусусиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва динӣ.

б) самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ барои муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия чунин аст: ҷамоаҳои фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷиҳати ошкор ва пешгирии экстремизм ва кӯшишҳои «инқилобҳои ранга»; коркарди муроҷиатҳои шаҳрвандон ва дигар иттилоот барои муқовимат ба экстремизм; пешгирии шахсони зерӣ таъсири идеологияи экстремистӣ; таъмини ҷазои ногузир ва мутаносиб барои фаъолияти экстремистӣ; таҳкими мубориза бо истеҳсол ва паҳнкунии маводи экстремистӣ ва рамзу аломатҳои он; омода намудани кадрҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба ошкор, пешгирӣ ва тафтишоти зухуроти экстремизм ва молиявии он; тақмили таҳқиқ ва коркарди маводи дорои аломатҳои экстремизм; ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти шаҳрвандон ҳангоми ҷорабиниҳои оммавӣ; ошкор ва қатъи манбаъҳо ва роҳҳои маблағгузори экстремизм; муайянсозии шахсону ташкилотҳои алоқаманд бо экстремизм ва таҳияи рӯйхати онҳо; ҷамоаҳои мақомоти дахлдор дар қаламравҳои сарҳадӣ ва минтақаҳои нав ҷиҳати пешгирии воридшавии аъзои ташкилотҳои байналмилалӣ экстремистӣ; ҷораҳои ҷиддӣ барои пешгирии паҳншавии экстремизм, неонацизм ва украинализми ифротӣ, махсусан дар минтақаҳои нави Федератсияи Россия; таҳкими таҳқиқ ва экспертизаи маводҳои иттилоотӣ, аз ҷумла дар интернет, барои муайян кардани аломатҳои экстремизм; ба қайд гирифтани шахсоне, ки барои иштирок дар ташкилотҳои экстремистӣ ё омӯзиш дар давлатҳои ғайридӯст ба хориҷ мераванд.

в) дар соҳаи сиёсати миллии давлатӣ барои муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия чунин аст: мониторинги доимии муносибатҳои милливу мазҳабӣ ва вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ҷиҳати пешгирии низоъҳо ва муайянсозии омилҳои экстремизм; ҷораҳои ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ барои пешгирии истифодаи омилҳои миллий ва динӣ дар интиҳобот; таҳқиқоти сотсиологӣ оид ба таъсири омилҳои этникӣ ва динӣ ба радикализатсия; арзёбии фаъолияти субъектҳои муқовимат ба экстремизм дар пешгирии низоъҳои миллий ва динӣ; воқуниши ғавҷ ба низоъҳои миллий ва динӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ; пешгирии ҳама гуна таъйиз аз рӯйи аломатҳои иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий, забонӣ, идеологӣ ва динӣ; ташаккули радқунӣ ва маҳкумкунии идеологияи экстремизм, ксенофобия ва афзалияти миллий ё динӣ; пешгирии талошҳои барангехтани кинаву адовати милливу динӣ; мониторинги низоъҳои миллий ва минтақавӣ дар минтақаҳо, ки хусусиятҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ доранд ва метавонанд сабаби ҷудоихоҳӣ шаванд; ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҷиҳати таҳкими ҳувиати шаҳрвандии ягона ва арзишҳои маънавию ахлоқии анъанавии Россия.

г) дар соҳаи сиёсати муҳоҷирати давлатӣ барои муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия чунин аст: тақмили қонунгузори муҳоҷират, аз ҷумла шадидтар намудани талабот барои гирифтани иҷозати иқомат ва шаҳрвандӣ; ҷораҳои таблиғотӣ ва профилактикӣ барои пешгирии паҳншавии идеологияи экстремизм дар маҳаллаҳои зисти муҳоҷирон; бекор кардани шаҳрвандии бадастомада барои ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ; таҳкими қарорҳо оид ба номатлуб будани иқомат ва будубоши шаҳрвандони хориҷӣ; пешгирии воридшавии аъзои ташкилотҳои байналмилалӣ экстремистӣ ва террористӣ тавассути ҷараёнҳои муҳоҷират; таблиғи густурдаи тадбирҳои давлатии муҳоҷират барои ҷамоаҳои фаъолияти муносибатҳои милливу динӣ ва коҳиши ксенофобия; рушди барномаҳои мутобиқшавӣ ва ҳамгироии муҳоҷирони хориҷӣ, ҷалби корфармоён ба ин раванд; таъмини омӯзиши забони русӣ, таърихи Россия ва асосҳои қонунгузорӣ барои муҳоҷирон ва аъзои оилаҳои онҳо; пешгирии сегрегатсияи фазоӣ ва ҷудошавии иҷтимоии гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли; профилактикаи экстремизм дар муҳити муҳоҷирон ва коҳиши танишҳои иҷтимоӣ; ҷораҳои пешгирии зухуроти экстремистӣ дар раванди ҷобачогузори аҳолии аз лиҳози нерӯи корӣ изофадоста ба минтақаҳои муҳтоҷи нерӯи корӣ.

д) дар соҳаи сиёсати иттилоотӣ барои муқовимат ба экстремизм чунин аст: мубориза бо таблиғи идеологияи экстремизм дар воситаҳои ахбори омма ва интернет; мониторинги доимии ВАО ва шабакаҳои иттилоотӣ барои ошкор ва пешгирии паҳншавии маводи экстремистӣ ва даъватҳо ба ғайолияти ифротгарой; маҳдудсозии дастрасӣ ба захираҳои интернетие, ки чунин маводро паҳн мекунанд; тақмили базаи маълумот оид ба маводи экстремистӣ; пешгирии воридот, истеҳсол ва паҳнкунии чунин мавод дар қаламрави Россия; истифодаи иқтидори ВАО ва интернет барои таҳкими ҳамдигарфаҳмии миллӣ ва динӣ; ташкили шартномаҳои ҳамкорӣ бо ширкатҳои иттилоотӣ барои муқовимат ба экстремизм; пешгирии нақзи қонун аз ҷониби ВАО ва интернет-манбаҳо; таблиғи ватандӯстӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли, бахусус ҷавонон; ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ барои шарҳ додани хатарҳои ғайолияти экстремистӣ; таҳияи системаҳои муосири мониторинг ва таҳлили иттилоот бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ; вокуниши ғавҷӣ ва ҷамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ барои пешгирии паҳншавии маводи ифротгароёна; дастгирии лоиҳаҳои иҷтимоии муҳим барои пешгирии экстремизм ва таҳкими ҳамдигарфаҳмии милливу динӣ; таблиғи паёмҳои зидди экстремизм дар ВАО ва интернет; ҷамъоварӣ ва паҳнсозии маълумот оид ба оқибатҳои амалҳои ифротгароёна бо мақсади ташаккули муносибати манфии иҷтимоӣ нисбат ба иштирокчиёни гурӯҳҳои экстремистӣ; муттаҳидсозии талошҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилотҳои илмӣ, динӣ ва фарҳангӣ барои таҳияи маводи иттилоотӣ ва таблиғоти зидди экстремизм ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии истифодабарандагони интернет.

е) дар соҳаи маориф ва сиёсати давлатии ҷавонон барои муқовимат ба экстремизм дар Федератсияи Россия чунин аст: дохил кардани чорабиниҳои тарбияи эҳтиром ба миллатҳо, динҳо ва фарҳангҳо ба барномаҳои маҳалливу минтақавии таълиму тарбия; ташкили шароити фароғати кӯдакон, ҷавонон ва оилаҳо, дастрасии онҳо ба фарҳанг, варзиш ва рушди эҷодӣ; таълими ватандӯстӣ, фарҳанги ҳамзистӣ, дӯстии миллатҳо ва динҳо дар муассисаҳои таълимӣ; нашри маводи таълимӣ барои рушди хувияти миллӣ, ватандӯстӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ; баланд бардоштани сатҳи огоҳии омӯзгорон оид ба муқовимат ба экстремизм; мониторинги муҳити иҷтимоӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва таҳқиқи субкултураҳои ҷавонон; боло бурдани эътибори таълими динӣ дар дохили кишвар ва назорати омӯзиши шаҳрвандон дар муассисаҳои динӣ хориҷ аз кишвар; тақвияти ҷамоҳангсозии ғайолияти мақомоти давлатӣ дар самти тарбияи ватандӯстӣ; ҳамкорӣ бо созмонҳои ҷавонон, клубҳои варзишӣ ва гурӯҳҳои ҷавонон барои пешгирии экстремизм дар муҳити ҷавонон; таҳияи чораҳо барои пешгирии зухуроти ифротгарой дар муассисаҳои таълимӣ; ошкор ва пешгирии радикализатсияи ноболиғон; ғайолияти равоншиносони мактабҳо ва омӯзгорони касбӣ барои муайян кардани ҳолатҳои душвор ва кумак ба ноболиғони осебпазир; гузаронидани семинарҳо ва чорабиниҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ оид ба муқовимат ба ҷалб ба гурӯҳҳои радикалӣ; таҳияи барномаҳои инфиродии кор бо донишҷӯёни аз гурӯҳи хавф ва оилаҳои онҳо; ташкили шуғли муваққатии наврасон, аз ҷумла корҳои иҷтимоӣ ва таъмири ёдгорию маконҳои таърихӣ; мониторинги шабакаҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ барои пешгирии паҳншавии маводи экстремистӣ; корҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни ҷавонон ва ВАО оид ба мақсадҳои воқеии ташкилотҳои экстремистӣ; назорати ғайолияти мактабҳо ва клубҳои варзишии муҳорибаҳои даставӣ; ворид кардани курси ягонаи таърихи Россия бо шарҳи воқеии таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба барномаҳои таълимӣ; баланд бардоштани нақши оила, эҷодиёт ва варзиш дар пешгирии ифротгарой; чорабиниҳо барои рӯзноманигорон ва донишҷӯёни ихтисоси гуманитарӣ оид ба муқовимат ба экстремизм; мусобиқаҳои минтақавии беҳтарин маводи илмӣ ва таълимӣ дар мавзӯи муқовимат ба экстремизм; дастгирии лоиҳаҳои иҷтимоии НПО барои мутобикгардони шахсони зерӣ таъсири идеологияи ифротгарой; таҳияи асосҳои илмӣ ва тавсияҳо барои муқовимат ба экстремизм; омӯзиши омӯзгорон ва равоншиносон барои кор бо ноболиғони мушкул; чорабиниҳои расмӣ ва варзишӣ барои ҷавонон; ташкил ва баргузории лагерҳои омӯзиши ҷавонон ва донишҷӯён бо иштироки ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқ; таҳқиқоти илмӣ барои дастгирии қарорҳои

муассир дар соҳаи муқовимат ба экстремизм; пешгирии воридшавии афроди радикалӣ ба муассисаҳои таълимӣ; таҳқиқоти илмӣ оид ба омилҳои таърихӣ ва иҷтимоии рушди ҳаракатҳои радикалӣ ва таҳияи тавсияҳо барои пешгирии онҳо.

ж) дар соҳаи сиёсати фарҳангӣ барои муқовимат ба экстремизм чунин аст: фароҳамсозии шароити мусоид барои ҳамкории мазҳабиву дохилимазҳабӣ ва таҳкими сулҳу ҳамдигарфаҳмӣ; таблиғи идеяи ягонагии таърихӣ халқҳои Россия; дастгирии давлатӣ барои офариниши асарҳои адабӣ ва санъатӣ бо ҳадафи пешгирии зухуроти экстремистӣ; таҳкими фазои ягонаи фарҳангӣ бо эҳтироми гуногунрангии миллӣ; ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва созмонҳои ғайритиҷоратӣ ба лоиҳаҳои фарҳангие, ки ба ташаккули ҳувияти шаҳрвандии ягона равона шудаанд; дастгирии чорабиниҳои фарҳангиву маърифатӣ ва эҷоди асарҳо барои пешгирии ҷалби шаҳрвандон ба гурӯҳҳои деструктивӣ; мубориза бо таблиғи фашизм ва неонацизм тавассути паҳн намудани маводи иттилоотӣ оид ба хатарнокии онҳо ва фаъолияти радикалҳои украинӣ; мусоидат ба мутобиқшавии фарҳангии аҳолии Донецк, Луганск, Запорожье, Херсон ва муҳоҷирони ин минтақаҳо ба ҷомеаи Россия; таблиғи дониш оид ба таърих ва фарҳанги миллатҳои Россия; ҳифзи мероси таърихӣ, анъанаҳои миллӣ ва ташаккули эҳтиром ба арзишҳои фарҳангии дохилӣ ва ҷаҳонӣ; дастгирии рушди забонҳои миллатҳои Россия ва истифодаи забони русӣ ҳамчун забони давлатӣ; таҳкими нақши мактаби умумӣ барои ҳифзи арзишҳои маънавию ахлоқии анъанавии Россия, фарҳанг, таърих ва забонҳои халқҳо; эътирофи робитаи урфу одатҳо ва дин, дастгирии фаъолияти сулҳҷӯёнаи иттиҳодияҳои динӣ; дастгирии офариниши асарҳои адабӣ ва санъатӣ барои тарғиби қаҳрамонҳои ҳарбӣ, ватандӯстӣ, фарҳанги ҳамзистӣ, дӯстии байни миллатҳо ва динҳо, ташаккули ҳувияти шаҳрвандии ягона ва ҳисси ифтихор аз Ватан.

з) дар соҳаи ҳамкории байналмилалӣ барои муқовимат ба экстремизм чунин аст: ташкили ҳамкории фаъол дар доираи СММ, БРИКС, ИДМ, СААД, СҶШ, АСЕАН ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ; рушди ҳамкории самараноки байналмилалӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ ва эҳтироми баробарии давлатҳо; таъвияти нақши давлатҳо ва мақомоти онҳо дар мубориза бо экстремизм; пешбурди мавқеъ дар арсаи байналмилалӣ оид ба зарурати мубориза бо идеологияи экстремизм ва неонацизм, манъи сафедкунии терроризм ва экстремизм; муқовимат ба стандартҳои дугона ва истифодаи ҳамкории байналмилалӣ ҳамчун воситаи фишори сиёсӣ ву геополитикӣ; тарғиби тадбирҳои сиёсӣ ву дипломатӣ барои пешгирии истифодаи гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ ҳамчун абзори даҳлат ба қорҳои дохилии давлатҳо; мубориза бо эҳёи неонацизм ва истифодаи он дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии баъзе кишварҳо; муқовимат ба даҳлати хориҷӣ дар қорҳои дохилии Россия ва қўшишҳои дестабилизатсия; пешбурди ташаббусҳои Россия дар мубориза бо паҳншавии идеологияи экстремизм, баҳусус тавассути интернет ва технологияҳои муосир; рушди ҳамкории байналмилалӣ, фарҳангӣ ва динӣ барои пешгирии экстремизм; тақмили ҳамкории мақомоти давлатӣ бо сохторҳои хориҷӣ дар самти муқовимат ба экстремизм; иштирок дар мубодилаи таҷрибаи пешқадам; омода ва имзои созишномаҳои байналмилалӣ бо кишварҳои манфиатдор дар самти муқовимат ба экстремизм; қораандешӣ дар сатҳи СҶШ барои таъбиқи мукаммали Конвенсияи муқовимат ба экстремизм; тақмили ҳамкории сарҳадӣ бо кишварҳои дўст; мониторинг ва таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи мубориза бо экстремизм; таъвияти ҳамкории ИДМ дар пешгирии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ бо ҳадафҳои экстремистӣ; қораҳо барои ислоҳи барномаҳои таълимии кишварҳои Қафқози Ҷанубӣ ва Осиёи Марказӣ қиҳати пешгирии паҳншавии русоқобия, экстремизм, терроризм ва миллатгароии ифротӣ.

и) самтҳои асосии сиёсати давлатии Федератсияи Россия оид ба иштироки институтҳои қомеаи шаҳрвандӣ дар муқовимат ба экстремизм чунин аст: дастгирии давлатӣ ба ташкилотҳои иҷтимоӣ ва ғайритиҷоратӣ, ки ба пешгирии экстремизм, тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ягонагии миллӣ машғуланд; ҷалби ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба лоиҳаҳо оид ба дӯстии байни миллатҳо ва динҳо, ҳифзи хотираи таърихӣ ва пешгирии рафтори иҷтимоии ҳавфнок; иштироки палатаҳои қамъиятӣ ва шўроҳои машваратӣ дар

беҳтарсозии муносибатҳои миллӣ ва динӣ; фароҳамсозии шароити мусоид барои ҳамкориҳои ташкилотҳои иҷтимоӣ бо ВАО, роҳбарони афкори ҷомеа ва муҳаққиқон чихати таблиғи васеи чораҳои зиддиэкстремистӣ; дастгирии ташкилотҳое, ки бо мутобиксозии шахсони зерӣ таъсири идеологияи экстремизм машғуланд ва фазои дӯстиву ҳамзистиро ташаққул медиҳанд; мусоидат ба рушди ташкилотҳои ҷамъиятии созанда, ки дар соҳаи ҷимояи ҳуқуқи шаҳрвандон фаъолият мекунанд.

Назар ба Стратегия дар Қонуни федералии Федератсияи Россия «Дар бораи муқовимат ба фаъолияти экстремистӣ» аз 25 июли соли 2002 самтҳои асосии муқовимат ба фаъолияти экстремистӣ ба монанди Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» дар шакли маҳдуд пешбинӣ гардидааст. Ба монандӣ: қабули чораҳои профилактикӣ, ки ба пешгирии фаъолияти экстремистӣ равона шудаанд, аз ҷумла ошкор ва минбаъда бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳое, ки ба амалисозии фаъолияти экстремистӣ мусоидат мекунанд; ошкор, пешгирӣ ва қатъи фаъолияти экстремистии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, дигар ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши таҷрибаи Федератсияи Россия дар самти муқовимат ба экстремизм аҳамияти стратегӣ ва амалӣ дорад. Дар шароити афзоиши хатарҳои ифротгарой ва терроризм дар минтақа, бахусус дар Осиёи Марказӣ, истифодаи чунин таҷриба метавонад ба таҳкими амнияти миллӣ ва рушди устувори кишвар мусоидат кунад. Муҳимияти асосии ин таҷриба барои Тоҷикистон дар чанд самт зоҳир мешавад: а) тақмили қонунгузории миллӣ ва ҳамоҳангсозии он бо стандартҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ. Тадриҷан ворид кардани таҷрибаи Россия оид ба мониторинги амалияи татбиқи қонунҳо, назорати паҳнкунии маводи экстремистӣ, пешгирии таъсири ташкилотҳои ғайриқонунии хориҷӣ ва таҳияи барномаҳои махсус барои сатҳи маҳаллӣ ва минтақавӣ метавонад самаранокӣ сиёсати зиддиэкстремистиро дар Тоҷикистон баланд бардорад; б) таҳкими фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳамкориҳои онҳо бо ҷомеаи шаҳрвандӣ. Бо назардошти таҷрибаи Россия, Тоҷикистон метавонад чорабиниҳои самаранок барои ошкор, пешгирӣ ва қатъи фаъолияти экстремистиро бо ҷалби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ВАО роҳандозӣ намояд, бахусус дар самти ташкили мониторинг, мубориза бо маблағгузории ифротгарой ва таҳкими омодагии кадрҳо; в) таҳкими назорати муҳоҷират ва пешгирии радикализатсия дар муҳити муҳоҷирон. Бо назардошти нақши муҳоҷират дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон, истифодаи таҷрибаи Россия оид ба пешгирии ифротгарой дар муҳити муҳоҷирон, таҳкими барномаҳои мутобикшавӣ ва омӯзиши муҳоҷирон аҳамияти аввалиндараҷа дорад; г) истифодаи захираҳои иттилоотӣ ва ВАО барои муқовимат ба экстремизм. Таҷрибаи Россия дар самти мубориза бо таблиғи экстремизм дар интернет ва воситаҳои ахбори омма, ташкили мониторинг ва таҳияи маводи зиддиэкстремистӣ метавонад ба рушди сиёсати иттилоотии Тоҷикистон кӯмак расонад; д) ҷалби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ТҶҲ. Модели Россия дар самти дастгирии ташаббусҳои шаҳрвандӣ ва истифодаи потенциали онҳо барои пешгирии экстремизм метавонад барои Тоҷикистон ҳамчун намуна хизмат кунад, бахусус дар заминаи ҳамкорӣ бо ВАО, ташкилотҳои динӣ, фарҳангӣ ва ҷавонон.

Хулоса, таҷрибаи муҳими Россия барои Тоҷикистон дар самти тақмили қонунгузорӣ, таҳкими идоракунии хавфҳои экстремистӣ, истифодаи воситаҳои иттилоотӣ, таълиму тарбия, фарҳанг ва ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонад ҳамчун асос барои таҳияи Стратегияи нави миллии муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2026–2030 истифода шавад. Ин таҷриба махсусан дар шароити афзоиши таҳдидҳои ифротгарой дар минтақа ва эҳтимоли истифодаи Осиёи Марказӣ ҳамчун майдони транзити идеологияҳои ифротӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Ҷумҳурии Озарбойҷон. Қонуни Ҷумҳурии Озарбойҷон "Дар бораи мубориза бо экстремизми динӣ" 21 декабри соли 2015 аз ҷониби Парламенти Озарбойҷон қабул ва бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон аз 4 январи соли 2016 ба имзо расонида шудааст [4]. Муттасифона самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм дар ин қонун дида насмешавад.

Ҷумҳурии Арманистон. Дар Ҷумҳурии Арманистон қонун ва барномаҳои махсус дар самти муқовимат ба экстремизм вучуд надоранд.

Ҷумҳурии Беларусия. Муқовимат ба экстремизм тавассути Қонуни Ҷумҳурии Беларус “Дар бораи муқовимат ба экстремизм”, ки 4 январи соли 2007, таҳти № 203-З қабул шудааст, амалӣ мегардад. Мувофиқи м. 4 ин Қонун, ки самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм ном дорад, он ба воситаи роҳҳои зерин амалӣ карда мешавад: тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстии кӯдакон ва ҷавонон, ташаққули арзишҳои маънавию ахлоқӣ, ҳисси масъулияти шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар ҷомеа; татбиқи чораҳои профилактикӣ; пешгирӣ, ошкор ва қатъи фаъолияти экстремистӣ[6].

Моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Беларус «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» самтҳои асосии сиёсати зиддиэкстремистиро муайян мекунад ва инъикосгари он аст, ки мубориза бо экстремизм на танҳо бо усулҳои ҷазодихӣ, балки пеш аз ҳама тавассути таъсири тарбиявӣ ва пешгирикунанда амалӣ мешавад. Аввалин ҷузъи муҳим — тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ — нишон медиҳад, ки муқовимат ба экстремизм аз кӯдакӣ ва ҷавонон оғоз меёбад. Ин тарбияи арзишҳои маънавий, эҳсоси масъулият ва ҳувиати миллӣ заминаи муҳими пешгирии радикализатсия мебошад. Самти дуюм — чораҳои профилактикӣ — мақсад дорад сабабҳо ва шароитҳое, ки ба пайдоиш ва паҳншавии экстремизм мусоидат мекунанд, бартараф намояд. Ин метавонад таблиғот, корҳои ғаҳмондадихӣ, мониторинги муҳити иҷтимоӣ ва назорати интернетро дар бар гирад. Самти сеюм — пешгирӣ, ошкор ва қатъи фаъолияти экстремистӣ — маънои муборизаи мустақим бо гурӯҳҳо ва шахсоне, ки фаъолияти ифротиро пеш мебаранд, инчунин чораҷӯӣ аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои давлатӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, моддаи мазкур нишон медиҳад, ки қонунгузори Беларус ба таври мукамал ҳам тарафи профилактикӣ ва ҳам тарафи амалиётҳои мубориза бо экстремизмро фаро мегирад, ки таҷрибаи судманд барои дигар кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон мебошад.

Ҷумҳурии Қазоқистон. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 18 феввали соли 2005 № 31 амал мекунад. Мувофиқи м. 5-уми Қонун, самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм ном дорад, муқовимат ба экстремизм аз рӯйи самтҳои асосии зерин амалӣ карда мешавад: татбиқи чораҳои профилактикӣ, ки ба пешгирии экстремизм равона шудаанд, аз ҷумла ошкор ва минбаъда бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳое, ки ба амалӣ шудани он мусоидат мекунанд; ошкор ва қатъи фаъолияти экстремистӣ; ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи муқовимат ба экстремизм [7].

Ҷумҳурии Қирғизистон. Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи муқовимат ба фаъолияти экстремистӣ» аз 24 феввали 2023 амал мекунад [5]. Дар Қонуни мазкур моддаи алоҳида вобаста ба самтҳои муқовимат ба экстремизм дида намешавад. Дар баробари ин Қонун, дар Қирғизистон Барномаи Кабинети Вазирони Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2023–2027 амал мекунад. Дар ин Барнома 6 самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм пешбинӣ шудаанд, аз ҷумла: 1. Пешгирӣ ва профилактикаи паҳншавии фаъолияти экстремистӣ ва террористӣ; 2. Фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар самти муқовимат ба экстремизм ва терроризм; 3. Ташқили пойгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ, омӯзишӣ-методӣ ва иттилоотӣ; 4. Сиёсати иттилоотӣ ва ҳамкорӣ бо ВАО ва ташқилотҳои иттилоотӣ; 5. Рушди механизмҳои муосир ва равишҳо барои ресоциализатсияи шахсони зерӣ таъсири идеологияи экстремистӣ ва террористӣ; 6. Чораҳо оид ба кам кардани оқибатҳои ҳамаҷониби террористӣ ба объектҳои стратегӣ ва шаҳрвандон.

Ҷумҳурии Ўзбекистон. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон қонуни махсус дар самти муқовимат ба экстремизм вучуд надорад. Лекин аз соли 2021 “Стратегияи миллии Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2021–2026” [15] амал менамояд, ки дар он самтҳои муқовимат ба экстремизм нишон дода шудаанд. Самтҳои асосии Стратегияи миллии Ўзбекистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм аз чунин қисматҳо иборатанд:

- 1) таблиғи ғояҳои ватандӯстӣ, арзишҳои анъанавӣ ва таҳаммулпазирӣ ҳамчун василаи муқовимат ба паҳншавии идеологияҳои экстремизм ва терроризм;
- 2) пешгирии паҳншавии ғояҳои экстремистӣ миёни ноболиғон ва ҷавонон;
- 3) ҳимояи ҳуқуқи заҳон ва таҳкими нақши онҳо дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм;
- 4) ҳимояи шаҳрвандоне, ки муддати дароз дар хориҷи кишвар қарор доранд, аз таъсири ғояҳои экстремизм ва терроризм;
- 5) мубориза бо истифодаи шабакаи умумиҷаҳонии интернет бо мақсадҳои экстремистӣ ва террористӣ;
- 6) ҷалби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва воситаҳои ахбори омма дар мубориза алайҳи экстремизм ва терроризм;
- 7) тақмили тадбирҳои ҷавобгарӣ ва муҷозот барои амалҳои экстремистӣ ва террористӣ, инчунин маблағгузориҳои онҳо;
- 8) тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи муқовимат ба экстремизм ва терроризм;
- 9) ҳамкории байналмилалӣ ва минтақавӣ.

Зербоби “Муқоисаи қонунгузориҳои Тоҷикистон бо давлатҳои ИДМ вобаста ба самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм”-ро ҷамъбаст намуда ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Қонунгузориҳои аксари кишварҳои ИДМ (Тоҷикистон, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Беларус) самтҳои асосии муқовимат ба экстремизмро дар қонунҳои махсус ба таври мустақим пешбинӣ мекунад, ки ин самтҳо то андозае шабеҳанд.

2. Бархе кишварҳо (Озарбойҷон, Арманистон, Ўзбекистон) қонуни махсус ё пурраи қонунҳои махсус ба таҷрибаи кишварҳои пешрафта надоранд, ё самтҳои муқовимат ба экстремизм дар онҳо ё қамтар муфассал ё қисман дар санадҳои дигар инъикос ёфтааст.

3. Тоҷикистон аз лиҳози мавҷудияти қонуни махсус ва муайянқунии самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм дар қонуни милли аз таҷрибаи ҳуқуқии ИДМ, бахусус Россия ва Қазоқистон, пайравӣ мекунад, вале то ҳол имкониятҳои васеи истифодаи таҷрибаи иловагӣ ва тақмил додани қонунгузорӣ мавҷуд аст.

4. Таҷрибаи Россия дар самти васеъ кардани заминаҳои барномавӣ, ҷорӣ намудани сиёсати махсус дар соҳаҳои муҳоҷират, иттилоот, фарҳанг ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ барои Тоҷикистон ҳамчун самти стратегӣ арзёбӣ мегардад.

5. Норасоии Кодекси ҷиноятии намунавии ИДМ, ки ҷавобгариҳои мустақил барои экстремизмро пешбинӣ намекунад, як монсаби ҷиддӣ барои ҳамоҳангсозии амалияи ҳуқуқии кишварҳо дар самти муқовимати муштараки минтақавӣ ба экстремизм мебошад ва ислоҳи он зарур аст.

6. Дар асоси таҳлил муаллиф чунин самтҳои асосии муқовимат ба экстремизм дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод менамояд:

– пешгирии идеология ва фаъолияти экстремистӣ тавассути тадбирҳои иҷтимоӣ, таълимӣ ва иттилоотӣ.

– ошкор ва бартарафсозии сабабҳо ва шароитҳое, ки ба рушди экстремизм мусоидат мекунанд.

– таҳкими фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти муқовимат ба экстремизм.

– таҳияи чораҳои махсус барои пешгирии радикализатсия миёни ҷавонон ва наврасон.

– мубориза бо паҳншавии маводи экстремистӣ дар шабакаи интернет ва дигар воситаҳои ахбори омма.

– баланд бардоштани савияи маърифати ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва фарҳангии аҳоли, бахусус ҷавонон.

– таъмини ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти муқовимат ба экстремизм.

- такмили заминаи ҳуқуқии миллӣ дар самти муқовимат ба экстремизм бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ.
- пешгирии радикализатсия дар муҳити муҳочирони меҳнатӣ ва оилаҳои онҳо.
- ҷалби муассир ва ҳамаҷонибаи институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба раванди муқовимат ба экстремизм.
- таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ барои муқовимати муштарак ба экстремизм.
- бартарафсозии омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки метавонад замина барои радикализатсия гардад.
- муҳосираи маблағгузориҳои ғуруҳҳо ва ҳаракатҳои экстремистӣ тавассути механизмҳои молиявӣ ва назоратӣ.
- мониторинг ва таҳлили мунтазами вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ барои пешгӯии хавфҳои эҳтимолии экстремизм.
- интегратсияи сиёсати зиддиэкстремистӣ ба барномаҳои давлатии рушди маориф, ҷавонон ва фарҳанг.
- таҳкими сиёсати давлатии муҳочират чӣ ҳақиқати пешгирии паҳншавии идеологияи экстремистӣ.
- гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, сотсиологӣ ва ҳуқуқӣ барои дастгирии сиёсати зиддиэкстремистӣ.
- таҳияи барномаҳои иҷтимоӣ ва тарбиявӣ барои мутобиқсозии шахсони аз муҳити ифротгарой баргашта.
- баланд бардоштани сатҳи омодагии касбии кормандони мақомоти давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ.
- таълими пайвастаи арзишҳои таҳаммулпазирӣ, ватандӯстӣ, дӯстии миллатҳо ва динҳо ҳамчун воситаи муқовимат ба экстремизм.

Ин 20 самт метавонанд асоси таҳия ва татбиқи сиёсати миллии самараноки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба экстремизм гарданд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти муқоисавӣ нишон медиҳад, ки барои такмил додани сиёсати миллии зиддиэкстремистии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи ҳуқуқии кишварҳои ИДМ, бахусус Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон, муҳим аст, вале ҳамзамон зарурати ислоҳи санадҳои минтақавии умумӣ, аз ҷумла Кодекси ҷиноятии намунавии ИДМ низ вучуд дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев, Н.С. Уголовная ответственность за преступления экстремистской направленности (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.С. Абдуллаев. – Душанбе, 2021. – 175 с.
2. Акилова, М.М. Таҳлили ҳуқуқӣ – ҷиноятии таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон»: дис. ... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.08 / М.М. Акилова. - Душанбе, 2023. - 208 с.
3. Аҳёзода Ш.Т. Табиати ҳуқуқӣ-ҷиноятии экстремизми иттилоотӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дис. ном. илм. ҳуқуқ. Душанбе, 2024. –
4. Закон Азербайджанской Республики о борьбе с религиозным экстремизмом [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mia.gov.az/ru/legislation/1/view/53/> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
5. Закон Кыргызской Республики "О противодействии экстремистской деятельности" от 24 февраля 2023 года №40 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/155/282/8957> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
6. Закон Республики Беларусь “О противодействии экстремизму” [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10700203> (санаи мурочиат: 10.10.2025)

7. Закон Республики Казахстан "О противодействии экстремизму" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/155/281/7916> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
8. Кузнецов А.П. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права // Вестник Российского университета кооперации. - 2021. - № 3(45). - С. 125-129.
9. Қудратов Н.А. Криминология. Душанбе: Эрграф, 2025. С. 381
10. Қудратов, Н.А. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳрибкорӣ мувофиқи қонунгузории ҷиноятӣ Тоҷикистон ва Украина вобаста ба объекти ҷиноят / Н.А. Қудратов, М.М. Зоҳидова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2020. – № 3(84). – С. 101-109.
11. Қудратов, Н.А. Такмилёбии муқовимат ба экстремизм - ҳамчун кафили сулҳу субот ва пайдории давлатдорӣ / Н.А. Қудратов, З. М. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1(30). – С. 260-266
12. Қудратов, Н.А. Конституционная безопасность Республики Таджикистан: вопросы теории и практики / Н.А. Қудратов, К.А. Қудратов // Законодательство. – 2016. – № 1(21). – С. 24-28.
13. Модельный закон "О противодействии экстремизму" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/9129/250> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
14. Модельный Уголовный Кодекс для государств - участников Содружества Независимых Государств [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/9129/241> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
15. Национальная Стратегия Республики Узбекистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2021 — 2026 годы [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://lex.uz/docs/5491628> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
16. Раҳмонзода, М.Ҷ. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғайриқонунии бонкӣ мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / М.Ҷ. Раҳмонзода. - Душанбе, 2020. - 208 с.
17. Рекомендации по совершенствованию законодательства государств – участников СНГ в сфере противодействия экстремизму [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://iacis.ru/public/upload/files/1/340.pdf> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
18. Сравнительное правоведение: национальные правовые системы. Т. 1. Правовые системы Восточной Европы / под ред. В.И. Лафитского. — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ; Юридическая фирма «Контракт», 2012. – 528 с.
19. Стратегия противодействия экстремизму в Российской Федерации // Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 28 декабря 2024 г. № 1124 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/411135491/> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
20. Указ Президента РФ от 2 июля 2021 г. N 400 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/401425792/> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
21. Указ Президента РФ от 31 марта 2023 г. № 229 "Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/406543869/> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
22. Указ Президента РФ от 9 ноября 2022 г. № 809 "Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/405579061/> (санаи мурочиат: 10.10.2025)
23. Федеральный закон от 25 июля 2002 г. N 114-ФЗ "О противодействии экстремистской деятельности" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/12127578/> (санаи мурочиат: 10.10.2025).

24. Ҳайдарзода, М.П. Проблемаҳои мукамалсозии қонунгузорӣ ва квалитатсияи ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / М.П. Ҳайдарзода. - Душанбе, 2020. - 221 с.

LITERATURE

1. Abdullaev, N.S. Criminal liability for crimes of an extremist nature (based on materials from the Republic of Tajikistan): diss. ... cand. jurid. nauk: 12.00.08 / N.S. Abdullaev. – Dushanbe, 2021. – 175 p.

2. Akilova, M.M. Legal-criminal analysis of encroachment on the life of a state or public figure of the Republic of Tajikistan”: diss. ... for the degree of candidate of legal sciences: 12.00.08 / M.M. Akilova. - Dushanbe, 2023. - 208 p.

3. Ahyozoda Sh.T. The legal-criminal nature of information extremism according to the legislation of the Republic of Tajikistan. Diss. nom. ilm. jug. Dushanbe, 2024. –

4. The Law of the Republic of Azerbaijan on combating religious extremism [Electronic resource]. – Source of access: <https://mia.gov.az/ru/legislation/1/view/53/> (access date: 10.10.2025)

5. Law of the Kyrgyz Republic "On Counteracting Extremist Activities" dated February 24, 2023 No. 40 [Electronic resource]. – Source of access: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/155/282/8957> (access date: 10.10.2025)

6. Law of the Republic of Belarus "On Counteracting Extremism" [Electronic resource]. – Source of access: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10700203> (access date: 10.10.2025)

7. Law of the Republic of Kazakhstan "On Counteracting Extremism" [Electronic resource]. – Source of access: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/155/281/7916> (access date: 10.10.2025)

8. Kuznetsov A.P. Comparative jurisprudence in the field of criminal law // Bulletin of the Russian University of Cooperation. - 2021. - No. 3(45). - P. 125-129.

9. Kudratov N.A. Criminology. Dushanbe: Ergraf, 2025. P. 381

10. Kudratov, N.A. Comparative legal analysis of criminal liability for sabotage according to the criminal legislation of Tajikistan and Ukraine depending on the object of the crime / N.A. Kudratov, M.M. Zohidova // News of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanities. – 2020. – No. 3(84). - S. 101-109.

11. Kudratov, N.A. Improving resistance to extremism - as a guarantor of peace and stability and stability of statehood / N.A. Kudratov, Z M. Safarova // Message from Tajikistan State Business University. - 2020. - No. 1(30). - S. 260-266

12. Kudratov, N.A. Constitutional security of the Republic of Tajikistan: theoretical and practical questions / N.A. Kudratov, K.A. Kudratov // Zakonodatelstvo. - 2016. - No. 1(21). - S. 24-28.

13. Model law "O protivodeitsvii ekstremizmu" [Electronic resource]. – Source of access: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/9129/250> (access date: 10.10.2025)

14. Model Criminal Code for States - Participants of the Commonwealth of Independent States [Electronic resource]. – Source of access: <https://www.cisatc.org/1289/9115/135/9126/9129/241> (access date: 10.10.2025)

15. National Strategy of the Republic of Uzbekistan for Counteracting Extremism and Terrorism for 2021 - 2026 [Electronic resource]. – Source of access: <https://lex.uz/docs/5491628> (access date: 10.10.2025)

16. Rahmonzoda, M.J. Criminal liability for illegal banking activity according to the legislation of the Republic of Tajikistan [Text]: dis. ... name science right: 12.00.08 / M.J. Rahmonzoda. - Dushanbe, 2020. - 208 p.

17. Recommendations on improving the legislation of the CIS states and participants in the sphere of countering extremism [Electronic resource]. – Source of access: <https://iacis.ru/public/upload/files/1/340.pdf> (access date: 10.10.2025)

18. Comparative law: national legal systems. T. 1. Legal systems of Eastern Europe / pod ed. V.I. Lafitsky. — M.: Institute of legislation and comparative law under the Government of the Russian Federation; Legal firm "Kontrakt", 2012. - 528 p.

19. Strategy of countering extremism in the Russian Federation // Utverzhdena Ukazom President of the Russian Federation dated December 28, 2024. No. 1124 [Electronic resource]. — Source of access: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/411135491/> (date of application: 10.10.2025)

20. Decree of the President of the Russian Federation dated July 2, 2021. N 400 "National Security Strategy of the Russian Federation" [Electronic resource]. — Source of access: <https://base.garant.ru/401425792/> (date of application: 10.10.2025)

21. Decree of the President of the Russian Federation dated March 31, 2023. No. 229 "Approval of the Concept of Foreign Policy of the Russian Federation" [Electronic resource]. — Source of access: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/406543869/> (date of application: 10.10.2025)

22. Decree of the President of the Russian Federation dated November 9, 2022. No. 809 "Approval of the Fundamentals of State Policy for the Preservation and Strengthening of Traditional Russian Spiritual and Moral Values" [Electronic resource]. — Source of access: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/405579061/> (date of application: 10.10.2025)

23. Federal law of July 25, 2002. N 114-FZ "O protivodeystvii ekstremistskoi odstivnosti" [Electronic resource]. — Source of access: <https://base.garant.ru/12127578/> (date of application: 10.10.2025)

24. Haydarzoda, M.P. Problems of improving legislation and qualifying crimes of an extremist nature in the Republic of Tajikistan.

**АРБОБИ ДАВЛАТӢ ВА
ЧАМӢЯТӢ ӲАМЧУН
ЧАБРДИДАИ ЧИНОЯТИ
МОДДАИ 310 КОДЕКСИ
ЧИНОЯТИИ ЧУМӲУРИИ
ТОЧИКИСТОН**

Акилова Мукаддас Мирмухаммадовна – муовини декан оид ба таълими факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. m.akilova@mail.ru

**ГОСУДАРСТВЕННЫЕ И
ОБЩЕСТВЕННЫЕ
ДЕЯТЕЛИ КАК
ПОТЕРПЕВШЫЙ В
ПРЕСТУПЛЕНИЯ,
ПРЕДУСМОТРЕННОГО
СТАТЬЕЙ 310
УГОЛОВНОГО КОДЕКСА
РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

Акилова Мукаддас Мирмухаммадовна – заместитель декана по учебной работе юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. m.akilova@mail.ru

**STATE AND PUBLIC
FIGURES AS VICTIMS OF
THE CRIME UNDER
ARTICLE 310 OF THE
CRIMINAL CODE OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Akilova Muqaddas Mirmuhammadovna – Deputy Dean for Education, Faculty of Law, Tajik State University of Law, Business and Politics. m.akilova@mail.ru

Калидвожаҳо: Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; модда; арбоби давлатӣ; арбоби ҷамъиятӣ; субъекти ҷиноят; ҷабрдида; амнияти давлатӣ; соҳти конститутсионӣ; қонунгузории миллӣ

Мақолаи мазкур ба таҳлили муфассали ҷабрдидаи ҷинояти таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки дар моддаи 310 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, равона гардидааст. Муаллиф қойгоҳи ин ҷиноятро дар низоми ҳифзи амнияти давлат ва соҳти конститутсионӣ муайян намуда, таваҷҷуҳро ба мушаххассозии ҷабрдидаи он, яъне арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ равона месозад. Дар таҳқиқ таърифу шарҳҳои гуногуни дар доктринаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ қойдошта вобаста ба ҷабрдидаи инҷиноят таҳлил гардидаанд. Муаллиф муайян намудааст, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми расмӣ «арбоби давлатӣ» ва «арбоби ҷамъиятӣ» мавҷуд нест, ки ин ҳолигии ҳуқуқиро дар татбиқи моддаи мазкур ба вучуд меорад. Бо истинод ба қонунҳои амалкунанда ва Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №737 аз 15 августи соли 2016 муаллиф доираи мансабдороне, ки метавонанд ҳамчун арбобони давлатӣ эътироф шаванд, муайян менамудааст. Ҳамзамон, дар мақола мавқеи ҷабрдида ҳамчун унсури муҳими таркиби ҷиноят шарҳ ёфта, масъалаҳои расонидани зарари ҷисмонӣ, маънавӣ ва моддӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар анҷом, муаллиф зарурати ворид намудани таърифҳои ҳуқуқии дақиқи «арбоби давлатӣ» ва «арбоби ҷамъиятӣ»-ро ба қонунгузории миллӣ ва такмили диспозитсияи моддаи

Ключевые слова: Уголовный кодекс Республики Таджикистан; статья; государственный деятель; публичный деятель; субъект преступления; потерпевший; государственная безопасность; конституционный строй; национальное законодательство

Целью данной статьи является детальный анализ понятия посягательства на жизнь государственного и общественного деятеля, предусмотренного статьей 310 Уголовного кодекса Республики Таджикистан. Автор определяет место данного преступления в системе защиты государственной безопасности и конституционного строя, а также обращает внимание на конкретизацию понятия посягательства – государственный и общественный деятель. В исследовании проанализированы различные определения и разъяснения, содержащиеся в доктрине уголовного права, касающиеся понятия посягательства на данное преступление. Автор установил, что в законодательстве Республики Таджикистан отсутствуют официальные понятия «государственный деятель» и «общественный деятель», что создает правовой вакуум при применении данной статьи. Ссылаясь на действующее законодательство и Указ Президента Республики Таджикистан № 737 от 15 августа 2016 года, автор определяет круг должностных лиц, которые могут быть признаны государственными деятелями. В то же время в статье раскрывается положение потерпевшего как важного элемента состава преступления, а также рассматриваются вопросы причинения физического, морального и материального вреда. В заключение автор обосновывает необходимость введения в национальное законодательство четких правовых определений «государственного деятеля» и «публичного деятеля», а также совершенствования диспозиции статьи 310 Уголовного кодекса Республики Таджикистан.

Keywords: Criminal Code of the Republic of Tajikistan; article; statesman; public figure; subject of the crime; victim; state security; constitutional order; national legislation

The purpose of this article is to provide a detailed analysis of the concept of an attempt on the life of a state and public figure, as defined by Article 310 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. The author defines the place of this crime within the system of protecting state security and the constitutional order, and also draws attention to the specific definition of the concept of an attempt – a state and public figure. The study analyzes various definitions and explanations contained in criminal law doctrine regarding the concept of an attempt to commit this crime. The author found that the legislation of the Republic of Tajikistan lacks official concepts of "state figure" and "public figure," which creates a legal vacuum in the application of this article. Referring to current legislation and Decree of the President of the Republic of Tajikistan No. 737 of August 15, 2016, the author defines the circle of officials who can be recognized as public figures. At the same time, the article explores the status of the victim as an important element of

the crime and examines the issues of causing physical, moral, and material harm. In conclusion, the author substantiates the need to introduce clear legal definitions of "statesman" and "public figure" into national legislation, as well as to improve the provisions of Article 310 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

Давлат тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти ҳар як инсон ва шаҳрванд, ташкилотҳоро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мешавад. Давлат ҳимоя ва пуштибонии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки берун аз ҳудуди он қарор доранд, кафолат медиҳад. Ҳангоми таъмини амният ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд метавонанд танҳо дар асоси қонунҳо ва то андозае, ки он барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, саломатии аҳоли, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, сохти конститусионӣ ва тамомияти арзӣ зарур аст, маҳдуд карда шаванд. Дар ин ҳолат, шаҳрвандон ва ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд оид ба маҳдуд карда шудани ҳуқуқу озодиҳои худ аз субъектҳои таъмини амният тавзеҳот гиранд.

Ҷабрдида аз ҷиноят барои бандубасти м. 310 КҶ ҚТ аҳамияти хоса дорад. Ҳангоми бандубасти ҷиноят вобаста ба хусусиятҳои ҷабрдида ба яқин ҳолатҳо диққат додан зарур аст: на ҳамаи таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ таркиби ҷинояти мазкурро ташкил медиҳанд. Аломатҳои ҳатмии таркиби ҷиноят бояд дар алоқамандии таҷовуз бо асосҳои сохти конститусионӣ ё амнияти давлат бошад. Таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ, дар намуди истифодаи зӯроварие, ки барои ҳаёт ё саломатӣ хавфнок нест ё хавфнок аст ё таҳдиди истифодаи зӯроварӣ, ҳамчунин таҳдиди несту нобуд кардани молу мулк нисбат ба намояндаи ҳокимият ё наздиконаш вобаста ба иҷрои вазифаашон таркиби ин ҷиноятро ташкил намедиҳад ва он бо 328 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад.

Шахсе, ки сарфи назар аз синну сол, ҳолати руҳӣ ва ҷисмонӣ ба ӯ аз ҷиноят зарари ҷисмонӣ, моддӣ, маънавӣ расонида шудааст, инчунин шахсе, ки ҳуқуқу манфатҳои ӯ зерӣ таҳдиди бевоситаи сӯиқасд ба ҷиноят қарор гирифтааст, ҳамчун ҷабрдида эътироф карда мешавад. Ба сифати ҷабрдида ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ баромад мекунанд. Шахси ҳуқуқӣ ҳамоно вақт ҷабрдида эътироф карда мешавад, ки агар дар натиҷаи содир гардидани ҷиноят ба ӯ зарари моддӣ ё маънавӣ расида бошад. Дар ин сурат ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои ҷабрдида намояндаи шахси ҳуқуқӣ амалӣ мекунад. Дар бораи ҷабрдида эътироф кардани шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор баъди муқаррар кардани ҳодисаи ҷиноят ва воқеияти бар асари ҷиноят расидани зарар фавран қарор қабул карда, суд бошад таъинот мебарорад [18, С. 58]. Мутобиқи қонуни муҳофизати ҷиноятии пешина ба сифати ҷабрдида танҳо шахси воқеӣ баромад карда метавонист. Чунин эътироф мегардид, ки ба корхона, муассиса ва ташкилот зарари ҷисмонӣ ва маънавӣ намерасад. Дар мавриди аз ҷиноят ба шахси ҳуқуқӣ расидани зарари моддӣ, вай даъвогари граҳданӣ эътироф карда мешуд [3, С. 47].

Бояд қайд намуд, ки зарари маънавӣ дар дучори ҳисси тарс, таҳқир дидан, аз даст додани ҷои қор, ғаш гардидани сирри оилавӣ, паҳн гардидани маълумоте, ки аз воқеият дур аст ва ғайра ифода ёфта метавонад. Зарари ҷисмонӣ дар расонидани захмҳо, лату қўб, аз даст додани саломатӣ ва дигар азияти ҷисмонӣ ва зарари моддӣ бошад дар маҳрумиятҳо аз арзишҳои моддӣ, амвол ва ғайра ифода меёбад.

Яке аз камбудии асосии м. 310 КҶ ҚТ ин дарҷ нагардидани ҷабрдида дар диспозитсияи ин модда мебошад [10]. Барои муайян намудани мафҳуми арбоби давлатӣ ва ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ талаб карда мешавад.

Дяков С.В. таърифи зерини арбоби давлатӣ ва ҷамъиятиро медиҳад. Ба арбоби давлатӣ роҳбарон ва шахсони мансабдори мақомоти олии ва маҳаллӣ, муовинони тамоми

сатҳҳо, роҳбарони вазорату идораҳо, роҳбарони маъмуриятҳои ҷумҳуриявӣ ва вилоятҳо, кормандони масъули Дастгоҳи Президент, дастгоҳи давлатӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки мунтазам ва фаъолона вазифаҳои давлатӣ ва сиёсии худро амалӣ. Ба арбоби ҷамъиятӣ шахсоне дохил мешаванд, ки дар кори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳо, сарфи назар аз мавқеи расмӣ, фаъолона иштирок мекунад [5, С. 92].

С.У. Дикаев пешниҳод менамояд, ки ба арбоби давлатӣ роҳбарони баландпояи кишвар, аъзои ҳукумат, вазирон, вакилони парлумон, вакилони ҳама сатҳҳо, роҳбарони маъмуриятҳо ва шахсони ба он монандро, ки салоҳияти қабули қарорҳои сиёсиро барои давлат ё минтақа доранд, дохил мешаванд. «Арбоби давлатӣ, пеш аз ҳама, шахсияти сиёсӣ аст, ки сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатро мустақим муайян мекунад ё ҳалли масъалаҳои глобалии аҳамияти сиёсиро муайян мекунад [4, С.113].

Қонуни ҷиноятӣ таърифи арбоби давлатиро наметавонад ва инчунин мафҳуми арбоби ҷамъиятиро низ муайян намекунад. Бояд қайд кард, ки ин масъала барои ба гурӯҳи муайяни шахсон мансуб донишмандони шахс ва эътироф намудани ӯ ҳамчун ҷабрдида дар натиҷаи содиркардани ҷинояти м. 310 ҚҚ ҚТ аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, вобаста ба ин масъала гуногунондешӣ байни афкори олимони ба мушоҳида мерасанд. Ҳамин тавр, ба ақидаи Е.А. Смирнов ҳангоми муайян кардани тааллуқ доштани ҷабрдида ба ҳайси як арбоби давлатӣ ба нақши иҷтимоии он, инчунин мавқеи иҷтимоӣ, мавқеъ дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ диққат намудан зарур аст [16, С. 58]. Л.Д. Ермакова арбоби давлатиро ҳамчун шахси мансабдори роҳбарикунанда дар маъмурият муайян кардааст [6, С. 52].

А.С. Самойлов, Г.Б. Мирзоев, А.Н. Ежов мафҳуми «арбоби давлатӣ» –ро ба таври васеъ шарҳ медиҳанд. «Таҳти мафҳуми арбоби давлатӣ, менависанд, онҳо дар назария ва амалия роҳбарон ва шахсони масъули мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва маъмурият, вакилони ҳама сатҳҳо, роҳбарони вазоратҳо ва идораҳо, роҳбарони маъмуриятҳо, кормандони дастгоҳи Президент, дастгоҳҳои сохторҳои ҳукуматӣ ва ғайра фаҳмида мешаванд» [15, С. 28]. Ғайр аз он, А.С. Самойлов ва С.Н. Шарапов дар мафҳуми «арбобони давлатӣ» дигар хизматчиёни давлатиро шомил мекунад, ки тавассути фаъолияти худ сиёсати давлатро фаъолона татбиқ мекунад [15, С. 29].

Ю.М. Антонян ҳамчун арбоби давлатӣ танҳо он нафаронро эътироф менамояд, ки дар давлат мақоми баландро ишғол мекунад: намоёндагони роҳбарияти олий, аъзои парламент ва ғайра. Бояд дар хотир дошт, ки арбобони давлатӣ на хизматчиёни давлатианд, балки кормандони рутбаҳои баландтар мебошанд. Муҳимтар аз ҳама, арбоби давлатӣ дорои сатҳи махсус ва бо аҳамияти қарорҳои иҷрошудааш баҳо дода мешавад [1, С. 289]. Дар навбати худ, Д.А.Савченко таҳти арбоби давлатӣ шахсоне эътироф менамояд, дар мансаби хеле муҳим фаъолият менамояд, ки ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатӣ аз фаъолияти ӯ вобаста аст [13, С. 100].

Кузнецов А.П., ба арбоби давлатӣ роҳбарон ва шахсони мансабдори мақомоти олии қонунгузорӣ, иҷроия ва судиро дохил мекунад, ки вазифаҳои давлатӣ ва сиёсиро барои татбиқи сиёсати давлатӣ иҷро мекунад [11, С. 40].

Дар қонунгузори ҚТ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»; Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва дигар қонунҳои мафҳуми расмӣ арбоби давлатӣ ва арбоби ҷамъиятии ҚТ дода нашудааст. Дар ҚТ феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 августи соли 2016 №737 тасдиқ шудааст ва Фасли I - мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатӣ ном дошта, чунин мансабҳоро фаро мегирад: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини якуми Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, Муовини якуми Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Кумитаи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Комиссияи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Комиссияи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Кумитаи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Узви Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини якуми Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини якуми Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Раиси Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Судяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Судяи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Судяи Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Судяи суди ҳарбӣ, Судяи суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди вилоят, суди шаҳри Душанбе, Судяи суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, суди иқтисодии вилоят, суди иқтисодии шаҳри Душанбе, Судяи суди шаҳр, ноҳия, Раиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини раиси Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Узви Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон [17]. Ба ақидаи Н.А. Кудратов, аз сабаби он ки объекти ҳелии таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва ҷамъиятиро ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад, эътироф намудани шахсоне, ки мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатиро соҳиб мешаванд, ҳамчун арбоби давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намудан ба мақсад мувофиқ аст [7; 8; 9].

Ба арбобони давлат роҳбарон ва кормандони масъули мақомоти олии ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва иҷроия, намояндагони ҳалқии ҳамагуна дараҷа, роҳбарони вазорат ва идораҳо, ҳукуматҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ, кормандони масъули дастгоҳи президенти ҚТ, дастгоҳи ҳукумати ва монанди инҳо, ки мунтазам фаъолияти сиёсӣ ва давлатии худро амалӣ мекунанд, дохил мебошанд.

Дар ҳукуки чиноятӣ ақидаҳои гуногун вобаста ба таърифи арбоби ҷамъиятӣ ҷой доранд. Бояд қайд кард, ки дар таърифи мафҳуми «арбоби давлатӣ» дар муқоиса бо мафҳуми «арбоби ҷамъиятӣ» муайяният ва возеҳият мавҷуд аст. «Арбоби ҷамъиятӣ, – менависад А.Н. Попов, «ин шахсест, ки дар иттиҳодияи ҷамъиятӣ роҳбарӣ мекунанд» [12].

Баъзе муаллифон, масалан, А.С. Самойлов, Мирзоев Г.Б., Ежов А.Н. ба арбоби ҷамъиятӣ роҳбарон ё аъзои намоёни созмонҳои гуногуни ҷамъиятӣ шомил мекунанд [14].

Ба андешаи мо, ба арбоби ҷамъиятӣ, ҳангоми тафсири м. 310 ҚҚ ҚТ набояд чунин шахсонро ба мисли рӯзноманигорон (намояндагони ВАО) дар бар гирад. Мафҳуми арбоби ҷамъиятӣ бо мафҳуми ҳар як шаҳрванд (шахс), ки ба фаъолияти иҷтимоӣ машғул аст, баробар нест.

Ба арбобони ҷамъиятӣ шахсоне, ки дар қорҳои ҷамъиятҳои сиёсӣ, ҳизбҳои фаъолони иштирок мекунанд, дохил мебошанд ва дорои хусусиятҳои зеринанд: 1) шаҳрванди ҚТ; 2) аз номи як гурӯҳи ҷомеа ва ба манфиати ин гурӯҳи ҷомеа ҳам дар дохили давлат ва ҳам берун аз он амал мекунанд; 3) инъикоси манфиатҳои гурӯҳҳои дахлдори ҷомеа дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа (масалан, дар соҳаҳои иқтисод, фарҳанг, сиёсат) амалӣ мекунанд; 4) аз ҷониби аъзо ё иштирокчиёни иттиҳодияи ҷамъиятӣ интиҳоб ё таъин карда мешавад; 5) фаъолият ва ваколатҳои он ба тариқи Конститутсияи ҚТ ва санадҳои меъёрии ҳукукӣ, инчунин оинномаи иттиҳодияи ҷамъиятӣ ба таври қатъӣ танзим карда мешаванд; 6) қодир аст, ки ба як қисми ҷомеа таъсир расонад.

Арбоби ҷамъиятӣ роҳбарон ва ходимони намоёни ҳизбҳои сиёсӣ, дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳои оммавӣ, касбӣ, ташкилотҳои динӣ, дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятии

дорои аҳамияти ҷумхуриявӣ ё маҳаллӣ мебошанд. Арбоби ҷамъиятиро дар заминаи функционалӣ ва сиёсӣ метавон ба намояндагони маъруф, бонуфуз дар ҷомеа намояндагони ВАО, фарҳанг, илм, маориф рабт дод [2].

Арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ набояд намояндаи давлати хориҷӣ ё ташкилоти байналмилалӣ ё корманди ташкилоти байналмилалӣ, ки таҳти ғимояи байналмилалӣ қарор дорад, бошад. Зеро чунин кирдор бояд бо моддаи 402 ҚҚ ҚТ, яъне ҳамчун ҳамла ба шахсон ва муассисаҳои таҳти ғимояи байналмилалӣ қарордошта бандубаст карда мешавад. Таҷовуз ба ҳаёти хешу табори наздики арбоби давлатӣ ва ё ҷамъиятӣ низ таркиби ин ҷиноятро ташкил намедихад ва чунин таҷовуз бо моддаи 104 ҚҚ ҚТ бояд бандубаст карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. - М.: Изд-во «Щит-М», 2001. - С. 289.
2. Бриллиантов А.В., Курганов С.И. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. А. В. Бриллиантова. - М.: Проспект, 2011. - 416 с.
3. Ғозиев М.С. Муруфияи ҷиноятӣ. - Душанбе: «Деваштич», 2009. - С.47.
4. Дикаев С.У. Уголовно-правовой анализ некоторых преступлений террористического характера (статьи 277 и 360 УК) // Проблемы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности: сборник трудов докторантов, адъюнктов и соискателей. Выпуск 16. - СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002. - С. 113–114.
5. Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства: уголовно-правовое и криминологическое исследование. 2-е изд., испр. И доп. - СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2012. - С. 92.
6. Ермакова Л.Д. Особо опасные государственные преступления. - М.: ВЮЗИ, 1982. - С. 52
7. Кудратов, Н. А. Категория "посягательство" в составе объективной стороны посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан / Н. А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 10. – С. 212-218.
8. Кудратов, Н. А. Квалификация "посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля" Республики Таджикистан по субъективным признакам / Н. А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 3-1. – С. 191-195.
9. Кудратов, Н. А. Объект и потерпевший в составе посягательства на жизнь государственного или общественного деятеля Республики Таджикистан: проблемы, доктрина и законодательство / Н. А. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 2. – С. 212-218.
10. Кудратов, Н. А. Посягательство на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм / Н. А. Кудратов, З. М. Сафарова // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2020. – № 2(46). – С. 55-63.
11. Кузнецов А.П. Преступления против государственной власти (комментарий раздела Х УК РФ). - М.: Российская академия юридических наук; изд-во «Вектор-ТиС», 2005. - С. 40-41.
12. Попов А.Н. Преступления против жизни, совершенные при отягчающих обстоятельствах, относящиеся к личности потерпевшего (пп. «б», «в», «г» ч. 2 ст. 105 УК РФ). - СПб.: С-Петербургск. юрид ин-т Генер. Прокуратуры Рос. Федерации, 2002. - С. 92.
13. Савченко Д.А. Основы конституционного строя Российской Федерации и их уголовно-правовая защита: Учеб, пособие. - Новосибирск: СибАГС, 2000. - С. 100.
14. Самойлов А.С., Мирзоев Г.Б., Ежов А.Н. Уголовная ответственность против основ конституционного строя и безопасности государства: Лекция. - М.: Моск. городск.

ин-т управлен. Правительства Москвы, Рос акад. адвокатуры, ООО «Печатный салон «Граница», 2004. - С. 27.

15. Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления (Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы). - Киев: КВИШ, 1974. - С. 58.

16. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: учеб, практикум / Ахметшин Х.М., Белый И.Ю., Бражник Ф.С., Бриллиантов А.В., Зателепин О.К., Казакова В.А., Лобов Я.В., Михлин А.С., Петухов Н.А., Самойлов А.С., Тарло Е.Г., Толкаченко А.А., Фирсаков С.В., Ходусов А.А., Шарапов С.Н., Шулепов Н.А., Яни П.С.; Под ред. А.С. Михлина. - М.: Юристъ, 2004. - С. 341.

17. Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 августи соли 2016. - №737. [Электрон. ресурс] // АДЛИЯ: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 7.0 / М-во юстиции Республики Таджикистан. Душанбе, 2016. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

18. Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Зери таҳрири дотсент Қудратов Н.А. - Душанбе, 2016. - С. 58.

LITERATURE

1. Antonyan Yu. M. Terrorism. Criminological and Criminal-Law Research. Moscow: Shchit-M Publishing House, 2001, p. 289.

2. Brilliantov A. V., Kurganov S. I. Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation (article by article) / Ed. A. V. Brilliantov. Moscow: Prospect, 2011, 416 p.

3. Ghaziev M.S. Criminal proceedings. - Dushanbe: "Devashtich", 2009. - P.47.

4. Dikaev S. U. Criminal-legal analysis of certain terrorist crimes (Articles 277 and 360 of the Criminal Code) // Problems of improving legislation and law enforcement: a collection of works by doctoral students, adjuncts, and postgraduate students. Issue 16. - St. Petersburg: St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2002. - Pp. 113-114.

5. Dyakov S.V. Crimes against the foundations of the constitutional system and state security: a criminal-legal and criminological study. 2nd ed., corrected. and add. - St. Petersburg: Publishing House "Legal Center-Press", 2012. - P. 92.

6. Ermakova L.D. Particularly dangerous crimes against the state. - M.: VYuZI, 1982. - P. 52

7. Kudratov, N. A. The category of "encroachment" as part of the objective side of an attempt on the life of a statesman or public figure of the Republic of Tajikistan / N. A. Kudratov // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2018. - No. 10. - P. 212-218.

8. Kudratov, N. A. Qualification of "encroachment on the life of a statesman or public figure" of the Republic of Tajikistan based on subjective features / N. A. Kudratov // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2019. - No. 3-1. - P. 191-195. 9. Kudratov, N. A. The object and the victim in an attempt on the life of a statesman or public figure of the Republic of Tajikistan: problems, doctrine and legislation / N. A. Kudratov // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2019. - No. 2. - P. 212-218.

10. Kudratov, N. A. Attempt on the life of a statesman of the Republic of Tajikistan as political terrorism / N. A. Kudratov, Z. M. Safarova // Works of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan. - 2020. - No. 2 (46). - P. 55-63.

11. Kuznetsov A.P. Crimes against state power (commentary on Section X of the Criminal Code of the Russian Federation). - M.: Russian Academy of Law Sciences; Vector-TiS Publishing House, 2005, pp. 40-41.

12. Popov, A.N. Crimes against life committed under aggravating circumstances related to the personality of the victim (subparagraphs "b", "c", "d" of Part 2 of Article 105 of the Criminal Code of the Russian Federation). St. Petersburg: St. Petersburg Legal Institute of the General Prosecutor's Office of the Russian Federation, 2002, p. 92.

13. Savchenko, D.A. Fundamentals of the constitutional system of the Russian Federation and their criminal-law protection: Textbook, manual. Novosibirsk: SibAGS, 2000, p. 100.
14. Samoilov, A.S., Mirzoev, G.B., Yezhov, A.N. Criminal liability against the foundations of the constitutional system and state security: Lecture. Moscow: Moscow City Institute of Management. Government of Moscow, Russian Academy of Advocacy, OOO "Printing Salon "Granitsa", 2004. - P. 27.
15. Smirnov E.A. Particularly dangerous crimes against the state (Qualification issues in connection with the application of criminal law norms). - Kyiv: KVSh, 1974. - P. 58.
16. Criminal Law of the Russian Federation. Special part: studies, workshop / Akhmetshin Kh.M., Bely I.Yu., Brazhnik F.S., Brilliantov A.V., Zatelepin O.K., Kazakova V.A., Lobov Y.V., Mikhlin A.S., Petukhov N.A., Samoilov A.S., Tarlo E.G., Tolkachenko A.A., Firsakov S.V., Khodusov A.A., Sharapov S.N., Shulepov N.A., Yani P.S.; Ed. A.S. Mikhlina. - M.: Yurist, 2004. - P. 341.
17. Register of State Positions of the Republic of Tajikistan. By the Decree of the President of the Republic of Tajikistan dated August 15, 2016. - No. 737. [Electronic resource] // ADLIYA: Centralized. bank of legal information of the Republic of Tajikistan. Version 7.0 / Ministry of Justice of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2016. 1 electronic. opt. disk (CD-ROM).
18. Criminal procedural law. Textbook. Edited by Associate Professor Kudratov N.A. - Dushanbe, 2016. - P. 58.

**МАРҲИЛАҲОИ
ИНКИШОФИ
ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ДАР ШАРОИТИ
ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР**

УДК 353

Зокиров Бобошариф - ассистенти кафедри таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел: (+992)908800889.

**ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ В
УСЛОВИЯХ
СОВРЕМЕННОГО
ТАДЖИКИСТАНА**

Зокиров Бобошариф - ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства. Тел: (+992)908800889.

**STAGES OF DEVELOPMENT
OF PUBLIC
ADMINISTRATION IN THE
CONDITIONS OF MODERN
TADJIKISTAN**

Zokirov Bobosharif - assistant history and philosophy disciplines of the International University of tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Tel: (+992)908800889

Калидвожаҳо: истиклолият, низоми идоракунии, мақомоти идоракунии, идоракунии давлатӣ, хизмати давлатӣ.

Дар мақола марҳилаҳои инкишофи идоракунии давраи истиклолият ва ҳосиятҳои муҳими он оварда шудааст. Дар ин мақола нақши хизматчиёни давлатӣ дар таъмини амнияти миллӣ ва идоранамоии давлат нишон дода шудааст. Амалияи давлатдорӣ кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии давлат дар назди ҷомеа бо салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Бинобар ин моро зарур аст, ки баҳри идоракунии салоҳиятнокӣ давлатӣ шахсони тасодуфиро муаззаф нагардонем.

Ключевые слова: независимость, система правления, органы управления, государственное управление, государственная служба.

В статье описаны этапы развития государственного управления в период независимости и его важные особенности. В этой статье освещается роль государственных служащих в обеспечении национальной безопасности и государственного управления. Практика государственности в развитых странах показывает, что реализация социально-экономической и культурной политики государства в обществе зависит от компетентности, знаний и профессиональных навыков государственных служащих. Поэтому не нужно доверять случайных людей компетентному правительству.

Keywords: independence, system of government, governing bodies, public administration, public service.

The article describes the stages of development of public administration in the period of independence and its important features. This article highlights the role of civil servants in national security and public administration. The practice of statehood in developed countries shows that the implementation of the socio-economic and cultural policy of the state in society depends on the competence, knowledge and professional skills of civil servants. Therefore, you do not need to trust random people to the competent government.

Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣи миллати сарбаланду мутамаддини тоҷи каст, ки номаи тақдирашро бо дасти хеш навишта, роҳу равии хоса ва мақому мавқеи муносибро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро бо набзи сайёра ҳамсадо месозад» [1, с. 44], қайд намудааст, Сардори давлат.

Дар давраи вазъи мураккаби сиёсӣ баъд аз доир гардидани Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи ноябри соли 1992 барои таҳкими ҳокимияти давлатию низомии идоракунии кишвар, муайян намудани самти раванди инкишофи ҷомеа дар солҳои минбаъда ва пайғирӣ намудан аз принсипҳои талаботи бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёду ягона асос ва заминаи воқеӣ ба вучуд омад.

Сардори давлат вобаста ба рушду таҳкими хизмати давлатӣ дар замони истиқлол дуруст қайд намудааст: «Хизмати давлатии навии Тоҷикистон зодаи замони истиқлолият мебошад, ки дар шароити басо ногувори таърихи миллат оғоз гардида марҳила ба марҳила нумӯёфт» [2, с. 111].

Воқеан, ташаккули идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо равандҳои таҳкими истиқлолияти давлатӣ, ташаккули низомии нави сиёсӣ, рушди иқтисоди миллӣ, ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ, татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо робитаи ногузастанӣ дорад.

Истиқлолияти давлатӣ эҳё ва мабдаи рушду такомули арзишҳои олии миллӣ мебошад. Чуноне, ки сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар китоби худ қайд менамояд: “Озодӣ ва истиқлолият дар ҳар давраи замон неъматӣ бебаҳо ва волои ҳаёти инсон, нишонаи барҷастаи симо ва ташаккули таърихӣ, кафили пешрафт, рамзи асолату ҳувият ва шартӣ бақои миллат ва пойдорӣи давлат мебошанд. Гузашта аз ин, истиқлолият мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ, замонаи ҳастии воқеӣ ва шарофату эътибори ҷаҳонии миллат аст» [1, с. 12].

Ташаккул ва таҳкими идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол якҷанд марҳиларо дар бар мегирад:

Дар марҳилаи аввали ташаккули хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сентябри соли 1991 то ноябри соли 1992 муҳимтарин санад –Санади истиқлолияти давлатии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 қабул гардида, асоси сохтори нави давлати соҳибистиқлол гузошта шуд.

Дар марҳилаи дуюми ташаккули низомии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, ки аз Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ноябри соли 1992) ибтидо гирифта, то ноябри соли 1994-ро дар бар мегирад, шикасти минбаъдаи пояҳои давлатдорӣи мо боздошта шуд ва институтҳои сиёсии давлат аз нав барқарору устувор гардида, фаъолияти пурсамари онҳо ба роҳ монда шуд.

Қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 барои бунёди низомии нави давлатдорӣ ва ба марҳилаи сеюми ташаккули идоракунии давлатӣ ва идораи давлатӣ оғоз бахшид.

Дар ин марҳила 13 ноябри соли 1998 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» қабул шуд, ки амалан системаи хизмати давлатии миллии Тоҷикистони соҳибистиқлолро поягузорӣ намуд.

Дар ҳамин давра Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима гузошта, ба бунёдкорӣи созандагӣ, ислоҳоти системаи идоракунӣ ва идораи давлатӣ роҳи васеъ кушода гардид.

Идораи давлатӣ бояд ба татбиқи сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодӣи фарҳангии давлат, таъмини муътадили вазъи сиёсӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии тамоми кишрҳои ҷомеа нигаронида шуда бошад, рушди устувори иқтисодии давлатро таъмин карда тавонад.

Вабаста ба ин, барои таҳкими идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии ҷавобгӯ ба ниёзҳои давлати соҳибистиқлол тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Пеш аз

ҳама, бо мақсади ташаккули заминаҳои ҳукукии идораи давлатӣ дар кишварамон моҳи ноябри соли 1998 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» қабул гардид [3, с. 22]. Ин қонун барои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи хизмати давлатии касбӣ дар кишварамон замина ба вучуд овард. Бо мақсади тақомулу рушд ва ба стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хизмати давлатии шахрвандӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи январи соли 2001 Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки воқеан ҳам сохтори нав дар давлатдориамон мебошад.

Зарурият ва сабаби ташкил намудани сохтори нав-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат буд, ки самаранокии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ, малакаю маҳорати касбӣ ва салоҳиятнокии касбии онҳо ташаккул дода шавад, то онҳо дар шароити имрӯзаи инкишофи ҷомеа сахми бештаре дошта бошанд ва самарабахшии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро таъмин карда тавонанд.

Пешрафти ҷомеа ва амалияи давлатдорӣ нишон доданд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» талаботи имрӯзаи мақомоти давлатиро қонеъ карда наметавонад. Аз ин хотир, бо ташаббуси мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳрири нави қонун гурӯҳи корӣ ташкил дода шуд ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав моҳи марти соли 2005 [12, с. 5] ба тасвиб расида, мавриди амал қарор дода шуд.

Идораи давлатӣ дар таҷрибаи амалӣ ба Қонуни мазкур таъя намуда, камбудии соҳаро ошкор кард ва зарурати тақмили институти хизмати давлатиро вобаста ба таҳдидҳои замони гузариш, таҳкими имконоти онро ҷиҳати ба равандҳои иҷтимоӣ расонидани таъсири мақсаднок ва танзимкунанда ба миён овард, ки дар марҳилаҳои баъдӣ он амалӣ гардид.

Марҳилаи ҷоруми ислоҳоти идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ моҳи сентябри соли 1999 шуруъ гардид. Бо роҳи раёйпурсӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳо дохил карда шуд, ки ба демократикунонии ҳаёти ҷомеа нигаронида шуда буданд. Мувофиқи ин тағйирот дар Тоҷикистон ба бунёди парламенти касбии доимоамалкунандаи дупалатагӣ асос гузошта шуд. Ташкили парлумони касбӣ дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон воқеан муҳим ба шумор меравад.

Таҷриба нишон дод, ки мушкilotи асосӣ дар роҳи рушди низоми хизмати давлатии Тоҷикистон риоя нагардидани принципҳои давран гузариш ҳангоми таҷдиди сохтори низоми идоракунии давлатӣ ва аз шаклҳои кӯҳнаи идора ба шаклҳои нав гузаштан буд. Зимни тағйироти сохторӣ ба тайёр намудани кадрҳои идоракунӣ тавачҷӯҳои лозима дода намешуд, низоми ҳавасмандии хизматчиёни давлатӣ, системаи музди кор тағйироти ҷиддиро талаб мекард. Аз ин сабаб мутахассисони варзида аз идораи давлатӣ ба сохторҳои дигар мерафтанд.

Бо мақсади тақомулу рушд ва ба стандарти ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хизмати давлатии шахрвандӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи январи соли 2001 Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки воқеан ҳам сохтори нав дар низоми давлатдориамон мебошад.

Зарурияти ташкил намудани сохтори нав-Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат буд, ки самаранокии фаъолияти хизматчиёни давлатӣ, малакаю маҳорати касбӣ ва салоҳиятнокии касбии онҳо ташаккул дода шавад, то онҳо дар шароити имрӯзаи инкишофи ҷомеа самарабахшии идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатиро таъмин карда тавонанд.

Бо мақсади дар амал таҷбиқ намудани Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи банди 2 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 Барномаи таҷбиқи Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 -2016 таҳия гардида, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009 тасдиқ шуд. Санади мазкур механизмҳо татбиқ, марҳилаҳои татбиқ, иҷрокунадагон, банақшагирии номгӯи чорабиниҳо ва инчунин системаи ташкили мониторингу назорати иҷрои Консепсияро муайян менамояд.

Дар маҷмӯъ то имрӯз зиёда аз сад санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ карда шудаанд. Сол то сол шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа зиёд шуда, меъёру тартибҳои нав қабул мешаванд. Танҳо соли 2011 бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Қоидаҳои гузаронидани баҳодиҳии фаъолияти хизматчиӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Қоидаҳои гузаронидани ҷойивазкунии (ротатсияи) кадрҳои роҳбарикунандаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, бори аввал мавриди иҷро қарор гирифтанд.

Имрӯз вазифа ва мақсади асосии идораи давлатӣ дар ҳаёт татбиқ намудани меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, густариши робита бо ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, дар ин самт хизматчиёни давлатӣ рисолати худро анҷом дода меоянд.

Дар баробари дастовардҳо қайд кардан ба маврид аст, ки имрӯз идораи давлатӣ проблемаҳои зиёди ҳалталаб низ дорад.

Амалияи давлатдории кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии давлат дар назди ҷомеа бо салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Яъне дар идораи давлатӣ чи қадар хизматчиёни давлатӣ дорои донишу малака, маҳорат ва салоҳиятнокии касбӣ бошанд, ҳамон қадар фаъолияти хизмати онҳо самарабахш гардида, рушди ҳаматарафаю устувори давлат таъмин карда мешавад.

Аз ин хотир, мо бояд низоми муайяни идораи давлатиро ташкил диҳем, ки он аз ҳар гуна нуфӯз ва таъсири беруна озод бошад. Ба идораи давлатӣ ашхоси покқивдону мутахассисони варзидаи дорои маънавияти баланд ва салоҳиятнокии касбӣ ҷалб карда шаванд, то онҳо ба манфиати халқу ватан хизмат карда тавонанд.

Ташкили шароит барои тайёр кардани кадрҳои илмӣ дар соҳаи идораи давлатӣ ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ дар ин самт, таҳияи барномаҳои таълимӣ барои курсҳои махсуси тақмили ихтисоси кормандони ҳадамоти кадрӣ бо мақсади аз ҳисоби онҳо тайёр намудани менечерҳои касбӣ оид ба идоракунии ҳайат, ташкили дарсҳои кушод, вохӯрию маҷлисҳо барои донишҷӯёну хонандагон дар мавзӯҳои хизмати давлатӣ, одоб ва имиҷи хизматчиёни давлатӣ тадбирҳои мебошанд, ки ба самаранокии фаъолият ва ҷалби бештари ҷавонони омодашуда мусоидат менамоянд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нишон медиҳад, ки барои баланд бардоштани нерӯи зеҳнӣ ва ақлонии хизматчиёни давлатӣ, инкишофи сармояи инсонӣ ва захираҳои инсонии хизматчиёни давлатӣ ташкили фақат курсҳои тақмили ихтисос дар заминаи Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ кифоя нест.

Барои афзоиши сармояи инсонӣ ва тақмили нерӯи зеҳнӣ ақлонӣ, салоҳиятнокӣ касбии хизматчиёни давлатӣ чунин маркази таълимию фарҳангии лозим аст, ки мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ тайёр карда шаванд. Ҳамчунин мутахассисоне, ки имрӯз дар мақомоти марказӣ, маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ фаъолият мекунанд ва аксарияти онҳо ихтисоси омӯзгорӣ доранд аз нозукиҳои илми идоракунии муосир огоҳии камтар доранд, курсҳои азнавтайёркунии касбиро хатм карда, донишу маҳорати касбии худро ба талаботи замон мутобиқ гардонанд. Бояд иқрор шавем, ки мо дар самти тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ аз аксари давлатҳои пасошӯравӣ ақиб мондаем ва бояд оид ба ин масъалаи муҳими аҳамияти стратегидошта чораҳои мушаххас андешем.

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки идораи давлатии Тоҷикистони соҳибистиқлол дар мушкилтарин давраи нооромиҳо дар кишвар ва мавҷудияти мушкилоти фаровон

дар ташаккули давлатдории навини тоҷикон ба вучуд омада, марҳила ба марҳила ташаккул ва такомул ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён. - Душанбе, 2006.
2. Атаманчук Г.В. Государственное управления. – М., 2000.
3. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М., 1986.
4. Махмадов А.Н. Низои сиёсӣ ва ҷомеаи муосир. - Душанбе, 2003.
5. Махмадов А.Н. Тоҷикистон дар масири истиқлолият. - Душанбе,
6. Зокиров Г.Н. Давлат. Қисми I. – Душанбе, 2012.
7. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. – Душанбе, 2015.
8. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ. – Душанбе, 2006.
9. Бунёди давлатдории навин. - Москва: Радуница, 2002.
10. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. – Душанбе: Эҷод, 2009.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» №678 аз 13 ноябри соли 1998.// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав, аз 5 марти соли 2007.

LITERATURE

1. Rakhmonov E. Tajiks in the mirror of history. Book three. From the Orions to the Samanids. - Dushanbe, 2006.
2. Atamanchuk G.V. State administration. - M., 2000.
3. Afanasyev V.G. Society: systematicity, knowledge and management. - M., 1986.
4. Mahmadoov A.N. Political conflict and modern society. - Dushanbe, 2003.
5. Mahmadoov A.N. Tajikistan on the path to independence. - Dushanbe,
6. Zokirov G.N. State. Part I. - Dushanbe, 2012.
7. Zokirov G.N. Political encyclopedia. Consisting of three volumes. - Dushanbe, 2015.
8. Zokirov G.N. Political independence. – Dushanbe, 2006.
9. Foundation of modern statehood.- Moscow: Radunitsa, 2002.
10. Normative legal acts of the civil service. – Dushanbe: Ejod, 2009.
11. Law of the Republic of Tajikistan “On civil service” No. 678 of November 13, 1998.// News of the Majlisi Olii Republik Tajikistani, 1998, No. 22.
12. Law of the Republic of Tajikistan “On civil service” in the new edition, dated March 5, 2007.

**НИЗОМИ ТАЙЁРКУНИИ
КАСБӢ, АЗНАВТАЙЁР-
КУНӢ ВА ТАКМИЛИ
ИХТИСОСИ ХИЗМАТ-
ЧИӢНИ ДАВЛАТӢ ДАР
ҶУМӢУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

**СИСТЕМА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ, ПЕРЕ-
ПОДГОТОВКИ И
ПОВЫШЕНИЯ
КВАЛИФИКАЦИИ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ
СЛУЖАЩИХ В
РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

**SYSTEM OF PROFES-
SIONAL TRAINING,
RETRAINING, AND
ADVANCED TRAINING
OF CIVIL SERVANTS IN
THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

Калидвожаҳо: тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос, хизмати давлатӣ, хизматчиӣ давлатӣ, идоракунии давлатӣ, ҷобачогузори кадрҳо, стратегия, концепсия, барномаҳои давлатӣ, мақомоти марказӣ, мақомоти маҳаллӣ.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, переподготовка, повышение квалификации, государственная служба, государственный служащий, государственное управление, кадровое обеспечение, стратегия, концепция, государственные программы, центральные

Файзализод Абдурахмонҷон Файзали – ассисенти кафедраи «Идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Душанбе Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

Файзализод Абдурахмондҷон Файзали – ассистент кафедры «Государственное и местное управление» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, Республика Таджикистан, Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

Faizalizod Abdurakhmonjon Faizali – assistant Professor of the Department of "State and Local Administration" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic_1993@mail.ru

Дар мақолаи мазкур оид ба низоми тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ муҳимтарин масъалаи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, аз баракати Истиқлоли Тоҷикистон ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон поягузори низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ дар кишвар ин расидан ба ҳадафҳои олии давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон мебошад, манзур карда мешавад.

В данной статье рассматривается система профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных служащих как важнейший элемент государственной кадровой политики Республики Таджикистан. Благодаря Независимости Таджикистана и мудрой политике Основателя мира и национального единства—Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, была заложена основа системы обучения государственных служащих в стране, направленная на достижение высших целей государства и Правительства Таджикистана.

органы, местные органы.

Keywords: professional training, retraining, advanced training, civil service, civil servant, public administration, personnel management, strategy, concept, state programs, central authorities, local authorities.

This article discusses the system of professional training, retraining, and advanced training of civil servants as one of the most important aspects of the state personnel policy of the Republic of Tajikistan. Thanks to the Independence of Tajikistan and the wise policy of the Founder of Peace and National Unity — Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, the foundation for the civil servants' education system was established. This system is aimed at achieving the highest goals of the state and the Government of Tajikistan.

Боиси сарфарозии мост, ки мардуми шарифи Тоҷикистон аз баракати Истиқлоли Тоҷикистон ва сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо азму талош дар марҳилаи навини давлатсозӣ қадамҳои устувор гузошта, давра ба давра нақшаҳои азими бунёдкориро татбиқ менамояд ва барои рушди бонизоми иқтисодиёти мамлакат ва рӯзгори осудаю шоистаи аҳолии кишварамон замина фароҳам меорад.

Даврони Истиқлолият барои мо имкони воқеӣ фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу фардои миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯйи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Истиқлолият дар ҳаёти мо ҳамчун рамзи олии Ватану ватандорӣ, давлатдорӣ мустақил, қору пайкорҳои пайгиронаи созандагӣ, азму талошҳои фидокоронаи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунӣ босуръати кишвар, таъсиси ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмини инкишофи озодонаи ҳар фард зухур намуд.

Истиқлолият нишони барҷастаи пойдорӣ давлат, бақои миллат, рамзи асолату ҳувият, маъҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътибори ба ҷаҳони мутамаддин пайвастанӣ кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад.

Имрӯз садои Тоҷикистон аз минбари баланди Созмони Милалӣ Муттаҳид ва дигар минбарҳои байналмилалӣ шунида мешавад ва ба ташаббусҳои созандаи роҳбари давлати мо арҷ мегузоранд, овоз медиҳанд ва қатънома қабул менамоянд.

Дар остонаи ин ҷашни муқаддас месазад аз дастовардҳои соҳаи хизмати давлатӣ, ки дар ҳамбастагӣ бо таҳкими арқони давлатдорӣ миллӣ рушд намуд, чанд сухан бигӯем.

Сарвари давлат ба соҳаи хизмати давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ таваҷҷӯҳи хоса дошта, хизматчиёни давлатиро нерӯи пешбарандаю таҳкимбахши давлату давлатдорӣ менамояд.

Давоми солҳои Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати созандаи Президенти кишвар дар раёфи дигаргунсозӣ қуллӣ тақмили низоми идоракунии давлатӣ яке аз вазифаҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад.

Дар ин давраи кӯтоҳи таърихӣ Тоҷикистон якҷанд марҳилаи ислоҳоти идоракунии давлатиро амалӣ намуда, дар эморӣ давлатдорӣ муосир ва ташаккули соҳаи хизмати давлатӣ касбӣ таҷрибаи ғаниро соҳиб гардид.

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Пешвои миллат ва дастурҳои ҳамешагии ӯ ташкили заминаҳои устувори меъёрии ҳуқуқии низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ мебошад.

Ҳамин аст, ки аввалин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998 қабул гардида, асосҳои ҳуқуқии ташкилӣ ва фаъолияти хизмати давлатӣ муосири Тоҷикистон бунёд гардиданд.

Бо мақсади ташкили низоми самараноки хизмати давлатӣ, 25 январи соли 2001 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ-Раёсати хизмати давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Ташкили ин ниҳод бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон боз як қадами устувор дар роҳи омода намудани кадрҳои ба талаботи муосир ҷавобгӯ, таъмини фаъолияти самараноки мақомоти давлатӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва нуфузи хизмати давлатӣ маҳсуб мегардад.

Сарвари давлат дар робита ба ин мавзӯ дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2002 қайд намуданд: «Бо мақсади баланд бардоштани нақш ва мавқеи хизматчиёни давлатӣ дар ҷомеа, интизому савияи дониши онҳо, таҷрибаи кордонию касбиашон, интихоби кадрҳои боистеъдоду ба манфиатҳои мардум содиқ ва ба як низоми муайян овардани сохтори идораҳои мамлакат Идораи хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ба ин мақоми навтаъсис зарур аст, ки ҳарчи зудтар ба ҳалли проблемаҳои мавҷуда машғул шуда, тартибу низомро дар ин самт таъмин намояд».

Дар солҳои 2002-2024 дар робита ба татбиқи қонунгузори хизмати давлатӣ бо мақсади таҳким бахшидани иқтисодии кадрӣ мақомоти давлатӣ тавассути истифодаи роҳу усулҳои интихобу ҷобачогузори дурусти ҳайат, муайян намудани самаранокии саҳми хизматчиӣ давлатӣ дар татбиқи вазифаҳои мақоми давлатӣ аз тариқи иҷрои уҳдадорӣҳои мансабӣ, баланд бардоштани масъулияти хизматчиӣ давлатӣ, таъмини болоравии мансабии хизматчиӣ давлатӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ, дигар ҳавасмандкунӣ ва дастгирии хизматчиёни давлатӣ зиёда аз 200 санади меъёрии ҳуқуқӣ тасдиқ ва роҳандозӣ гардиданд.

Имрӯз хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ва дар заминаи таҷрибаи таърихӣ давлатдории миллиамон тақомул ва ба рӯкни асосии идоракунии давлатӣ табдил ёфт.

Дар шароити муосири рушди ҷомеа вазифа ва мақсади асосии хизмати давлатӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ татбиқи меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузори кишвар, таъмини рушди босуботи ҷомеа, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, расидан ба ҳадафҳои олии давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон мебошад.

Масъалаи муҳиме, ки дар назди давлат қарор дорад, тарбияи насли нави хизматчиёни давлатии дорои донишу ҷаҳонбинии муосири ба талаботи ҷаҳони имрӯза ва идоракунии муосири давлатӣ ҷавобгӯ мебошад.

Тавре маълум аст, дар замони истиқлол то таъсиси собиқ Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвари мо низоми муайяни таҳсили хизматчиёни давлатии шаҳрвандӣ амал намекард.

Дар замони давлати Шӯравӣ мактабҳои ҳизбӣ дар омӯзиш ва тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ нақши муҳим доштанд. Дар Тоҷикистон мактаби ҳизбӣ фақат барои тақмили ихтисоси кормандони ҳизбӣ ва хизматчиёни давлатӣ фаъолият менамуд. Барои тайёркунии касбии ходимони ҳизбӣ ва дигар категорияҳои хизматчиёни давлатӣ шаҳрвандони Тоҷикистон ба мактабҳои олии ҳизбии ҷумҳуриҳои дигари Шӯравӣ фириастода мешуданд.

Дар баробари пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ мактабҳои ҳизбӣ ҳам, тадриҷан мавқеи ҳудро аз даст дода, аз байн рафтанд. Дар аксари давлатҳои пасошӯравӣ дар заминаи собиқ мактабҳои олии ҳизбӣ, институтҳо ва академияҳои хизмати давлатӣ ва ё идоракунии давлатии назди президентии ин кишварҳо таъсис дода шуданд.

Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи оғози ҷанги шаҳрвандӣ мактаби ҳизбие (бо ном мактаби Козлов), ки аз нимаи дууми асри XX амал карда, вазифаи он тақмили ихтисоси кормандони ҳизби ҳуқуқии коммунистӣ буд, барҳам хурд ва бинои таълимии он муваққатан ба тавозуни Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ гузаронида шуд.

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта дар Тоҷикистон ҳайати кадрӣ хизмати давлатӣ аз ҳисоби кадрҳои собиқӣ ҳизбӣ ва хатмкунандагони мактабҳои олии мухталифи кишвар таъмин карда мешуд. Тақмили ихтисос ва азнавтӣҳои хизматчиёни давлатӣ дар замони ҷанги шаҳрвандӣ дар дохили кишвар, тамоман аз байн рафта буд. Ҳамин тавр,

дар кишвари мо аз соли 1992 то соли 2003 хизматчиёни давлатӣ дар ягон муассисаи таълимӣ ба бозомӯзӣ ва такмили ихтисос фаро гирифта намешуданд ва тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ аслан вучуд надошт.

Дар баробари ба имзо расидани Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон (27 июни соли 1997) дар кишвари мо, тадричан, сулҳу ошӣ ва якдигарфаҳмӣ ба вучуд омада, барои ваҳдати комили мардуми кишвар замина муҳайё гардид, ки меъмори ин сулҳу ваҳдат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати сулҳҷӯнаву ваҳдатсозии Сарвари давлат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фаъолияти босамари Комиссияи оштии миллӣ дар кишварамон фазои сулҳу ошӣ ва ваҳдати миллӣ ба вучуд омада, барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон заминаи воқеӣ ба амал омад.

Дар натиҷаи сулҳи оштии миллӣ - ин дастоварди бузурги сиёсӣ, ки назирашро таърихи аҳли башар надида буд, дар Тоҷикистон барои рушди институти хизмати давлатӣ, ки яке аз нерӯҳои пешбарандаи давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон мебошад, тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Аз ҷумла, соли 1998 бори аввал дар таърихи Тоҷикистони навин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ»[4] қабул гардид. Қонуни мазкур барои рушди минбаъдаи хизмати давлатӣ замина гузошт.

Дар асоси қонуни мазкур соли 2001 дар Тоҷикистон мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ – Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфта, ба фаъолият оғоз кард.

Аммо барои рушди минбаъдаи соҳаи хизмати давлатӣ, ташаккули ҷавҳари кадрӣ ин соҳаи муҳим зарур буд. Дар навбати худ ташкили низомии таҳсили хизматчиёни давлатӣ маҳаки асосии рушди захираҳои инсонии хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар ин замина ба такмили таҳкими давлату давлатдорӣ навини миллӣ мусоидат мекард.

Вобаста ба зарурати бамӣёномадаи таҳсили хизматчиёни давлатӣ бо дарки масъулияти баланди рушди минбаъдаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва давлату давлатдорӣ миллӣ барои ба роҳмонии таҳсили хизматчиёни давлатӣ тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон[7] аз 9 октябри соли 2002 дар назди Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишқадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ҳамзамон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2003 Стандарти давлатии таҳсилоти иловагии касбии хизматчиёни давлатӣ ҳамчун заминаи асосии амалисозии ин шакли фаъолият қабул гардид.

Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмири пурраи бино ва ташкили заминаҳои моддию техникаӣ ва таълимӣ-методи Донишқада маблағи зарурӣ ҷудо гардид. Дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бинои Донишқада пурра таъмир гардида, тамоми шароитҳо барои оғози таҳсили хизматчиёни давлатӣ фароҳам оварда шуд.

Фаъолияти Донишқада дар асоси дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тибқи «Фармоиши давлатии азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ дар Донишқадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Нақшаи кори Донишқада ба роҳ монда шуд.

Дар Донишқада олимони мутахассисони ботаҷриба, аз ҷумла профессорон, докторони илм, дотсентҳо ва омӯзгорон оид ба соҳаҳои идоракунии давлатӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳуқуқ, илмҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, табиӣ ва техникаӣ фаъолият намуданд.

Барои гузаронидани машғулиятҳо, инчунин олимони намоён ва мутахассисони баландихтисоси дигар муассисаҳои таҳсилотӣ олай, марказҳои илмӣ таҳқиқотии мамлакат ва кормандони роҳбарикунандаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷалб карда мешаванд.

Хизматчиёни давлатӣ имконият доранд, ки дониш ва маҳорати худро оид ба фарҳанги муоширати қорӣ такмил диҳанд, тарзҳои қору рафторро дар вазъияти муқаррарӣ ва ғавқулда

аз бар кунанд, технологияҳои муосири иттилоотӣ компютериро аз худ намоянд ва такмил диҳанд, оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти маъмурию идоракунӣ аз тайёрии махсус гузаранд.

Дар заминаи Донишқада дар шароити имрӯза Академияи идоракунӣ давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дошта, дар заминаи ҳозиразамони таълимию методӣ ва моддию техникӣ дар ихтиёр дорад. Китобхонаи мучахҳаз бо мавод ва адабиёти таълимию илмӣ, синфхонаҳо ва толорҳои бо воситаҳои техникии замонавӣ таълимӣ ва таҷҳизоти аудио- видеоӣ таъмин буда дар ихтиёри донишҷӯён, магистрантҳо ва шунавандагони курсҳои такмили ихтисос қарор доранд.

Академияи идоракунӣ давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои заминаҳои муосири моддию техникӣ, таълимӣ ва иқтисодӣ зарурии зехнӣ гардида, дар қори амалисозии тайёркунии касбӣ, азнавтӣёркунӣ ва такмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ саҳми муайян гузошта истодааст. Қобили зикр аст, ки сол то сол шумораи хизматчиёни давлатие, ки ба курсҳои такмили ихтисос фаро гирифта мешаванд, афзоиш меёбад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1998, №11. С. 13-26.
2. А.Я. Кибанов. – Основы управления персоналом: Москва, 2007. – 447с
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1998. №22. М.297; 2007. №3. М.166; 2007. №6. М.429.
4. «Санадҳои меъёрии ҳукукии хизмати давлатӣ». Душанбе 2021. – 412 саҳ.
5. Идоракунӣ захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: “Эҷод” 2009. – 120 саҳ.
6. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сомонаи расмӣ <https://www.president.tj>.
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси Донишқадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон №926 аз 9 октябри соли 2002.
8. Сомонаи расмӣ <https://www.ahd.tj>.

LITERATURE

1. Law of the Republic of Tajikistan "On Civil Service" of November 13, 1998 // Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, 1998, No. 11. P. 13-26.
2. A.Ya. Kibonov. – Fundamentals of Personnel Management: Moscow, 2007. – 447 p.
3. Bulletin of the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan. 1998. No. 22. M.297; 2007. No. 3. M.166; 2007. No. 6. M.429.
4. "Regulatory and Legal Acts of the Civil Service". Dushanbe 2021. – 412 p.
5. Human Resources Management in the Civil Service of the Republic of Tajikistan. (Teaching Manual). – Dushanbe: “Ejod” 2009. – 120 p.
6. Messages of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. Official website <https://www.president.tj>.
7. Decree of the President of the Republic of Tajikistan “On the Establishment of the Institute for Advanced Training of Civil Servants of the Republic of Tajikistan No. 926 of October 9, 2002.
8. Official website <https://www.ahd.tj>.

**ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ
ВА МУНОСИБАТИ
ЗАМИНДОРИИ
КЎҲИСТОНИ
БАДАХШОН ДАР
АСАРҲОИ А.А.
БОБРИНСКОЙ**

Акρίζоев Мақсуд Маҳрамбекович - доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси таърих, омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

**СЕЛЬСКОЕ
ХОЗЯЙСТВО И
ЗЕМЕЛЬНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ
ГОРНОГО
БАДАХШАНА В
ТРУДАХ А.А.
БОБРИНСКОЙ**

Акρίζоев Мақсуд Маҳрамбекович - доктор философии (PhD) по специальности история, старший преподаватель кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

**AGRICULTURE AND
LAND RELATIONS OF
THE MOUNTAINOUS
BADAKHSHAN IN THE
WORKS OF A.A. BO-
BRINSKOY.**

Akρίζoev Maksud Mahrambekovich - doctor of (PhD) in the specialty history, senior lecturer of social disciplines of the International University of tourism and entrepreneurship Tajikistan.

Калидвожаҳо: Бадахшон, тоҷик, хоҷагии қишлоқ, ориёӣ, Дарвоз, муносибатҳои заминдорӣ, ҳунармандӣ, А.А. Бобринской, қулолгарӣ, қашидадӯзӣ, анъана, аҳоли.

Дар мақолаи мазкур таҳқиқотҳои илмӣ А.А. Бобринской оид ба вазъи аҳоли, муносибати заминдорӣ ва иқтисодӣ Кӯҳистони Бадахшон оварда шудааст. Камзаминии тоҷикиони кӯҳистон, ки босиси ба мушкилот рӯ ба рӯ шудани онҳо дар фалси сармо мешуд, диққати А.А. Бобринскойро ба худ ҷалб карда буд, ки чи гуна метавонанд бо ғизо худро таъмин намоянд. Мақолаи мазкур ба яке аз шахсиятҳои, ки дар таҳқиқи мардумшиносии тоҷик нақши бузурге бозидааст, бахшида шудааст, ки хангоми сафар кардани ба Осиёи Миёна дар баробари омӯзиши урфу одат инчунин сатҳи зиндагӣ ва муносиботи заминдорӣ Кӯҳистони Бадахшонро низ таҳқиқ намудааст. Инчунин А.А. Бобринской дар хусуси аз тарафи амлоқдорон бо ҳилаву найранг гирифтани андозаи аз ҳад зиёд, ки ба вазъи зиндагии сокинон таъсири манфӣ мерасонид, маълумоти муфасссал медиҳад. Натиҷаи экспедитсияҳои илмӣ олим бо маълумотҳои навишташудаи ҳамзамононаш махсусан олимони англис таҳлилу муқоиса шудааст. Имрӯз маводҳои мардумшиносии машҳури рус А.А. Бобринской ҳамчун маъхазҳои бозътимоду нодир барои илми таърих ва мардумшиносии тоҷик ба шумор мераванд.

Ключевые слова:

Бадахшан, таджик, сельское хозяйство, арийский, Дарваз, земельные отношения, ремесла, А.А. Бобринской, гончарное дело, вышивка, традиция, население.

В данной статье представлены научные исследования А.А. Бобринского о состоянии населения, земельных и экономических отношений Горного Бадахшана. Малоземелье таджиков горных районов, которое становилось причиной их трудностей в зимний период, привлекло внимание А.А. Бобринского, которая интересовалась тем, как они могли обеспечивать себя продовольствием. Данная статья посвящена одному из деятелей, сыгравшему большую роль в изучении таджикской этнографии, во время своих путешествий по Средней Азии он не только изучал обычаи и традиции, но и исследовал уровень жизни и земельные отношения Горного Бадахшана. Также А.А. Бобринской приводит подробные сведения о мошенническом сборе помещиками непомерных налогов, что отрицательно сказывалось на условиях жизни жителей. Результаты научных экспедиций ученого были проанализированы и сопоставлены с письменными данными его современников, особенно английских ученых. Сегодня актуальны материалы известного русского этнографа А.А. Бобринского считаются достоверными и уникальными источниками по истории и этнографии таджиков.

Kew words: Badakhshan, Tajik, agriculture, Aryan, Darvaz, land relations, crafts, A.A. Bobrinskoy, pottery, embroidery, tradition, population.

This article presents the scientific research of A.A. Bobrinskoy about the state of the population, land and economic relations of Mountainous-Badakhshan. The lack of land of the tajiks in the mountainous regions, which caused their difficulties in the winter, attracted the attention of A.A. Bobrinskoy, who was interested in how they could provide themselves with food. This article is dedicated to one of the figures who played a large role in the study of Tajik ethnography; during his travels in Central Asia, he not only studied customs and traditions, but also explored the standard of living and land relations of Mountainous-Badakhshan. Also A.A. Bobrinskoy provides detailed information about the fraudulent collection of exorbitant taxes by landowners, which negatively affected the living conditions of residents. The results of the scientist's scientific expeditions were analyzed and compared with the written data of his contemporaries, especially English scientists. Today, the materials of the famous Russian ethnographer A.A. Bobrinskoy are considered reliable and unique sources on the history and ethnography of the Tajiks.

А. А. Бобринской (1861 – 1938) бостоншинос ва этнографи машхури империяи Россия ба шумор рафта, дар баробари омӯзиши хунарҳои мардумӣ, ва соҳти сиёсӣ иҷтимоӣ ба ҳоҷагии кишлоқ ва муносибатҳои заминдорӣ мардумони кӯҳистони тоҷикон низ диққати ҷидди додааст.

Ҳамаи олимони сайёҳоне, ки ба Кӯҳистони Бадахшон сафар карданд, пеш аз ҳама ба кишти зироатҳо диққат меоданд, зеро бештари заминҳои қора дар баландии зиёда аз 2000 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд. Тасвири табиати Помирро А.А. Бобринской аз иқлим ва баландии он аз сатҳи баҳр муфасссал оғоз мекунад: «Помир паҳнкӯҳи баланде

(на камтар аз 11 000 фут - 3300 метр) буда, дорои иқлими душвор ва аз наботот холи, ба истисноии заминҳои наҷандон калони қад - қад баъзе аз дарёчаву кӯлҳо, ки бо марғзори васеъ пӯшонда шудааст, мебошад». [3, с. 14] Илова бар ин, заминҳо аз санглох иборат буданд ва самаранокиашон нисбат ба заминҳои водихо хеле поин буд. Нисбат ба лаби дарё О. Олуфсен баландии сатҳи заминро дар ҳамаи деҳаҳо андоза карда, ба чунин хулоса омад, ки дар деҳаи Питуп (Вахон) аллакай баландии сатҳи замин аз сатҳи баҳр 2868 метр, дар Наматгут 2696 метр, Баршор – 2653 метр, Шанбедеҳ – 2919 метр, Кӯҳи Лаъл дар баландии 2584 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд. [12, с. 69]

А.А. Бобринской дар катори дигар олимони ба чунин хулоса омад, ки кӯҳҳои Помир низоми нисбатан ҷавони кӯҳиро дар муқоиса бо Ҳиндукуш ва Ҳимолой ташкил медиҳанд ва аз ин рӯ системаи кишти кори замин дар баландкӯҳҳо хеле душвор аст. Нишонаи ҷавон будани онҳоро олимони дар касногузар ва бериҳои онҳо нишон доданд. Аз тарафи дигар афзоиши аҳолии ин минтақаҳо сол ба сол ба камбудии заминҳои қорам меовард. Мувофиқи маълумоти А.А. Бобринской дар Вахон соли 1901 якҷоя бо Ишкошим 2428 нафар бо 219 хоҷагӣ зиндагӣ мекарданд. [4, с. 42] Т. Гордон дар соли 1874 дар Вахон 500 хоҷагиро бо шумораи умумии 3 ҳазор нафар аҳоли нишон медиҳад. [14] Чунин камшавии аҳоли бо ҳуҷуми афғонҳо вобастагӣ дорад. Зеро қисми аҳоли ба тарафи Сарикӯл кӯчида ва қисми он кушта шуданд. [11, с. 12] Гуфтан лозим аст, ки соли 1902 - як сол пас аз сафари А.А. Бобринской низоми рус А.Е. Снесарёв аҳолии ин минтақаро 1525 нафар нишон медиҳад. [11, с. 12] Мутобиқи маълумоти А.А. Черкасов соли 1904 дар Шуғнон 468 хоҷагӣ ва 5650 нафар аҳоли, дар Ғорон ва Ишкошим 93 хоҷагӣ бо 1050 нафар аҳоли, дар Вахон 113 хоҷагӣ бо 600 нафар аҳоли, дар Рӯшон 629 хоҷаги ва 5890 нафар аҳоли, иборат аз 1303 хоҷагӣ ва дар маҷмуъ дар ин минтақаҳо 14 190 нафар аҳоли зиндагӣ мекарданд. [6, с. 230] А. Серебренников чунин рақамҳоро қайд кардааст: соли 1894 дар Шуғнон 126 хоҷагӣ ва 3779 нафар аҳоли зиндагӣ мекард. Дар Вахон бошад, соли 1883 аз рӯи маълумоти Д.Л. Путята 1700 нафар мезист. Шумораи аҳолии Рӯшон ҳанӯз номаълум буд. [16, с. 83] Дар қисмати шарқии Помир, ки он ҷо қирғизҳо зиндагӣ мекарданд, шумораи хоҷагиҳо 225 ва шумораи аҳоли 1200-1500 нафарро ташкил медод. [16, с. 65]

О. Олуфсен шумораи аҳолии ин минтақаҳоро ба чунин тарз ҳисоб кард: дар ин минтақа аз деҳаҳои Ғоҷак то охири деҳаи Вахон 289 хонавода аст. О. Олуфсен ба ҳар як хонавода ба ҳисоби миёна панҷ нафар ҷамъ карда, шумораи умумии аҳолиро тахминан 1500 нафар ҳисоб кард. Калонтарини деҳаҳо Зунг ва Сиргин буданд, ки дар онҳо аз 125 то 150 нафар мезистанд. Дар боқимондаи деҳаҳо аз даҳ то панҷоҳ нафар истиқомат мекарданд. [12, с.76] Дар хусуси шумораи аҳолии қисми ғарбии Помир Б. Исқандаров чунин маълумотҳоро овардааст:

	Мардон	Занон	Ҳамагӣ
Рӯшон	3184	2736	5920
Шуғнон	2885	2563	5448
Вахон	1296	1138	2434

Дар умум шумораи аҳолии ин минтақаҳо 13 802 нафарро ташкил медод. [10, с. 317] Чунон ки мебинем, ҳисоби аҳоли аниқ набуда, тахминан ҳисоб карда мешуд, аммо дар маҷмуъ маълумоти овардашуда қариб ба ҳақиқат наздик мебошанд ва нишон медиҳанд, ки аҳолии минтақа сол аз сол рӯ ба афзоиш буд, ки ин дар навабати худ ба нарасидани замин дучор мекард.

Замин дар ин минтақа хеле кам буд ва онро намефурӯхтанд, балки аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Ченаки тақсими замин «таноб», ки дар водихои Хингоб, Қаротегин ва Дарвоз маълум буд, дар Вахон ва Ишкошим мавҷуд набуд. [11, с. 14] Дар Вахон гандуми лӯбиё кишт мешуд ва дар асрҳои XVIII-XIX гандум, нахӯд, арзан ва марҷумак васеъ паҳн шуда буд. Навъҳои гандуми сурхаку сафедак аз ҷиҳати генетикӣ ва

селексионӣ тоза ҳисоб меёфт. Кишти гандум то баландии 2600 метр аз сатҳи баҳр бештар паҳн буд. Дар заминҳои болоии водии Вахон бештар кишти чави нави сафед, ки нони аз он тайёр карда, ба нони гандум шабоҳат дошт, омода мекарданд. Гандуму патак ва чаву мужук (мушунг) дар заминҳои санглохи камҳосил кишт мешуданд. Ин ба мақсади он, ки лӯбиғӣ дар пурфайз кардани замин ҳиссагузор буда, гандум ҳосили хуб диҳад. Алафи сафеди аз ин омехта ҳосилшуда барои чорво хӯроки серғизо ҳисоб меёбад. Бо ҳамин мақсад чавро бо нахӯд омехта, кишт мекунад. [13, с. 26] Дар аксарияти деҳаҳои Помир гандум, чав, чавдор ва нахӯду лӯбиғӣ дар мадди аввал меистод. М.С. Андреев низ водии Хуфи Рӯшонро омӯхта, ҳамин зироатҳоро аввалиндарача мешуморад. [1, с. 25] Бояд гуфт, ки мувофиқи маълумоти М.С. Андреев дар заминҳои Хуф кишти тирамоҳӣ гузаронида намешуд [1, с. 25] ва дар ин ҳусус А.А. Бобринской хабар намодааст. Оид ба навҳои гандум, ки дар минтақаи Помир мекориданд, ҳаминро гуфтан зарур аст, ки дар ин минтақа навҳои маҳаллӣ маъмул буданд. Азбаски дар кӯҳистон тобистон хеле кӯтоҳ буд, навҳои «руштак» ва «сафедак» дер мерасиданд ва аз ҳамин лиҳоз навӣ «чалдак» ва «колак» бештар корида мешуданд. Навӣ «чалдак» нисбатан тез мерасад ва навӣ «колак» бошад даҳ рӯз дер расида, аммо нони аз «колак» мепохтагӣ аз ҷиҳати таъм бемазза мебошад. [1, с. 25] Албатта кишту кори мардуми Помир на ҳама вақт барор мегирифт ва дар баъзе мавридҳо таваккалӣ низ буд. Дар ин минтақа бо таъсири бодҳои кӯҳистон иқлим метавонист якуякбора тағйир ёбад. Дар давоми фаслҳои сол пасту баландшавии ҳарорати ғайримуқаррарӣ мушоҳида мешавад. Т. Гордон иқлими қисмати Вахонро ҳамчун мавзеи хунук ва сербод тасвир мекунад. Моҳи апрелро Т. Гордон дар Вахон гузаронида, ҳатто боридани барфро низ мушоҳида мекунад. “Аксари вақт дар ин ҷо боди сард мевазид. Шаш рӯз барф борид ва танҳо се рӯз пеш аз рафтани мо боди хунук қатъ гардид». [14] Аммо ба чунин иқлим нигоҳ накарда, Т. Гордон дар қатори зироатҳои мардуми Вахон мисли ғалла, нахӯд ва лӯбиғӣ пахтаро низ ёдрас мешавад. Дар Зонг бошад, харбуза ва зардолу парвариш мешавад. [14] Ба фикри мо коридани пахта дар ин минтақа ғайриимкон аст ва шояд ин иштибоҳи муаллиф ё мураттиби китоб бошад ва ба ҳар ҳол ин маълумот таҳлили дақиқро талаб мекунад. Дар мавзеи Рӯшон, Бартанг, Шуғнон аҳоли ҳатто тарбуз ва харбуза мекориданд ва онҳо ҳосили хуб меод. И.И. Зарубин дар таҳқиқоти худ овардааст, ки ҳангоми сафар ба Сарез вай дар деҳаҳои Барчадев ва Сипонҷ ползҳои тарбузу харбузаро мушоҳида кард. Ҳоло он ки ин деҳаҳо дар баландии 2500 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир буданд. [8] Чунон ки олим ва низомии рус Б.Л. Громбчевский менависад «дар ҳайрат мемонӣ, ки чи тавр дар набудани тасаввурот дар бораи олоии ченкунӣ, термометр ва метрология, деҳқони тоҷик медонад кадом зироатро кай ва дар кадом замин бояд кишт кард ва ҷи қадар ҳосил метавон гирифт». [5, с. 44] Дар ҳусуси иқлим ҳаминро бояд гуфт, ки дар поёноби Панҷ ҳаво нисбатан гарм аст. Дар минтақаи Ванҷу Дарвоз меваи хушк, алалҳусус тут ва талқони серғизои он (тутпист) дар ҳолатҳои камчинии орд ба ҷои нон мавриди истеъмол қарор мегирифт. Иқлими Дарвоз хеле номутаносиб буда, дар байни деҳаҳои пасти доманакӯҳ ва нисбатан миёнаву баландкӯҳ фарқи иқлим 10 - 15 дараҷа ва баъзан аз ин бештар буд, вобаста ба талаби минтақа кишти навҳои гуногуни зироат ба роҳ монда мешавад. Дар мисоли мавзеи Дарвоз граф А.А. Бобринской оқибати камзаминиро чунин менависад: «Кишоварзӣ – асоси зиндагии марди кӯҳистонист, вале бо вучуди меҳнати монданашаванда ва муборизаи қатъии вай бо табиати атроф, қувваи барои ин кор сарфшударо ҷуброн намекунад. Норасоии коркарди замин, шумораи начандон зиёди чорво, иқлими саҳт ва якбора тағйир ёфтани ҳаво азоби деҳқони кӯҳистониро боз ҳам зиёд мекунад. Гуногунрангии зироатҳои киштшаванда ба монанди гандум, чав, арзан, нахӯд, лӯбиё, юнучка, зағир барои раған, тухми офтоппараст, канадона ва дигар зироатҳо дарвозиёро аз норасоии доимии озӯкаи зарурияти аввалия раҳой намебахшид. Бинобар ҳамин, норасоии ғалла бо харидани он аз Қаротегину Кӯлоб ё бо иваз намудан бо орди тут ва меваҳои хушкондашуда, (зардолу ва себ) ҷуброн мешавад». [3, с. 20]

Тибқи хулосаи ӯ зироаткорӣ талаботи аҳолиро таъмин карда наметавонист, аз ин лиҳоз барои ба даст овардани дигар воситаҳои хӯрокворӣ онҳоро водор месохт. Дар Дарвоз ба чуз водии Ванҷ дигар мавзеъҳо ба маводи иловагии ғизоӣ эҳтиёҷ доштанд. Ба ақидаи профессор Ҳ. Пирумшоев ин мушоҳидаи А.А. Бобринской ва боз чанде аз сайёҳони рус, ки Ванҷро ягона амлоқдорӣ худро аз маводи ғизоӣ пурра таъминкунанда номидаанд, маълумоти Гулшаниро оид ба «зироат надоштани Ванҷ» ботил месозад. Яъне, сокинони Ванҷ зироат низ надоранд, ҳар кадоми онҳо чанд адад буз доранд, бо шири онҳо қаноат менамоянд. Аз мевадиханда дар ин ҷо ба ғайр аз тут чизи дигар мавҷуд нест. Ва ҳар кадоми онҳо чанд дарахти маъдуд дар тарсеи ҷаҳорбоғи соири булдон ва амсори мустамликаӣ худ доранд ва каси дигар (ро) аз он истифода бурдан мумкин нест. Дар мавсими тобистон меваи онро хушк карда, мемонанд ва хангоми барфу сармо онро ҳамчун ғизоӣ муҳим истеъмол менамоянд. Аҳолии он ҷо онро тутпус меноманд. [15, с. 127] Шароити душвори кӯҳистон мардумро маҷбур мекард, ки дар нишебиҳо заминҳои навро бунёд намоянд. Аз сабаби нарасидани замин нархи замин дар Помир гарон буд. Дар хусуси фурӯштани он ва ченакҳои замин низ А.А. Бобринской маълумоти кам додааст. Аммо ин масъала дар асарҳои олимони дигар, аз он ҷумла М.С. Андреев инъикос гардидааст. М.С. Андреев минҷумла, доир ба чен кардани замин ҳаминро қайд мекунад, ки андозаи заминро аз рӯи андозаи тухмии он муайян мекарданд. М.С. Андреев қайд мекунад, ки заминҳои аз ҳама калон 90 кг тухмӣ ва замини аз ҳама хурд 4-5 кг тухмӣ талаб мекард. [1, с. 25]

Дар деҳаҳое, ки замин кам буд, мардум онҳоро тарк мекарданд. М.С. Андреев навиштааст, ки агар дар масофаи 1 км дур аз деҳа заминҳоро ҳисоб карда, ҳосили онро ба ҳар сари аҳоли тақсим кунем, шумораи аҳолии деҳа муайян мешавад. Аммо ба фикри мо ин ҳисоб ҳатто тахминан ҳам дуруст баромада наметавонад, зеро дар баъзе деҳаҳо ғаллаи мекоридагӣ барои сокинон намерасид ва дар баъзе минтақаҳо он барзиёд буд. Чунончи худ М.С. Андреев менависад, аҳолии води Хуф соли 1901 худро бо ғалла таъмин намекард ва онҳо ғалларо аз Шугнон мехариданд. [1, с. 28] Дар ин ҷо бояд қалимаи «харидан» ба маънии чорвои калон ва хурдро бо ғалла иваз кардан фаҳмида шавад.

Дар зербоби китоби худ дар бораи зироаткорӣ (зербоби 10), А.А. Бобринской ҳамчун ченаки замин мафҳуми “пор” - ро истифода мебарад, ки ченаки асосии мардуми маҳаллӣ дар андоза кардани замин маҳсуб мешуд. Вай қайд мекунад, ки агар ғалла вазнин бошад 1 пор ба як пуди русӣ (баробар ба 16,58 кг) баробар аст. [4, с. 80] И. Муҳиддинов низ менависад, ки дар Ишкошиму Вахон заминро бо ченаки «қитъа» ва ченаки «пор» (20 пор баробар ба 1 тоқӣ) ҳисоб мекарданд. “Қитъаи замин чунин шакли ченкунӣ дошт, ки заминҳоро қитъа гуфта, ҳисоб мекарданд, зеро замин хеле хурд ва дар нишебиҳо ҷойгир буд. Агар замин дар ҳамворӣ бошад, онро бо шумораи гандуми мекоридагӣ ҳисоб мекарданд. Яъне як пор гандум баробар ба 9 тоқӣ ё 12 - 14 кг”. [11, с. 14] Чи тавре ки А.А. Бобринской қайд мекунад, аз рӯи ҳамин тухмии мекоридагӣ, ҳаҷми замин маълум мешуд ва М.С. Андреев низ инро тасдиқ мекунад. [1, с. 28] Аммо дар баробари ин, чен кардани замин бо қадамзанӣ (шотир), танобзанӣ ва бо ҳисоби тухмии мепошидагӣ, ки дар аморати Бухоро роиҷ буд, дар Кӯҳистони Бадахшон низ истифода мешуд. Дар Дарвоз ченаки замин танобзанӣ буд, аммо дар Вахон, Ишкошим ва Рӯшон ин усули ченкунии замин истифода намешуд. [11, с. 14]

Дар баъзе минтақаҳо ҳатто чарогоҳ намерасид, зеро кӯчманчиёни қирғиз қариб дар тамоми гирду атрофи қисми шарқии Помир айлоқ дошта, дигаронро ба ин мавзеъҳо роҳ намедоданд. «Ба истиснои доманаи баъзе аз нишебиҳо, ки бо буттазорҳои хурд пӯшонида шудаанд, боқимонда пастхамиҳои ростфаромадаи силакӯҳҳо урёну бечангал мебошанд. Фақат дар водиҳо на дар ҳама ҷо, он дар шакли ҷазирачаҳо дар атрофи деҳаҳо киштзорҳо, ҷалакзорҳо дарахтони мевадор ва ғайра месабзанд. Болотар аз кӯҳҳо дар гарданаҳо сойҳо ва болооби дарёҳо, инчунин қад – қади дарёчаҳо ва дар паҳнкӯҳҳои марзи кӯҳӣ алаф месабзад, ки дар давоми 3 - 4 моҳи тобистон ҳамчун дом барои туркони кӯчманчӣ аз пастхамиҳои Бухоро хизмат мекунанд». [3, с. 17]

Камзаминии Помири Ғарбиро таҳлил карда, А. Серебренников ба чунин хулоса меояд, ки дар ин минтақа иқлим барои зироат мусоид бошад ҳам, аммо замини қорам қариб, ки тамоман вучуд надорад. Вай дараҳои Помири Ғарбиро, ки дар соҳилҳои дарёҳои Ғунд, Шохдара, Бартанг ва Вахон ҷойгиранд, «тангдара» - ҷо меномад. [16, с. 24] Аслан дар ин дараҳои касноғузар шароити мусоиди зироаткорӣ тамоман вучуд надошт ва он заминҳое, ки А.А. Бобринской ва дигар олимону таҳқиқотчиён дар минтақаи Помири Ғарбӣ мушоҳида карданд, санглохзоре буд, ки бо меҳнати зиёди сокинон ба замини қорам табдил меёфт. Дар чунин заминҳо рӯёнидани ҳосили ғаровон аз имкон берун буд ва аз ҳамин сабаб зиндагии мардум қашшоқона ва бо азобу машаққат мегузашт. [16, с. 37]

Доир ба масъалаи зироаткорӣ А.А. Бобринской дар пеши худ як савол гузошт: Оё мардуми маҳаллӣ аз ҳисоби заминҳои камҳосил метавонистанд ҳудро дар зимистони қаҳратун бо захираи ғизо таъмин намоянд? Дар ҷавоб ба ин савол А.А. Бобринской аз бардошти ҳосили заминҳои мардуми маҳаллӣ мефаҳмад, ки на ҳама бо маҳсулоти худӣ аз як фасл ба фасли дигар мерасонанд. Заминдори калон дар Помир вучуд надошт. Танҳо як нафар дар деҳаи Шитхарв дида мешуд, ки 26 қитъа замин дошт. Дар ҳамин замин ду мардикор аз Зебок қор мекарданд. Боқимондаи заминҳо аз 5 то 15 порро ташкил медод. Аз зироатҳо гандум, нахӯд, кунҷид, каду, лаблабу, пиёз ва дигар зироатҳо буданд. [4, с. 82] Г.А. Арандаренко қайд менамояд, ки дар мавзеи Дарвоз ченаки заминро бо «таноб» ёдрас мешавад ва қайд мекунад, ки шахси аз ҳама бой дар ин ҷо то 400 таноб замини қорам дорад. [2; 456] Чунин заминҳои зиёд дар минтақаҳои болооби Панҷ, ба мисли Вахон мушоҳида намешуданд.

Дар маданияти зироаткории мардуми Помир аъзои экспедицсия як чизи ҷолибе-ро дарёфт намуданд ва ин кишти ҷав буд. Азбаски дар водиҳои Осиёи Миёна онҳо майдони ҷавро қариб, ки надиданд, кишти ин зироат дар баландкӯҳ қашфиёти ногаҳонӣ буд. Дар ин бора А.А. Семёнов чунин навишта буд: «Дар мавзеи деҳаи Ситарга дар наздикии Ванҷ, мо майдонҳои васеи ҷавро дидем, ки дар даруни он ҷави ёбоиро дарёфт намудем. Аммо аз нақли яке аз сокинон фаҳмидем, ки ҷавро ҳуди онҳо қориданд. Ҷави ёбоиро (ҷавдор) бошад онҳо ҳамчун алафи худрӯй истифода мекарданд. Мо ба он шахс дар бораи қоридани ин алафи ба ном худрӯй дар Россия ва истифодаи он ҳамчун хӯроки қорво гуфтем, марди кӯҳистонӣ ҳайрон шуд. Аз ин ҷо мо маълум шуд, ки дар ин минтақа қоридани ҷавдорро намеронистанд». [17, с. 86] Бояд гуфт, ки ҷаве, ки А.А. Семёнов онро ҳамчун ҷави русӣ барои сокинони ин мавзеъ муаррифӣ мекунад, танҳо баъди барпошавии ҳокимияти Шуравӣ ҳамчун зироати алоҳида дар Помир паҳн гардид. А.А. Бобринской дар давоми таҳқиқоти худ дар кӯҳистон ба шароити душвори зироаткорӣ диққат медиҳад. Вай қимати заминро барои мардуми кӯҳистон аз суҳанони як пирамарди 90 - сола, ки қитъаи заминро нишон дода, бо фаҳри зиёд ба А.А. Бобринской мегӯяд: «Ҳоло ҳафт насл мешавад, ки мо ин заминро соҳибӣ мекунем». [4, с. 48]

Низоми обёрии ҳар як деҳа аз дигараш фарқ мекард. Аммо дар маҷмуъ қариб, ки дар ҳамаи деҳаҳо обёрии заминҳо бо ҳам монанд буд. Одатан аз назди деҳаҳо ҷӯйбори калон мегузашт ва ҳар як сокини деҳа бо навбат обро ба замини худ қорӣ мекард. Ин дар Шуғнон “видоч” ном дошт. Навбатро “вез” мегуфтанд. Қасе, ки дар навбати худ об додани заминро тамом накард, вай аз шахси баъди вай буда, навбати вайро қарз менамуд. Агар шахс розӣ набошад, соҳиби замин маҷбур мешавад, ки навбати худро боз интизор шавад. Барои мураттаб таъмин қоридани обдиҳии замин дар деҳаҳо шахси мутасаддӣ онд ба об интиҳоб мешуд ё ки аз тарафи ҳокими маҳаллӣ таъйин мегардид, ки ўро “мироб” ё “мирҷӯй” меномиданд. Миробро одатан аз байни деҳқонони камзамин интиҳоб мекарданд. Дар аввал якчанд нафар аз заминдорони калон номзадҳои шахсеро муайян мекарданд ва пас ба назди оқсақоли деҳа мерафтанд. Оқсақол розигӣ медод ва баъд назди ҳамаи шахс омада, ҳангоми маслиҳат ба вай ҳар як хоҷагӣ 80 пор (3-4 тоқӣ) гандум ҳаққи хизмат медод. Агар вай розӣ намешуд, боз ба назди дигар сокини деҳа мерафтанд ё нархи хизмати вайро баландтар мекарданд. Одатан қори мироб дар баъзе

деҳаҳо хеле душвор буд. Чунон ки И. Муҳиддинов менависад дар баъзе деҳаҳо мироб бо мардум ба ҷанг меҳаст, зеро шабона обро ғайри навбат ба боғҳои худ обёрӣ мекарданд. [11, с. 59] Кай ва дар кадом давра ҷӯйборҳо сохта шуданд, мардум маълумот надошт. А.А. Бобринской суханони мардуми қирғизро, ки дар тарафи водии Зарафшон зиндагӣ мекунанд, овардааст, ки онҳо сохтмони ҷӯйборҳо ва каналҳоро дар ин минтақа ба муғҳо мансуб медонанд. [4, с. 81] А.А. Бобринской оид ба камзаминии минтақа андеша карда, менависад, ки замин дар ин минтақаҳо “истироҳат” намекард, зеро агар камбағал як сол дар замин чизеро нақарад, вай аз гуруснагӣ мемирад ва ё амлоқдор боқимонда моли вайро мусодира мекунад. [4, с. 81] Ин гуна муносибат бо замин ба он меовард, ки заминҳо ҳосили хеле кам медоданд. Дар шароити Вахон бошад, замини регзор бе ин ҳам барои кишт номувофиқ буд. Бо ҳамин сабаб аҳолии камбизоати минтақа аз уҳдаи супоридани андозҳо намебаромад ва ин ҳаёти бе ин ҳам мушкили мардумро боз ҳам душвортар мегардонид. Академик Б. Искандаров дар ин бора чунин далелҳоро овардааст: «Аҳолии Шохдара, Ғунд ва Вахон дар шикоят ба агенти сиёсии Бухоро навиштаанд, ки онҳо аз таъқибҳои намоёндагони амир ба дод омада, хонаҳояшонро тарк намуданд. Закотчиён бе иҷозати мо ба хонаҳо ворид шуда, занонро ҳисоб карда, пас ба оғилҳо ворид шуданд ва чорворо ба ҳисоб гирифтанд. Онҳо аз рӯи шариат амал накарда, аз 20 сар як сар ва кадоме аз ин камтар дошт аз онҳо ҳам аз даҳ як сар гирифтанд. Тибқи шариат бояд аз 40 сар як сар гирифта мешавад». [10, с. 86] Дар хусуси меъёри андоз дар Помир маълумоти М.С. Андреев хеле муҳим аст, ки менависад: «Ҳар як хонавода тирамоҳ мебоист ба ҳоким як арғамчин, як ҷуфт наъл, як пӯсти ҳайвон барои як ҷуфт чорук (пойафзол) диҳад. Ғайр аз ин сардорони ҳар як хонавода мебоист ба назди ҳоким рафта, як шабонарӯз ба вай бе музд хизмат мекарданд. Ҳар кас водор буд, ки бо худ як сар барра, як халта орд, як кӯза шир, чой, равған, ду бори ҳар ҳезум гирифта барад». [7, с.75] Умуман, андозҳои ҳокимони Бухоро як тартиби муайяни қонунӣ доштанд ва шахсони амлоқдор вазифадор буданд, ки ин қоидаҳоро дар вақти андозчинӣ риоя намоянд. Аммо дар шароити кӯҳистон, вақте ки мардум имконияти шикоятро надошт, амлоқдорон ба ҳар найрангу фиреб андозҳоро зиёд карда, мегирифтанд. Андозҳо ду намуд доштанд, «муқаррарӣ» - андоз аз даромади соҳиби замин ва «ихроҷот» - андоз аз даромадҳои иловагӣ. Ба ғайр аз ин боз андозҳои дигар низ буданд: «амалиёт» - андоз барои сохтмо ни ҷӯйборҳо, «ҷамалға» - андоз барои таъмини масрафҳои маъмурин, «қонарга» - андоз ба ғайри сарбозони муваққатӣ, «улоқ» - андоз барои қашондани борҳои маъмурин ва «мардикор» - кор ба ғайри маъмурин. Аз сабаби зулми амалдорони нави амири Бухоро ва қашшоқии мардум, аъзои экспедитсия ҳатто бо маблағи қалон наонро харидан наметавонишанд. [4, с. 83]

Дар ҳулоса ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки А.А. Бобринской хоҷагидорӣ, кишоварзӣ ва тарзи коркарди зироатҳоро таҳлил намуда, онро бо фаъолияти дигар минтақаҳо, аз ҷумла Россия муқоиса намудааст ва душвор будани шароити Кӯҳистони Бадахшонро нишон медиҳад. Аз тарафи дигар вай эҳсос мекард, ки бе дастгирии отряди русҳо, аҳолии муқимӣ наметавонад зиндагии ҳудро дар доираи андозҳои маъмурияти нав идома диҳад.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / М.С. Андреев // – Сталинабад, 1958.
2. Арандаренко Г.А. Досуги в Туркестане 1874-1889 [Текст] / Г.А. Арандаренко // – СПб., 1889.
3. Бобринской А.А. Нақшу нигори тоҷикони кӯҳистони Дарвоз (Бухорои шарқӣ) [Матн] / А.А. Бобринской // – М., 1900. – Душанбе, 2014. Бо тарҷумаи Ҷӯраҳон Зоир.
4. Бобринской А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы) [Текст] / А.А. Бобринской // – М., 1908.
5. Валиев А. Освещение этнографии таджикского народа в трудах русских дореволюционных исследователей (XIX – начало XX вв.) дисс. Специальность – 07.00.09. – Душанбе, 2015.

6. Документ №27. – Отчет о командировке в Памирские бекства Бухарского ханства в 1904 году. – Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.) // ГА. ГБАО. – Ф. 25. – Оп. 3. – Ед. хр. 12. Л. 230.
7. Додалишоева К. Саҳми М.С. Андреев дар омӯзиши расму оинҳои мардуми Бадахшон [Матн] / Додалишоева К// Паёми Донишгоҳи Хоруғ. - №9, 2011.
8. Зарубин И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартаंगा / [Текст] // И.И. Зарубин Сб. Музея антропологии и этнографии.- Т. V. Пбг., 1918.
9. Искандаров Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX века [Текст] / Б. Искандаров // .: Дониш. – Душанбе, 2012.
10. Искандаров Б.И. Ш. Юсупов. Вазъи сиёсӣ – маъмурӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар Помир дар арафаи Инқилоби Октябр. - Очерки истории Советского Бадахшана [Матн] / Б.И. Искандаров Ш. Юсупов // . – Душанбе, 1985.
11. Мухиддинов И. Земледелие Памирских таджиков Вахана и Ишкашима в XIX и в начале XX века [Текст] / И. Мухиддинов // . – М., 1975.
12. Olufsen O. Through the unknown Pamirs (Vakhan and Garan); the second Danish Pamir expedition [Text] / O. Olufsen // . – London, 1898-99 (1904)
13. Одинамамад М. Вахон. – Хоруг, 2010.
14. Путешествие на Памир Гордона.- пер. М. И. Венюкова Текст воспроизведен по изданию: Путешествие на Памир Гордона. Несколько глав из книги The Roof of the World. СПб. 1877 <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Gordon/text.htm>
15. Пирумшоев Ҳ.П. Таърихи Дарвоз [Матн] / Ҳ.П. Пирумшоев // . – Душанбе, 2014.
16. Серебrenников А. Очерки истории Памира [Текст] / А. Серебrenников // . – СПб., 1900.
17. Семенов А.А. Этнографические очерки Зеравшанских гор, Каратегина и Дарваза [Текст] / А.А. Семенов // . – М., 1903. - С. 53. Горного Бадахшана (Памира), дисс. 070009. – Душанбе 2015.

LITERATURE

1. Andreev M.S. Tajiks of the Khuf Valley [Text] / M.S. Andreev // . – Stalinabad, 1958.
2. Arandarenko G.A. Leisure activities in Turkestan 1874-1889 [Text] / G.A. Arandarenko // . – St. Petersburg, 1889.
3. Bobrinskoy A.A. The Darvaz mountain range (Eastern Bukhara) [Text] / A.A. Bobrinskoy // . – М., 1900. - Dushanbe, 2014. Translated by Juhra Khan Zoir the Pilgrim.
4. Bobrinsky A.A. Highlanders of the upper reaches of the Panj (Vakhans and Ishkashimtsy) [Text] / A.A. Bobrinsky // . – М., 1908.
5. Valiev A. Coverage of the ethnography of the Tajik people in the works of Russian pre-revolutionary researchers (XIX - early XX centuries) [Text] / A. Valiev diss. Specialty – 07.00.09. – Dushanbe, 2015.
6. Document No. 27. – Report on a business trip to the Pamir khanates of the Bukhara Khanate in 1904. – Collection of documents on the history of the Pamirs (1883-1931) // GA. GBAO. – F. 25. – Op. 3. – Ed. ch. 12. l. 230.
7. Dodalishoeva K., M.S. In this verse, Allah Almighty revealed that the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) was one of the companions of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). - №9, 2011.
8. Zarubin I. Material I zametki po ethnographii gornych tadjikov. Dolina Bartanga / [Text] / / E.Yi. Zarubin SB. Museia Anthropologie I ethnographie.- Vol. V. PBG., 1918.
9. Iskandarov B. Vostochnaya Bukhara I Pamir Vo vtoroy polovine MAA VEKA [text] / B. Iskandarov// .: Donish. - Dushanbe, 2012.

10. B. Iskandarov and S. Yusupov. The political, administrative, and socio-economic situation in the Pamirs on the eve of the October Revolution. - Essays on the history of Soviet Badakhshan [Text] / B.I. S. Iskandarov. Yusupov //. - Dushanbe, 1985.
11. Mukhiddinov I. Zemledeliye Pamirskikh tadjikov Vakhana I Ishkashima v Ma'AH I V nachale Ma'AH Veka [text] / I. Mukhiddinov//. - MD., 1975.
12. Olufsen O. Through the unknown Pamirs (Vakhan and Garan); the second Danish Pamir expedition [Text] / O. Olufsen//. – London, 1898-99 (1904)
13. Odinamad M. Vachon [Text] / M/ Odinamad //. - Horog, 2010.
14. Journey to the Pamirs of Gordon.- translated by M. I. Venyukov The text is reproduced from the edition: Journey to the Pamirs of Gordon. Several chapters from the book The Roof of the World. St. Petersburg. 1877 <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Gordon/text.htm>
15. Pirumshoev.P. The history of the Gate.P. Pirumshoev. - Dushanbe, 2014.
16. Serebrennikov A. Essays on the history of the Pamirs [Text] / A. Serebrennikov. – St. Petersburg, 1900.
17. Semenov A.A. Ethnographic sketches of the Zeravshan Mountains, Karategin and Darvaz, Moscow, 1903, p. 53 Gorny Badakhshan (Pamir), dissertation 070009. –Dushanbe 2015.

**ИСТОРИЯ
СОВРЕМЕННОГО
ТАДЖИКИСТАНА В
ПРОЦЕССЕ
ТРАНСФОРМАЦИИ
ПОЛИТИКО -
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЫ
РЕСПУБЛИКИ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ
ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ
ПРОБЛЕМЫ**

**ТАЪРИХИ МУОСИРИ
ТОҶИКИСТОН ДАР
РАВАНДИ
ДИГАРГУНИСОЗИИ
СОҲТИ СИЁСӣ-
ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРӢ:
ОМУӢЗИШИ
МУШКИЛОТҲО БО
РАВИШИ ТАЪРИХӢ**

**THE HISTORY OF
MODERN TAJIKISTAN IN
THE PROCESS OF
TRANSFORMATION OF
THE REPUBLIC'S
POLITICAL AND
ECONOMIC SYSTEM: A
HISTORICAL APPROACH
TO THE STUDY OF THE
PROBLEM**

Калидвожаҳо: гузариш,
иқтисод, сиёсат,
трансформатсия,
модернизатсия, ҷомеа,
бозсозӣ, постбозсозӣ

Ключевые слова:
переходный период,
экономика, политика,
трансформация,
модернизация, общество,
перестройка, пост

УДК: 9(575.3)

Ёдгоршоева Лола - ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. E-mail: lolanazrisho@bk.ru
Телефон: (+992) 934505630.

Едгоршоева Лола - ассистент кафедры история и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: lolanazrisho@bk.ru. Телефон: (+992) 934505630.

Yodgorshoeva Lola - assistant at the department of history and philosophy disciplines at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. E-mail:: lolanazrisho@bk.ru. Phone: (+992) 934505630.

Муаллиф зимни таҳқиқи масъалаи раванди гузариши системаи сиёсӣ - иқтисодии ҷомеаи Тоҷикистон дар ибтидои равандҳои бозсозӣ бо овдарани далел ва мадракҳои мушаххаси таърихӣ, инчунин бо таърихи ба рақам ва фактҳои исботшудаи илмӣ тавонистааст заминаҳои воқеии равандҳои гузариширо дар ҳаёти иҷтимоии кишвар ба хубӣ таҳлил намуда, барои омӯзиш ва қазовати илмӣ пешниҳод намояд.

Исследуя переходный процесс политико - экономического строя таджикского общества в начале процесса перестройки, автор смог всесторонне проанализировать реальные основы переходного процесса в общественной жизни страны и представить их для изучения и научного исследования.

Key words: transition period, economy, politics, transformation, modernization, society, perestroika, post-perestroika

Studying the transition process of the political and economic system of Tajik society at the beginning of the perestroika process, the author was able to comprehensively analyze the real foundations of the transition process in the public life of the country and present them for study and scientific research.

В составе СССР коренным образом изменились социально-экономическая и культурно-политическая жизнь Таджикистана. Особенностью социально-духовной жизни таджикского общества являлась его интеграция, в результате которого произошло взаимообогащение национальных социалистических культур. В Таджикистане в 80-е годы XX в. сложилась достаточно сложная социально-экономическая ситуация. Кризис, охвативший советскую экономику в конце 80-х годов, имел разрушительную силу для экономики республики. Уже в начале 90-х годов прошлого столетия резко упал уровень производства. Это спровоцировало снижение уровня жизни населения. Особенно пострадали члены коллективных хозяйств и работники государственных предприятий. Накануне распада СССР колхозы и совхозы не могли обеспечить сельское население работой. Поэтому, отсутствие стабильной работы, экономический кризис, ограничение сферы производства привели к большому увеличению количества безработных. Большинство сельского населения республики оставались без определенного занятия. Больше всего безработица и демографические проблемы коснулись Хатлонскую область республики.

В конце 80-х и начале 90-х годов, в силу нехватки у государства средств, финансирование и материальной поддержки государства материально-техническая база школ оказалась в критическом состоянии. Резко снизилась заработная плата учителей. Последствия экономического кризиса особенно пагубными оказались для народного образования, культуры, науки. Дело в том, что многие социальные сферы всегда находились на дотации государства. Всё это привело к тому, что учителя из-за нехватки зарплаты вынуждены были расстаться со своей профессией и искать более доходную работу, чтобы прокормить себя и свои семьи. Еще со второй половины 80-х годов в перестроечный и постперестроечный периоды в Таджикистане и в других республиках СССР неоднократно делались попытки разработать оптимальные варианты подъема сельского хозяйства. Однако эти попытки не только реализовывались неудовлетворительно, но и породили глубокий кризис в аграрном секторе, приведшие к резкому сокращению душевого потребления продуктов питания. Уже в середине 80-х годов в таджикском обществе, в центре его духовной жизни происходила перестройка мышления. Идея перестройки озадачила многих советских людей. Население Таджикистана было озабочено одним вопросом: в каком обществе будут жить таджики, их дети и внуки? Таджикистан переживал в конце 80-х годов непростое время. Руководство республики разрабатывало курс, естественно с помощью центра, основанный на идеях перестройки - обновления всех сфер общественной и государственно-партийной жизни.

Во все времена, при переходе с одного экономического строя в другой или просто при изменении курса больше всего страдают простые люди, социальная сфера. Одна из главных причин неудачи перестройки было отсутствие сильной социальной политики, недостаточное прогнозирование социально-психологического состояния населения Союза в целом, и

республики отдельно. Притом, обязательно нужно было исходить из

национального менталитета, образованного, накопленного за долгие годы. К тому времени население Таджикистана, сильно отставало от своих сограждан по Советскому Союзу по социальной обеспеченности и защищенности. Прежде всего, необходимо было

поднимать жизненный уровень населения. Он был самым низким по стране, росла напряженность жилищной проблемы [9].

В республике производство продовольственной продукции не обеспечивало потребности. Более того, качество товаров было

низким, а сферу услуг необходимо было развивать. Проблемы были и по многим другим социальным вопросам. Особенно это наблюдалось в здравоохранении, в сфере образования, как высшего, так и среднего. В рассматриваемый период при обмене продукцией между городом и селом преобладал диспаритет. Средства из аграрного сектора исчислялись административно-командными методами без пошлин. Большинство колхозов

и совхозов практически оставались бездоходными или малодоходными из-за грабительского отношения со стороны чиновников из министерств.

Материальное благополучие сельского населения во многом состояло из доходов от личных подсобных хозяйств. В результате такой социально-несправедливой политики сельское крестьянство, которое составляло 70% населения республики в социальном и духовном плане не могло сориентироваться. Каждый отдельно взятый дехканин был лишен права на имущество, хотя это имущество считалось достоянием этих же бесправных дехкан. Поэтому вполне закономерным было то, что отчужденный от средства производства дехканин потерял чувство хозяина. А это было очень важным стимулом для производителя. Еще одна особенность нашей республики заключалась в том, что Таджикистан среди республик бывшего СССР был самым спокойным и исполнительным в отношении к центру. Таджикистан, практически не проявлял инициативы подобно странам Прибалтики, Украины, Грузии, Армении и отчасти Узбекистана. Коммунистическая идеология здесь вошла в сознание каждого, в каждый дом, в каждую семью, как нечто священное и незаменяемое, уничтожая многие национально-традиционные ценности [11]. Несмотря на все преимущества коммунистической морали в конце 80-х годов в нравственном и духовном воспитании среди населения усилилась негативная тенденция. В чем она проявилась? Традиционно это проявилось в краже общественного и государственного имущества, в приписках, очковтирательстве и др. Отчасти, таким проявлениям, как уравниловка, выплаты незаработанных денег, выдачи незаслуженных премий отдельным категориям работников, и т.п. способствовала сама система. В последствие реализации политики перестройки, половинчатых экономических реформ в тяжелом положении находились школы, больницы, культурно-просветительские и научные учреждения. Если проанализировать состояние национального дохода республики в течение 10-ти лет (1980-1990 гг.) выясняется такая картина: общий уровень производимого национального дохода Республики Таджикистан в 1980 году составил 3873,6 млн. руб., а в 1990 году этот показатель достиг 4627 млн. руб. [15] Предложенная архитекторами перестройки демократизация общества сверху привела к резкому возрастанию политической активности населения.

Экономические и политические реформы обусловили негативное отношение к существующему строю. Общество отошло от советских социалистических ценностей. В результате и в Таджикистане, как и в других национальных республиках, преобладала тенденция отрицания социалистической системы. Все это привело к усилению центробежных сил в обществе. Уже с начала 80-х годов XX в. на политической арене Таджикистана появились новые движения, партии, ассоциации. В деятельности некоторых из партий было много положительных моментов. Для того, чтобы завоевать доверие больших групп населения, они в своих программных тезисах озвучивали национально-традиционные ценности. Новые движения и партии в начале своей деятельности все больше выражали национальные интересы. А на фоне деградации общества, возникли групповые и региональные объединения и движения. К тому же в республике заметна была разобщенность регионов. Административные области республики по уровню экономического развития намного отличались друг от друга, т.к. были разными. Политическая система на местах функционировала командно-административными

методами управления. Это привело к тому, что прежнее руководство неспособно было решать проблемы общества, как в республиках (во всех звеньях), так и в самом центре. Тем более они не были в состоянии осуществить перемены. Решения принимались недемократическими способами. Бюрократизация управленческого аппарата привела к многочисленным нарушениям социалистической законности со стороны тех, кому было поручено его обеспечивать.

В разгар перестройки коммунистическая партия и привилегированная номенклатура вовсе были против всяких реформ в социальной и политической системе. И это привело к постепенной деградации общества. Оно раскололось на противоборствующие группы. Первую группу составляли те, кто не воспринимал коренные реформы, перемены в структуре общества. Они составляли основную часть противников идеи перестройки и выступили с тезисом – «обновленный социализм, обновленная федерация, и регулируемый рынок». Другая группа – сторонники радикальных реформ. [11] В свободной рыночной экономике считали обязательными внедрение различных форм собственности, окончательно сломить административно-командную систему.

Более того в политической жизни требовали отказаться от вымышленных идеалов, и создания союза независимых свободных стран с правом самоопределения. Третья сторона – противники перестройки. Они всячески стремились к сохранению старой административно-командной системы, сохранить руководящую роль КПСС в политической системе Советского Союза. Сторонников последних очень много было в Таджикистане. Поэтому ни в Таджикистане, ни в других республиках экономическая реформа не состоялась. Причина - реформы не были радикальными. Они были направлены, прежде всего, на интересы административно-командной системы. От реформы Таджикистан пострадал больше всех.

Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О борьбе против алкоголизма» было прямым ударом по экономике республики. Оно осложнило и без того сложное экономическое положение. Было уничтожено тысяча гектаров виноградников, садов. Легкая промышленность теряла свое значение по обеспечению населения. В конце 80-х годов в республике остро стоял социальный вопрос. Среди многих нерешенных проблем особенно чувствительным был вопрос обеспечения жильем городского населения. Поэтому, распространенный слух о том, что якобы пострадавших от землетрясения армян города Спитака Армении будут переселять в г. Душанбе на новые квартиры, способствовал росту недовольных в обществе. А в конечном итоге это спровоцировало митинг 11-12 февраля 1990 г. около здания ЦК Компартии Таджикистана. Несколько дней хулиганы устраивали погромы на улицах города, разбивали окна домов, жгли транспортные средства. В результате власти Таджикистана под давлением лидеров оппозиции после выдвинутого ультиматума ушли в отставку. Между тем, количество митингующих быстро росло и в следующие дни их число увеличилось в несколько раз. Организаторы беспорядков в городе и у здания ЦК получили шанс сыграть на национальных чувствах людей, а также на чувстве солидарности с обездоленной частью населения. На защиту властей были привлечены военнослужащие из вооруженных сил СССР. В результате февральских событий 11-14 февраля погибло 22 человека. Десятки были ранены. Это спровоцировало массовый отток русскоязычных квалифицированных и опытных специалистов, который привел к ухудшению в целом экономики Таджикистана. Снизились темпы произведённого национального дохода и объём промышленного производства, под угрозой находились планы по вводу жилья и объектов соцкультбыта. В начале 90-х годов Таджикистан покинули свыше 25 тысяч специалистов. Только Минстрой потерял более тысяч работников, Минсельстрой - 400, Минсвязь -470, Минлегпром-1,200, Таджикэнергострой-1,500, медучреждения лишились 1,600 врачей и медсестёр [14].

Отток специалистов привел к резкому спаду уровня эксплуатации предприятий, падению технологической дисциплины на Исфаринском химическом и гидрометаллургическом заводах, ПО Таджикхимпром, Нурекской ГЭС, Таджикском алюминиевом заводе. На фоне социально экономических и политических недовольств в

республике резко возникли политизированные клубы. Политклуб «Ру ба ру» приглашал все чаще на свои заседания представителей «Растохеза», которые пользовались его трибуной для пропаганды идей и задач своей организации. В результате, многие члены политклуба перешли на позиции «Растохеза» и вошли в его состав. На учредительном собрании этой организации 14 сентября 1989 года были утверждены программа и устав «Растохеза», избраны правление и президиум. 30 декабря 1989 года на конференции этой организации в состав президиума были включены лидеры и члены региональных организаций «Ошкоро» (г. Куляб), «Вахдат» (г. Ура-Тюбе), «Эҳёи Худжанд» (г. Ленинабад) [12]. Общественно-политические организации возникли и на Севере Таджикистана. В 1989 году в городе Ура-Тюбе был создан Народный Фронт

«Вахдат» («Единство»). Это были сторонники перестройки, т.е. Горбачева. В него вошли около трех десятков людей в возрасте 38-45 лет, в том числе русской и армянской национальностей, которые являлись и членами правления. Организация стремилась подчеркнуть свой интернационалистский характер. «Согласно уставу, Народный фронт решительно выступал против любого проявления, какого-то ни было национализма, противопоставления различных классовых групп друг другу.

Наши цели - консолидация и перестройка, а не вражда и антагонизм». [13] После кровавых февральских событий во многих средствах массовой информации Союза ССР журналисты, аналитики, политологи начали публиковать статьи вокруг событий в Таджикистане. А местные газетчики и телевизионщики осторожничали. Они не знали, кто же окончательно придет к власти после этих событий. В начале 90-х годов XX в. количество нелегальных безработных в республике достигло 100 тысяч. В условиях малоземельного Таджикистана, где прирост населения, рождаемость были самыми высокими по СССР, это могло спровоцировать социальный взрыв. Только в столице тысячи семей проживали в общежитиях, ожидая свою очередь на квартиры. Среди них были учителя средних школ, преподаватели ВУЗов, врачи и другая интеллигенция. Поэтому, однозначно причиной февральского кровопролития не является размещение выселенцев-армян в новые дома г. Душанбе, а не

равное социально-экономическое положение населения. Таким образом, в конце XX в. СССР перестала существовать как единая страна. А в политической истории Таджикистана начался новый этап - этап политической борьбы. В условиях острой борьбы был внедрен институт Президентского правления. Парламент избрал К. Махкамова Президентом Республики. Однако первый Президент Таджикистана не мог контролировать политическую ситуацию в республике. Многотысячные митинги, организованные оппозицией, привели к его отставке. В то же время оппозиционные силы также не были способны предотвратить хаос и беспорядки в стране. Более того, оппозиционные силы не предлагали ничего конструктивного обществу и начали постепенно себя дискредитировать в глазах населения. Прокоммунистическое общество не готово было к кардинальным реформам власти, что и в дальнейшем привело к гражданской войне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулатипов Р. Мой таджикский народ: научно- популярное издание [Текст] / Р. Абдулатипов // . – М., 2013.
2. Абулхаев Р.А. Вопросы новейшей истории таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций) [Текст] / Р.А. Абулхаев // . - Душанбе, 2015.
3. Абдурашитов Ф. Феномен таджикского суверенитета [Текст] / Ф. Абдурашитов // . - Душанбе, 2018.
4. Абдурашитов Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX начале XXI вв [Текст] / Ф. Абдурашитов // . - Душанбе, 2019.
5. Абдурашитов Ф.М. Ташаккул ва рушди Куваҳои мусаллаҳи Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / Ф.М. Абдурашитов // . - Душанбе, 2017.

6. Артыков А. Миграционные процессы в Таджикистане (конец XX- начало XXI вв.) [Текст] / А. Артыков // . – Душанбе: РТСУ, 2017.
7. Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров) [Текст] . –Душанбе, 1997.
8. История таджикского народа. Новейшая история (1941 – 2010 гг.). Том VI [Текст]. – Душанбе, 2011.
9. Маликов М. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы [Текст] / М. Маликов // . – Душанбе, 2013.
10. Мамадазимов А. Политическая история таджикского народа [Текст] / А. Мамадазимов // . – Душанбе, 2000.
11. Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана (Краткий очерк) [Текст] / Н.М. Назаршоев // . - Душанбе, 2002
12. Усманов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклोल (Политическая история суверенного Таджикистана) [Текст] / И. Усманов // . - Хучанд: Нуримаърифат, 2003.
13. Гражданские политические движения в Таджикистане (1988 г.- март 1990 г.) [Текст]. – Душанбе, 1990.
14. Пономарев В. Колокола надежды [Текст] // Таджикистан в огне. – Душанбе: Матбуот, - 1993.
15. Социальное развитие и уровень жизни населения в Республике Таджикистан. - Душанбе, 1991.

LITERATURE

1. Abdulatipov R. My Tajik people: a popular scientific publication [Text] / R. Abdulatipov // . - Moscow, 2013.
2. Abulkhaev R.A. Issues of the modern history of the Tajik people. (Collection of selected articles and publications) [Text] / R.A. Abulkhaev // . - Dushanbe, 2015.
3. Abdurashitov F. The phenomenon of Tajik sovereignty [Text] / F. Abdurashitov // . - Dushanbe, 2018.
4. Abdurashitov F.M. Land and water reform in Tajikistan in the late XX-early XXI centuries [Text] / F.M. Abdurashitov// . - Dushanbe, 2019.
5. Abdurashitov F.M. Tashakkul va rushdi Kuwaoi musalla tojikistoni sohibistikloli [Text] / F.M. Abdurashitov// . - Dushanbe, 2017.
6. Artykov A. Migration processes in Tajikistan (late XX- early XXI centuries) [Text] / A. Artykov // . – Dushanbe: RTSU, 2017.
7. The Road of Peace (Documents of the inter-Tajik negotiations) [Text] // . –Dushanbe, 1997.
8. The history of the Tajik people. Modern History (1941-2010). Volume VI [Text] // . – Dushanbe, 2011.
9. Malikov M. Energy independence of Tajikistan: history, problems and prospects [Text] / M. Malikov // . - Dushanbe, 2013.
10. Mamadazimov A. Political history of the Tajik people [Text] / A. Mamadazimov // . – Dushanbe, 2000.
11. Nazarshoev N.M. Military History of Tajikistan (A brief sketch) [Text] / N.M. Nazarshoev // . - Dushanbe, 2002.
12. Usmanov I. Tarikhi siesii Tojikistoni sohibisti lol (Political history of sovereign Tajikistan) [Text] / I. Usmanov // . - Khujand: Nurimarifat, 2003.
13. Civil political movements in Tajikistan (1988-March 1990). Dushanbe, 1990.
14. Ponomarev V. Bells of Hope // Tajikistan on fire [Text] / V. Ponomarev / . - Dushanbe: Matbuot, 1993.
15. Social development and standard of living of the population in the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, 1991.

**ТАЪРИХНИГОРИИ
ТАЪРИХИ ОСИЁИ
МИЁНА ДАР ДАВРАИ
СОЛҲОИ АВВАЛИ
ҲОКИМИЯТИ ШУРАВӢ
(1917-1924)**

Сидикова Шоира Мирзоалиевна - ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

**ИСТОРИОГРАФИЯ
ИСТОРИИ СРЕДНЕЙ
АЗИИ В НАЧАЛЕ
УСТАНОВЛЕНИЯ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ
(1917-1924)**

Сидикова Шоира Мирзоалиевна - ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства. Mail.ru: shokajon96@mail.ru Тел: (+992) 985 725735.

**HISTORIOGRAPHY
ASPECT OF MIDDLE
ASIA IN EARLY PERIOD
OF SOVIET POWER (1917-
1924)**

Sidiqova Shoir Mirzoalievna – assistant of social disciplines of the International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Mail.ru: shokajon96@mail.ru Phone: (+992) 985 725735.

Калимаҳои калидӣ: Осиеи Миёна, таърих, Шуравӣ, таърихнигорӣ, Масов, Россия, инкишоф, аҳоли.

Дар мақола муаллиф муносибатҳои таърихнигории Осиеи Миёнаро дар давраи аввали асри XX мавриди таҳлил қарор медиҳад. Дар мақолаи мазкур муаллиф инчунин аз нигоҳи таърихнигорӣ таърихи Осиеи Миёнаро баррасӣ мекунад. Муаллиф масъалаи инкишофи илми таърихро дар даврони аввали Шуравӣ ба муҳокима гузошта, қайд мекунад, ки дар замони Шуравӣ илми таърих бозсозӣ карда шуд ва китобҳои зиёди таърихнигорон нашр гардиданд, ки саҳифаҳои нави таърихро муайян намуданд. Муаллиф нақши таърихнигоронро дар пешрафти илми таърих нишон дода бахусус хизматҳои кормандони Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан Р.М. Масовро ёдрас мешавад. Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳлили мақолаҳо ва нашрияҳои тадқиқотчиёни замони аввали Шуравӣ доир ба таърихи Осиеи Миёнаро мавриди таҳлил қарор дода, дар доираи хронологӣ тартиби чоп, ҳаҷм ва мазмуни ҳар як китобро нишон дода, аҳамияти илмии онҳоро барои тадқиқотҳои замони муосир қайд мекунад. Дар мақола ҳамчунин хизматҳои олимони дар самти омӯзиши таърихи Осиеи Миёна ёдрас мешавад, ки олимони дар таҳқиқи он саҳмгузорӣ намуданд. Муаллиф муҳимияти ин тадқиқотҳоро қайд намуда, аҳамияти методологии онҳоро барои тадқиқотчиёни замони муосир ёдрас мешавад, зеро маълумотҳои олимони ва сайёҳони рус доир ба таърих минтақаи Осиеи Миёнаро дар давраи аввали асри XX имкон медиҳанд, то ки ин маълумотҳо бо нишондодҳои ҳозира муқоиса карда шаванд.

Ключевые слова: Средней Азии, история, советский, историография, Масов, Россия, развитие, население.

В статье автором раскрываются отношения народов Средней Азии в период начало XX вв. В данной статье автор также анализирует проблему историографии Средней Азии и ставит на обсуждение вопрос развития исторической науки начало советского периода и отмечает важность исторической науки в системе наук и указывает на то, что в данном этапе развития появилась необходимость в пересмотрение некоторых страниц истории Таджикистана. Также автор указывает на роль сотрудников и ученых Института истории, археологии и этнографии Национальной Академии и в частности Р.М.Масова в развитие исторической науки в Таджикистане. Автор анализирует статьи и работы советских исследователей периода начало XX века, в которых авторами исследовались исторические хроники народов Средней Азии и в хронологическом порядке показывает год издания, объем страниц и краткое содержание работ и вместе с этим отмечает их научную значимость для современных исследователей. В статье также указывается на труды исследователей в изучение истории и народов Средней Азии, которые внесли большой вклад в развитие этих наук относительно данного региона. В данной статье автор также приводит библиографический анализ научного наследия советских исследователей по истории периода начало XX века. Определены основные научные труды исследователей в которых авторы отражают историю данного региона. Также в статье указано их научное значение для современных исследователей в области истории региона. Вместе с этим в данной статье автор указывают на методологическое значение трудов при исполнении научно-исследовательской деятельности современными исследователями.

Kew words: Middle Asia, history, soviet, historiography, Masov, development, population.

In article reveals historiography aspect of Middle Asia in early period of soviet power yearly XX centuries. In article author give analyses of the of historiography aspect of Middle Asia in early period of soviet power history. In this article author discussed about the development of science of history Middle Asia in the period late yearly XX centuries. Also In this article author discussed about the role of scholars of Institution of history, archeology and ethnography of National Academy the development of science of history in in Republic of Tajikistan and mainly R.M.Masov in the independence period. In this article author analyze of articles and researches of soviet n scientists, which contribute in research of history and ethnography of Middle Asia during the period the early of XX centuries. Author after chronological order show the year of publish, short content of works and note the significance of work for contemporary researchers. Author also note the role of militaries researches for study of history and ethnography of Middle Asia during early of XX centuries.

Also in this article authors give attention to analyses of science legacy of Soviet scientists, and about ethnography of people of region. Authors note the methodological signification of bibliography of Russian scientists, about early XX century for contemporary scientists during their scientifically research in ethnography of people of Middle Asia.

Яке аз вазифаҳои аввалини илми таърих дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин омӯзиши марҳилаҳои асосии ташаккули таърихнигории минтақаи Осиёи Марказӣ буд, зеро дар ин каламрав шумораи зиёди тоҷикон зиндагӣ мекунанд ва омӯзиши ин минтақа барои таърихнигории тоҷик нақши калон дорад. Оиди ин мавзӯ дар солҳои истиқлолият адабиёти зиёди таърихӣ ба таъъ расид, ки дидгоҳи таърихи Осиёи Марказиро таҳлил намуда, ба муомилоти илмӣ шумораи зиёди сарчашмаҳо ва ҳуҷҷатҳоро ворид намуданд, ки дар замони шӯравӣ бо сабабҳои маълуми идеологӣ манъ шуда буданд. Дар натиҷаи муносибати яктарафа ба таърихи таърихи Осиёи Миёна, дар таърихнигории замони Шуравӣ мафҳумҳои «миллатчиғии буржуазӣ», «пантуркизм», «панисломизм» ва ғайра васеъ истифода мешуданд, ки таъсири ҳаракатҳои зиддишуравиро дар Осиёи Миёна инъикос менамуданд.

Дар давраи охири солҳои 80-уми асри XX омӯзиши ин масъала тадриҷан хусусияти нав пайдо кард. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон, асарҳои нави олимони дар сатҳи сифатан нави концептуалӣ ва методологӣ ба таъъ расидаанд, ки дар онҳо миқдори зиёди маълумоти нав оид ба таърихи Осиёи Марказӣ оварда шуд. Вобаста ба шароити нави таърихӣ, омӯзиши ҳамаҷонибаи таърихнигории таърихи Осиёи Миёна, ошкор намудани дастоварду камбудҳои ва дурнамои рушди он яке аз вазифаҳои таъхирнопазири илми таърих гардид. Таҳлили адабиёти илмӣ оид ба ин масъала равшан нишон медиҳад, ки омӯзиши масъалаҳои таърихнигории таърихи Осиёи Миёна то ҳол ҳамчун мавзӯи таҳқиқоти алоҳида ба роҳ монда нашудааст. Дар давраи Шуравӣ ин масъала дар заминаи таърихнигории ҷумҳуриҳои алоҳида баррасӣ мешуд ва аз ин рӯ, дар шакли алоҳида дар таҳлили умумии таърихнигорӣ гирифта нашудааст. Аз ҳамин ҷиҳат имрӯз таҳлили адабиёти хориҷӣ оид ба Осиёи Миёна, хусусиятҳои сарчашмаҳо, муайян намудани мавқеи муаллифони, баҳо додан ба ҳулосаҳои онҳо, инчунин муайян намудани дастоварду камбудҳои таҳқиқотҳо дар барои омӯзиши таърихи Осиёи Миёна аҳамияти калон дорад. Омӯзиши миқдори зиёди адабиёт оид ба ин масъала имкон дод, ки афкори муҳаққиқон оиди таърихи Осиёи Миёна дар ибтидои асри XX мавриди таҳлил қарор гиранд. Илова бар ин, таҳлили адабиёт оид ба таърихнигории Осиёи Миёна дар давраи солҳои 1917-1920 нишон дод, ки аввалин равишҳои илмӣ объективии инъикоси масъалаи Осиёи Миёна дар ибтидои солҳои 20-уми асри XX ташаккул ёфтаанд ва аксарияти онҳоро масъалаи миллӣ фаро мегирад. Аз охири солҳои 20-ум таърихи мухторияти Туркистон ба таври ҷиддӣ дар доираи концепсияи марксистӣ-ленинӣ таҳқиқ карда шуда, равиши асосии назариявии нашрияҳо ба аҳамияти Инқилоби Октябр бахшида шуд. Дар баробари ин фикру мулоҳизаҳо, ки ба концепсияи идеологияи ҳукмрон муҳолиф буданд, ба эътибор гирифта намешуд.

Аз охири солҳои 80-ум то ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар зери таъсири тағйироти бозсозӣ аввалин ақидаҳои илмӣ оид ба ин масъала дар асоси далелҳои нав таҳия гардиданд, ки андешаҳои қаблӣ муҳаққиқони Шуравиро оид ба таърихи Осиёи Марказӣ рад мекарданд. Таҳлили муқоисавии осори муҳаққиқони давраи Шуравӣ ва даврони истиқлолият бо сарчашмаҳои ибтидоӣ барои муайян намудани ҷанбаҳои камтаҳқиқшудаи таърихи Осиёи Миёна, ки таҳқиқоти иловагиро тақозо мекунанд, мусоидат намуд. Ба ин муносибат дар назди муаррихони Осиёи Миёна вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- таҳлили ҳамаҷонибаи маъхазҳо ва адабиёти солҳои 1917-2008 оид ба таърихи Осиёи Миёна;
- ошкор намудани манбаъҳои нав, инчунин муайян кардани самтҳои асосии таҳқиқоти таърихи Осиёи Миёна;

- ошкор намудани доираи инъикоси масоили таърихи Осиёи Миёна дар маъхазҳои давраи ибтидои асри XX;
- таҳлили роҳ ва шаклҳои инкишофи омӯзиши масъала дар давраи Шуравӣ ва солҳои истиқлолияти Тоҷикистон;
- нишон додани хусусиятҳои фарқкунандаи рушди таърихнигории масъала дар давраи истиқлолият;
- ҷиҳатҳои кам омехташудаи таърихи Осиёи Миёнаро ошкор намуда, барои таҳқиқи минбаъдаи проблема тавсияҳои амалӣ тартиб диҳанд.

Гуруҳи нави муаррихони ҷавони марксистии давраи солҳои 20-уми асри XX ба мисоли С. Муравейский, Е.Фёдоров ва дигарон ҷанбаҳои синфӣи масъала ва аҳамияти Ҳокимияти Шуравиро барои халқҳои Осиёи Миёна ба муҳокима гузоштанд. Ҳамин тавр соли 1926 брошураи С. Муравейский дар ин мавзӯ нашр гардид. Дар мақолаи Е. Фёдоров низ масъалаи миллиятҳои Осиёи Миёна ва Урал, ки аз fronti Кавказ баргашта буданд, баррасӣ мешавад [5].

Дар охири солҳои 20-ум газетаю журналҳои маҳаллӣ мавзӯи мубориза бо босмачигарӣ ва тақсмоти миллиро ба миён гузоштанд. Дар ин давра ҳаракати милли тамоми Осиёи Миёнаро фаро гирифт ва ба баъзе аз тарафдорони мухторият ҳамчун «ҳаракати миллии буржуазӣ», баҳо дода шуд. Дар ин давра вазифаи асосие, ки дар назди таърихшиносон аз тарафи ҳукумати нав гузошта шуд, ин баррасии нақши синфи коргар буд. Яке аз аввалин кӯшишҳои амалӣ намудани пантуркизм ин эълон шудани Ҷумҳурии Туркистон буд. Ҳатто баъзе аз пантуркистон эҳёи хонигарихоро бо баҳонаи автономия пеша намуданд, ки яке аз онҳо эълон шудани «Мухтори Қўқанд» буд. Муаррих П. Алексеенков, ки таърихи Осиёи Миёнаро дар солҳои 1917-1918 меомӯзад, ин варианти таърихи Осиёи Миёнаро фаъолияти тарафдорони «зидди инқилобӣ», кӯшиши «ташкили давлати туркҳо» ва сарнагун кардани Ҳокимияти Шуравӣ меномад. Дар замони таъкиботҳои сталинӣ шумораи асарҳое, ки ба ғош кардани мафҳумҳои ба идеологияи Шуравӣ бегона ва тоза кардани илми таърих аз назарияҳои милли-буржуазӣ, меафзояд ва бисёре аз ходимони сиёсӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд [4].

Дар нимаи дуюми солҳои 50-уми асри XX, сарфи назар аз дигаргунӣҳо дар робита бо оғози раванди ғош кардани парастии шахсияти И. Сталин ва дар солҳои минбаъдаи 60-уми садаи XX дар омӯзиши масъала равиши қаблӣ нигоҳ дошта шуд. Чунин муҳаққиқони таърихи Осиёи Миёнаи даҳсолаҳои аввали садаи бистум Г. Рашидов, В. Непомнин, Т. Келдиев, Ҳ. Иноятов, А. Тошмуҳаммадов, Ш. Шамағдиев, А. Зевелев, М. Ҳақимов ҳангоми инъикоси таърихи Осиёи Миёна барҳам додани вилояти Мухтори Туркистонро ҳамчун марҳилаи аввали тақсмоти милли пазируфтанд [5].

Аз миёнаҳои солҳои 80-ум таҳти таъсири сиёсати «бозсозӣ» ҳам дар шуури ҷамъиятӣ ва ҳам дар илми таърих дигаргунӣҳои назаррас ба амал омаданд. Онҳо ба мазмун ва самти тадқиқоти илмӣ таъсир расонида, ақидаҳое пайдо шуданд, ки аз равишҳои пештараи идеологӣ нисбат ба масъала фарқ мекарданд.

Ба даст овардани истиқлолият ба ҷаҳонбинии ҷомеашиносон, муносибати илмӣ онҳо ба инъикоси рӯйдодҳои таърихӣ ва методологияи таҳқиқот таъсири назарраси мусбат расонд. Аз таъсири идеологияи коммунистӣ озод кардани илм, боиси объективона инъикос намудани воқеаҳои илми таърих гардид. Таваҷҷӯҳи олимон ба мавзӯҳое, ки дар замони Шуравӣ таҳриф ва ё суғуст омӯхта шуда буданд, ба таври назаррас афзуд [13, с. 90].

Дар асарҳои давраи нав ба моҳият, фаъолият ва тақсмоти милли баҳои объективӣ дода шуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90-ум дар ин самт фаъолияти академик Р.М. Масов оғоз гардид. Ҳамвора дар соли 1996 дар Институти таърихи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон «Маркази Ҷадидизм» бо роҳбарии М. Алимова таъсис дода шуд. Дар ҳуди ҳамон сол институти мазкур маҷмӯаи мақолаҳои «Аз таърихи мубориза барои муттаҳидшавӣ ва истиқлолияти Туркистон» - ро ба таърих расонд, ки дар он мақолаҳо оид ба таърихи ҳаракати ҷадидиён ва мубориза барои давлатдорӣи милли дар Туркистон дар ибтидои асри XX дарҷ гардидаанд. Аз ҷумла, Д. Алимова аҳамияти таърихӣи ҷадидияро

асоснок намуда, ба андешаҳои пешвоён оид ба давлатдории миллӣ ва иштироки пешвоёни ин ҳаракат дар ҷараёнҳои таърихӣ баҳодиҳии ҳолисона додааст.

Дар саҳифаҳои бисёр китобҳо «гузаштаи тира ва ояндаи дурахшони» ин халқҳо тасвир ёфтаанд. Аммо на ҳама чиз ба ҳақиқат мувофиқат мекард. Баъди нашри китоби Р.М. Масов «Тоҷикон: таърих бо мӯҳри «тамоман махфӣ» воқеияти тамоман дигари ин давра ошкор мешавад. Академик Раҳим Масов ба таври эътимодбахш ва боварибахш ба далелҳои воқеии таърихӣ ва далелҳои олимони муаррихи воқеӣ, бо истифода аз далелҳои раднашавандаи ҳаттӣ ва археологӣ, ҳақиқатро рӯи кор овард. Дар назари аввал китоби ӯ идомаи асари машҳури «Таърихи тақсими табар» (Душанбе, 1991) буд ва мавзӯи беадолатии тақсимои миллӣ идома меёбад [3, с. 89]. Чуноне, ки Лоик Шералӣ гуфта буд, «мардуми тоҷик дар Осиёи Миёна як ғаллаи бекас дар осӣби замон аст». Ва аммо саршор аз эҳсоси танҳой асари пураризишу пураризиши Раҳим Масов ба саволҳои ҷаҳонӣ оид ба таърихи фоҷиавии халқи тоҷик, ки то имрӯз дар пажӯҳишҳои таърихӣ ва дигар таҳқиқотҳо ба таври кофӣ инъикос нагардидаанд, посух медиҳад. Вай менависад, ки чаро тоҷикон – қадимтарин сокинони Осиёи Марказӣ – истиқлолияти давлатӣ ва миллии худро ҳифз карда натавонистанд? Чӣ ба онҳо ҳалал расонд, ки як давлати ягонаи ҳудудӣ эҷод кунанд?[9].

Мо маълумоти ғайримустақим дар бораи ин далел ва дигар паҳлӯҳои торикии раванди “тақсимои бесарусомон” – ро дар маъхазҳои бойгонии ба “махфӣ” таснифшуда дарёфт мекунем, ки дар бойгонии Маскав ва дигар шахрҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷойгир буданд. Дар нашрияҳо оид ба таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ дар бораи сартҳо тақрибан чизе гуфта нашудааст, аммо маълум аст, ки онҳо тоҷик буданд. «Таҳқиқотҳои махсус», ки ба ин гурӯҳи сершумори аҳолии Осиёи Миёна бахшида шуда буданд, низ аз байн рафтаанд. Мо таваҷҷӯҳ доштем, ки сартҳо дар кучо ва чӣ гуна, дар натиҷаи кадом равандҳо пайдо шуданд? Онҳо кистанд, аз рӯи хун, забон, сохти антропологӣ ва дигар хусусиятҳои этнографӣ ба кадоме аз халқҳои ҳозираи Осиёи Миёна наздиктаранд? Зарур буд, ки таркиби адабӣ, истиқомати ҳудудии онҳоро дар давраҳои гуногуни таърихӣ то тақсимои миллӣ - ҳудудӣ муайян кард. Ва ниҳоят, онҳо ба кучо ғайб заданд: оё онҳо мурданд, ассимилятсия шуданд ё дар натиҷаи барӯйхатгирии аҳоли ба таври сунъӣ, аниқтараш, маҷбуран ба миллати дигар дода шуданд? Хулоса, ба ин саволҳои сершумор то ҳадди имкон ҷавоби ҳолисона додан лозим буд. Муҳаққиқон аз тарси ҷазои саҳт аз инъикоси ҳақиқати таърихӣ худдорӣ мекарданд. Р.М. Масов дар асари «Таърихи табартақсим» (Душанбе, 1991) зарари пантуркизмро нишон дода, беадолатии тақсимои миллиро нишон медиҳад. Дар натиҷаи ин тақсимои, ба аҳолии тоҷикон қуллаҳои кӯҳӣ ва водии танг ҷудо карда шуданд, ки тоҷикон дар он ҷо асрҳо ба ақиб тела дода шуда, то имрӯз дар он ҷо истиқомат доранд [13, с. 45].

Аз равандҳои, ки имрӯз на танҳо тоҷикон, балки русҳо аз эҳёи пантуркизм дар Русия нигаронанд, чашм пӯшидан ғайриимкон аст. Аз минбари Шӯрои Якуми Ҷаҳонии Русия, ки 26-28 майи соли 1993 дар Маскав ҷамъ омада буд, муаррих Н.А. Нарочницкая дар бораи бедории ғояҳои «Тӯрони бузург», суҳан гуфта, қайд кард, ки «дар Туркия аллакай ҳаритаҳо нашр мешаванд, ки дар он тамоми минтақаи Баҳри Сиёҳ, Қрим, Қазқоз, Гурҷистон ва Арманистон ранги якхела доранд [14].

Дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-ум мақолаҳои Раҳим Масов оиди таърихи фоҷиабори солҳои 20-ум ва 30-юми асри XX нашр шуданд. Китоби Раҳим Масов «Таърихи табартақсим» дар тафаккури таърихшиносии ҷумҳурий усули нави фаҳмишу омӯзиши таърихшиноширо руи кор овард. Китоби «Таърихи табартақсим» - и Раҳим Масов дар миёни олимони як афкори навро ба вучуд овард. Аз он ҷумла олимони зерин ба ин асар тақриз навишта муҳимияти онро баррасӣ карданд:

- тақризи Аҳроров А. - «Тарсу ҳарос аз ҳақиқати таърих» (Тоҷикистон. - 1992. - 17 апрел);
- тақризи Ғафурзода А. «Дарси худшиносӣ омӯзем» (Ҷавонони Тоҷикистон. - 1992. - 18 феврал);
- тақризи Ғуломов З. «Қисмати талхи халқи бераҳбар» (Ҷароғи рӯз. – 1992);
- тақризи Одинаев С. «Заҳмҳои носур» (Ҷумҳурият. - 1992. - 1 июл);

- тақризи Субҳон Л. «Боз як китоби рӯимизӣ» (Овози тоҷик. - 1992. - 19 март);
- Ҳотамзода Н. ва Абулхайзода Р. «Сарнавишти талхи тоҷикон» (Садои мардум. - 1992. - 24 июн).

Мавзуи мазкур оид ба тақсимои миллии дар Осиёи Миёна соли 1995 дар китоби навбатии Раҳим Масов «Таърихи тоҷикон бо мӯҳри «комилан сиррӣ» баромад, ки он ба ифтихори панҷумин солгарди ҷашни истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 675-солагии зодрузи Шайх Камоли Хучандӣ ва сеюмин Анҷумани Байналмиллии тоҷикон нашр гардид [10].

Тақсимои сарзаминҳои Осиёи Миёна: Туркистон, Бухоро ва Хева ба таври амалӣ ба ҷумҳуриҳо ва вилояти «мустақил» ва худмухтор пас аз кунгураи 12 шӯроҳои Ҷумҳурии Туркистон дар феввали соли 1924 оғоз гардид.

Дар хулосаи мақола ҳаминро бояд қайд намоем, ки таърихнигории Осиёи Миёна ҳамчун мавзуи таърихӣ манфиати тамоми давлатҳои минтақаро инъикос мекунад ва аз ҳамин ҷиҳат навиштани чунин таърих характери байналмилалӣ дорад. Мувофиқи маъхазҳо дар Осиёи Миёна 650 ҳазор туркман ва 1 миллиону 200 ҳазор тоҷик зиндагӣ менамуд. Мусалламан тоҷикон аз лиҳози теъдоди нуфуз ва сарзаминҳои Осиёи Миёна буданд. Тибқи мақолаи зикришуда дар рӯзномаи «Зарафшон» (11 сентябри соли 1923) ба забони узбекӣ чоп шуда, теъдоди тоҷиконро дар Осиёи Миёна 3-4 миллион нишон додаст [16]. Мавзуи мазкур бисёрҷониба буд ва мо фақат қисми онро ки солҳои аввали Шуравиро дар бар гирифт, баррасӣ намудем. Барои ҷамъбасти фикрҳои худ оиди мавзӯ хулосаҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- таърихнигории Осиёи Миёна таҳқиқоти махсуси илмӣ мебошад, ки таърихи тамоми халқҳои ин минтақаро фаро мегирад;
- омузиши ин мавзӯ таҳлили таърихӣ қорҳои илмӣ ҳар кадоми давлатҳоро тақозо мекунад;
- таърихнигории Осиёи Миёна инчунин даврабандии алоҳидаи марҳилаҳои таърихро талаб мекунад;
- дар фазои дустии миллатҳо, омузиши таърих бояд объективона ва бо эҳтиром нисбати халқҳои минтақа пеш бурда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Сочинения / В.В. Бартольд [Текст]. Том I-IX. – М., - Л.: Изд-во. АН СССР, 1960-1964.
2. Додонов К.И. Об изучении истории народов Средней Азии и Казахстана в Советский период / К.И. Додонов [Текст]. – Ташкент, 1951. – 78 с.
3. История топорного разделения / [Текст] Ред. А. Акбаров. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 190 с.
4. Иноятов К.Х. Изучения истории гражданской войны в Узбекистане / К.Х. Иноятов [Текст]. – Ташкент, 1972. – 180 с.
5. Зелькина Е. Как не нужно писать историю Коммунистической партии Туркестана / Е. Зелькина [Текст] // Коммунистическая мысль. – Ташкент, 1927. – № 3. – С. 161-168.
6. Историки Советского Востока (сборник статей). Под ред. Б.Г. Гафурова / [Текст]. – М., 1970 – обзор научной деятельности историков республик Средней Азии.
7. Историография истории народов Средней Азии (библиографический указатель) / [Текст]. – Ташкент, 1983.
8. Каландаров Р.А. Историческая мысль Таджикистана в XX веке / [Текст] Р.А. Каландаров. – Душанбе, 1999.
9. Масов, Р. История «топорного» разделения / Р. Масов [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 190 с.
10. Масов, Р. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» / Р. Масов [Текст]. – Душанбе: Изд. «Центризданиякультурногонаследия», 1995. – 200 с.

11. Масов, Р. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» / Р. Масов [Текст]. – Душанбе, 2014. – 212 с.
12. Масов, Р. Таджики: история с грифом «Совершенно секретно» / Р. Масов [Текст]. – Изд. 2-е. – Душанбе: Дониш, 2014. – 200 с.
13. Нурова Х.С. Вклад академика Р.М. Масова в изучение истории и историографии таджикского народа / Х.С. Нурова [Текст]. - Специальность 07.00.02 – Отечественная история дисс. на. соис. ученой степени кандидата исторических наук. - Душанбе, 2019.
14. Нарочницкая Н.А. Миссия геополитикии Русия. - 1-уми Шурои ҷаҳонии рус. Марҳилаи аввал: андешаи мусолиҳаи русӣ / Н.А. Нарочницкая [Текст]. 26-28 майи 1993. - М., 1993, с.24.
15. Турсунов Х.Т. Историография Советского Таджикистана (1917-1970) / [Текст] Х.Т. Турсунов. – Душанбе, 1972.
16. Таджики: история с грифом "совершенно секретно" [Текст] / Ред. Г.Л.Пищугин. - Душанбе: Изд. "Центр издания культ. наследия", 1995. - 200 с.

LITERATURE

1. Bartold V.V. Works. Volumes I-IX. – M., - L.: Publishing house. USSR Academy of Sciences, 1960-1964.
2. Dodonov K.I. On the study of the history of the peoples of Central Asia and Kazakhstan in the Soviet period. - Tashkent, 1951. - 78 p.
3. The history of the clumsy division / Ed. A. Akbarov. - Dushanbe: Irfon, 1991. - 190 p.
4. Inoyatov K.Kh. Studies of the history of the civil war in Uzbekistan. - Tashkent, 1972. - 180 p.
5. Historians of the Soviet East (collection of articles). Ed. B.G. Gafurov. – M., 1970 – review of the scientific work of historians of the republics of Central Asia.
6. Historiography of the history of the peoples of Central Asia (bibliographic index). – Tashkent, 1983.
7. Kalandarov R.A. Historical thought of Tajikistan in the 20th century. – Dushanbe, 1999.
8. Zelkina E. How not to write the history of the Communist Party of Turkestan // Communist Thought. - Tashkent, 1927. - No. 3. - P. 161-168.
9. Masov, R. The history of the "clumsy" division / R. Masov. - Dushanbe: Irfon, 1991. - 190 p.
10. Masov, R. Tajiks: history marked "Top Secret" / R. Masov. - Dushanbe: Publ. "Center for the Publication of Cultural Heritage", 1995. - 200 p.
11. Masov, R. Tajiks: history marked "Top Secret" / R. Masov. - Dushanbe, 2014. - 212 p.
12. Masov, R. Tajiks: history marked "Top Secret" / R. Masov. - 2nd ed. - Dushanbe: Donish, 2014. - 200 p.
13. Nurova H.S. The contribution of academician R.M. Masov to the study of the history and historiography of the Tajik people. - Specialty 07.00.02 - Domestic history diss. on. sois. academic degree of candidate of historical sciences Dushanbe - 2019
14. Narochnitskaya N.A. Mission and geopolitics of Russia. - 1-umi Шурои ҷаҳонии Рус. Марҳилаи аввал: андешаи мусолиҳаи русӣ. 26-28 May 1993. - M., 1993, p. 24.
15. Tursunov H.T. Historiography of Soviet Tajikistan (1917-1970). – Dushanbe, 1972.
16. Tajiks: history with the stamp "top secret" / Ed. G.L.Pishchugin. - Dushanbe: Publ. "Center for the publication of cultural heritage", 1995. - 200 p.

**СИЁСАТШИНОСӢ /
МУНОСИБАТӢОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

ПОЛИТОЛОГИЯ / МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

POLITOLOGY / INTERNATIONAL RELATIONS

УДК: 327

**ДИДГОҶЕ БАРОИ
ТАҶДИДУ ТАКМИЛИ
РИШТАӢОИ АНӢ-
АНАВИИ ҲАМКОРИИ
ТОҶИКИСТОНУ ЛИТВА**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - котиби матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ - котиби якуми раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои таърих (Тоҷикистон, Душанбе)

**ВЗГЛЯД НА ВОЗОБНОВ-
ЛЕНИЕ И УКРЕПЛЕНИЕ
ТРАДИЦИОННЫХ УЗ
СОТРУДНИЧЕСТВА
МЕЖДУ ТАДЖИКИС-
ТАНОМ И ЛИТВОЙ**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ - первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук (Таджикистан, Душанбе)

**INSIGHT INTO THE
RENEWAL AND
STRENGTHENING OF
TRADITIONAL TIES OF
COOPERATION
BETWEEN TAJIKISTAN
AND LITHUANIA**

Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob - Press-Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Sharifzoda Firdavs Abdufattoh - First Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: abdufattoh@yahoo.co.uk, firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Литва, Иттиҳоди Аврупо, муносибатҳои байнидавлатӣ, сиёсати хориҷӣ, таърих, Президент, сафарҳои расмӣ, мулоқотҳои сатҳи олий, заминаи ҳуқуқии муносибатҳо, робитаҳои иқтисодӣ.

Дар мақола раванди муҳими роҳандозӣ ва рушди робитаҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистону Литва дар зарфи 33 соли муносибатҳои дипломатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон мазмуну мундариҷаи робитаҳои судманд ва рӯйдодҳои муҳим дар таърихи навини ҳамкориҳои ду давлатро, бахусус аз зовияи ташрифу мулоқотҳои роҳбарияти олии Тоҷикистон ва Литва, гуфтушунидҳои ҳайатҳои расмӣ, зарурати ҷонноксозии абзорҳои ҳамкориҳои сиёсӣ ва тичоратию иқтисодӣ баррасӣ кардаанд. Омилҳои ҳамгироии ду кишвар тасвир ёфта, тавсияву ҳулосаҳои амалӣ оид ба густариши минбаъдаи ҳамкориҳои онҳо дода шудаанд. Зимни таълифи мақола аз китобҳои сарчашмаҳо дар бобати

фаъолияти дипломатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои Вазорати қорҳои хориҷӣ дар силсилаи “Сиёсати хориҷии Тоҷикистон”, инчунин дигар матолиби электронии дохилию хориҷӣ истифода карда шудааст.

Ключевые слова: Таджикистан, Литва, Европейский Союз, межгосударственные отношения, внешняя политика, история, Президент, официальные визиты, встречи на высшем уровне, договорно-правовая база отношений, экономические связи.

В статье анализируется важный процесс установления и развития многоплановых отношений между Таджикистаном и Литвой за последние 33 года дипломатических отношений. Авторы рассматривают суть и содержание взаимовыгодных отношений и важные события в новейшей истории сотрудничества двух государств, особенно с точки зрения визитов и встреч высшего руководства Таджикистана и Литвы, переговоров официальных делегаций, а также необходимость активизации механизмов политической и торгово-экономической кооперации. Описываются факторы взаимодействия двух стран, даются практические рекомендации и выводы для дальнейшего расширения их сотрудничества. При написании статьи использовались книги и источники, посвященные дипломатической деятельности Президента Республики Таджикистан, публикации Министерства иностранных дел в серии «Внешняя политика Таджикистана», а также другие отечественные и зарубежные электронные материалы.

Keywords: Tajikistan, Lithuania, European Union, interstate relations, foreign policy, history, President, official visits, high-level meetings, legal framework of relations, economic ties.

The article analyzes the important process of establishing and developing multifaceted relations between Tajikistan and Lithuania over the past 33 years of diplomatic relations. The authors consider the essence and content of mutually beneficial relations and important events in the modern history of cooperation between the two states, especially from the point of view of visits and meetings of the top leadership of Tajikistan and Lithuania, negotiations of official delegations, as well as the need to activate the mechanisms of political and trade and economic collaboration. The factors of interaction between the two countries are described, practical recommendations and conclusions are given for further expansion of their cooperation. When writing the article, books and sources devoted to the diplomatic activities of the President of the Republic of Tajikistan, publications of the Ministry of Foreign Affairs in the series "Foreign Policy of Tajikistan", as well as other domestic and foreign electronic materials were used.

Ғановати Литва аз чанд ҷиҳат ба мероси беназири фарҳангӣ, таърихи бой, ҷашну маросимҳои анъанавии барҷаста, табиати нотақрор бо манзараҳои зебо, саҳрову марғзорҳо (57% ҳудуди кишварро ташкил медиҳанд), ҷангалҳои фаровони сӯзанбаргӣ (30%), кӯлҳо (зиёда аз 3 ҳазор) ва ботлоқзорҳо (фароғири 6% қаламрав), инчунин флора (бо қадимтарин дарахти Аврупо – Булутӣ Стелмуҷи ҳадди ақал 1500-сола) ва фаунаи сершумор алоқамандӣ дорад. Соҳили Баҳри Балтика бо пляжҳои регдори қаҳрабодор ва Забонаи (ё Туфҳои) Куронӣ (Curonian Spit) бо манзараву дюнаҳои тасхиркунанда миёни сайҳон хеле шухратманданд. Ба ғайр аз ин омилҳо, Литва аз дигар кишварҳои минтақаи Аврупо бо он

тафовут дорад, ки охирин шуда дини масеҳиро қабул кард ва литвагӣ яке аз забонҳои қадимтарини зиндаи ҳиндуаврупоӣ ба шумор меравад. Ин кишвар ҳамчунин бо он хос аст, ки дар соли 1919 аз нахустин давлатҳои дунё шуда ба замон ҳуқуқи овоздихӣ дар интиҳоботро дода, аз ин лиҳоз назар ба дигар кишварҳои демократии олам, ба мисли ИМА (1920), Фаронса (1945), Юнон (1952) ва Швейтсария (1971), пештоз гардид. Биёед ҳамроҳ навбати аввал ба хусусиятҳои кишвари Литва нигарем сипас ба таҳқиқи таъриху паҳлуҳои рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо он пардозем.

Ҷумҳурии Литва (бо масоҳати 65,300 км² ва аҳолии 2,89 млн. нафар) кишвари мутараққии узви Иттиҳоди Аврупо дар минтақаи назди соҳили Баҳри Балтика мебошад. Дарёҳои бузургтаринаш Неман ва Вилия буда, қуллаи баландтаринаш тепаи Аукштояс (293,84 м аз сатҳи баҳр) дар қисми ҷанубу шарқӣ, дар масофаи 23,5-километрӣ аз Вилнюс қарор дорад.

Литва ҷумҳурии унитарии парлумонӣ бо хусусиятҳои хоси ҷумҳурии президентӣ буда, аз соли 2019 Президенти он (дуюм маротиба дар соли 2024 интиҳоб шудааст) ҷаноби Гитанас Науседа мебошад. Парлумонаш – Сейми яқпалатагӣ. Литва кишвари узви СММ ва САҲА, Шурои Аврупо, Созмони Ҷаҳонии Савдо, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, минтақаҳои Евро ва Шенген, СААШ (НАТО), Бонки сармоягузори шимолӣ (Nordic) буда, таҳкими шарикӣ стратегӣ бо ИМА, инчунин давлатҳои аъзои СААШ ва ИА аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии он маҳсуб меёбанд. Дар соли 2023 Литва кишвари нахустини балтикӣ шуда ба узвияти ғайридоимии дусолаи Шурои Амнияти СММ интиҳоб гардида, 11-12 июли соли 2023 дар пойтахти он Саммити сарони давлату ҳукуматҳои СААШ баргузор шуд [9].

Литва молики иқтисоди бузургтарин (аз натиҷаҳои соли 2024 бо маҷмуи маҳсулоти дохилии номиналии 87,98 млрд. долл. ИМА ва ММД ба ҳар сари аҳоли 30,51 ҳаз. долл. ИМА) миёни кишварҳои минтақаи Балтика ба ҳисоб меравад. Ин кишвар аз рӯи Индекси (осонии) пешбурди соҳибдорӣ (Ease of Doing Business Index) дар ҷаҳон ҷойи 11-ум ва тибқи Индекси озодии иқтисодӣ дар сафи 19-ум аз миёни 178 давлат қарор дорад. Коркарди нафт, озуқаворӣ (маҳсулоти ширӣ ва панир), саноатҳои энергетика, химия, мебелсозӣ, маснуот аз ҷӯбу тахта, бофандагӣ ва либос бахшҳои калидии саноаташ мебошанд [10]. Дар баробари ин, яке аз зерсохторҳои муҳимаш технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ИТ) буда, аз бист ширкати калонтарини ИТ мустақар дар давлатҳои Балтика сздаҳтояш дар Литва қарор дорад. Аз соли 2021 Литва садҳо иҷозатномаҳо барои хадмотҳои табодул ва нигоҳдории асъори крипто судур намуда, он ҳамзамон ҷорумин таъминотгари мебел барои ИКЕА пас аз Лаҳистон, Италия ва Олмон мебошад. Ҳол он ки ширкатҳои автомобилсозӣ ва мошинсозияш начандон бузурганд, онҳо ба фармоишҳои ғайристандартӣ аз рӯи нархҳои рақобатпазир мутобик ҳастанд. Дар Литва истеҳсоли асбобу абзорҳои биотехнологӣ, фармасевтӣ ва тиббӣ вучуд дошта, истеҳсолгарони литвонии лазерҳо технологияву таҷҳизоти лазериро қариб ба 100 кишвари дунё содирот мекунанд [11].

Ширкатҳои бузургтаринаш – Orlen Lietuva (корхонаи коркарди нафт), Maxima LT, UAB (шабакаи супермаркетҳои сифаи гуногун), AB Linas Agro Group (машғули савдои байналмилалӣ маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар 1 сол 2 млн. тонна маҳсулотро мефурӯшад), Iki Lietuva, UAB (шабакаи фурӯши чакана), Thermo Fisher Scientific Baltics (корхонаи биотехнологӣ), ҚСП “Sanitex” (лидери савдои маҳсулоти истеъмоли умум, хизматрасониҳои тақсимот ва логистика).

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Литва 13 августи соли 1992 барқарор шудаанд. Замоне Литва яке аз шарикони асосии тичоратии Тоҷикистон миёни кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба ҳисоб мерафт, вале дар айни ҳол савдои дучониба нисбат ба солҳои пеш коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон дар барқияи табрикии Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 20 феввали соли 1993 ба унвони ҷаноби Алгирдас Бразаускас нисбати ба мансаби оӣ – Президенти Ҷумҳурии Литва интиҳоб шудани ӯ оид ба робитаҳои анъанавии тӯлонии иқтисодӣ миёни ду кишвар дар даврони шуравӣ гувоҳӣ медиҳад. Ҳамин тавр, дар барқия изҳори умедворӣ шудааст, ки

риштаҳои дӯстии байни халқҳои тоҷику литвонӣ ва муносибатҳои иқтисодии даҳсолаҳо вучуддоштаи байни Тоҷикистону Литва боз ҳам рушду камол хоҳанд ёфт [7]. Дар ин радиё бояд зикр кард, ки 22 октябри соли 1995 зимни иштирок дар кори иҷлосияи Маҷмаи Умумии СММ дар ш. Нью-Йорк Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмон бар иловаи ширкат дар ҷаласаҳои ҷашнӣ бо ҳамтои литвонии худ А. Бразаускас суҳбату музокироти хеле судманду пурахаммият барпо намуданд.

Яке аз қадамҳои нахустини ҷонибҳо дар самти роҳандозии ҳамгироии иқтисодӣ дар давраи истиқлолият ин ташрифи кории ҳайати Ҷумҳурии Литва бо роҳбарии вазири саноат ва савдо Алберт Синявичус (8-9 феввали соли 1993) ба пойтахти Тоҷикистон буд, ки аз натиҷаи мулоқотҳои баргузоршуда созишномаи байниҳукумати оид ба ҳамкории тичоратӣ иқтисодӣ ба имзо расид [2, С. 165].

Робитаҳои сиёсӣ миёни ду кишвар аз соли 2007 инҷониб ҷоннок шуданд, ки сафари расмӣ вазири корҳои хориҷии Литва ҷаноби Пятрас Вайтекунас ба Душанбе (16-18 апрели соли 2007) ва мулоқотҳои ӯ бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ ва вазири корҳои хориҷии кишвар гувоҳи ин гуфтаҳоианд. Дар рафти мулоқоти дипломати литвонӣ бо Президенти Тоҷикистон масъалаҳои мубрам ва дурнамои ҳамкорӣ Тоҷикистону Литва дар қолаби дучониба ва дар доираи Иттиҳоди Аврупо ва САҲА матраҳ шуданд. Дар Вазорати корҳои хориҷии кишвар аз натиҷаи музокироти вазирон Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар ба имзо расонида шуд [1, С. 137].

Дар ҷодаи барқарорсозии робитаҳои қаблии анъанавӣ ва дарёфти роҳу воситаҳои нави ҳамкорӣ сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Литва (12-13 феввали соли 2009) ва мулоқотҳои ӯ бо Президенти ин кишвар Валдас Адамкус, Раиси Сейм А.Валинскас ва Сарвазир А.Кубилиус тадбири ҷиддӣ буд [4, С. 92].

Дар ҷараёни мулоқоту музокироти сатҳи олӣ миёни сарони ду давлат инкишофи ҳамкорӣ дар бахшҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла пахта ва меваю сабзавот, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ, мебел, техникаи рӯзгор, ҷарм, пойафзол, азхуднамоии қонҳои маъданҳои кӯҳӣ ва захираҳои бузурги гидроэнергетикии Тоҷикистон, густариши робитаҳои нақлиётӣ транзитӣ аз самтҳои асосии ҳамкорӣ Тоҷикистону Литва унвон шуд. Ҷонибҳо ҳамчунин таъсиси Комиссияи байниҳукумати ҳамкориро мувофиқи мақсад шумурда, ба созиш омаданд, ки Тоҷикистон барои интиқоли (транзити) молу маҳсулоти худ ба Аврупо аз бандарҳои Литва ва Литва дар навбати худ аз роҳҳои транзитии Тоҷикистон тариқи Осиёи Марказӣ ба Осиёи Ҷанубӣ истифода хоҳанд намуд. Афзоиши додугирифтӣ молу маҳсулот миёни Тоҷикистону Литва, ки аз натиҷаи соли 2008 ҳаҷми он зиёда аз 110 миллион доллари амрикоиро ташкил дода буд, бозгӯии имкониятҳои фароҳ дар самти густариши робитаҳои иқтисодӣ тичоратӣ арзёбӣ гардид.

Рушди равобӣ илмию фарҳангӣ низ амри зарурӣ доништа шуд.

Мақомоти дахлдори ду кишвар супориш гирифтанд, ки барои бароҳмони робитаҳои мустақим миёни субъектҳои хоҷагидор ва соҳибкорон, олимон, ҳунармандон, варзишгарон ва аҳли адабу ҳунар мусоидат кунанд.

Андешарониҳои судманд ҳамчунин атрофи масоили минтақа ва ҷаҳон, ҳамёри дар ҷаҳорҷӯи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ анҷом дода шуданд. Зарурати тақвияти ҳамбастагии минбаъдаи ҷонибҳо ҷиҳати эҳёи сулҳу субот дар Афғонистон таъкид гардид.

Аз рӯи натиҷаи мулоқотҳо миёни Тоҷикистону Литва Ёломиа дар бораи густариши муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ, Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Литва оид ба ташвиқ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузорӣ, инчунин Ёддошти тафохум байни палатаҳои савдо ва саноати Тоҷикистону Литва ба имзо расид. Боиси зикр аст, ки дар рафти сафар бо иштироки сарони ду кишвар анҷумани соҳибкорони Тоҷикистону Литва барпо гашт [3, С. 51].

Рохбари давлати тоҷикон ҳамчунин бо Раиси Сейми (Парлумони) Литва Арунас Валинскас дидору гуфтушунид карда, рочеъ ба таҳкиму густариши робитаҳои анъанавии дӯстона ва судбахши ду давлат мубодилаи афкор намуданд.

Худи ҳамон рӯз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин аз гузаргоҳи сарҳадии Лаворишкес дидан карда, бо тарзу усули ташкили кор ва истифода аз техникаю таҷҳизоти назоратии ташхисии он аз наздик шинос шуданд. Дар шаҳри Вилнюс Президенти кишвар аз ҷумла дар назди Мучассамаи шаҳидони роҳи озодии Литва гулчанбар гузошта, арзишҳои муқаддасоти миллии Литваро пос доштанд.

Субҳи рӯзи 13-уми феврал Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон ба шаҳри Каунаси Ҷумҳурии Литва ташриф оварда, бо кори неругоҳи обии (гидроаккумулятиви) Круонис ошноӣ пайдо карданд, ки дар он технологияи аз неругоҳҳои Тоҷикистон фарқкунанда истифода мешавад. Ин неругоҳ дар болои дарёи Неман бунёд ёфта, соли 1997 пурра ба кор андохта шудааст. Мучаххаз бо 4 турбинаи дорои иқтидори истеҳсолии 900 мегават неруи барқ аст. Кори неругоҳ бо оби ду обанбор, ки яке дигареро бо обкашҳои барқӣ пур мекунад, таъмин мегардад. Самаранокии асосии неругоҳ дар он аст, ки ин ҷо як об тақрор ба тақрор барои истеҳсоли неруи барқ истифода мешавад. Дар ин ҷо об аз баҳр ба обанбор бо истгоҳҳои барқии обкаш партофта шуда, дар вақти лозима ба турбинаҳо меравад.

Дар шаҳри Каунас Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин аз корхонаи машҳури Элинта дидан намуданд, ки он соли 1991 таъсис ёфта, самти асосии фаъолиятш автоматикунонии раванди саноат, истеҳсоли фурӯши дастгоҳҳои андозагирию ташхис аст. Тасмим гирифта шуд, ки корхона бо сохторҳои энергетикӣ Тоҷикистон баҳри ҷорӣ намудани технологияи муосири кам кардани талафоти неруи барқ ҳамкорӣ кунад, чунки дар ин ҷо истеҳсоли дастгоҳҳои муосири ташхиси нуксонҳо дар ноқилҳои барқӣ ба роҳ монда шудааст [3, С. 52-53].

Сафари пурмухтавои Пешвои миллати тоҷик ба Ҷумҳурии Литва аз азму нияти қавии роҳбарияти олии ҷонибҳо дар ҷодаи тақони ҷиддӣ бахшидан ба муносибатҳои фарогири мутақобилан судманд далолат дода, заминагузори рушди ҳамкориҳои минбаъдаи ду кишвар гардид.

Дар солҳои баъдӣ низ алоқамандии ҷонибҳо баҳри густариш додани муносибатҳои тариқи баргузории ташрифу мулоқотҳои сатҳи баланд мушоҳида мешуд. Ҳамин тавр, моҳи майи соли 2011 вазири корҳои хориҷии Литва ҷаноби Аудрониус Аҷубалис ба сифати Раиси амалкунандаи САҲА ба Душанбе ташриф оварда, бо вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мулоқот анҷом дод. Дар навбати худ вазири корҳои хориҷии кишвар дар ҳошияи иштирок дар ҷаласаи Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА 6-7 декабри соли 2011 дар Вилнюс бо ҳамтои литвонӣ худ музокира анҷом дод. Гузашта аз ин, 1 октябри соли 2013 дар доираи нишастии навбатии Шурои ҳамкорӣ байни Иттиҳоди Аврупо ва Тоҷикистон дар шаҳри Брюссел мулоқоти вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон ва вазири корҳои хориҷии Литва ҷаноби Линас Линкявичюс барпо гашта, дар рафти он ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои дучониба баррасӣ шуд. Дипломати литвонӣ ҳамтои тоҷикашро барои иштирок дар мулоқоти вазирони корҳои хориҷии Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои Осиёи Марказӣ даъват намуд, ки он рӯзи 20 ноябри соли 2013 дар Брюссел баргузор гардид [5, С. 29].

Бояд қайд кард, ки сафирони вақти Тоҷикистон низ мудом дар мулоқотҳои роҳбарияти Литва бо роҳбарони намоёндагӣҳои дипломатии хориҷӣ фаъолона ширкат варзида, дар назди мақомоти дахлдори ин кишвар масъалагузорӣ менамуданд. Чунончи, 21 январи соли 2014 сафири ғайримукими Тоҷикистон дар Литва (бо иқоматгоҳ дар ш. Минск) Қозидавлат Қоимдодов бо даъвати ҷониби литвонӣ дар вохӯрии солонаи Президенти Ҷумҳурии Литва хонум Даля Грибаускайте бо роҳбарони намоёндагӣҳои дипломатии хориҷи кишвар, ки дар Литва аккредитатсия шудаанд, иштирок намуд. Зимни вохӯрӣ Президенти Литва дар суҳбатҳои худ оид ба вазъи сиёсӣ ва дохилии кишвар маълумот дода, таъкид дошт, ки самтҳои асосии сиёсати хориҷии Литва – ин ҳамгироии амиқтари аврупоӣ, ҳамкориҳои самаранок дар ҷаҳорҷӯии Иттиҳоди Аврупо ва СААШ, роҳандозӣ ва

рушди минбаъдаи муносибатҳои созанда дар заминаи ширкати аслии бо кишварҳои ҳамсоя мебошад. Сипас сафиронро Сарвазири навтаъйини Ҷумҳурии Литва Алгирдас Буткявичюс ба ҳузур пазируфт. Худи ҳамон рӯз дар Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Литва воҳӯрии қорӣ баргузор гардид, ки дар он масъалаҳои ташкил намудани қисмати литвонии Комиссияи байнихукумати оид ба ҳамкорӣҳои тичоратӣ иқтисодӣ, таъсиси гурӯҳи дӯстӣ байни парлумонҳо, гузаронидани инвентаризатсияи заминаи шартномавӣ-ҳуқуқӣ, рафтуомади дорандагони шиносномаҳои дипломатӣ ва хизматӣ, ҳамкорӣҳо дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ ва ифтиҳоҳои намояндагӣҳои тичоратӣ матраҳ шуданд. Ҷониби литвонӣ таклиф дошт, ки машваратҳои сиёсӣ байни вазоратҳои қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Литва дар сатҳи муовинони вазир тарҳрезӣ шуда, зимни он масъалаҳои рушди ҳамкорӣҳои дучониба муҳокима гарданд [5, С. 34-35].

Боиси зикр аст, ки зимни супоридани эътимодномаи сафири фавқуллода ва мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Литва (бо иқоматгоҳ дар ш. Минск) Маҳмадшариф Ҳақдод ба Президенти Ҷумҳурии Литва хонум Даля Грибаускайте (23 апрели 2019) ҷонибҳо перомунӣ ваъда кунунӣ муносибатҳои дучониба ва дурнамои густариши ҳамкорӣҳо байни кишварҳо гуфтугузор намуданд. Президенти Литва изҳори боварӣ кард, ки бо оғози фаъолияти сафир сатҳи ҳамкорӣҳои тарафайн пайгирифта боло рафта, муносиботи дучонибаи Тоҷикистону Литва густариши бештар касб хоҳад намуд [12].

Дар зимни моҳияти барқарорсозии робитаҳои қаблӣ анъанавии Тоҷикистон бо Литва бояд роҷеъ ба заминаву омилҳои, ки алоқамандии Тоҷикистонро барои раванг додани ҳамкорӣҳои судманд бо ин кишвар боис шуданд, чанд сухане ироа кард. Яке аз заминаҳои устувор он аст, ки Тоҷикистон ва Литва дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ муносибатҳои хуб доштанд, равуои сокинон, шиносӣ дар давраи таҳсил ва ё хизмати ҳарбӣ, қор дар сохтмонҳои умумииттифоқӣ, табодули мутахассисон мардумони онҳоро ба ҳам оварданд. Дигар омилӣ муҳим он буд, ки барои роҳандозӣ кардани муомилоти тичоратӣ бандари баҳрии Литва Клайпеда мусоид буда, аз ин рӯ як давра табодули мол бо ин кишвар тамоюли тадриҷан боло рафтанд. Ба Иттиҳоди Аврупо шомил будани Литва низ барои густариш бахшидани муносибатҳо нақши муҳимро бозид, чунки он ҳангоми тарҳрезии сиёсати хориҷии худ нисбати ҷумҳуриҳои собиқӣ шуравӣ, баҳусус кишварҳои Осиёи Марказӣ, диққати ҷиддӣ медиҳад. Далели мазкур бо он тақвият меёбад, ки робитаҳои гуногунсоҳаи Литва дар қатори ҳамоякишварҳои балтикияш бо Тоҷикистон ба ҷаҳорҷӯбаи Стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ низ мутобиқат доштанд ва доранд [5, С. 31].

Тавре дар боло ишора рафт, як давра Литва яке аз шарикони қалидии тичоратии Тоҷикистон дар миқёси Иттиҳоди Аврупо буд. Тибқи маълумоти Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-сентябри соли 2013 гардиши савдо байни Тоҷикистону Литва маблағи 147,37 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба ин давраи соли 2012 ба андозаи 41,3% ё 43,08 млн. долл. ИМА зиёд шуд. Аз ҷумла, содирот аз Литва ба Тоҷикистон ба маблағи 145,17 млн. долл. ИМА ва воридот аз Тоҷикистон ба Литва ба маблағи 2,199 млн. долл. ИМА сурат гирифт. Молҳои асосии содиршаванда аз Тоҷикистон ба Литва нахи пахта, матоъ ва газворҳо, меваи хушк ва маҳсулоти дигарро дода буданд. Аз Литва ба Тоҷикистон асосан воситаҳои нақлиётӣ (автомобилҳои сабукрав) – 82,28% аз ҳаҷми умумии воридот, автомобилҳои боркаш – 3,03%, маводи кимиёвӣ – 2,37%, доруворӣ, молҳои истеъмолӣ ва ғайра ворид гардиданд. Дар солҳои баъдӣ мутаассифона ҳаҷми додугирифтӣ молҳо коҳиш ёфтанд гирифт. Масалан, агар савдои дучониба дар соли 2015 – 81,6 млн. долл. ИМА-ро ташкил дода бошад, аллакай дар соли 2024 он ба 18,8 млн. долл. ИМА баробар шуд.

Ҳамкорӣҳо миёни ду кишвар дар соҳаи нақлиёт аз самтҳои асосӣ ба шумор рафта, ҳамасола аз ҷониби Литва рухсатномаҳо (дозвол) барои интиқоли бори мошинҳои боркаш пешниҳод мегардад, ки он дар давоми сол аз ҷониби ширкатҳои ватанӣ ба таври пурра истифода бурда мешавад.

Дар мавриди робитаҳои иқтисодӣ тичоратӣ бояд аз ҷумла тазаккур дод, ки гарчанде дар соли 2010 қисми тоҷикистони Комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Литва оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ таъсис ёфт, то ҳол ин ниҳод ба кори худ шуруъ накардааст. Дар ин радиф, чиҳати афзоиш додани тичорат ва тарғиби молу маҳсулоти бозоргири Тоҷикистон дар ин кишвар аз ҷумла пажӯҳиши мавзӯи таъсис додани хонаи савдо ё намояндагии тичоратӣ, намояндагии Палатаи савдо ва саноати Тоҷикистон дар Литва қобили мулоҳиза хоҳад буд. Зарфиятҳои ҳамкорӣ бо Литва васеъ буда, метавонад фарогири уфуқҳои нави ҳамгирӣ гардад, ки ба он кооператсияи аграрӣ, саноат, энергетика, химия, логистика, сохтмон ва мебелсозӣ, тандурустӣ, маориф, сайёҳӣ, технологияҳои навин, аз ҷумла биотехнология, фармасевтика, таҷҳизоти тиббӣ ва лазерӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, шарикӣ бонкиро шомил кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки 10 апрели соли 2013 Парлумони Литва Гурӯҳи ҳамкориҳои байнипарлумонӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод, ки ин омил ҷонибхоро барои пешбурди муколама ва тамосҳо дар самти ошноӣ бо низомҳои қонунгузори яқдигар, татбиқи амалияву дастовардҳои пешқадам дар соҳаҳои рушд ва ислоҳот, омӯзиши масоили тавсеаи заминаи ҳукуки муносибатҳо водор месозад. Дар ин росто, қобили қайд аст, ки пояи қарордодии ҳамкориҳои Тоҷикистону Литва танҳо панҷ созишномаи байнихукуматӣ ва байнидоравиро дар соҳаҳои иқтисод, тичорат, саноат ва сармоягузорӣ дар бар мегирад [8].

Дар мавриди таҳкими тамосу мукотиботи байнидавлатии сатҳи олий бояд махсусан қайд кард, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди муносибатҳои сиёсӣ бо роҳбарияти олии Литва доимо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар иртибот ба ин паёми табрики Сарвари давлати тоҷикон ба Президенти навинтиҳоби Ҷумҳурии Литва ҷаноби Гитанас Науседа аз 11 июли соли 2019 шоистаи зикр аст. Дар ин табрикнома Роҳбари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳавасмандии худро ба густариши муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои судманд бо Ҷумҳурии Литва таъйид сохта, инчунин изҳор доштанд, ки нисбат ба дурнамои онҳо назари некбинона доранд. Иброз гардид, ки бо саъю талошҳои муштарак ҳамёриҳои ҳарду кишвар ба сатҳи сифатан нав бардошта мешавад [6].

Ҳамин тавр, новобаста аз ҷой доштани боздиду мулоқотҳои сатҳи баланду олий дар таърихи навини муносибатҳои Тоҷикистон бо Литва, равобитаи анъанавӣ бо ин кишвар бо назардошти пайгирии ҷиддии масъалаҳои ҷонноксозии муколамаи сиёсии роҳбарияти ду давлат ва ниҳодҳои дахлдори онҳо, оғоз бахшидани кори Комиссияи муштарак байнихукуматӣ оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ (бо иноватсияи пешниҳодҳои дар боло дарҷшуда), инчунин тақвият додани риштаҳои байнимардумӣ ва байнифарҳангӣ ниёз ба таҷдиду такмил дорад. Амине, ки бо ҳидояту таваҷҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин раванд ҷомеаҳои дипломатии ду кишвар дар муддати мадид сатҳи ҳамкориҳои ба ояндаи нек нигаронидашударо боз ҳам ба қуллаҳои баландтару сифатан нав хоҳанд баровард.

Рӯйхати адабиёт ва дигар сарчашмаҳо

1. 25 қадам дар паҳнои олам / Зери назари С. Аслов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 218 с.
2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1 / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе, 2009. – 296 с.
3. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2009). Китоби 9. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
4. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
5. Қоимдодов Қ. Кишварҳои назди Балтика дар доираи муносибатҳои Тоҷикистон // Маҷаллаи “Сиёсати хориҷӣ”. – 2014. – №1. – 190 с.

6. Барқияи табрикӣ ба Президенти тозаинтихоби Ҷумҳурии Литва Гитанас Науседа [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.president.tj/event/telegrams/18709>
7. Ҷумҳурият. – 1993. – 20 феврал. – №23(18762).
8. Маълумотномаи “Муносибатҳои Тоҷикистон бо Литва” [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/167/munosibathoi-tojikiston-bo-litva>
9. Мақолаи кишваршиносии “Литва” [Манбаи электронӣ] // Донишномаи “Wikipedia”. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Lithuania> (ба заб. англ.)
10. Мақолаи “Иқтисоди Литва” [Манбаи электронӣ] // Донишномаи “Wikipedia”. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Lithuania (ба заб. англ.)
11. Портали маълумотии соҳибқорӣ ва бахши хусусии Литва [Манбаи электронӣ]. URL: <https://b2lithuania.com/>
12. Хабарӣ иттилоотӣ «Супоридани эътимоднома ба Президенти Литва» [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/4018/suporidani-etimodnoma-ba-prezidenti-litva>

List of literature and other sources

1. 25 steps across the world / Under the view of S. Aslov. – Dushanbe: Irfon, 2016. – 218 p.
2. Diplomacy of Tajikistan: yesterday and today. In two volumes. Volume 1 / Under the view of H. Zarifi. – Dushanbe, 2009. – 296 p.
3. Sharifzoda, A. Emomali Rahmon and the year of the Great Imam (Domestic and foreign policy of the President of the Republic of Tajikistan in 2009). Book 9. / A. Sharifzoda, Z. Qosimi. – Dushanbe, 2011. – 372 p.
4. Sharifzoda, A. Emomali Rahmon and the world community / A. Sharifzoda, Z. Qosimi. – Dushanbe, 2011. – 372 p.
5. Qoimdodov K. The Baltic countries in the framework of Tajikistan's relations // Journal of "Foreign Policy". – 2014. – No. 1. – 190 p.
6. Congratulatory telegram to the newly elected President of the Republic of Lithuania Gitanas Nauseda [Electronic resource] // Official website of the President of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.president.tj/event/telegrams/18709>
7. Republic. – 1993. – February 20. – No. 23(18762).
8. Handbook “Relations of Tajikistan with Lithuania” [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/167/munosibathoi-tojikiston-bo-litva>
9. Country study article “Lithuania” [Electronic resource] // Encyclopedia “Wikipedia”. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Lithuania> (in English)
10. Article “Economy of Lithuania” [Electronic resource] // Encyclopedia “Wikipedia”. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Lithuania (in English)
11. Lithuanian Business and Private Sector Information Portal [Electronic resource]. URL: <https://b2lithuania.com/>
12. News release "Presentation of credentials to the President of Lithuania" [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/4018/suporidani-etimodnoma-ba-prezidenti-litva>

**ГЕОПОЛИТИКА
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Шарипов Икром Ибронович - преподаватель кафедры истории и философии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
Тел.: 901011384

**ГЕОПОЛИТИКАИ
ОСИЁИ МАРКАЗӢ**

Шарипов Икром Ибронович - омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел.: +992 901 011 384

**GEOPOLITICS OF
CENTRAL ASIA**

Ikrom Ibronovich Sharipov - lecturer, Department of History and Philosophy International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Phone: +992 901 011 384

Ключевые слова:

Центральная Азия, геополитика, постсоветские государства, стратегическое значение, внешние державы, Великий шелковый путь, независимость, международные отношения, наркотрафик, терроризм, нелегальная миграция, национальные интересы, этнический состав, глобализация, научное сообщество.

Центральная Азия — это регион, включающий пять постсоветских государств: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан. Его стратегическое значение обусловлено уникальным географическим положением, природными ресурсами и пересечением интересов крупных геополитических игроков, таких как Россия, Китай, США, Турция и Иран. В данной статье рассмотрим основные аспекты геополитики Центральной Азии, включая исторический контекст, экономические и политические вызовы, а также влияние внешних держав. Центральная Азия на протяжении веков была точкой пересечения культур, торговых путей и политических влияний. Великий шелковый путь превратил регион в ключевую зону торгового обмена между Востоком и Западом. В XIX веке он стал ареной соперничества между Российской и Британской империями (т.н. "Большая игра"). После распада СССР в 1991 году страны региона обрели независимость, что стало началом нового этапа геополитических преобразований.

Происхождение названия региона, наиболее распространенное на сегодняшний день, уходит своими корнями к работе географа Александра Гумбольдта, вышедшей в 1843 г., которая на немецком языке называлась «Средняя Азия», а на французском и в русском переводе – «Центральная Азия». В годы существования СССР пять советских республик региона имели общее именование «Средняя Азия», иногда к этому понятию добавлялось «и Казахстан».

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, геополитика, кишварҳои пасошӯравӣ, аҳамияти стратегии, қудратҳои хориҷӣ, Роҳи бузурги абрешим, истиқлолият, муносибатҳои байналмилалӣ, қочоқи

Осиёи Марказӣ минтақаест, ки панҷ кишвари пасошӯравиро дар бар мегирад: Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Туркманистон. Аҳамияти стратегии он бо мавқеи ҷуғрофӣи нодир, захираҳои табиӣ ва буриши манфиатҳои бозигарони асосии геополитикӣ, аз қабилҳои Русия, Чин, ИМА, Туркия ва Эрон вобаста аст. Дар мақолаи мазкур паҳлӯҳои асосии геополитикаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла заминаи таърихӣ, мушкилоти

маводи мухаддир,
терроризм, муҳоҷирати
ғайриқонунӣ, манфиатҳои
миллӣ, таркиби қавмӣ,
чаҳонишавӣ, ҷомеаи илмӣ.

иктисодиву сиёсӣ ва таъсири қудратҳои хориҷӣ мавриди
баррасӣ қарор мегиранд. Осиёи Марказӣ дар тӯли асрҳо
нуқтаи буриди фарҳангҳо, роҳҳои тиҷоратӣ ва
таъсиргузориҳои сиёсӣ буд. Роҳи бузурги абрешим ин
минтақаро ба як маркази муҳими табодули тиҷорат байни
Шарқ ва Ғарб табдил ёфт. Пайдоиши номи муосири
минтақа ба асари ҷуғрофидони маъруф Александр фон
Хумболдт бармегардад, ки соли 1843 нашр шуда буд. Дар
забони олмонӣ он бо номи «Mittelasiens» ("Осиёи Миёна")
маъруф буд, вале дар тарҷумаҳои русӣ ва фаронсавӣ онро
"Осиёи Марказӣ" номиданд. Дар давраи шӯравӣ, панҷ
ҷумҳури шӯравии минтақа аксаран бо номи "Осиёи
Миёна" номбар мешуданд, вале баъзан ба ин мафҳум
Қазоқистон низ илова карда мешуд.

Keywords: Central Asia, geo-
politics, post-Soviet states,
strategic significance, external
powers, Great Silk Road, in-
dependence, international rela-
tions, drug trafficking, terror-
ism, illegal migration, national
interests, ethnic composition,
globalization, academic com-
munity.

Central Asia is a region that comprises five post-Soviet states: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan. Its geostrategic significance stems from its unique geographic location, abundant natural resources, and its position at the intersection of the interests of major global powers—Russia, China, the United States, Turkey, and Iran. For centuries, Central Asia has been a crossroads of cultures, trade routes, and political influences. The Great Silk Road turned the region into a key hub of exchange between East and West. In the 19th century, it became the stage for geopolitical rivalry between the Russian and British Empires—a period often referred to as the "Great Game." After the collapse of the Soviet Union in 1991, the Central Asian countries gained independence, marking the beginning of a new phase of geopolitical transformation. This period brought opportunities for domestic development, but also challenges related to political stability, security, transnational threats, and competition among external actors for influence in the region. This article explores the key aspects of Central Asian geopolitics, including its historical evolution, contemporary economic and political challenges, and the role of external powers in shaping regional security and international relations.

После распада Советского Союза в начале 1990-х гг. руководители новых независимых государств региона договорились об изменении названия. Так начало укореняться пришедшее с Запада понятие «Центральная Азия», что принципиально не меняло ни территориальных рамок, ни содержания, но должно было повышать самооценку жителей региона. В 1992 г. президент Казахстана Нурсултан Назарбаев на саммите государств Средней Азии предложил отказаться от определения «Средняя Азия и Казахстан» в пользу понятия «Центральная Азия», охватывающего все постсоветские государства этого региона.

С точки зрения географической науки Центральная Азия – это гораздо более крупный регион, включающий, помимо Средней Азии, также Монголию и западную часть Китая. Исходя из этнического состава населения (за основу берутся районы, населенные восточно тюркскими народами, монголами и тибетцами), сюда входят Синьцзян, тюркоязычные регионы юга Сибири, пять бывших советских среднеазиатских республик (хотя Таджикистан преимущественно населен ираноязычными народами) и север Афганистана. Поскольку в

эпоху глобализации спектр мнений, высказываемых в различных регионах мира, относительно схож и укладывается в рамки основных теорий международных отношений, дискурс современного мирового экспертного и научного сообщества можно представить, обратившись к российской политологической и экономической литературе по Центральной Азии.

На первом месте в ней находится анализ многообразия национальных интересов России в Центрально-Азиатском регионе: это экономические, политические, культурные интересы, которые, в свою очередь, подразделяются на более мелкие аспекты, такие как проблемы наркотрафика, терроризма, контрабанды, нелегальной миграции. Исследователи, которые изучают проблемы Центральной Азии, а также экспертное сообщество и политики поразному понимают важность тех или иных угроз национальным интересам и цели внешней политики страны в регионе.

Эти различия, на наш взгляд, определяются приверженностью аналитиков той или иной теории международных отношений. Существуют различные классификации подходов, например, А. А. Сергунина[8] и А. П. Цыганкова[13,14], а также А. Д. Богатунова, Н. А. Косолапова и М. А. Хрусталева[1]. Эти исследователи пытаются вписать российские подходы в западные политологические классификации. К. Г. Холодковский отмечает, что современный российский дискурс в значительной степени располагается по оси «западничество – почвенничество»[4]. На наш взгляд, основные отечественные исследователи укладываются в три основных направления: реалисты (государственники), либералы (западники) и евразийцы.

Исследователи, представляющие МГИМО (У) МИД РФ, как правило, стоят на позициях защиты государственных интересов, а значит, близки позициям реалистов. Наиболее острую их реакцию вызывают угрозы политическому влиянию РФ, связанные с вторжением внешних сил либо активизацией региональных факторов[6]. Обоснование попыток вторгнуться в российскую сферу влияния в Центральной Азии вызывает у государственников резкое отторжение.

Ярким примером этого стала реакция на публикацию концепции американского политолога Ф. Старра о создании «Большой Центральной Азии» (БЦА) под патронажем США. В том же номере журнала «Россия в глобальной политике» была опубликована полемическая статья И. Звягельской. По ее мнению, данный проект создан «...для сдерживания Китая, а возможно, и России, путающейся под ногами со своими СНГ, Организацией Договора о коллективной безопасности, прочими структурами и мешающей реализации планов по строительству светлого будущего»[6].

С. Г. Лузянин по поводу этой концепции выразился так: «Наркоэкономика, талибский экстремизм, слабость режима Хамида Карзая и другие очевидные обстоятельства делают подобную теоретическую конструкцию довольно искусственной и нереальной. Но само ее наличие отражает уязвимость региона по отношению к целому ряду внутренних и внешних факторов влияния»[5]. Об ответственности США за рост афганского наркотрафика говорит сотрудник ИМЭМО РАН И. И. Хохлов: «В начале “контртеррористической операции” на территории Афганистана администрация Буша смотрела сквозь пальцы на стремительный рост производства героина, так как это создавало проблемы для вышеупомянутых стран, но не для самих США» [12].

Евразийцами очень остро воспринимаются угрозы позициям России в Центральной Азии со стороны внешних сил. Генерал-полковник Л. Г. Ивашов пишет по этому поводу так: «...США и их союзники в борьбе за сферы влияния на Кавказе и в Центральной Азии стремятся вывести эти регионы из-под влияния Москвы, нарушить традиционную геополитическую расстановку сил... чтобы извлечь из этого максимальную выгоду». Угрозой позициям России как евразийской державы Ивашов считает также экспансию исламской и пантюркистской идеологий: «Само существование тюрко-мусульманского вектора геополитики по оси Анкара – Баку – Ашхабад – Ташкент – Алма-Ата и дальше по

регионам, населенным тюркскими и монгольскими народами, не только нарушает, но и взрывает естественную логику евразийского устройства»[4].

Центральная Азия обладает богатейшими запасами нефти, газа, угля, урана и редкоземельных металлов. Казахстан и Туркменистан входят в число мировых лидеров по добыче углеводородов. Это делает регион важным объектом для глобальных энергетических проектов:

- Китай активно инвестирует в транспортировку ресурсов через инициативу "Один пояс, один путь".

- Россия стремится сохранить контроль над транспортными коридорами через свою нефтегазовую инфраструктуру.

- США и Европейский Союз поддерживают альтернативные маршруты, чтобы снизить зависимость от России.

Кроме того, водные ресурсы региона, которыми располагают в основном Кыргызстан и Таджикистан, играют ключевую роль для сельского хозяйства и энергетики, что периодически становится причиной межгосударственных конфликтов.

- Россия: После распада СССР Россия сохраняет ключевую роль в регионе через механизмы военно-политического сотрудничества (ОДКБ) и экономические союзы (ЕАЭС). Москва также активно поддерживает стабильность авторитарных режимов, видя в этом гарантию своих интересов.

- Китай: Китай является крупнейшим экономическим партнёром региона, предоставляя кредиты, строя инфраструктуру и обеспечивая энергобезопасность. Через инициативу "Один пояс, один путь" Пекин пытается закрепить своё влияние в транспортно-логистической сфере.

- США: Американская политика в Центральной Азии сосредоточена на противодействии влиянию России и Китая, поддержке демократических реформ и борьбе с терроризмом. Присутствие США ослабло после вывода войск из Афганистана, но Вашингтон продолжает оказывать давление через программы помощи и дипломатические инициативы.

- Другие игроки: Турция и Иран стремятся укрепить своё влияние через культурные и экономические связи, используя историческую и религиозную близость. Турция, в частности, активно продвигает идеи пантюркизма.

Центральная Азия сталкивается с рядом внутренних проблем:

Политическая нестабильность и авторитарные режимы. Большинство стран региона характеризуются сильной концентрацией власти и недостаточной институциональной прозрачностью.

- Угрозы экстремизма и терроризма. После событий в Афганистане в регионе сохраняются риски проникновения экстремистских группировок.

- Конфликты вокруг водных и земельных ресурсов. Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан периодически вступают в споры из-за трансграничных рек.

- Экономическая зависимость от экспорта сырья и недостаток диверсификации экономик. Многие страны региона зависят от внешних рынков и денежных переводов мигрантов.

В XXI веке Центральная Азия остаётся регионом геополитического противостояния. Устойчивое развитие стран региона зависит от их способности:

- Сбалансировать отношения с внешними державами.

- Решить внутренние конфликты, связанные с ресурсами и управлением.

- Укрепить региональное сотрудничество, например, через проекты, подобные "Центральноазиатскому экономическому сообществу".

Кроме того, регион может извлечь выгоду из развития транспортных и логистических проектов, таких как строительство новых железнодорожных и автомобильных коридоров. Это позволит странам региона играть важную роль в глобальной экономике.

Заключение

Центральная Азия остаётся одним из самых стратегически значимых регионов мира. Уникальное географическое положение, богатые ресурсы и пересечение интересов глобальных игроков делают её ключевым элементом глобальной геополитики. Однако регион сталкивается с многочисленными вызовами, требующими комплексных подходов для обеспечения стабильности и развития. Будущее Центральной Азии будет зависеть от её способности адаптироваться к глобальным изменениям, эффективно использовать свои преимущества и выстраивать сбалансированные отношения с внешними игроками.

Несмотря на определенные различия в подходах, исследователи постсоветской Центральной Азии имеют и точки соприкосновения. Все они так или иначе говорят о необходимости поддержания баланса сил в регионе, учета различных геополитических интересов.

Центральная Азия становится для России регионом, где необходимо сочетание стратегического, экономического и цивилизационного подходов, при этом Москва стремится не просто «удерживать», но и активно формировать политическую конфигурацию региона [1].

Центральная Азия выступает не только ареной борьбы за влияние, но и пространством конструирования геополитических идентичностей, где Россия стремится продвигать образ себя как «естественного центра притяжения» [12].

Геополитика Центральной Азии должна анализироваться в логике конкуренции идей и цивилизационных проектов, где Россия, Китай, США и Турция представляют собой различные культурно-политические модели развития.

Центральная Азия в российской геополитической традиции — это пространство смыслов и стратегий, где сталкиваются цивилизационные архетипы, и от выбора модели взаимодействия зависит характер будущего присутствия России в регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. Внешняя политика России: теория и практика. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 432 с.
2. Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. Очерки теории и методологического анализа международных отношений. М., 2002.
3. Звягельская И. Ключи от счастья, или Большая Центральная Азия // Россия в глобальной политике. 2005. № 4. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5460 (дата обращения: 18.02.2016).
4. Ивашов Л. Г. Россия или Московия? : Геополитическое измерение национальной безопасности России. М., 2002. С. 286.
5. Лузянин С. Г. Центральная Азия – 2008: экономические амбиции или «исламский социализм»? // Perspectivy.info [сайт]. URL: <http://www.perspectivy.info/print.php?ID=36123> (дата обращения: 16.01.2016)
6. Отчёты Азиатского банка развития о транспортной инфраструктуре. (стр. 66–99)
7. Победаш Д. И. Политический реализм. Екатеринбург, 2010. С. 7–8.
8. Сергунин А. А. Российские дебаты по международным отношениям в посткоммунистический период // Российская наука международных отношений: новые направления / под ред. А. П. Цыганкова, П. А. Цыганкова. М., 2005. С. 97–122.
9. Сергунин А. А. Современные теории международных отношений. – СПб.: Питер, 2010. – 352 с.
10. Холодковский К. Г. Россия и Восток: История геополитических концепций. – М.: Весь мир, 2008. – 416 с.
11. Холодковский К. Конфликт «западничества» и «почвенничества» в контексте других линий размежевания // Мировая экономика и международные отношения. 2004. № 6. С. 38–48.

12. Хохлов И. И. Производство опийных наркотиков (героина) в Афганистане: инфраструктура наркобизнеса // Игорь Игоревич Хохлов [сайт]. URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00021/index.htm> (дата обращения: 18.02.2016)
13. Цыганков А. П. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2004. – 348 с.
14. Цыганков А. П. Что для нас Евразия? Пять стратегий российского освоения пространства после распада СССР // Вопросы философии. 2003. № 12.

LITERATURE

1. Bogaturov A. D., Kosolapov N. A., Khrustalev M. A. Russia's Foreign Policy: Theory and Practice. - M.: Aspect Press, 2004. - 432 p.
2. Bogaturov A. D., Kosolapov N. A., Khrustalev M. A. Essays on the Theory and Methodological Analysis of International Relations. M., 2002.
3. Zvyagelskaya I. The Keys to Happiness, or Greater Central Asia // Russia in Global Affairs. 2005. No. 4. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5460 (date accessed: 18.02.2016).
4. Ivashov L. G. Russia or Muscovy?: The Geopolitical Dimension of Russia's National Security. M., 2002. P. 286.
5. Luzyanin S. G. Central Asia – 2008: Economic Ambitions or “Islamic Socialism”? // Perspectivy.info [website]. URL: <http://www.perspectivy.info/print.php?ID=36123> (date of access: 16.01.2016)
6. Asian Development Bank Reports on Transport Infrastructure. (pp. 66–99)
7. Pobedash D. I. Political Realism. Yekaterinburg, 2010. P. 7–8.
8. Sergunin A. A. Russian Debates on International Relations in the Post-Communist Period // Russian Science of International Relations: New Directions / edited by A. P. Tsygankov, P. A. Tsygankov. M., 2005. P. 97–122.
9. Sergunin A. A. Modern Theories of International Relations. – SPb.: Piter, 2010. – 352 p.
10. Kholodkovsky K. G. Russia and the East: History of Geopolitical Concepts. – M.: Ves' Mir, 2008. – 416 p.
11. Kholodkovsky K. Conflict of "Westernism" and "Pochovennichestvo" in the Context of Other Demarcation Lines // World Economy and International Relations. 2004. No. 6. P. 38–48.
12. Khokhlov I. I. Production of Opium Drugs (Heroin) in Afghanistan: Infrastructure of the Drug Business // Igor Igorevich Khokhlov [website]. URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00021/index.htm> (date accessed: 18.02.2016)
13. Tsygankov A. P. Theory of international relations. - M.: Gardariki, 2004. - 348 p.
14. Tsygankov A. P. What is Eurasia for us? Five strategies for Russian development of space after the collapse of the USSR // Questions of Philosophy. 2003. No. 12.

**МАСЪАЛАҲОИ
САРҲАДӢ БАЙНИ
ҲИНДУСТОН ВА
ПОКИСТОН: ТАЪСИРИ
ОН БА МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛҲАЛҚИИ
МУОСИР**

Келдиев Иброҳимҷон Маҳмадзафарович – ассистенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, E-mail: ikeldiev98@mail.ru, Тел.: (+992) 938 30-71-42

**ПОГРАНИЧНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУ
ИНДИЕЙ И
ПАКИСТАНОМ: ИХ
ВЛИЯНИЕ НА
СОВРЕМЕННЫЕ
МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ**

Келдиев Иброҳимҷон Маҳмадзафарович – ассистент кафедры международных отношений и политологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, E-mail: ikeldiev98@mail.ru, Тел.: (+992) 938 30-71-42

**BORDER PROBLEMS
BETWEEN INDIA AND
PAKISTAN: THEIR
IMPACT ON
CONTEMPORARY
INTERNATIONAL
RELATIONS**

Keldiev Ibrokhimjon Makhmadzafarovich – assistant of the Department of International Relations and Political Science of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: ikeldiev98@mail.ru, Tel.: (+992) 938 30-71-42

алидвожаҳо: сарҳад,
масъалаҳои сарҳадӣ,
Ҳиндустон, Покистон,
муносибатҳои
байналмилалӣ, Осиёи
Чанубӣ, Кашмир, муҳолифат

Пограничные вопросы между Индией и Пакистаном являются одной из самых сложных геополитических проблем в Южной Азии. Раздел 1947 года, произошедший на почве религиозной розни, привел к созданию Индии и Пакистана. Статья посвящена анализу истории пограничных конфликтов, особенно в регионе Кашмира, и их влиянию на современные международные отношения. В статье рассматриваются исторические, политические, экономические и социальные факторы конфликта, анализируется роль мировых держав и международных организаций в решении этих проблем.

Ключевые слова: граница,
пограничные вопросы,
Индия, Пакистан,
международные отношения,
Южная Азия, Кашмир,
конфликт

Масъалаҳои сарҳадии байни Ҳиндустон ва Покистон яке аз мураккабтарин мушкилоти геополитикии Осиёи Чанубӣ мебошад. Тақсироти соли 1947, ки дар асоси ҳатариҳои динӣ сурат гирифт, боиси таъкили Ҳиндустон ва Покистон гардид. Ин мақола ба таҳлили таъри низоъҳои сарҳадӣ, хусусан дар минтақаи Кашмир ва таъсири онҳо ба муносибатҳои байналхалқии муосир бахшида шудааст. Дар мақола омилҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии низоъ баррасӣ шуда, нақши қудратҳои ҷаҳонӣ ва созмонҳои байналхалқӣ дар ҳалли ин мушкилот таҳлил мегардад.

Keywords: border, border
issues, India, Pakistan,

Border issues between India and Pakistan are one of the most complex geopolitical problems in South Asia. The 1947

international relations, South Asia, Kashmir, conflict

partition, which was motivated by religious strife, led to the creation of India and Pakistan. The article analyzes the history of border conflicts, especially in the Kashmir region, and their impact on contemporary international relations. The article examines the historical, political, economic and social factors of the conflict, analyzes the role of world powers and international organizations in solving these problems.

Муносибатҳои байни Ҳиндустон ва Покистон аз замони тақсимои соли 1947, вақте ки ин ду кишвар истиқлолият ба даст оварданд, бо низоъи сарҳадӣ, хусусан дар атрофи минтақаи Чамму ва Кашмир нишонагузори шуданд. Минтақаи Чамму ва Кашмир, ки аз ҷиҳати стратегӣ хеле муҳим мебошад, боиси се ҷанг (1947, 1965, 1999) ва як қатор муноқишаҳои хурд гардидааст. Ин ду низоъ натавонанд ба муносибатҳои дучониба, балки ба суботи минтақа ва муносибатҳои байналхалқӣ таъсири амӣ расонидааст. Масъалаи Кашмир дар Созмони Милалӣ Муттаҳид ва миёни кишварҳои Ҳиндустону Покистон дар солҳои 1955, 1960, 1962, 1963 мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аммо ин нишастҳо ва қатъномаҳои шумораҳои 470 (1948), 51 (1948), 80 (1951), 91 (1951)-и СММ натиҷаи дилхоҳ ба бор наоварданд.

Яке аз мавриди таваққуф миёни роҳбарони ду кишвар эҷоди шароити муносиб барои баргузориҳои ҳамапурсӣ дар Кашмир дар интиҳоби пайвастан ба Ҳинд ё Покистон буд. Моҳи декабри соли 1971 Покистон дар эътироз ба иҷро намудани ин таваққуф аз ҷониби Ҳинд ба Кашмир ҳамла кард ва ҷанги шадида миёни ин ду кишвар сар зад, ки ҳудуди як сол идома ёфт.

Соли 1995 Ҳиндустон тасмим гирифт, ки хости марзи Кашмирро деворкашӣ кунад, ки қаблан ин корро дар марзҳои иёлои Панҷоб, Гучарот ва Рочистон ба анҷом расонида буд. Ҷониби Покистон ин иқдоми Ҳиндустонро хилофи қарордоди Симла донист ва миёни низомиёни ин ду кишвар аз нав задухурдҳои шадиди марзӣ сар зад [2].

Соли 1996 роҳбари Ҷабҳои озодихаши Ҷоммуи Кашмир Ёсин Мулук бо ҳамроҳии аъзои 30 созмони сиёсӣ ва мазҳабии дигар барои ҷалби афкори умумӣ ҷаҳониён даст ба гуруснанишинӣ заданд. Пас аз як моҳ ҷаҳор фармондеҳи баландпояи гурӯҳҳои ҷудоихоҳи Кашмир бо эълони муҳолифат бо ҳизби «Ҳурият» силоҳҳои худро ба замин гузошта ва бо таъсиси як созмони ҷадид бо роҳбарии Бобур Бадр бо номи «Маҷмаъи ҳалли масъалаи Кашмир» дар масъалаи истиқлоли Кашмир ба гуфтугӯ пардохтанд [7].

Дар ин муддат ёздаҳ гурӯҳи муборизи дигар бо ташкили як маҷмаъи муштарак дар Исломобод хоҳони хуруҷи неруҳои Ҳиндустон ва Покистон аз Кашмир ва омода сохтани шароити мусоид барои баргузориҳои ҳамапурсӣ шуданд. Як моҳ пас аз он 13 гурӯҳи муборизи кашмирӣ 66 ташкили «Шӯрои муттаҳиди ҷаҳон» аз Покистон хоستانд то дар корҳои дохилии Кашмир даҳлат накунад. Ҳамин тавр дар ду сӯи Кашмир муборизони мувофиқ ва муҳолифи Ҳиндустон ва Покистон ҳудуди як сол бо барпо намудани ҷаласаҳо ва қабули баёнӣҳо масъалаи Кашмирро мавзӯи рӯз қарор доданд [1].

Моҳи августи соли 1998 пулиси Ҳиндустон 20 тан аз роҳбарони ҳизби «Ҳурият»-ро, ки машғули ҷаласа буданд, дастгир намуд. Ҷониби Покистон ва гурӯҳҳои мубориз аз Ҳиндустон талаб намуданд, ки роҳбарони «Ҳурият»-ро озод кунад. Аммо ин натиҷае набахшид ва миёни Покистону Ҳиндустон дар минтақаи Коргил ҷанг оғоз ёфт, ки бо даҳлати ҷомеаи байналмилалӣ пас аз чанд моҳ ба амалиёти низомӣ хотима бахшиданд [5].

Дар охири соли 1999 муборизони кашмирӣ як ҳавопаймои мусофирбари Ҳиндустонро аз фурудгоҳи пойтахти Непал шаҳри Катманду рабурда ва ба шаҳри Қандаҳори Афғонистон бурданд. Онҳо талаб намуданд, ки агар ҷониби Ҳиндустон 36 тан аз роҳбарон ва фаъолони ҳизби «Ҳурият»-ро озод наоянд, онҳо 160 сарнишинони ин ҳавопайморо озод хоҳанд кард. Ибтидо ҷониби Ҳиндустон ин талабро рад кард. Аммо баъди ҳашт рӯз бо даҳлати ИМА аз зиндон роҳбарони «Ҳурият» аз қабилаи Сайид Алишоҳи Гелонӣ, Ёсин Мулук, профессор Абдуғани Баҳот озод карда шуданд.

26 июли соли 2000 роҳбари ҳаракати «Алмуҷоҳиддин» Сайид Салоҳиддин барои 18 рӯз оташбаси якҷониба эълон кард ва талаб намуд, ки дар ин муддат, ки бояд ҷониби Ҳиндустон тасмим бигирад, ки дар музокироти сулҳ бо ҳузури Покистон мувофиқат кунад. Пас аз чаҳор рӯз давлати Ҳиндустон аз тамоми гуруҳҳои муборизи Кашмир даъват кард то барои барқарорсозии сулҳ дар ин сарзамин бо давлат ворида гуфтугу шаванд. Аммо ба ин даъвати ҷониби Ҳиндустон муборизони кашмирӣ посухи манфӣ доданд. Бархе аз гуруҳҳо, аз қабилҳои «Лашкари тайбия» эълон карданд, ки бо чиҳоди худ идома хоҳанд дод. Пас аз 48 соати даъвати Ҳиндустон дар як минтақаи куҳистони ҷанубӣ Кашмир афроди мусаллаҳ ба зоҳирони ҳинди ҳамла қарда, 52 нафарро кушта ва 100 тани дигарро мачрӯҳ намуданд.

Моҳи октябри соли 2000-ум роҳбарӣ ҳизби «Алмуҷоҳиддин» эълон кард, ки онҳо то замоне мубориза хоҳанд бурд ки ҷониби Ҳиндустон ба баргӯзбрии ҳамапурсии умумӣ дар ин илоёт доир ба тақдири ояндаи Кашмир розигӣ диҳад [9].

Аз ибтидои оғози муноқишаҳо миёни Ҳиндустону Покистон бар сари Кашмир то кунун барои ҳалли мусолимотомезии ин қазия роизаниҳои зиёде бо анҷом расидааст. Чунончи пас аз муноқишаи низомии ин ду давлат дар соли 1965 бо ташаббуси Иттиҳоди Шӯравӣ 1 январи соли 1966 ҷонибҳои даргир дар шаҳри Тошканд ба қароре омаданд, ки қазияро бо роҳи мусолимотомез ҳал кунанд. Соли 1971 бо даҳолати Ҳиндустон Покистони Шарқӣ, ки ҷузъи кишвари Покистон буд, бо номи Бангладеш давлати мустақил шуд. Тобистони соли 1972 дар шаҳри Симлаи Ҳиндустон мулоқоти президенти Покистон Зулфиқор Алӣ Бхутто бо нахуст вазири Ҳиндустон Индира Ганди доир гардид, ки дар он созишнома ба имзо расид. Тибқи ин созишнома дар қисмати шимоли марзи ин ду кишвар ҳатти демаркатсионӣ гузаронида шуд. Моҳи феввали соли 1999 дар шаҳри Лоҳур мулоқоти нахуст вазири Ҳиндустон Вачпай бо роҳбарони Покистон доир гардид. Мулоқоти сарони ин ду кишвар соли 2001 дар шаҳри Аграи Ҳиндустон анҷом пазируфт [10].

Пас аз гуфтушунидҳои дучонибаи дар соли 2004 моҳи апрели соли 2005 миёни шаҳрҳои Музаффаробод-пойтахти Кашмири озод, ки дар ихтиёри Покистон аст ва Сринагар - пойтахти қисмати аъзами Кашмир, ки дар ихтиёри Ҳиндустон аст, ҳаракати автобусҳо роҳандозӣ шуд. Аммо ин муноқиша то ба имрӯз ҳалли ҳудро пайдо накарда ва душманию хунрезӣ идома дорад.

Танҳо дар байни солҳои 1989-2004 дар Кашмири зерӣ назорати Ҳиндустон 88 ҳазору 297 нафар кушта шуда, 107 ҳазору 994 нафар маҳбус гашта, 104 ҳазору 511 бино хароб гардида, 105 ҳазору 739 нафар кудак یتим ва беш аз 22 ҳазор зан бева монданд [1].

Дар миёни осоре, ки дар васфи зебогиҳои Кашмир суруда шудаанд, ин байт хеле маъруф аст:

Агар фирдавс бар рӯй замин аст,
Ҳамин асту ҳамин асту ҳамин аст.

Ин сарзамини фирдавсмонанд беш аз ним қарн аст, ки ба майдони муборизоти нерӯҳои мухталиф табдил ёфта, мардумаш дар ноамнию тарсу ҳарос умр ба сар бурда ва бихишти дируз ё дузах мубадал гардадааст.

Набераи Рамбир Сингх –ҳари Сингх соли 1925 таҳти Кашмирро мерос гирифт ва дар соли 1947 ҳангоми тақсмоти Британия –Ҳиндустон (мустамликаи бритонияӣ) мустақил гашт. Муқаррар шуда буд, ки ҳокимони мулкҳои князӣ ҳудашон интиҳоб менамоянд, ки ба Покистон ё Ҳиндустон ҳамроҳ шаванд, ё мустақил бимонанд.

Дар Кашмир 77 % -и аҳолиро мусулмонон ташкил медоданд ва дар минтақаҳои дохилӣ ғайримусулмон низ зиёд буданд ва Кашмир дар миёни Ҳиндустону Покистон қарор дорад. Умед бар он буд, ки вақте ки британияҳо 14-15 –уми август раванд, маҳараҷа Покистонро интиҳоб менамояд. Вақте ки ӯ аз ин интиҳоб даст кашид, паштуҳо ба кашмир бо мақсади ба ҳукумат фишор овардан даромада, ҷанги партизаниро оғоз карданд. Аз ҳамин сабаб маҳараҷа аз Маунтбеттен кумак талаб кард ва Генерал – Губернатор танҳо ба шартӣ ҳамроҳ кардани Кашмир ба Ҳиндустон розӣ шуд. Маҳараҷа «акт оиди ҳамроҳкунӣ»-ро имзо намуд. Сипоҳиёни Ҳиндустон ба Кашмир даромада ва онро аз тамоми ҳарбиёни покистонӣ ба ғайр аз минтақаи на онқадар калоне тоза намудаанд. СММ миёнаравии хешро пешниҳод намуд.

Бо қарори СММ ба Ҳиндустон тавсия дода шуд, ки дар Кашмир референдум гузаронанд, аммо Ҳиндустон рад кард, зеро мегуфт, ки Кашмир то ҳол аз партизанҳои покистонӣ тоза нашудааст [3].

Дар охири соли 1948 СММ бо тарафайн оиди қатъ кардани ҷангу хунрезӣ маслиҳат кард, бо вучуди ин раъи умумӣ гузаронида нашуд, муносибатҳои Ҳиндустону Покистон бадтар мешуданд, ки он боз ба ду ҷанги дигари солҳои 1965 ва 1999 оварда расонд. Ҳиндустон тахминан нисфи собиқ мулки князиро идора мекард ва Покистон бошад, $\frac{1}{3}$ ҳиссаи ин минтақа-Гилгит –Балтистон ва Озод Кашмирро. Мувофиқи донишномаи «Британник»: «Гарчанде, ки дар Кашмир соли 1947 мусулмонон бартар буданд ва зоҳиран маълум аст, ки аз рӯи ҷойгиршавии географӣ, фарҳангӣ ва вазъияти иқтисодӣ вай ба Панҷоб наздикӣ дорад, аммо тағйироти сиёсӣ Кашмирро ба тақсимот оварда расонд. Ба Покистон гарчанде, ки қисмати аҳолии мустанликадошта расида бошад ҳам, вале он камаҳолӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомонда мебошад. Гуруҳҳои калони мусулмон дар минтақаи аз тарафи Ҳиндустон идорашаванда монданд, ки қариб нисфи аҳолиро ташкил медоданд. Онҳо аз рӯзе, ки Ҳиндустон роҳҳои води Челамаро баст аз Покистон канда шуданд».

Шӯрои Амнияти СММ 20 –уми январи соли 1948 «Қарордоди 39» -ро қабул намуд, то ки комиссияи махсуси сулҳоварро ташкил диҳанд. Аз рӯи натиҷаи кори комиссия 21 –уми апрели соли 1948 «Қарордоди 47» қабул шуда, мукррар намуд, ки артиши Покистон аз Чамму ва Кашмир даст кашад, раъи умумӣ, тақдирӣ халқро ҳал менамояд зарур аст. Аммо дар ҳоли ҳозир Покистон аз истилои Озод Кашмир даст накашидааст, референдум ғайриимкон аст, пас қарор қувваи амалишавӣ надорад.

Қисми Шарқии собиқ мулки князӣ низ мавзӯи баҳси сарҳадӣ гардид. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX, гарчанде, ки баъзе созишномаҳои сарҳадии империяи Бритония, Афғонистон ва Россия барои сарҳадҳои шимолии Кашмир вучуд доштанд, аммо Хитой ба ин созиш розӣ нашуд ва ақидаи худро иваз намекунад. Дар миёни солҳои 50 –ум артиши Ҷумҳурии Халқии Хитой ноҳияҳои Шимолу –Шарқии Ладакро ишғол кард [3].

«Солҳои 1956-1957 онҳо тариқии Аксай Чин роҳ кушоданд, то ки техникаҳои ҳарбӣ ва ҳарбиёро аз Синтезияна ва Тибети Ғарбӣ интиқол диҳанд. Ҳиндустон аз ин қазия дер огоҳ шуд ва моҳи октябри соли 1962 ҷанги Хитою Ҳиндустон оғоз гардид».

Хитой Аксай-Чинро аз оғози солҳои 50 –уми ишғол карда буд, бар замми ин 8 % -и территорияҳо аз тарафи Покистон бо шохроҳи Транс-қароқурумӣ соли 1963 ба Хитой дода шуда буд.

Дар зимни он, интиҳобот дар Чамму ва Кашмирба интиҳоби пешвои мусулмонон Шайх Абдулло ва ҳизби вай Конференсияи милли оварда расонд. Абдулло пурра тарафдори Ҳиндустон буд. Интиҳобот дар Маҷлиси муассисон дар Снрагара рӯзи 31 –уми октябри соли 1951 таъин шуда буд. Он рӯзҳои Маҷлиси муассисон «Созишнома оиди ба Иттифоқи Ҳиндустон ҳамроҳшавӣ»-ро тасдиқ кард ва Президенти Ҳиндустон мутобиқи моддаи 370 –уми Конститутсия барои васеъгардонии давлат тағйирот ворид сохт.

Конститутсияи мамлакат 26 –уми январи соли 1957 эътибори ҳуқуқӣ пайдо кард ва дар ҳамаи сол интиҳобот барои Маҷлиси қонун барори мамлакат гузаронида шуд. Конститутсия инчунин ҳамроҳшавии штатро ба Ҳиндустон тасдиқ кард. Бо вучуди ин Покистон барои барпо намудани раъи умумӣ даъво кардан мегирад. Покистон Кашмири хешро, яъне Озод Кашмирро ба минтақаи бисёр хурде ҷудо кард барои дар идораи Покистон будан. Минтақаҳои зиёду калони Кашмири Покистон дар қисми Шимолу-Ғарбӣ «Территорияҳои Шимолӣ» ном гирифтаанд.

Дар асл мақоми асосии ин ҳудудҳо дар Конститутсияи Покистон ё қонунҳои то соли 1982 гуфта нашудааст. Президенти Покистон генерал Муҳаммад Зиёулҳақ арз кардааст, ки аҳолии Территорияҳои Шимолӣ аз рӯи этникӣ бо Покистон марбутанд ва ба кашмириён дахл надоранд.

Аз сабаби баҳси марзӣ Кашмирро ба се минтақа тақсим менамоянд: а) Покистон қисми Шимолу-Ғарбӣ (Гилгит-Балтистон ва Озод Кашмир) –ро идора мекунад; б) Ҳиндустон

марказ ва ҷануб (Ҷамму ва Кашмир) –ро идора мекунад; в) Хитой бошад, қисми Шимолу-Шарқӣ (Аксай Чин ва шоҳроҳи Қароқурум)–ро.

Ҳиндустон қисми калони Сиаин ҳамроҳи қаторкуҳи Салоро ва Покистон бошад, водиҳои Ҷанубу Ғарбии Салторо идора мекунад. Ҳиндустон 101 338 км² территорияи мувоҳисанокро, Покистон 85 846 км² ва Ҳиндустон 37 555 км² хоки кашмиро идора мекунад; Ҷамму ва Озод Кашмир аз паси қаторкуҳи Пир-Панчал ҷой гирифта, зери идораи Ҳиндустону Покистон қарор доранд. Он ноҳияи сараҳолӣ мебошад. Шаҳроҳои калонтаринашон Мирпур, Дадайл, Котли, Бҳимбер Ҷамму, Музаффаробод ва Равалакот мебошанд.

Ҳиндустон қисмҳои забткардаи якдигарро эътироф намекунад. Ҳиндустон инчунин барои минтақаи ба Хитой бо шоҳроҳ соли 1963 додари низ даъвогар аст, аммо Покистон бошад, ба ғайр аз Аксай – Чин ва шоҳроҳ ба тамоми минтақа даъвогар мебошад. Якҷанд низои территориягӣ низ шуд. Ҷанги якуми Ҳиндустону Покистон манотиқи ҷудо кард. Ҷанги дуюми Ҳиндустону Покистон дастоварди комиссияи СММ –ро барбод дод [10].

Покистон изҳор медорад, ки ҳар ду кишвар бояд барои шиддатноккунии ҳамла, ки муносибати ҳар ду кишвар аст, якҷоя қадам гузоранд. Бахусус қайд карда шудааст, ки Исломобод тайёр аст, ки бо ҳиндуҳо дар ҳама вақт ва дар ҳама ҳолат музокирот кунад, вале барои тайёр кардани рушди ҳамаи воқеаҳо огоҳ менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми тағйир додани музокироти сиёсӣ сафари Президенти Покистон – Парвиз Мушарраф ба Пекин баргузор гардид. Дар ҳамон вақт аз Хитой шумораи зиёди техникаҳои ҳарбӣ гузошта шуда буд. Ҳиндустон ҳам аз тарафи Русия бо яроқҳои ҳарбӣ таъмин мешуд. Яъне дар ҳолати бо аслиҳа таъмин шудани Ҳиндустону Покистон дар ҷангҳо давлатҳои ҳамсоя низ кашида шуданашон мумкин аст, ки ба қуввадихии миёнравон ба мисли ИМА ба Бритонияи Кабир нигоҳ накарда, мақсад дар муносибатҳои онҳо муайян намуд, Ҳиндустон бошад, имконияти муносибатро бо Покистон дар ояндаи наздик қатъ кард [9].

Мавқеи ҷуғрофӣ ва тақсимои мустамликавии Ҳиндустон Минтақаи Кашмир, ки дар маҳалли иттисоли сарҳади панҷ кишвар – Ҳиндустон, Покистон, Чин, Афғонистон ва Тоҷикистон қарор дорад, дораи мавқеи хуби ҷуғрофӣ мебошад. Махсусияти низои Кашмир бо он ифода меёбад, ки минтақа аз лиҳози ҷуғрофӣ ба марзи бесуботӣ, ба минтақаи бархӯрди тамаддунҳо, ки низоҳои доимиро ба вучуд меоранд дохил мешавад. Масъалаи Кашмир ба амният ва суботи тамоми минтақаи Осиёи Ҷанубӣ таъсир мерасонад. Ҳолати доимии ташаннуҷ, адами эътимод ва шубҳаҳои мутақобила аз якдигар (аз ҷониби Ҳиндустон ва Покистон) заминаи зуҳури низои нави мусаллаҳро дар минтақа фароҳам меорад. Масъалаи Кашмир яке аз гиреҳҳои муҳими зиддият дар равобити ду кишвар боқӣ мемонад.

Низоъ, ки бо масъалаи ҳудуди мазкур алоқаманд аст, яке аз низоъҳои тўлонитарини таърихи навин маҳсуб мегардад. Зиддияти байнидавлатӣ дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ҳамсоли мавҷудияти Ҳиндустон ва Покистон буда, решаҳои масъала бошад, аз давраҳои қадим манша гирифта, ба ихтилофҳои байнидинӣ ва миллӣ таъя менамояд.

Ҳиндустон ва Покистон дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ нуфузи зиёд, иқтисодиёти нисбатан пешрафта, зиддияту ихтилофҳои зиёди тақрибан ҳалнашаванда дар равобити дучониба доранд. Ҳам Ҳиндустон ва ҳам Покистон аҳолии зиёд дошта (Ҳиндустон бо аҳолии 1 миллиард 177 миллион нафар дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм, Покистон – бо 168 миллион нафар дар ҷойи шашум), бо мушкилоти иҷтимоӣ ва динӣ рӯбарӯ мебошанд (Покистон - ислом, Ҳиндустон - ҳиндуия).

Давлати Ҳиндустон баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон барои аз зерин зулми мустамликадорони англис баромадан қўшиши зиёде ба харҷ меод. Муборизаҳои истиқлолиятҳои дар миёни минтақаҳои Ҳиндустон ба амал омаданд. Ин муборизаҳо оғози соли соли 1947 ба марҳалаи ниҳии худ расид, ки дар натиҷа Англия, Ҳиндустонро бо 2 давлати бузург ҷудо намуд. Покистон 14 август, Ҳиндустон 15 август соҳибистиклол эълон шуданд [3].

Тақсим ба ду давлат аз рӯи мансубияти динӣ ба амал бароварда шуда робитаҳои иқтисодӣ, ҳаёти миллӣ ва ҳудудҳои онҳо ба назари эътибор гирифта нашуданд, ки далели он музофоти Кашмир мебошад. Аксарияти аҳолии Кашмир мусалмон, аммо ҳокими он

Маҳарача Ҳари Синг ҳинду буд. У Кашмиро ба Покистон додан нахост ва ин иқдом мўчиби ба шўриш даст задани бархе аз қабилаҳои он гардид. Дар ин ҳангом низомии покистонӣ дар либоси қабилаҳои маҳаллӣ воридаи Кашмир гардидаанд. Ба думболи он Ҳари Синг бо давлати Ҳиндустон қарордоди ҳамкориҳои низомӣ имзо кард.

Маҳз тақсими нодурусти музофоти Кашмир буд, ки соли 1947 қушунҳои Покистон ба Кашмир зада даромадаанд ва муносибатҳо бо Ҳиндустон тезу тунд гардид.

Вазъи иҷтимоӣ ва сиёсӣ баъди тақсими Ҳиндустон. Баъди тасдиқи сарҳадҳои расмӣ 14,5 миллион одамон барои дарёфти амнияти нисбӣ миёни ҳамдинон онро убур намуданд. Мутобиқи маълумоти барӯйхатгирии ашхоси муҳоҷиратнамуда дар соли 1951 баъди тақсимот 7 226 000 мусулмон ба Покистон (ба шумули Бангладешӣ ҳозира) аз Ҳиндустон муҳоҷират намуданд, ҳамзамон 7 249 000 ҳиндуҳо ва сикхҳо ба Ҳиндустон аз Покистон (ба шумули Бангладешӣ ҳозира) қўч бастанд. Тақрибан 11,2 млн нафар ё 78 % мубодилаи умумии аҳоли дар ғарб – аслан дар Панҷоб ба вуқӯ пайвастан; 5,3 млн мусулмон аз Ҳиндустон ба Панҷоби Ғарбӣ ба Покистон, 3,4 млн ҳиндуҳо ва сикхҳо аз Покистон ба Панҷоби Шарқӣ ба Ҳиндустон қўч бастанд [10].

Ҳукуматҳои наватасис умуман ба қабули муҳоҷирон дар чунин микёс омода набуданд. Ин амр ба хушунат ва зўрвариҳои оммавӣ дар ду атрофи сарҳад мусоидат намуд. Теъдоди қурбонии тибқи маълумотҳои мухталиф ба 500 ҳазор нафар мерасад (тибқи баҳодиҳии минималӣ — 200 ҳаз., максималӣ — тақрибан 1 млн.)

Таби нимаи дуҷуми асри XX байни ду кишвар аҳёнан низоҳҳои мусаллаҳона сар мезадаанд, ки баҳонаи онҳо баҳси ҳудудӣ барои вилояти таърихии Кашмир (айни замон байни Ҳиндустон, Покистон ва Чин тақсим шудааст, ҳамзамон ду кишвари аввал Кашмиро қушунҳои ҷудонашавандаи худ мешуморанд) ба шумор мерафт. Дар нимаи дуҷуми асри XX байни Ҳиндустон ва Покистон се ҷанги қалон (1947-1948, 1965, 1971) ва якҷанд низоҳҳои хурди ҷарбӣ сар заданд.

Дар натиҷаи идомаи рақобат ҳам Ҳиндустон ва ҳам Покистон коркарди аслиҳаи атомӣро шуруъ намуданд, ки бо муваффақият анҷом ёфта, ба бунёди бомбаи атомӣ оварда расонид (дар Ҳиндустон – соли 1974, дар Покистон – соли 1998). Аини замон минтақа муташанниҷ боқӣ монда, як қатор коршиносон хатари низои атомӣро таъкид менамоянд.

Имрӯзҳо Кашмир ба иттиҳоди Ҳиндустон-Чамму ва Кашмир (бо музофоти Ладакх), масоҳати умумиаш 101 387 км² ва аҳолиаш 10, 1 миллион миллион нафар, дар зерӣ идораи Покистон бо масоҳати 13 000 км² ва 3,6 млн нафар аҳоли, дар доираи ҳукукҳои Хитой амалкунанда, бо масоҳати 37 555 км² ва якҷанд ҳазор аҳоли дорад, тақсимбандӣ шудааст. Масоҳати умумии Кашмир ба 222 236 км² мерасад.

Масъалаи ҳастаӣ дар равобити Ҳиндустон ва Покистон. Аввалин озмоиши атомии Ҳиндустон соли 1974 гузаронида шуд. Пайкони атомие, ки дар иёлоти Рачастхан (дар наздики сарҳад бо Покистон) 18 майи соли 1974 гузаронида шуд номи "Буддои Хандон" – ро гирифт. Хабарҳои озмоишҳои атомӣ дар Ҳиндустон воқуниши кишварҳои бузургро ба вуҷуд овард. Қудратҳои атомии ҳамон давра (ИМА, ИҶШС, Чин, Британияи Кабир, Фаронса) ҳукуки Ҳиндустонро ба аслиҳаи атомӣ эътироф накардаанд. Воқуниши Покистон, ки аллакай ҳудро боамн эҳсос намекард, манфитар буд. Дар натиҷа барномаи атомии покистонӣ шуруъ гардид, ки ба бунёди бомбаи атомӣ оварда расонид.

Аини замон Ҳиндустон тибқи маълумотҳои мухталиф дорои аз 75 то 115 пайконҳои атомии доираи амалашон хурду миёна мебошад. Ҳиндустон аҳдномаи "Паҳн накардани аслиҳаи атомӣ"-ро аз соли 1968 имзо накарда, коркардҳои дар ин самт то ҳол идома медиҳад (дар оғози асри XX, ҳангоми пайдоиши бомбаи атомии Покистон Ҳиндустон тадқиқотро дар ин бахш вуҷат дод).

Аввалин плутонийи аслиҳавиро Покистон соли 1995 ба даст овард. Озмоиши аслиҳаи атомӣ 28-30 майи соли 1998 дар машқҳои Чагай гузаронида шуд. Мутобиқи маълумотҳои мухталиф дар ин ҷо аз 3 то 7 пайкони атомӣ мавриди озмоиш қарор гирифт. Аини замон Покистон дорои аз 65 то 120 пайкони атомӣ буда, дар ин самт бо Ҳиндустон як навъ баробар мебошад [12].

Нақши Кашмир дар равобити байналхалқӣ. Яке аз масоиле, ки дар равобити кишварҳо ба назар мерасад ин фаъолияти гуруҳҳои террористӣ дар иёлотҳои Ҳиндӣ Чамму ва Кашмир мебошад. Созмонҳои ифротгарой дар минтақа ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд. Ба гуруҳи аввал «Ҳизб-ул-мучоҳидин» бо созмонҳои наҷандон калони ҳарбӣ – «Артиши озодибахши Кашмир», «Ал-Ҷиҳод», «Муслим ҷанбоз форс», «Ҷабҳаи исломӣ» ва ғайра дохил мегарданд. Ба гуруҳи дуюм ҷараёнҳои машҳури террористии «Ҳаракат-ул-мучоҳидин» (то соли 1995 бо номи «Ҳаракат-ул-ансор» маълум буд) «Ҷайиш-и-Муҳаммад», «Лашқари-тайиба» шомиланд. Ҳар ду гуруҳ ба ҳайати Ҷабҳаи муттаҳидаи ҷиҳод дохиланд, ки дар маҷмӯъ аз 15 то 18 созмонро дар бар мегирад.

Ба доираи васеи бозингарони байналхалқӣ, ки нисбати масъала «таваҷҷуҳ» доранд, пеш аз ҳама ИМА дохил мегардад. ИМА фаъолоне қўшиши ошти додани рақибони деринро дорад, ки бо ҳар дуи онҳо равобити нисбатан хуби сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад.

Чин низ аз ҳалли қазияи Кашмир манфиатдор мебошад, зеро он бо иртиқоии исломӣ дар наздикии сарҳадҳои ҷанубу ғарбии он ҳамоханг аст. Ҳамзамон ҳалли қатъии масъалаи кашмир ва нармаӣ дар равобити Ҳиндустон ва Покистон Чинро водор менамуданд, ки дар сиёсати хориҷии минтақавӣ худ таҳрир ворид намуда ба «номутавозунӣ» -и он мусоидат намоёнд. Яке аз омилҳое, ки масъалаи Кашмирро дар солҳои охири асри XX ва оғози ҳазораи сеюм мураккаб намудааст, ин густариши терроризми исломӣ ва ифротгарой мебошад.

Дар баробари масоили сиёсӣ, ҳудудӣ, мазҳабӣ дар равобити ҳинду-покистонӣ масъалаи истифодаи об, аз ҷумла тақсими манбаҳои обӣ баҳри обёрӣ меистад. Бо шарофати бунёди низоми муташаққили сарбанду каналҳо адр асрҳои XIX - XX қитъаҳои бузурги замин дар музофоти таърихӣ Панҷоб (музофоти ягона то тақсими кишварҳо) аз панҷ маҷрои дарёи Ҳинд обёрӣ мегардиданд. Дутои он, Ҷелам ва Чинаб, мисли Ҳинд аз заминҳои собиқ князигарии Чамму ва Кашмир мегузаранд. Баъди ҳаводиси солҳои 1947-1948 иншоотҳои асосие, ки дар се маҷрои дигар - Рави, Беас ва Сатлеч сохташуда – дар қаламрави қисмати Ҳиндӣ Панҷоб қарор гирифтанд. Баҳори соли 1948 г. ҳукумати иёлотҳои Ҳиндӣ Панҷоби Шарқӣ таъмини обии канлаҳоро, ки аз он заминҳои Панҷоби покистонӣ обёрӣ мешуданд, қатъ намуд. Низоъ бе бархӯрд баргараф гардид, вале ба Покистон нишон доданд, ки то кадом сатҳ ӯ аз ҳамсояи бузурги худ вобаста мебошад [12].

Сохторан низоии Кашмир дар якҷанд сатҳ инкишоф меёбад. Вобаста ба сатҳ шакли низоъ низ тағйир меёбад. Дар сатҳи маҳаллӣ яъне дар ҷаҳорҷўбаи ҳудудии собиқ шохигарии Чамму ва Кашмир, ин низоъ қавмӣ-мазҳабист, зеро дар асоси он тақдири халқе, ки умумияти ягона, мардуми кашмир меҳисобанд, ҳарчанд он бо таркиби мураккаби қавмӣ ва қавмӣ – мазҳабӣ фарқ менамояд.

Масъалаҳои сарҳадӣ байни Ҳиндустон ва Покистон, хусусан низоии Кашмир, яке аз монетаҳои асосии суботи минтақа ва рушди муносибатҳои байналхалқии муосир мебошад. Ин низоъ на танҳо ба муносибати дучониба, балки ба динамикаи қудратҳои ҷаҳонӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ таъсир мерасонад. Ҳалли ин мушкилот талаб мекунад, ки ҳар ду кишвар ба муколамаи созанда, эътимоди мутақобила ва дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ таъя кунанд.

АДАБИЁТ

1. Аюбӣ, Салоҳиддин. Кашмир: қазияи ҳалношуда. //Начот, 31 январи 2008.
2. Ёиёсов Г.Г. «Муборизаи Ҳиндустон барои озодӣ ва истиқлолияти халқи Ҳиндухитой». –Тошканд, 1991.
3. Дяков А.М. «Ҳиндустон дар давраи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва баъди он» (1939-1949). – Москва. 1949.
4. Доронина Н.И. Международный конфликт. – М.: Международные отношения, 1981.
5. Лысенко В.Н. Региональные конфликты в странах СНГ: опыт урегулирования / Полис. 1998. № 2. С. 147–157.
6. Кадымов Г.Г. О методологии и методике анализа региональных конфликтов. Национальная электронная библиотека.
7. Расулиён Қ. Кашмир. -Душанбе, 2006

8. Розов. Н.С. Конфликты в геополитике и ценностный подход к переговорам // Международная жизнь, 1993, № 9.
9. Сайёд Назир Гелонӣ «Масъалаи танзимнамоии проблемаҳои Кашмир» - Маълумотҳои комиссияҳои СММ оиди ҳуқуқҳои инсон. –Женева, 2001.
10. Хиндустон: масоили таърихӣ ҳаракати миллӣ озодихоҳӣ ва рушди муосири сиёсӣ. -Москва, 1980. С.360.
11. Баркер С. Фарҳангшиносӣ: назария ва амалия. Л., 1996, С 348.
12. Каплан М. Система ва раванд дар сиёсати байналмилалӣ. Нью Йорк: Вайли, 1958. С. 310.

LITERATURE

1. Ayubi, Salahiddin. Kashmir: an unresolved case. //Najot, January 31, 2008.
2. Ghiyosov G.G. "India's struggle for freedom and independence of the people of Indochina". –Tashkent, 1991.
3. Dyakov A.M. "India during the Second World War and after it" (1939-1949). –Moscow. 1949.
4. Doronina N.I. International conflict. – M.: International relations, 1981.
5. Lysenko V.N. Regional conflicts in the CIS countries: experience of settlement / Polis. 1998. No. 2. P. 147–157.
6. Kadymov G.G. On the methodology and methods of analysis of regional conflicts. National electronic library.
7. Rasuliyon K. Kashmir.-Dushanbe, 2006
8. Rozov. N.S. Conflicts in geopolitics and a value approach to negotiations // International Life, 1993, No. 9.
9. Sayyid Nazir Gilani "The issue of regulating the Kashmir problem" - Information of the UN Commissions on Human Rights. -Geneva, 2001.
10. India: historical issues of the national liberation movement and modern political development. -Moscow, 1980. P.360.
11. Barker C. Cultural studies: theory and practice. L., 1996.
12. Kaplan M. System and process in international politics. New York: Wiley, 1958. P. 21-53.

**НАҚШИ АСОСГУЗОРИ
СУЛҲУ ВАҲДАТИ
МИЛЛӢ – ПЕШВОИ
МИЛЛАТ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН,
МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ
РАҲМОН ДАР ҲИФЗУ
ГУСТАРИШИ ЗАБОНИ
ТОҶИКӢ**

**РОЛЬ ОСНОВАТЕЛЯ
МИРА И
НАЦИОНАЛЬНОГО
ЕДИНСТВА – ЛИДЕРА
НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН,
УВАЖАЕМОГО
ЭМОМАЛИ РАХМОНА, В
СОХРАНЕНИИ И
РАЗВИТИИ
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

**THE ROLE OF THE
FOUNDER OF PEACE
AND NATIONAL UNITY –
THE LEADER OF THE
NATION, THE
PRESIDENT OF THE
REPUBLIC OF
TAJIKISTAN,
HONORABLE
EMMOMALI RAHMON,
IN THE PRESERVATION
AND DEVELOPMENT OF
THE TAJIK LANGUAGE**

Калидвожаҳо: Пешвои
миллат, забон, таҳқиқ,
қонун, миллат, ҷуҳурӣ,
омӯзиш, барнома, забони
тоҷикӣ.

Дилшодзода Шамшод Дилшод – унвонҷӯи Институти
забон ва адабиёти тоҷики ба номи А. Рӯдакии АМИТ,
Email: dilshodzodashamshod11@gmail.com

Дилшодзода Шамшод Дилшод – соискатель учёной
степени Института таджикского языка и литературы имени
А. Рудаки Академии наук Таджикистана, Email:
dilshodzodashamshod11@gmail.com

Dilshodzoda Shamshod Dilshod – PhD candidate at the A.
Rudaki Institute of Tajik Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan, Email:
dilshodzodashamshod11@gmail.com

Дар мақолаи перомуни саъю талошҳо ва таҳқиқи илмӣ
Пешвои миллат дар бораи забони тоҷикӣ, қабули
барномаҳо, ҳадафҳои рушд, таҷдиди Қонуни забон, саҳми
бевоқифаи Пешвои миллат дар рушду густариши забони
тоҷикӣ таҳқиқ анҷом шудааст. Ҳангоми таҳқиқ маълум
шуд, ки бо ба даст овардани истиқлоли давлатӣ, забони
тоҷикӣ ҳуқуқи забони давлатиро гирифт, барномаҳои нав
барои рушди устувори он қабул шуданд ва охира-охира
ин забон ба забони илм табдил ёфт. Ҳамчунин, дар мақола
китоби арзишманди пешвои миллат – «Забони миллат –
хастии миллат» мавриди таҳқиқ қарор гирифта, баъзе
фаслу бобҳои он таҳқиқ шуда, ба ин восита саҳми Пешвои
миллат дар равнаку пажӯҳиши забони тоҷикӣ то қадри

имкон муқайяну дақиқ шудааст. Маълум шуд, дар ин китоб тамоми паҳлуҳои забон таҳқиқи комил шудаанд. Аз вижагиҳои муҳимми дигар, ки Пешвои миллат ибраз медоранд, мушоҳидаҳои борикбинона ва мӯшикофонаи муаллиф доир ба мухтасоти марбут ба забони мо мебошанд, ки ин чашмандоз дар осори дигар забоншиносон ба нудрат ба назар мерасад.

Ключевые слова: Лидер нации, язык, исследование, закон, нация, независимость, обучение, программа, таджикский язык.

В данной статье рассматриваются усилия и научные исследования Лидера нации о таджикском языке, принятие программ, цели развития, принятие Закона о языке, неоценимый вклад Лидера нации в развитие и расширение таджикской филологии. В ходе исследования выяснено, что с обретением государственной независимости таджикский язык получил статус государственного языка, были приняты новые программы для его устойчивого развития, и постепенно этот язык превратился в язык науки. Также в статье исследуется ценная книга Лидера нации – «Таджикский язык – основа нации», анализируются некоторые главы и разделы, что позволяет более точно определить вклад Лидера нации в всестороннее развитие таджикского языка. Установлено, что в данной книге подробно освещены все аспекты языка. Среди других важных особенностей отмечается, что Лидер нации подчёркивает имеющиеся трудности и проблемы, с которыми сталкиваются авторы учебников, связанные с языковыми вопросами, что в других научных трудах встречается крайне редко.

Keywords: Leader of the Nation, language, research, law, nation, independence, education, program, Tajik language.

This article examines the efforts and scholarly research of the Leader of the Nation regarding the Tajik language, including the adoption of programs, development goals, the Law on Language, and the invaluable contribution of the Leader of the Nation to the advancement and expansion of Tajik linguistics. The study shows that with the attainment of state independence, the Tajik language received the status of the state language, new programs for its sustainable development were adopted, and gradually this language evolved into a language of science. The article also analyzes the valuable book of the Leader of the Nation — “The Tajik Language – the Essence of the Nation”. Several chapters and sections are studied, which makes it possible to more precisely determine the Leader’s contribution to the comprehensive development of the Tajik language. It is established that the book thoroughly covers all aspects of the language. Another important feature noted in the article is that the Leader of the Nation highlights the challenges and difficulties faced by textbook authors concerning linguistic issues — an aspect rarely discussed in other academic works.

Мо борҳо таъкид намудаем, ки донишмандони забони миллии давлати эҳтиром ба миллат, арзишҳои миллии ва таърихиро фарҳангии хеш аст. Мо Забони миллиро дар баробари Модар

ва Ватан аз муқаддасоти олі эътироф намуда, ин андешаро бо як ифтихори бузург аз миллати соҳибтамаддуни ҳеш дар зеҳни наслҳо низ парвариши медиҳем.

Эмомалӣ Раҳмон

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикиро ҳамчун муқаддасоти давлатӣ эълон намуда, онро чун дастоварди муҳим ва бузурги таърихӣ ҳифз менамояд. Дар мавриди ҳимоя, пуштибонӣ ва рушду густариши забони тоҷикӣ нақш ва мавқеи шахсияти таърихӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бузургу беназир аст. Маҳз бо шарофати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни қарорҳо оид ба забони тоҷикӣ қабул ва мавриди амал қарор гирифтанд, ки онҳо мақому манзалати забони тоҷикиро хело боло бурдаанд.

Дар охири солҳои 90-уми садаи гузашта забони тоҷикӣ ба як забони тавоноии давлатӣ табдил ёфт ва то соли 2000-ум тамоми муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатии Тоҷикистон маҷбур шуданд, ки барои дар амал пиёда шудани қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ гузаранд. Яке аз муваффақиятҳои бисёр бузурге, ки дар замони Истиқлолият ба даст овардем, дар асоси сиёсати бисёр пайгиروнаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан, пуштибонии Президенти кишвар дар коргузориҳои расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пурра қарор гирифтанд забони давлатӣ буд. Умуман, соли 2000-умро қарор гирифт забони давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон номидан мумкин аст. Аз соли 2000-ум шуруъ карда, қарағони гузариши муассиса ва сохторҳои қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ боз ҳам бештар қувват гирифт.

Аз иқдоми муҳим ва сарнавиштсози Пешвои миллат дар самти рушду густариши забон яке он аст, ки, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2009) таҷдиди назар қарор дод, ки онро метавон қонуни қомилан нав арзёбӣ намуд. Қонуни мазкур вазъи ҳуқуқии забони тоҷикиро муқаррар сохта, рушди онро дар қаламрави Тоҷикистон таъмин кард. Маҳз дар асоси ҳамин қонуни муҳим ҳамасола таърихи 5-уми октябр ҳамчун «Рӯзи забони давлатӣ» дар Тоҷикистон таҷлил мегардад. Дар ин давра бо мақсади назорати сиёсати забони давлат, Қумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис шуд, ки фаъолияти он дар доираи қонунҳои мавҷуда ба роҳ монда шудааст. Имрӯз Қумита бо фарогирии воҳидҳои қарор додани махсус сиёсати забони давлатро пеш бурда, мақоми сохтори идора намудани махсусати забони давлатро соҳиб аст. Қабули «Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016» аз шумори он барномаҳоест, ки «таҷдиди давра ба давраи сиёсати давлатӣ дар бораи забонро аз роҳи таҳия ва танзими санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳияи барномаҳои давраҳои гуногуни омӯзиши забони давлатӣ ва забонҳои дигар дар бар мегирад». Ин Барнома метавонад мақоми забони тоҷикиро боз ҳам мустаҳкам намуда, инкишофи давра ба давраи онро танзиму назорат кунад.

Бо пайдо шудани вақту шароити хубтар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, давра ба давра барномаҳои рушди забони давлатӣ таҳия, тасвир ва амалӣ шуданд. Махсусан, Барномаи рушди забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, ки дар таърихи 29 ноябри соли 2020 аз тарафи Раиси муҳтарами Ҳукумати мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба тасвир расид, дурнамои рушди забони модариро барои даҳ соли оянда дар бар гирифта, ба таҷдиди натиҷабахш ва пурсамари Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» равона қарор додааст. Ҳадафу вазифаҳои барномаи доир ба забони давлатӣ қабулнамуда, нигоҳ доштани асосат ва ҳувияти забони модарӣ мебошад.

Дигар аз иқдомҳои созида ва саривақтии Пешвои миллат дар хусуси забони тоҷикӣ он аст, ки имрӯз дар замони соҳибистиқлолӣ забони тоҷикӣ забони илм эътирофу шинохта шудааст. Гузашта аз ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсиси Комиссияи Олии Аттестатсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз ғамхориҳои натиҷаҳои хуби истиқлол аст. Таълифи асарҳои илмӣ дар ҳамаи бахшҳои соҳаҳо, ҳам дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва техникӣ ва ҳам дар соҳаҳои гуногуни дигар, барои рушди устувори забони тоҷикӣ,

ҳамқадами замон рушд кардан ва ба пояи забони илми муосир расидани он мусоидати комил менамояд.

Маҳз дар даврони соҳибистиклолии кишвар таваҷҷуҳ ба омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни забоншиносӣ зиёд шуда, тақрибан дар хусуси тамоми қисматҳои забоншиносӣ китобу дастур ва мақолаҳои бешуморе навишта шудаанд. ки зикри онҳо дар ин ҷо сафаҳоти зиёдеро пур мекунад.

Дар замони соҳибистиклолии кишвар, махсусан, асарҳои Президенти кишвар, суҳанрониҳои ӯ дар маҳфили ҷорабиниҳои гуногун дар пайрезии сиёсати забонии давлат, муайян кардани самтҳои асосии инкишофи забон ва забоншиносии тоҷик нақши бунёдӣ ва раҳнамоӣ доштанд. Бояд гуфт, ки ақидаҳо ва пешниҳодҳои Президенти кишвар дар ин бобат на танҳо хусусияти назарӣ, балки хусусиятҳои амалӣ ҳам доранд. Дар ҳар баромадашон Пешвои миллат таъкид мекунанд, ки мардуми Тоҷикистон, хосатан, ҷавонон бояд забондону суҳандон бошанд ва гузашта аз забони тоҷикӣ, ҳамчунин чанд забони хориҷиро низ донанд: «Хотиррасон менамоям, ки талабот ба кадрҳои забондон торафт меафзояд, зеро рушди муназзами ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, вусъат гирифтани ҳамгириову ҳамкорӣ ва робитаи байни давлатҳо, тарҷумаи осори пешқадами халқҳои дунё, омӯхтани илму фарҳанги ҷаҳони муосир ва таъсиси корхонаҳои муштарак дар кишвар маҳз бо ҷалби ҷавонони забондон амалӣ мегардад».

Гузашта аз он, ки Пешвои миллат дар созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ба забони давлатӣ суҳбат мекунанд ва ба ин восита, истифодаи забонро аз марзҳо Тоҷикистон берун мебароранд ва ба ҷаҳониён муаррифӣ мекунанд, ҳамчунин, дар суҳанрониҳо, ҷалассаҳои ҳукуматӣ ҳамеша доир ба поксозӣ ва асолати забони тоҷикӣ ишораҳои сарехе мекунанд. Ба ҷуз аз инҳо, ки ёд шуд, боз дар фаслу бобҳои гуногуни китобҳои арзишманди дар ин ё он самти сиёсат навиштаашон ба рушду густариши забон ишораҳо карда, аҳаммияти омӯзиши онро талкин мекунанд.

Осори Пешвои миллат («Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби якум. «Аз Ориён то Сомониён», 2002, «Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби дуюм. «Аз Ориён то Сомониён», 2002, «Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби сеюм. «Аз Ориён то Сомониён», 2006, «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», 2006), гузашта аз он ки масоили муҳимми дигареро дар бар мегиранд, ҳамчунин, маводди фаровони назарие доир ба забони тоҷикӣ, таърих ва рушди он дода метавонанд. Қобили зикри хос шаст, ки ақидаҳо ва пешниҳодҳои Пешвои миллат дар ин бобат на танҳо хусусияти назарӣ, балки хусусиятҳои муҳимми амалӣ ҳам доранд.

Гузашта аз ин, бо дастури бевоситаи Пешвои миллат тарҳи тадвини донишномаи забони тоҷикӣ рехта шуд ва ин кор бар зимаи кормандони Энциклопедияи милли тоҷик вогузор шуд ва кормандони ин ниҳод «Донишномаи забони тоҷикӣ»-ро дар ҳаҷми хеле калон тавдину таҳия ва ҷоп карданд, ки ман гумон мекунам, бояд китоби рӯйимизии ҳар фарди тоҷик бошад.

Ба ҷуз аз ҳамаи инҳо, ки зикр намудем, ҳамчунин, Пешвои миллат худ ба таҳқиқи забони давлатӣ камар баста, китоби арзишманди «Забони миллат – ҳастии миллат»-ро дар ду ҷилд рӯйи кор оварданд, ки яке аз шоҳкорҳои муҳимми забоншиносӣ дар даврони навини миллатамон мебошад.

«Забони миллат – ҳастии миллат» бунёдитарин ва илмиарин асар аст, ки ҷилди аввали он барои оммаи васеи хонандагон таҳқику нашр шуда, рушду густариши забони тоҷикиро аз давраҳои бостон то асри XIII инъикос менамояд. Дар навиштани он муаллиф аз муҳимтарин сарчашмаҳо ва китобҳо кор грифтааст, ки аз ҳайси равиши таҳқиқ, ҷобаҷогузори мавод аз дигар китобҳои дар ине самт таълифшуда билкул тафовут дорад. Ин китоби арзишманд аз пешгуфтор, шаш боб, хулоса, китобнома (407 адабиёт ва маъхазу сарчашма) ва 491 саҳифа иборат мебошад. Дар пешгуфтор ба таври мухтасар таърихи густариши забони тоҷикӣ аз давраи бостон то ба ҳол, истиқлол ва аҳаммияти таърихӣ он дар сарнавишти забони тоҷикӣ, ҳадафу мақсади муаллиф, вазифаҳои забоншиносон дар пажӯҳиши забоншиносии забони тоҷикӣ инъикос ёфтааст.

Муаллиф дар сарсухани китоб чунин овардааст: «Бо шарофати истиқлол забони тоҷикӣ ба феҳристи забони давлатҳои мустақили чаҳон дохил шуд, барои шинохти миллати тоҷик ба сифати як халқи дорои ҳама аломату нишонаҳои миллати таърихӣ заминаҳои сиёсӣ фароҳам омад ва дар ориёиносии ва ё эроншиносии муосир шоҳии сифатан нави тоҷикиносии ҷойи расмӣ ва мустақиле барои худ пайдо намуд» [14, с. 5].

Аз вижагиҳои муҳими дигар, ки Пешвои миллат иброн мебаранд, мушоҳидаҳои борикинона ва мушоҳидаҳои муаллиф доир ба муҳтасоти марбут ба забони мо мебошанд, ки ин чашмандорз дар осори дигар забоншиносон ба нудрат ба назар мерасад: «Яке аз вижагиҳои аслии бисёр муҳими забони мо ҳосияти баҳамоварӣ ва ё ваҳдатфаринии он аст. Ин хусусият сипас дар ташаккули он ба унвони як забони умумӣ барои мардуми эронитабор нақши муассир бозид. Сифати дигари забони мо тавоноӣ ва рақобатпазирии он аст... Ҳамчунин, бояд гуфт, ки нуфуз ва тавоноии ин забон ба ҳаде буд, ки на танҳо дар ҳавзаи илму фарҳанг, балки дар сиёсат ва давлатдорӣ низ ҳеҷ забони дигар бо вай рақобат карда натавонист ва қавму миллатҳои мухталифе, ки асрҳо дар ин сарзамин ҳукмронӣ карданд, онро на танҳо ҳамчун забони илму фарҳанг, балки ба ҳайси забони сиёсат ва давлату дарборҳои худ пазируфтанд» [14, с. 30].

Масъалаи дигаре, ки дар муқаддимаи ҷилди якуми ин китоби арзишманд Пешвои миллат ба он тавачҷуҳ кардааст, муайян кардани саҳми олимону шоирон нависандагони Мовароуннаҳр Хуросон дар густариши забони тоҷикӣ ва ғаний гардонидани таркиби луғавии он мебошад. Муаллиф ақида ва андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷиро доир ба пайдоиш ва хостгоҳи забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ карда, ба ҳулосае меояд, ки хостгоҳ ва маҳди аслии забони форсии тоҷикӣ аслан Мовароуннаҳр Хуросон мебошад: «Яке аз масъалаҳои дигари ҷолиб барои хонандагони мо масъалаи саҳми тоҷикони Хуросону Мовароуннаҳр дар зинда нигоҳ доштан ва парвариши ин забон аст. ҳарчанд дар миёни забоншиносон оид ба макон ва замони пайдоиши забони мо ақидаҳои мухталифанд, вале донишмандон бо иттифоқи назар хостгоҳи ин забонро Хуросону Мовароуннаҳр ва макони нашоӣ намона ва боланлағиву густариши онро қаронаҳои Ҷайхуну Сайхун мешуморанд» [14, с. 18].

Боби аввали ҷилди аввали ин китоби арзишманд «Даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ» ном дошта, аз се фасл – «Мардуми ориёӣ ва забони онҳо», «Давраҳои таърихӣ ва даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ» ва «Ҷойгоҳи забони тоҷикӣ дар гурӯҳбандии забонҳои эронӣ» иборат аст. Дар ин боб назару андешаҳои Пешвои миллат, ки дар тури солҳо навишта шуда, дар фаслу бобҳои китобҳои алоҳидаи эшон омадаанд, фароҳам омада, ба таври мухтасар назару андешаҳои муаллифро дар бораи давраи бостон ва миёнаи рушди забони мо ҷамъбаст менамояд.

Пешвои миллат дар хусуси даврабандии забони тоҷикӣ ва гунҷоношу иловаҳои худ дар онҳо чунин иброн назар кардааст: «Даврабандии таърихӣ забонҳои эронӣ, беш аз ҳама, ба даврабандии таърихӣ забони тоҷикӣ (форсӣ) ва осори боқимондаи он иртибот дорад. Асосан ба он осори боқимондаи се давра: форсии бостон - давраи ҳукмронии сулолаҳои Ҳахоманишиён бо осори сангнавиштаҳои хати меҳӣ (асрҳои 6 - 4 то милод), форсии миёна – осори паҳлавӣ ва монавии давраи Сосониён ба забони паҳлавӣ (3 – 9 - 10 милод) ва форсии нав-забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) бо осори алифбои арабиасос (асрҳои 9 - 10 то ба ҳол) дохил мешавад. Агар Авесто хусусиятҳои умумии забони ориёӣ ва фарҳангу суннат ва боварҳои динии ориёӣҳоро дар марҳилаи тақрибан духазорсолаи он ифода кунад, осори хати меҳии Ҳахоманишиён хусусиятҳои як давраи маҳдуди онро дар худ таҷассум кардааст.

Муқоисаи катибаҳои Бесутуни Дориюши Кабир ва Катибаи Работакӣ шоҳаншоҳи Кӯшониён Канишкаи Аввал ва баъзе дигар далелу санадҳои дар солҳои охир пайдошуда собит месозад, ки истилоҳи арӣа (ориёӣ) ҳамчун номи забони умумии мардумони эронитабор то охири давраи Кӯшониён Кабир роиҷ будааст. Чунин масъалагӯзорӣ дар таърихӣ илми забоншиносии Эрон саҳифаи наво мекушояд ва агар ба Ҳахоманишиёну Ашкониёну Сосониён сулолаи Кӯшониёнро, ки дар асоси сарчашмаҳои бадастомада забони худро ориёӣ хондаанд, илова намоем, як марҳилаи томи таърихӣ забону фарҳанг ва

тамаддуни эронитаборонро метавон мушаххас марҳилаи тамаддуни ориёӣ донист, ки тақрибан таърихи духазорсолаи мардуми эронитаборро дар бар мегирад» [14, с. 25].

Боиси зикри хос аст, ки ин китоби пешвои миллат ба ҷуз аз он ки як китоби комилан таҳқиқии забоншиносӣ ба шумор меояд, ҳамчунин, хусусиятҳои муҳимми худшиносӣ, таърихӣ, сиёсӣ ва ғайраро доро мебошад, ки аз нуқтасанҷ ва аллома будани муаллифи он дарак медиҳад. дар чилди якуми ҳамин китоби арзишманд Пешвои миллат доир ба мабдаъ ва пайдоишу сайри калимаи тоҷик баҳсҳои доманадоре карда, аҳамияти ин вожа адабиёти таҳқиқии доир ба ин вожа анҷомшударо таҳлилу муқоиса карда, ҳулосаҳои муҳимми илмӣ бароввардааст: «Вожаи «тоҷик» ба ғайр аз ин маъноҳо бо калимаҳо хусусияти мачозиву тавсифӣ низ пайдо кардааст, ки аксар хусусияти адабиву бадеӣ доранд.

Тавре ки аз осори хаттӣ ва гуфтаҳои муаллифон медонем, вожаи «тоҷик» дар манбаъҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ ва фарҳангии худӣ ва бегона ба маъноҳои мухталиф ва баъзан муҳолифи ҳамдигар, назири араб, ғайриараб, турк, ғайритурк, муғул, ғайримуғул, арабзодаи дар аҷам тарбиятёфта, номи маҳал, номи қabila, аҳли ноҳияи Форс, номи мардум, мусулмон, савдогар, шахрӣ, кӯҳистонӣ ва ҳатто номи сифатҳои далеру ҷанговар, тарсу, нарму мулоим, зебо ва амсоли инҳо ба кор рафтааст» [14, с. 105].

Боби панҷуми чилди якуми «Забони миллат – ҳастии миллат» – «Давраи боландагӣ ва шукуфоии забони тоҷикӣ» аҳамияти зиёди илмӣ ва адабӣ дошта, рушду густариши забонро дар давраи давлатдорӣ тоҷикон – Сомониён дар бар мегирад. Дар ин боб гузашта аз он ки дар хусуси давлати муқтадири Сомониён маълумоти зикиммати таърихӣ дода мешавад, ҳамчунин, дар хусуси муҳимтарин вижагии забони тоҷикӣ маълумоти илман асоснок оварда мешавад, ки назири онҳоро дар дигар китобҳои ба таърихи забонамон бахшида мушоҳида намекунем. Муаллиф дар хусуси равнаки илму фан дар ин даврон чунин овардааст: «Ин аҳд натавон ба шукуфоии забони мо ва ривочи фарҳанги гузаштаи Эрон мусидат кард, балки ба пешрафти фарҳанги исломӣ ва забони арабӣ то ҷойе созгор омад» [14, с. 295].

Муҳимтарин вижагии китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» боз дар он дида мешавад, ки дар муқоиса бо баъзе аз китобҳои ҳамсони худ, гузашта аз қимати илмӣ, сиёсӣ ва таърихӣ, ҳамчунин арзиши адабии комил низ дорад. Дар ҳар ҷаҳл боби он, ки даврае аз давраҳои таърихи забонамон омӯхта мешаванд, бузургтарин намоёндагони илму адаби он давраҳо, шоирону нависандагон, бузургтарин забоншиносону адабпажӯҳои асримиёнагӣ муаррифӣ мешаванд. Яъне, китоб хусусияти тазкиравӣ низ дорад ва номи абармардони таъриху тамаддуни гузаштаи мон дар он сабт шудааст, ки баъди садсолаҳо ин китоб ба ҳукми анъана даромада, манбаи ҳубе барои омӯзиши рӯзгору осори ин бузургон мегардад. Масалан, дар бораи қудрати эҷодии Шаҳиди Балхӣ сухан ронда байти поёнро меорад:

Ҳама диёнату дин варзу некроӣ кун,

Ки сӯйи ҳулди барин бошадат гузарнома

Пешвои миллат дар бораи сеҳри калом ва истифодаву ибтикори шоир дар суханварӣ ва калимасозӣ чунин қазоват кардааст: «Зимнан хотирнишон бояд кард, ки калимаи «гузарнома» аз ин байт, ки бешак сохтаи завқи Шаҳиди Балхист, калимаи зебо ва ҳушандом аст ва дар рӯзгори мо ба маънии вожаи русии «пропуск» метавонад корбурди фаровон пайдо намояд» [14, с. 302].

Ҳамчунин, муаллиф ҳангоми таҳлили осору эҷодиёти бунёдгузори адабиёти тоҷику форс – Рӯдакӣ аз худ дақиқназарӣ ва мӯшикофӣ хос нишон дода, муҳимтарин вижагии осори шоир ва нақши ӯро дар густариши забони форсии тоҷикӣ арзёбӣ мекунад. Муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки шеърӣ ин қофиласолори назми тоҷик саршор аз калима ва таркибҳост, ки аз забони зиндаи халқ гирифта шудаанд ва ҳамин чиз сирри маҳбубияти шеърӣ шоир шудааст: «Дар ашъори Рӯдакӣ аксари вожаву таркибҳо аз забони аз забони зиндаи мардум корбаст шудаанд, аз ин хотир ин сурудаҳо ба зиндагӣ ва воқеиятҳо бештар созгорӣ доранд» [14, с. 305].

Бо вучуди ин қиматҳои илмӣ, ки дар боло зикр шуд, дар боби номбурдаи асар гузашта аз зикри ном ва зиндагиномаи бузургони ин даврон, ҳамчунин, музоҳимаҳо,

хулосаҳо ва нуктаи назарҳои муаллифро дар бораи тарзи эҷод, равия ва қудрати сухан, ҳамчунин. дар хусуси истифода аз унсурҳои гуногуни забонири низ мушоҳида мекунем, ки дорои қимати илмӣ зиёде мебошанд. Дар ин росто, муаллиф пояндагӣ ва рушди забонро ба қорнамоии шоирону нависандагон вобаста медонанд ва зикр мекунанд, ки яке аз роҳҳои то ба имрӯз расидани забони тоҷикӣ дар шакли ҳолис осори мондагори гузаштагон мебошад: «Аз ин нуктаи назар агар ба забони модарӣ назар кунем, хоҳем دید, ки ба таври қулӣ парваришгоҳи асосии он домани шеърӯ забони шоирона буда, имконоту тавонмандии дохилии ин забон ҳам аз ин сарчашмаи зоёву поё ҳам маншаъ мегирад. Аз ибтидои шеъри тоҷикӣ, бахусус аз аҳди Тоҳириёну Саффорӣён ва Сомониён шоирони мо бо неруи ҳаёли рангину музайяни худ зеботарин ва дақиқтарин ибораву луғатҳоро барои баёнӣ андешаҳои шоирона аз дохили забон интиҳоб карда ё худ навапардозӣ намуда, ба забони модарии мо қудрату тавони бештаре афзудаанд» [14, с. 301].

Гузашта аз таҳлилҳо ва баррасиҳои дар боло аңҷомшуда, бояд низ зикр кард, ки Пешвои миллат дар боби дувми қилди дувуми ин китоби арзишманд, ки «Забони тоҷикӣ дар нимқазираи Ҳиндустон» унвон дорад, бо далелҳои қотеъу возеҳ дар бораи истифодаи забони тоҷикӣ дар ин сарзамин, омилҳои аслии интишори забон дар ин сарзамин иборзи назарҳои хосс дорад.

Тавре аз маълумоти китобҳои таърихӣ ва дигар осори пажӯҳишии муосир бармеояд, дар Ҳиндустон забони тоҷикӣ ҳудудан ҳазор сол забони илм, адаб ва забони расмӣ будааст. То ҳудуди дусад сол пеш ва пеш аз онки Ҳиндустон мустақмараи Англия шавад, забони тоҷикӣ нахустин забони расмӣ, фарҳангӣ ва илмӣ Ҳиндустон ба шумор мерафт. Забони тоҷикӣ, ки дар давраи Ғазнавиён ба Ҳинд роҳ ёфт, бо таъсиси давлатдории Гурқониён дар Ҳиндустон ба авҷи пешрафти худ расид ва забони расмии онҳо шуд. Шоирони бузурге ҳамчун Бедилӣ Деҳлавӣ, Ҳусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ дар ривочу равнақи ин забон дар он балад нақши мондагоре дорад. Аммо пас аз истеъмори, англисҳои дар соли 1832-и мелодӣ, маҷбуран забони англисиро қойгузини забони тоҷикӣ намуданд. Англисҳои дарк карданд, ки забони тоҷикӣ асрҳои зиёд дар Ҳинд буда ва тамоми низоми далатдорӣ, идорӣ, қорғуздорӣ, илмӣ ва адабиву таърихӣ ба он сурат мегирӣфт. Онҳо меҳостанд, ки ин иртибот бо наслҳои баъд қатъ шавад ва мардум ва тамаддуни Ҳинд, аз ин мерос дур бишавад. Хеле қизҳо, қӣ дар тамаддун ва фарҳанг ва таърихи Ҳинд ва қӣ дар риштаҳои мухталиф илмӣ ва аснод ва ҳатто асноди замин ва амлок ба забон тоҷикӣ аст. Истилоҳот ва тақрибан тамоми китобҳои динии Ҳиндустон ба забони форсӣ тарҷума шуда ва аз тариқ, фалсафаи Ҳиндустон натавон дар Ғарб, балки дар тамоми дунё муаррифи шудааст. Ҳамин равобити забонӣ буд, ки миёни ин ду халқ – тоҷику ҳинду мушобаҳатҳои гуногуни илмиву фарҳангӣ ба вуҷуд ояд: «Дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ қавм ё миллатеро ёфтанд душвор аст, ки ба андозаи ҳиндуҳо бо тоҷикон ва дигар халқҳои эронитабор бо ҳамдигар мушобаҳат, хусусиятҳои умумӣ ва ягонагии маънавию адабӣ дошта бошанд. Халқҳои эронитабор ва ҳиндуҳо дар ду тарафи қӯҳҳои смарбафалаккашидаи Ҳиндукуш зиндагӣ карда, ба эътирофи олимони бостоншинос дар ин маконҳои қуғрофии тамаддуни қадими инсоният ташаққул ёфтааст» [13, с. 87]. Гузашта аз инҳо, ки зикр шуд Пешвои миллат дар хусуси бузургтарин шоирону нависандагон ва аҳли адаби форсизабони Ҳиндустон, ба монанди Амир Ҳусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Бадри Чоқӣ, Зиёуддини Нахшабӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ, Зебонисо ва дигарон, ки дар рушди ин забон саҳми шоёни таҳсин гузаштаанд, маълумот дода, вижагии осори онҳо ва истифодаи онҳо аз қулвори бузурги луғавии забони тоҷикӣ дар Ҳиндустон маълумот додааст.

Яке аз сарчашмаҳои муҳими омӯзиши забони тоҷикӣ дар Ҳиндустон, таърихномаҳои дар ин смарзамин навишта шуда мебошанд, ки ҳар қадоме бо шеваи эҷод асолати забони моро дар ин сарзамин ҳифз кардаанд. Муҳимтарин таърихномаҳои ин давр «Табақоти Носирӣ»-и Минҳоч Сироқи Қузқонӣ, «Таърихи Фирӯзшоҳӣ»-и Зиёуддини Баранӣ, «Таърихи Фирӯзшоҳ»-и Шамси зироқи Афиф, «Таърихи Муборакшоҳ»-и Яхё ибни Аҳмад ва «Таърихи фаришта» мебошад, ки дар китоби Пешвои миллат ҳамаи онҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд [13, с. 98].

Таваҷҷуҳи Пешвои миллат, албатта, дар ин боб бештар ба масъалаи хеле муҳимми густаришёфта дар Ҳиндустон – луғатнигорӣ мебошад, ки зар зерфасли «Фарҳангнигорӣ дар Ҳинд»-и ҳамин боби китоб тамоми фарҳангҳои дар ин сарзамин навишташуда баррасӣ, арзёбӣ ва таҳлил мегарданд.

Бояд эътироф кард, ки бунёди забони имрӯзи тоҷикӣ бар пояи забони порсии бостон ва миёна дар садаи аввали ислом гузошта шуд ва дар муддати солҳои мадиде шеърӣ форсии тоҷикӣ рушд кард ва ба пояи камол расид. Дар садаи нухуми мелодӣ Абуҳафси Суғдӣ ба хотири кумак ба Туронӣ фарҳанге навишт, ки то замони мо нарасидааст. Аз ин ба баъд луғатнигории форсии тоҷикӣ авҷ гирифта, нуқтаи олиӣ он фарҳангнигории тоҷикӣ дар Ҳиндустон мебошад: «Бояд гуфт, ки замони авҷу густариши фарҳангнигорӣ ба давраи навини таърихи забони мо, ки бо номҳои тоҷикӣ, дарӣ ё форсии нав машҳур аст, рост меояд» [13, с. 138].

Ба ҳамин тартиб муҳимтарин фарҳангҳое, ки дар ин хитта навишта шудаанд, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори Аҷам»-и рой Тикчанди Баҳор, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафой, «Фарҳанги рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавий, «Бурҳони қотеъ»-и Халафи Табрэзӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин, «Ҷароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу ва дигар луғатномаҳо таҳия ва тадвин шудаанд, ки пешвои миллат дар бораи ҳар кадоми он маълумот дода, онҳоро таҳлил карда, хулосабарориҳо намудааст, ки беназир мебошанд [13, с. 139-162]. Бояд зикр намуд, ки натиҷагирӣ муаллиф дар охири ҳар фаслу боби китоб қимати гарони илмӣ ва методологӣ дошта, баъд аз баррасиву таҳқиқи дилхоҳ мавзӯ муаллиф баъд аз радду бадал ва таҳлили сарчашмаҳои гуногун андеша ва хулосаҳои худро низ пешниҳод мекунад, ки бисёр арзишманд ва аз нигшоҳи илмӣ комилан ҷавобгӯй ба методологияи таҳқиқи илми забоншиносӣ мебошанд.

Аз таҳқиқи кӯтоҳ, мухтасар ва иҷмолии мавзӯи мавриди назар ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти забоншиносӣ ва саҳми Пешвои миллат дар рушду нумуви забон хеле густарда ва доманадор аст ва тамоми таҳлуҳои ин фаъолияти Пешвои миллатро дар як мақолаи ҳурди таҳқиқӣ имкони баррасӣ, таҳлил ва таҳқиқи комил имкон надорад.

Аз ҷустуҷӯ дар ин мавзӯ чунин натиҷа ба даст омад, ки пешвои миллат гузашта аз китобҳои алоҳиде, ки дар соҳаҳои гуногуни ҷамъият навиштаанд, ҳамчунин, ибтикороти муҳимме дар рушди забони давлатдорӣ кардаанд, ки назир надоранд ва яке аз шоҳкорҳои ӯ дар ин самт, тавре борҳо дар мақола арз шуд, эҷоди асрари арзишманди илмӣ «Забони миллат – ҳастии миллат» мебошад. Дар миёни осори таҳқиқие, ки то ин дам дар бораи таърихи рушди забони тоҷикӣ навишта шудаанд, ин китоб дар ҷои аввал меистад, чунки бо омӯзиш ва хонадани он мо натавонем дар бораи забон ва сайри таърихӣ он, балки дар хусуси таърих, адабиёт, сиёсат ва ҳудуди густариши забон ва адабиёти тоҷик, бузургтарин мактабҳои забоншиносӣ ва ва нуқтаи назарҳои хосси Пешвои миллат доир ба ҳар як мактаб, адибони классикӣ ва саҳми онҳо дар пояндагии забон ва ғайра маълумоти қиммате гирифта метавонем. Як фарқи кулли ин китоб аз дигар китобҳои таҳқиқӣ ҳамнавъи худ дар он аст, ки забони моро аз қадимтарин даврон то асри 20-ум таҳқиқ кардааст, ки дигар китобҳои ҳамсон чунин хусусиятро надоранд ва ба таҳқиқи ин ё он давраи маҳдуди рушди замон поён меёбанд. Дигар аз мушаххасоти ин астар, тавре болотар низ гуфтем, қимати адабии он аст. Дар ин китоб гузашта аз факту далелҳои нодири илми забоншиносӣ, ҳамчунин, бузургтарин чехраҳои адабиву илмӣ гузаштаи мо дар фаслу бобҳои гуногуни китоб муаррифӣ ва саҳми онҳо дар рушди забон илман қазовату баҳогуздорӣ мешавад, ки ин амр қиммати илмӣ китобро даҳчанд мекунад.

АДАБИЁТ

1. Амлоев А. Я. Калимасозии сарфӣ исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. / А. Я. Амлоев. Душанбе: ДСРТ, 2016, –151 саҳ.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. Қисми I: Фонетика, Морфология. – 356 саҳ.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. – 464 саҳ.

4. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои 9-10). / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 саҳ.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 3./ Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 саҳ.
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2./ Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 саҳ.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М. С Э, 1969. – Ҷ.1. – 908 саҳ.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М. С Э, 1969. – Ҷ.2. – 910 саҳ.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Ҷ.1 – 949 саҳ Ҷ. 2. – 944 саҳ.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. Ҷ.2 . – 944 саҳ.
11. Ҳоҷиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ// Саидмурод Ҳоҷиев. – Душанбе: Нури маърифат. – Хуҷанд. – 400 саҳ.
12. Ш. Кабиров, Қ. Тӯраҳасанов, М. Аюбова, О. Саидҷаъфаров, С. Қурбонов. Забони тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 240 саҳ.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷилди дувум. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 саҳ
14. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷилди якум. – Душанбе, 2024. – 514 саҳ.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 132 саҳ.

REFERENCES

1. Amloev A.Ya. Word Formation of Nouns in the Artistic Prose of Fazliddin Muhammadiev. / A.Ya. Amloev. – Dushanbe: DSRT, 2016. – 151 p.
2. Grammar of the Modern Literary Tajik Language. – Dushanbe: Donish, 1985. Part I: Phonetics, Morphology. – 356 p.
3. Modern Literary Tajik Language. Lexicology, Phonetics, and Morphology. – Dushanbe: Maorif, 1973. Part I: Textbook for Philology Faculties of Higher Education Institutions. – 464 p.
4. Qosimova M.N. History of the Tajik Literary Language (9th–10th centuries). / M.N. Qosimova. – Dushanbe, 2003. – 490 p.
5. Muhammad Ghiyosuddin. Ghiyas al-Lughat. Vol. 3. / Muhammad Ghiyosuddin. – Dushanbe: Adib, 1987. – 480 p.
6. Muhammad Ghiyosuddin. Ghiyas al-Lughat. Vol. 2. / Muhammad Ghiyosuddin. – Dushanbe: Adib, 1988. – 416 p.
7. Dictionary of the Tajik Language. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. Vol. 1. – 908 p.
8. Dictionary of the Tajik Language. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. Vol. 2. – 910 p.
9. Explanatory Dictionary of the Tajik Language. – Dushanbe, 2008. Vol. 1 – 949 p.; Vol. 2 – 944 p.
10. Explanatory Dictionary of the Tajik Language. – Dushanbe, 2008. Vol. 2 – 944 p.
11. Hojiev S. Methodology of Teaching the Tajik Language // Saidmurod Hojiev. – Dushanbe: Nuri Ma'rifat; Khujand. – 400 p.
12. Sh. Kabirov, Q. Turahasanov, M. Ayubova, O. Saidja'farov, S. Qurbonov. Tajik Language. – Dushanbe: Er-graf, 2016. – 240 p.
13. Emomali Rahmon. The Language of the Nation is the Essence of the Nation. Volume II. – Dushanbe: Nashriyoti Muosir, 2020. – 432 p.
14. Emomali Rahmon. The Language of the Nation is the Essence of the Nation. Volume I. – Dushanbe, 2024. – 514 p.
15. Emomali Rahmon. Mawlono and Human Civilization. – Dushanbe: Bukhoro, 2012. – 132 p.

ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

УДК: 37:02

**НАҚШИ ТЕХНОЛО-
ГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ
КОММУНИКАТСИОНӢ
ДАР RUШДИ НИЗОМИ
МАОРИФИ ТОҶИКИСТОН**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - Котиби матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

**РОЛЬ ИНФОРМАЦИОН-
НО-КОММУНИКАЦИОН-
НЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ
ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИ-
КИСТАНА**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана

**THE ROLE OF INFOR-
MATION AND COM-
MUNICATION TECHNO-
LOGIES IN THE DEVELOP-
MENT OF THE EDUCATI-
ON SYSTEM OF TAJIKIS-
TAN**

Sharifzoda Abdufattoh Abduvakhob - Press Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Калидвожаҳо: маориф, Тоҷикистон, Пешвои миллат, таҳсилоти рақамӣ, компютерикунонӣ, технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, сатҳу сифати таҳсилот, фарҳангу тафаккури техникӣ, усулҳои муосири таълим.

Мақола ба баррасии иқдоми созандаи Ҳукумати Тоҷикистон зери роҳбарии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати рақамикунонии соҳаи маориф, бахусус компютерикунонии мактабҳо, ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дар раванди таълими ҳамаи зинаҳои таҳсилот дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф саҳми назарраси истифодаи босамари ТИК дар беҳтарсозии сатҳу сифати таълим, марҳилаҳои ташаккули заминаҳои муосири ҳуқуқӣ, моддӣ ва техникии соҳаро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар мақола тадбирҳои мушаххаси Роҳбарияти олии Тоҷикистон дар самти мутобиқсозии низомии таҳсилот ба меъёру талаботи байналмилалӣ дар асри технологияҳои иттилоотӣ, натиҷаҳои чунин сиёсат, ташаббусҳои рушди фарҳанги техникии насли ҷавони ҷумҳурӣ, татбиқи усулҳои инноватсионии таълим, мушкилу монеаҳо ва нақшаҳо дар ин самт инъикос ёфтаанд.

Ключевые слова: образование, Таджикистан, Лидер нации, цифровое образование, компьютеризация, современные информационно-коммуникационные технологии, уровень и

Статья посвящена обзору конструктивных мер Правительства Таджикистана под руководством Президента страны Эмомали Рахмона по цифровизации сферы образования, в частности, компьютеризации школ, внедрению информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательный процесс на всех уровнях образования в период государственной независимости Республики Таджикистан. Автор

качество образования, техническая культура и мышление, современные методы обучения.

исследует значительный вклад эффективного использования ИКТ в повышение уровня и качества образования, этапы формирования современной правовой и материально-технической базы сферы. В статье отражены конкретные меры высшего руководства Таджикистана по адаптации системы образования к международным стандартам и требованиям в век информационных технологий, результаты такой политики, инициативы по развитию технической культуры подрастающего поколения республики, внедрение инновационных методов обучения, проблемы, препятствия и планы в этом направлении.

Keywords: education, Tajikistan, Leader of the Nation, digital education, computerization, modern information and communication technologies, level and quality of education, technical culture and thinking, modern teaching methods.

The article is devoted to the review of constructive measures of the Government of Tajikistan under the leadership of the President of the country Emomali Rahmon on digitalization of the education sector, in particular, computerization of schools, introduction of information and communication technologies (ICT) in the educational process at all levels of education during the period of state independence of the Republic of Tajikistan. The author examines the significant contribution of the effective use of ICT to improving the level and quality of education, the stages of formation of the modern legal and material and technical base of the sphere. The article reflects specific measures of the top leadership of Tajikistan to adapt the education system to international standards and requirements in the age of information technology, the results of such a policy, initiatives to develop the technical culture of the younger generation of the republic, the introduction of innovative teaching methods, problems, obstacles and plans in this direction.

Тоҷикистон имрӯзо дар муқоиса бо аввали солҳои 2000-ум дар амри ҷорисозӣ ва истифодаи босамари технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар низомӣ маорифи кишвар ва бад-ин васила муассирсозии раванди таълим дар ҳамаи зинаҳо ба дастовардҳои назаррас ноил гаштааст.

Маҳз тадбирҳои саривақтию дурандешонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки кишварамон марҳила ба марҳила таҷҳизоту технологияҳои муосирро дар мактабу гимназияҳо, литсею коллеҷҳо ва донишқадаву донишгоҳҳо мавриди қорбаст қарор дод. Дар давраи муосир ба манзури баланд бардоштани сифати таҳсилот 20-уми март соли 2024 «Барномаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024 – 2028» қабул гардид. Ба ғайр аз ин, соли 2022 «Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042» тасдиқ карда шуд [6]. Новобаста аз он, ки солҳои охир дар самти рақамикунонии соҳаи маориф қорҳои муайян анҷом дода шудаанд, ҳанӯз ҳам соҳаи маориф ва илми кишвар ба сатҳи рушди рақамикунонии ҷаҳонӣ мутобиқ нест. Бо вучуди ин, агар ба давраи 20-25 соли сипаришуда назар андозем, як навъ пешрафти соҳа мушоҳида мегардад.

Бо дастур ва ҳидоятҳои бевоситаи Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба раванди компютерикунонии муассисаҳои таълимӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ суръат бахшида шуда, бо мақсади дастрасии хонандагон ба технологияи иттилоотӣ марҳила ба марҳила барномаҳои нав қабул ва мавриди амал қарор гирифтанд.

Дар ҷаҳони муосири зудрушдёбанда ташвиқи фаъолият ва рушди соҳаи маориф бо истифода аз воситаҳо ва технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои пешрафти соҳа тақони тоза мебахшад.

Маҳз бо ҳамин мақсад давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон ба истифода аз технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот мутобик ба стандартҳои байналмилалӣ, ташкили маҳзани рақамии ягонаи маводи таълимии электронӣ, рушди заминаҳои муосири моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба воситаи мунтазам аз нав таҷҳизонидани онҳо бо техникаву технологияҳои ҳозиразамон ва ташкили торнамои (портالي) ягонаи иттилоотии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ таваҷҷуҳи зиёд медиҳад.

Қабул ва татбиқи барномаҳои давлатӣ дар самти компютерикунонии мактабҳо бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замонҳои соҳибистиклолии кишвар имкон фароҳам овард, ки баробари ворид шудани низомии таҳсилот ба талаботи байналмилалӣ ҳонандагон ба асри технологияи иттилоотӣ бо донишҳои замонавӣ ворид гарданд.

«Барномаи компютерикунонии мактабҳои маълумоти ҳамагонии асосӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2003-2007, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2002, №502 қабул гардидааст [1], ба марҳилаи аввали компютерикунонии муассисаҳои таълимии мамлакат рост меояд. Ҳадаф аз қабули ин барнома маҳз баланд бардоштани сифати маълумот, истифодаи васеи технологияи муосири иттилоотӣ дар ҷараёни таълим мебошад.

27 декабри соли 2005 мутобикӣ амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонии шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон 995 компютер ва 165 принтер аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода шуд [13].

Қабул аз ин ҳам, аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди компютер ва принтерҳо, ҳамчунин ба шаҳру ноҳияҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилояти Суғд ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҷудо гардид. Ин тадбир нишонаи ғамхории Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба таълиму тарбияи наслҳои ояндаи Тоҷикистони азиз мебошад. Дар марҳилаи дуюми компютерикунонии муассисаҳои таълимӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 мартии соли 2008, №77 «Барномаи компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2008-2010 ба тасвиб расид [2].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 20 апрели соли 2011 иброз дошта буданд, ки “Соли маориф ва фарҳанги техниро соли 2010 бомуваффақият ҷамъбаст намуда бошем ҳам, ин масъаларо набояд аз мадди назар дур созем. Баръакс, бояд ҳамасола ба рушди соҳаи маориф ва тафаккури техникии кӯдакону наврасон, омӯзиши илмҳои табииву риёзӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тадбирҳои амалӣ андешем ва тавассути ҷорабиниҳои муҳталиф ин иқдомҳоро амалӣ гардонем. Рушди тафаккури техникии кӯдакону наврасон бояд вазифаи муҳими роҳбарони муассисаҳои таълимии ҳамаи зинаҳои таҳсилот, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва вазорату идораҳои дахлдор бошад» [5].

Ҳадаф аз қабули ин барнома таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо техникаи компютерӣ ва омӯзиши амиқи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ аз ҷониби ҷавонону наврасон мебошад.

Дар солҳои соҳибистиклолии кишвар амалӣ гардидани раванди босуръати компютерикунонии муассисаҳои таълимии мамлакат имкон фароҳам овард, ки таҳсили ҷавонон дар асоси меъёрҳои ҷаҳонӣ ба роҳ монда шавад.

Дар марҳилаи сеюми таъмини муассисаҳои таълимӣ бо технологияи иттилоотӣ «Барномаи давлатии компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2011-2015 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2010, №416 қабул карда шуд [3]. Ин барнома самтҳои афзалиятноки татбиқи

сиёсати давлатӣ дар соҳаи компютерикунонӣ ва ҷорӣ намудани технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҷараёни таълими муассисаҳои таҳсилоти умумиро муайян намуда, барои баланд бардоштани сифати таълим шароит фароҳам овард.

Татбиқи барнома дар муассисаҳои таълимӣ мазмуну моҳияти таҳсилотро ғанӣ гардонида, барои дар сатҳи зарурӣ тайёр намудани шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфтаи ба рақобати бозори меҳнат тобовар шароити муносиб муҳайё сохт.

Ин барнома ба таҳкими заминаҳои моддӣ-техникӣ, таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо техникаи компютерӣ, ташкили шабакаҳои иттилоотӣ ва пайвастиҳои онҳо ба шабакаи Интернет мусоидат намуд. Бо амалӣ гардидани се марҳилаи компютерикунонии муассисаҳои таълимӣ аз ҷониби давлат ва Ҳукумати мамлакат бо мақсади рафъи камбудӣҳо, боз ҳам тақвият додани заминаи моддиву техникии мактабҳо ва иҷрои ҳадафҳои муҳими пешбинишуда “Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022” (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №443 аз 29 сентябри соли 2017) [4] ба тасвиб расид. Дар асоси ин барнома бояд барои муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ дар 5 сол 52017 адад компютер ва 3395 адад тахтаи электронӣ харидорӣ карда мешуд.

Барнома самтҳои афзалиятноки рушдро дар амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ инъикос намуда, мутабиқи мақсадҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар ин соҳа равона гардидааст.

Ҳадаф аз қабули ин барнома рушди низоми технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва баланд бардоштани сифати таҳсилот мутабиқ ба стандартҳои байналмилалӣ бо истифодаи технологияҳои таълимии муосир, усулҳои инноватсионии таълим ва ташкили фазои ягонаи иттилоотии соҳаи маориф мебошад.

Бино ба ақидаи коршиносони ватанӣ, компютерикунонии таълим яке аз масъалаҳои муҳими дидактика ба ҳисоб рафта, дараҷаи дарккунии аёнии хонандагонро афзоиш медиҳад. Дар баробари ин, рушд ва пешравии ҷаҳони муосир бо ду ҷанбаи асосӣ, ки яке ба илму техника ва технология, дигаре маънавиёт, ахлоқ ва ғиромидошти анъанаҳои ниёгон мебошанд, басо алоқаманд аст. Рушди техника ва технология бе маънавиёт амалӣ нахоҳад шуд. Бинобар ин мо бояд дар баробари ташаккули тафаккури техникӣ маънавиёти насли наврасро баланд бардошта, аз анъанаҳои неки миллии ниёгони худ онҳоро бархурдор намоем ва ба арзишҳои волои инсонӣ арҷ гузорем. Ҳамзамон бо ташаккули тафаккури фарҳанги техникии насли наврас қобилияти онҳо ба эҷодкорӣ ва навовариву ихтироъкорӣ инкишоф меёбад.

Ба пиндори мутахассисони соҳа, яке аз корҳои самарабахши таълимию методӣ ин бо технологияи ҳозиразамон, яъне компютерҳо, воситаҳои сабти овоз, аудио – видео, телевизорҳо ва дастгоҳҳои аккосию барномасозӣ мучахҳаз гардонидани раванди таълим мебошад. Ин васила имконият медиҳад, ки аз толибилмон аз тамоми нозукиҳои технологияи навин огоҳ гашта, ҳамчун сарчашмаи таълим аз он ғизои маънавӣ гиранд ва фарҳанги истифодаи технологияи муосирро дуруст дарк намоянд [7].

Компютеркунонии муассисаҳои таълимӣ дар Тоҷикистон яке аз воситаҳои асосии муосиргардонии раванди таълим ба шумор рафта, дар ин зимн талабот ба коркарди асосҳои методии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ низ меафзояд. Омӯзгор ҳамзамон воситаҳои наватарини технологияҳои инноватсионӣ (ВНТИ)-ро на танҳо барои тақмили дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯ, балки барои тақмили салоҳияти омӯзгории худ ва салоҳиятнокии ҷараёни таълим мавриди корбаст қарор медиҳад. Дар баробари ин, аз пурсишномаҳое, ки солҳои охир дар байни омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ анҷом дода шудаанд, маълум шуд, ки дар аксарияти мактабҳо компютерҳо ба тарзи бояду шояд истифода намешаванд, ки барои ин омилҳои нарасидани омӯзгорони информатика, набудани маводи таълимӣ ва надонистани имкониятҳо ва аҳаммияти технологияи иттилоотӣ дар омӯзиши фанҳои таълимӣ таъсир мегузоранд. Ба ақидаи

коршиносон, истифодаи воситаҳои барномавии ба ташаккули идроки донишҷӯ мусоидаткунанда он гоҳ салоҳиятнокии донишҷӯ дар марҳилаи иттилоотонии таълим самараноктар шуда, дар ниҳоят ба мукамалтар гардидани дониши омӯзанда оварда мерасонад. Дар қаринаи васеътар, ташаккули технологияҳои иттилоотӣ ва суръати амалигардонии онҳо ба вазъи иқтисодиёт, сатҳи ҳаёти аҳоли, амнияти миллӣ, мавқеи давлат дар миқёси умумичаҳонӣ таъсири худро мерасонад. [8]

Қобили тавачҷуҳ аст, ки дар доираи татбиқи Барномаи чорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои солҳои 2024-2028, танҳо тайи солҳои 2024 ва 2025 (нимаи якуми сол) ба зиёда аз 50 муассисаи таҳсилоти умумии шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд таҷҳизоти муосири техникӣ, аз ҷумла компютерҳо, тахтаҳои электронии интерактивӣ ва дигар васоити таълимӣ тақсим карда шуд. Таҷҳизоти замонавӣ бо мақсади мучаҳҳаз намудани синфхонаҳои технологияи иттилоотӣ ва китобхонаҳои электронӣ таъмин гардида, шароити мусоиди таълимиро барои хонандагон ва омӯзгорон муҳайё месозад.[9]

Бояд тазаккур дод, ки дар самти рақамикунонии соҳаи маориф, махсусан низоми тақмили ихтисоси омӯзгорон, як қатор пешравиҳо ба назар расида, ахиран раёсати Донишкадаи тақмили ихтисоси омӯзгорон бо дастгирии техникии лоиҳаи “Биё, ҳамроҳ омӯзем”-и Агентии рушди байналмилалии ШМА (ЮСАИД) зиёда аз 200 планшети тамғаи LenovoM8 ба ҳайати омӯзгорону кормандони донишкада ва филиалҳо тақдим намуданд [11].

Ҳол он ки аксари муассисаҳои таълимӣ дар шаҳри Душанбе, ки мавриди омӯзиши гурӯҳи махсуси корӣ қарор гирифтанд, аллакай бо таҷҳизоти технологияи иттилоотӣ, аз ҷумла компютерҳо, тахтаҳои электронӣ ва интернет таъмин мебошанд, татбиқи пурраи ТИК ҳанӯз бо монеаҳо дучор аст. Барои рафъи мушкilotи ҷойдошта ва таъмини татбиқи самараноки технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ гузаронидани курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон оид ба истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим, навсозии таҷҳизоти компютерӣ, аз ҷумла афзоиши он бо назардошти шумораи хонандагон, таъмини муассисаҳо бо интернетӣ босуръат ва устувор тақозои замон аст. Ҳамчунин таҳия ва чорӣ намудани платформаҳои онлайнӣ омӯзишӣ, таҳия ва истифодаи барномаҳои интерактивии таълимӣ, чорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ, аз ҷумла синфҳои виртуалӣ, машғулиятҳои интерактивӣ ва барномаҳои худомӯзӣ барои хонандагон, инчунин дигар тадбирҳои прогрессивӣ тавсия дода мешавад [12].

Дар мамлакат ҳамчунин аз соли 2006 Маркази ҷумҳуриявии технологияи информатсионӣ ва коммуникатсияи назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад. Самти фаъолияти ин марказ ба амалӣ намудани қарору барномаҳои давлатӣ барои компютерикунонии муассисаҳои таълимӣ равона гардидааст.

Маркази ҷумҳуриявии технологияи информатсионӣ ва коммуникатсияи назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун муассисаи тобеи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006 таъсис ёфта, аз иқдомҳои муассири дигари давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар ин самт маҳсуб меёбад.

Феълан дар ҳама шаҳру ноҳияҳои мамлакат Марказ ва бахшҳои хизматрасонии компютерӣ фаъолият менамояд, ки ин иқдом барои омӯзиши ҳарчи бештари технологияи иттилоотӣ тавассути ҷавонон мусоидати фаъол мекунад.

Вазифаи асосии ин марказу бахшҳо таъмири компютерҳо ва дастгоҳҳои техникӣ дар муассисаҳои таълимӣ, ташкили семинар ва курсҳои кӯтоҳмуддат барои омӯзгорони фанҳои гуногун мебошад.

Омода намудани дарсҳои видеоӣ барои хонандагони зинаҳои гуногуни таҳсилот аз самтҳои муҳими дигари фаъолияти ин марказ маҳсуб меёбад.

Далелҳо ва таърих собит кардааст, ки насли босаводу донишманд чун неруи зехнии пуриқтидор дар пешбурди соҳаҳои давлату миллат хизмати арзанда намудаанд.

Бо дарки ин масъала Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола ба рушди соҳаи маориф ва тафаккури техникии кӯдакону наврасон, забонамӯзӣ, омӯзиши илмҳои табииву риёзӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дастгирро афзун намуда, тадбирҳои судмандро амалӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, солҳои 2022 (июл) ва 2025 (июн) дар шаҳри Душанбе нахустин маротиба мутаносибан маросими ҷамъбасти Олимпиадаи байналмилалӣ «ISI Junior-2022» оид ба технологияҳои иттилоотӣ (27 дастаи олимпиаи наврасон бо иштироки 158 нафар хонанда ва 28 мураббӣ аз давлатҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Узбекистон, Беларус, Афғонистон, Туркменистон ва Россия) ва нахустин озмуни технологияҳои иттилоотӣ таҳти унвони «Imperiya TechStream — 2025» (бо иштироки 20 даста аз 10 мактаби шаҳри Душанбе) ҷиҳати дарёфту ташвиқи истеъдодҳо дар соҳаи ТИК ва зехни сунъӣ, инчунин таҳияи маҳсулоти нармафзор барои татбиқи барномаҳои давлатӣ дар соҳаҳои экология, маориф, тиб, истеҳсолот ва рушди савдо баргуздор шуданд [10].

Ворид шудани технологияи нав, бахусус компютерикунонии муассисаҳои таълимӣ имкон фароҳам овард, ки сатҳу сифати таълим беҳтар гашта, усулҳои муосири донишандӯзӣ ҷорӣ карда шаванд ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба омӯзиши забони давлатӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир гардид ва дар баробари ин, донишдони ду забони хориҷӣ, бахусус забонҳои русӣ ва англисӣ, ҳатмӣ гардонид шуд.

АДАБИЁТ ВА ДИГАР САРЧАШМАҲО

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2002, №502 “Дар бораи тасдиқи Барномаи компютерикунонии мактабҳои маълумоти ҳамагонии асосӣ ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007” // Маҳзани марказонидашудаи иттилоотӣ ҳуқуқӣ “Адлия”

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2008, №77 “Дар бораи тасдиқи Барномаи компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2010” // Маҳзани марказонидашудаи иттилоотӣ ҳуқуқӣ “Адлия”

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2010 №416 “Дар бораи Барномаи давлатии компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015” // Маҳзани марказонидашудаи иттилоотӣ ҳуқуқӣ “Адлия”

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2017 №443 “Дар бораи Барномаи давлатии амали намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022” // Маҳзани марказонидашудаи иттилоотӣ ҳуқуқӣ “Адлия”

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/193> (Санаи нашр: 20.04.2011)

6. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.president.tj/event/news/47089>

7. Арбобов Х.М. Фаъолияти иттилоотӣ инсон дар фарҳанги техникӣ [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Муассисаи давлатии таълимии “Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ”. URL: <https://medcollege.tj/?p=7867> (Санаи нашр: 01.05.2024)

8. Атласова Г., Пулодов И. Аҳамияти тадқиқоти истифодаи ВНТИ дар педагогика // Сомонаи филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Исфара. (Санаи нашр: 14.11.2019)

9. Зиёда аз 50 муассисаи таълимии вилояти Суғд бо таҷҳизоти рақамӣ таъмин шуданд [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/zieda-az-50-muassisai-taielimii-viloiati-sugd-bo-taizoti-raqam-taiemin-sudand> (Санаи нашр: 01.05.2025)

10. Сомонаи Агентии миллии иттилоотӣ Тоҷикистон “Ховар”. URL: www.khovar.tj

11. Татбиқи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/tatbiqi-paemi-prezidenti-umurii-toikiston-mutaram-emomal-ramon> (Санаи нашр: 06.01.2025)
12. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он. [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/tatbiqi-texnologii-aittiloot-dar-muassisa-i-taielim-muskilot-va-rooi-aii-on> (Санаи нашр: 12.02.2025)
13. Ҷудо намудани компютерҳо ба шахру ноҳияҳои вилояти Хатлон [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/11630>

LITERATURE AND OTHER SOURCES

1. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated December 31, 2002, No. 502 “On approval of the Program for computerization of general and secondary schools of the Republic of Tajikistan for 2003-2007” // Centralized legal information database “Adlia”
2. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated March 5, 2008, No. 77 “On approval of the Program for computerization of general educational institutions of the Republic of Tajikistan for 2008-2010” // Centralized legal information database “Adlia”
3. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 2, 2010 No. 416 “On the State Program for computerization of general educational institutions of the Republic of Tajikistan for 2011-2015” // Centralized legal information database “Adlia”
4. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 29, 2017 No. 443 “On the State Program for the implementation of information technologies information and communication in general educational institutions of the Republic of Tajikistan for 2018-2022” // Centralized database of legal information “Adliya”
5. Message of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to the Majlisi Oli [Electronic resource] // Official website of the President of the Republic of Tajikistan. URL: <http://www.president.tj/node/193> (Date of publication: 20.04.2011)
6. Speech on the occasion of the Day of Knowledge [Electronic resource] // Official website of the President of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.president.tj/event/news/47089>
7. Arbobov Kh.M. Human information activity in technical culture [Electronic resource] // Official website of the State Educational Institution “Republican Medical College”. URL: <https://medcollege.tj/?p=7867> (Date of publication: 01.05.2024)
8. Atlasova G., Pulodov I. The importance of research on the use of VNTI in pedagogy // Website of the branch of the Tajik Technological University in Isfara. (Date of publication: 14.11.2019)
9. More than 50 educational institutions of the Sughd region were provided with digital equipment [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/zieda-az-50-muassisa-i-taielimii-viloiati-sugd-bo-taizoti-raqam-taiemin-sudand> (Date of publication: 01.05.2025)
10. Website of the National Information Agency of Tajikistan “Khovar”. URL: www.khovar.tj
11. Implementation of the Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/tatbiqi-paemi-prezidenti-umurii-toikiston-mutaram-emomal-ramon> (Date of publication: 06.01.2025)
12. Implementation of information technologies in educational institutions: problems and solutions. [Electronic resource] // Official website of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan. URL: <https://www.maorif.tj/news/other/tatbiqi-texnologii-aittiloot-dar-muassisa-i-taielim-muskilot-va-rooi-aii-on> (Date of publication: 12.02.2025)

13. Distribution of computers to cities and districts of Khatlon region [Electronic resource] // Official website of the President of the Republic of Tajikistan. URL: <http://www.president.tj/node/11630>.

ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПАРАДИГМА В ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ СИНТЕЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ПАРАДИГМАИ БА ШАХСИЯТ НИГАРОНИДАШУДА ДАР ТАҲҚИҚОТИ ГУМАНИТАРӢ: СИНТЕЗИ БАЙНИСОҲАВӢ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ОН ДАР ИЛМҲОИ МУОСИР

PERSONALITY-ORIENTED PARADIGM IN HUMANITARIAN STUDIES: INTERDISCIPLINARY SYNTHESIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Ключевые слова: личностно-ориентированная парадигма, междисциплинарный синтез, субъектность, антропологический кризис, интегративная методология

Калидвожаҳо: парадигмаи ба шахсият нигаронидашуда, синтези байнифаннӣ,

Бабаджанова Дилрабо Шамсиевна – к.п.н., доцент кафедры общественных наук факультета туризма и международных отношений ГУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана Email: rasul_2015_bah@mail.ru, Тел.: (92)888-55-81

Бобочонова Дилрабо Шамсиевна – н.и.п., дотсенти кафедраи илмҳои ҷамъиятии факултети сайёҳӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ МД "Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд"-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Email: rasul_2015_bah@mail.ru Тел.: (92)888-55-81

Babajanova Dilrabo Shamsievna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Faculty of Tourism and International Relations GI "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Email: rasul_2015_bah@mail.ru, Tel.: (92)888-55-81

В статье рассматривается личностно-ориентированная парадигма как методологический интегратор современных гуманитарных исследований. Анализируется генезис и эволюция личностно-ориентированного подхода в философском, психологическом, педагогическом, филологическом и экономическом дискурсах. На основе междисциплинарного синтеза выявляются универсальные принципы личностно-ориентированной методологии, обосновывается её эвристический потенциал для преодоления антропологического кризиса современности. Особое внимание уделяется диалектике индивидуализации и социализации в структуре личностно-ориентированных концепций, проблеме субъектности в цифровую эпоху и вопросам операционализации личностно-ориентированного подхода в различных исследовательских практиках.

Дар мақола парадигмаи шахсиятгаро ҳамчун интегратори методологии тадқиқоти муосири гуманитарӣ баррасӣ карда мешавад. Пайдоиш ва эволютсияи равиши

субъективият, антропологӣ, интегративӣ бухрони методологияи шахсиятгаро дар дискурси фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ, филологӣ ва иқтисодӣ таҳлил карда мешавад. Дар асоси синтези байнисоҳавӣ принципҳои универсалии методологияи шахсиятгаро муайян карда шуда, потенциали эвристикии он барои бартараф кардани бухрони антропологии замони муосир асоснок карда мешавад.

Keywords: Personality-oriented paradigm, interdisciplinary synthesis, subjectivity, anthropological crisis, integrative methodology The article examines the personality-oriented paradigm as a methodological integrator of modern humanitarian research. The genesis and evolution of the personality-oriented approach in philosophical, psychological, pedagogical, philological, and economic discourses are analyzed. Based on interdisciplinary synthesis, universal principles of personality-oriented methodology are identified, and its heuristic potential for overcoming the anthropological crisis of modernity is substantiated.

Современная эпоха, характеризующаяся многими исследователями как период антропологического кризиса, актуализирует поиск новых методологических оснований гуманитарных наук, способных адекватно ответить на вызовы времени [14]. Фрагментарность научного знания о человеке, технократизация социальных практик, кризис субъектности в цифровую эпоху — все эти явления свидетельствуют о необходимости фундаментального пересмотра эпистемологических оснований исследований человека и общества (см. рис. № 1).

Личностно-ориентированная парадигма, активно развивающаяся в различных областях гуманитарного знания, представляется одним из наиболее перспективных направлений преодоления указанного методологического кризиса. Возникнув изначально в педагогическом контексте [13], личностно-ориентированный подход постепенно приобрел статус междисциплинарной методологии, интегрирующей достижения философии, психологии, педагогики, лингвистики, культурологии и других наук о человеке.

Цель настоящего исследования заключается в теоретическом обосновании личностно-ориентированной парадигмы как методологического интегратора современных гуманитарных исследований и разработке интегративной модели, синтезирующей достижения различных гуманитарных дисциплин в целостную методологическую систему.

Идея личности как уникальной, неповторимой самоценности имеет длительную историю в философской мысли. Экзистенциализм XX века с его вниманием к проблемам подлинного и неподлинного существования, свободы и ответственности внес значительный вклад в развитие личностно-ориентированного мировоззрения. М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю сосредоточили внимание на уникальности человеческого существования, на его принципиальной несводимости к общим схемам [12].

Особую роль в становлении личностно-ориентированной парадигмы сыграла философия диалога, представленная работами М. Бубера, М.М. Бахтина, Э. Левинаса. Бубер в своей работе «Я и Ты» [5] обосновал диалогическую природу человеческого существования, противопоставив отношение «Я-Ты» отношению «Я-Оно». М.М. Бахтин развил эти идеи в своей концепции диалогического сознания и полифонического романа [2].

В рамках персонализма, личность рассматривается как духовная сущность, обладающая свободой, творческим потенциалом и нравственной ответственностью. Согласно Э. Мунье, «личность — это не объект, хотя бы и самый совершенный среди прочих, но единственная реальность, которую мы познаем и одновременно создаем изнутри» [9].

На основе анализа философских оснований можно выделить ключевые принципы личностно-ориентированной парадигмы: принцип субъектности (см. рис. № 2), принцип

аутентичности, принцип диалогичности, принцип экзистенциальности, принцип холизма и принцип контекстуальности (см. рис. № 3).

Рис. № 1. Личностно-ориентированный подход в гуманитарных исследованиях

Рис. № 2. Принцип субъективности

Рис. № 3. Понимание поведения через контекст

Психологическое измерение личностно-ориентированной парадигмы представлено широким спектром концепций, разработанных в рамках различных психологических школ XX-XXI веков.

Гуманистическая психология, представленная работами А. Маслоу, К. Роджерса, Р. Мэя, сформировала фундаментальные принципы личностно-ориентированного подхода: признание целостности и уникальности личности, акцент на самоактуализации и личностном росте, отношение к личности как к субъекту, а не объекту [8].

Экзистенциальная психология (В. Франкл, Р. Мэй, И. Ялом) акцентировала внимание на экзистенциальных аспектах личностного бытия: свободе выбора, ответственности, смысле жизни, отношении к смерти [15].

В отечественной психологии личностно-ориентированные идеи развивались в рамках культурно-исторической теории Л.С. Выготского и его последователей, теории деятельности А.Н. Леонтьева, субъектно-деятельностного подхода С.Л. Рубинштейна [11].

Центральной проблемой личностно-ориентированной психологии является диалектика индивидуализации и социализации. В отечественной психологии А.Г. Асмолов пред-

ложил концепцию социального выращивания индивидуальности, согласно которой подлинная индивидуализация возможна только через полноценную социализацию, а развитие личности представляет собой процесс преодоления биологической и социальной детерминации, обретения свободы и ответственности [1].

Операционализация личностно-ориентированного подхода в психологии предполагает использование идиографических методов, направленных на изучение индивидуальных особенностей личности, а также специфических методов психологической помощи, основанных на признании активной роли клиента.

В отечественной педагогике личностно-ориентированный подход теоретически обоснован в работах В.В. Серикова, И.С. Якиманской, Е.В. Бондаревской [13; 17; 4].

Согласно В.В. Серикову, образование должно создавать условия для проявления личностных функций обучающегося: мотивации, креативности, коллизийности, критичности, смыслов творчества, рефлексии, самореализации, саморегуляции, обеспечения уровня духовности жизнедеятельности.

Реализация личностно-ориентированного подхода в современном образовании предполагает использование специфических педагогических технологий: диалогического обучения, проектной деятельности, портфолио, кейс-стади, модульного обучения, технологии развития критического мышления, педагогических мастерских.

В контексте цифровой трансформации образования актуальными становятся такие технологии, как адаптивное обучение, персонализированные образовательные траектории, смешанное обучение, геймификация.

Цифровизация образования создает как новые возможности, так и новые вызовы для реализации личностно-ориентированного подхода. С одной стороны, цифровые технологии позволяют расширить возможности персонализации обучения. С другой стороны, возникают риски редукции личностно-ориентированного подхода к технологическому детерминизму, проблемы приватности, формирования «информационных пузырей», цифрового неравенства, дегуманизации образования.

Филологическое измерение личностно-ориентированной парадигмы наиболее полно представлено в концепции языковой личности, разработанной Ю.Н. Карауловым и получившей развитие в трудах Г.И. Богина, В.И. Карасика, В.В. Красных [7].

Ю.Н. Караулов выделяет трехуровневую структуру языковой личности: вербально-семантический уровень (лексикон), когнитивный уровень (тезаурус) и прагматический уровень (прагматикон).

В лингводидактике личностно-ориентированный подход реализуется через коммуникативно-деятельностный, когнитивный, социокультурный, межкультурный и компетентностный подходы, а также через концепцию автономного обучения [10].

В литературоведении и нарратологии личностно-ориентированная парадигма проявляется в концепциях и методах, акцентирующих внимание на субъектной организации текста, на категориях автора, повествователя, рассказчика, на проблеме читательской рецепции.

М.М. Бахтин в своей концепции полифонического романа показал, что в произведениях Ф.М. Достоевского герои являются не объектами авторского сознания, а полноправными субъектами, обладающими собственным самосознанием и мировоззрением [2].

Экономическое измерение личностно-ориентированной парадигмы наиболее полно представлено в теории человеческого капитала. Основоположники этой теории Т. Шульц и Г. Беккер обосновали идею о том, что инвестиции в образование, здравоохранение, профессиональную подготовку являются важнейшим фактором экономического роста [3].

В современной экономической науке происходит расширение и углубление концепции человеческого капитала. Наряду с традиционными компонентами (образование, профессиональные навыки, здоровье) в структуру человеческого капитала включаются такие элементы, как социальный капитал, культурный капитал, психологический капитал.

В экономике образования и управлении персоналом личностно-ориентированный подход реализуется через модели, учитывающие индивидуальные образовательные потребности и траектории, а также через практики, направленные на учет индивидуальных особенностей сотрудников, создание условий для их самореализации.

Центральной проблемой личностно-ориентированной экономики является противоречие между экономической эффективностью, понимаемой как максимизация прибыли, и гуманистическими ценностями, ориентированными на развитие и самореализацию личности.

На основе проведенного анализа предлагается интегративная модель личностно-ориентированной методологии, синтезирующая достижения различных гуманитарных дисциплин и позволяющая преодолеть фрагментарность современного научного знания о человеке.

Эта модель основывается на следующих принципах: целостности, субъектности, контекстуальности, диалогичности, развития, интегративности, практической ориентации и этической ориентации.

Структуру интегративной модели можно представить в виде многоуровневой системы, включающей философско-мировоззренческий, общенаучный методологический, конкретно-научный методологический и технологический уровни.

Функции интегративной модели включают эвристическую, объяснительную, прогностическую, методологическую, практическую, интегративную, критическую и ценностно-ориентационную функции.

Перспективы развития личностно-ориентированной парадигмы связаны с разработкой интегративной методологии, преодолением противопоставления естественнонаучной и гуманитарной методологии, интеграцией количественных и качественных методов исследования, разработкой интегративной теории личности, исследованием личностного бытия в контексте информационного общества, изучением новых форм субъектности, разработкой и внедрением личностно-ориентированных образовательных технологий.

В контексте цифровой трансформации особую актуальность приобретают исследование влияния цифровых технологий на формирование личности, разработка этических принципов использования цифровых технологий, создание моделей цифровой педагогики, исследование феномена цифровой идентичности.

Проведенный анализ свидетельствует о том, что личностно-ориентированная парадигма представляет собой перспективное направление интеграции гуманитарного знания, позволяющее преодолеть фрагментарность современных представлений о человеке и создать целостную методологическую основу для исследования личности в различных контекстах.

Центральным положением личностно-ориентированной парадигмы является признание человека субъектом собственного развития, способным к самоопределению, самоактуализации, ответственному выбору. Это положение объединяет различные дисциплинарные подходы, несмотря на различия в конкретных концепциях и методах.

В условиях современных цивилизационных вызовов – цифровой трансформации, глобализации, экологического кризиса – личностно-ориентированная парадигма приобретает особую актуальность, предлагая гуманистическую альтернативу технократическим и редукционистским подходам.

Интегративная модель личностно-ориентированной методологии, предложенная в данной работе, может служить концептуальной основой для междисциплинарного сотрудничества, создавая общее пространство диалога и взаимопонимания между представителями различных научных дисциплин и практических сфер.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл, 2007. – 528 с.

2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Советская Россия, 1979. – 320 с.
3. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
4. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2000. – 352 с.
5. Бубер М. Я и Ты. – М.: Высшая школа, 1995. – 175 с.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 3. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
9. Мунье Э. Манифест персонализма. – М.: Республика, 1992. – 559 с.
10. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
11. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2012. – 224 с.
12. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
13. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: Логос, 1999. – 272 с.
14. Смирнов С.А. Антропологический навигатор. К событийной онтологии человека. – Новосибирск: НГУЭУ, 2019. – 359 с.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
16. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
17. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 2000. – 112 с.
18. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011. – 528 p.
19. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.
20. Rogers C. Freedom to Learn for the 80s. – Columbus, OH: Charles Merrill, 1983. – 312 p.

LITERATURE

1. Asmolov A.G. Personality Psychology: Cultural and Historical Understanding of Human Development. – Moscow: Smysl, 2007. – 528 p.
2. Bakhtin M.M. Problems of Dostoevsky's Poetics. – Moscow: Sovetskaya Rossiya, 1979. – 320 p.
3. Becker G.S. Human Behavior: Economic Approach. Selected Works on Economic Theory. – Moscow: HSE, 2003. – 672 p.
4. Bondarevskaya E.V. Theory and Practice of Personality-Oriented Education. – Rostov n / D: Publishing House of the Russian State Pedagogical Univ., 2000. – 352 p.
5. Buber M. Me and You. – Moscow: Vysshaya shkola, 1995. – 175 p.
6. Vygotsky L.S. Collected Works: In 6 volumes. Volume 3. Problems of Psyche Development. – Moscow: Pedagog, 1983. – 368 p.
7. Karaulov Yu.N. Russian Language and Language Personality. – Moscow: LKI, 2010. – 264 p.
8. Maslow A. Motivation and Personality. – St. Petersburg: Eurasia, 1999. – 478 p.
9. Munier E. Manifesto of Personalism. – Moscow: Respublika, 1992. – 559 p.
10. Passov E.I. Fundamentals of Communicative Methods of Teaching Foreign Language Communication. – Moscow: Russian Language, 1989. – 276 p.
11. Rubinstein S.L. Man and the World. – St. Petersburg: Piter, 2012. – 224 p.
12. Sartre J.-P. Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology. – M.: Respublika, 2000. – 639 p.

13. Serikov V.V. Education and Personality. Theory and Practice of Designing Pedagogical Systems. - M.: Logos, 1999. - 272 p.
14. Smirnov S.A. Anthropological Navigator. Towards an Eventful Ontology of Man. - Novosibirsk: NSUEM, 2019. - 359 p.
15. Frankl V. Man in Search of Meaning. - M.: Progress, 1990. - 368 p.
16. Heidegger M. Being and Time. - M.: Ad Marginem, 1997. - 452 p.
17. Yakimanskaya I.S. Personality-Centered Learning in the Modern School. – M.: September, 2000. – 112 p.
18. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011. – 528 p.
19. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.
20. Rogers C. Freedom to Learn for the 80s. – Columbus, OH: Charles Merrill, 1983. – 312 p.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ

Ходжиева Мавджуда Халиковна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru.

УСУЛҲОИ ЛИНГВОДИДАКТИКИИ ТАЪЛИМИ ФРАЗЕОЛОГИЯ

Ҳочиева Мавҷуда Холиқовна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru.

LINGUODIDACTIC METHODS OF TEACHING PHRASEOLOGY

Khodjiev Mavjuda Khalikovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Russian language department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel. 93-436-82-62, moh-1964@bk.ru.

Ключевые слова: фразеология, лингводидактика, обучение языку, методика преподавания, фразеологические единицы, коммуникативный метод, контекстуальный подход.

Статья посвящена анализу лингводидактических методов, применяемых в процессе обучения фразеологии. Рассматриваются теоретические основы фразеологии, как раздела лингвистики, а также особенности усвоения фразеологических единиц в образовательной среде. Функции фразеологизмов в языке и речи многогранны. Употребление устойчивых словосочетаний-фразеологизмов всегда является незаменимым способом для говорящего обогатить языковые регистры, речевую практику и сделать общение эмоциональнее, выразительнее, красочнее. Разумеется, использование фразеологических оборотов широко распространено в литературе, а также в средствах массовой информации. Автор выделяет основные методические подходы к обучению фразеологии, включая коммуникативный, контекстуальный и сопоставительный методы. Отдельное внимание уделено принципам отбора фразеологического материала, а также специфике его подачи в зависимости от уровня языковой подготовки обучающихся. Работа может быть полезна преподавателям русского языка, методистам и разработчикам учебных пособий.

Калидвожаҳо: фразеология, лингводидактика, таълими забон, методикаи таълим, воҳидҳои фразеологӣ, усули коммуникативӣ, равиши контекстӣ.

Мақола ба таҳлили усулҳои лингводидактикии дар раванди таълими фразеология истифодашаванда бахшида шудааст. Асосҳои назариявии фразеология ҳамчун як бахши забоншиносӣ, инчунин хусусиятҳои азҳудкунии воҳидҳои фразеологӣ дар муҳити таълим баррасӣ мешаванд. Вазифаҳои воҳидҳои фразеологӣ дар забон ва нутқ бисёрҷанба мебошанд. Истифодаи воҳидҳои фразеологии маҷмӯъ ҳамеша василаи ҳатмист, ки реестрҳои забон, амалияи нутқро ғанӣ гардониди, муоширатро эмотсионал, ифоданок ва рангоранг мегардонад. Албатта, истифодаи воҳидҳои фразеологӣ

дар адабиёт ва ҳамчунин дар расонаҳо васеъ паҳн шудааст. Муаллиф равишҳои асосии методологии таълими фразеология, аз ҷумла усулҳои коммуникатсионӣ, матнӣ ва муқоисавиро муайян кардааст. Ба принципҳои интихоби маводи фразеологӣ, инчунин хусусияти пешниҳоди он вобаста ба сатҳи омодагии забонии донишҷӯён диққати махсус дода мешавад. Мақола барои муаллимони забони русӣ, методистҳо ва таҳиякунандагони воситаҳои таълим муфид буда метавонад.

Keywords: phraseology, linguodidactics, language teaching, teaching methods, phraseological units, communicative method, contextual approach.

The article is devoted to the analysis of linguodidactic methods used in the process of teaching phraseology. The theoretical foundations of phraseology as a section of linguistics are considered, as well as the features of assimilation of phraseological units in the educational environment. The functions of phraseological units in language and speech are multifaceted. The use of stable phraseological phrases is always an indispensable way for a speaker to enrich language registers, speech practice and make communication more emotional, expressive, and colorful. Of course, the use of phraseological units is widespread in literature, as well as in the media. The author highlights the main methodological approaches to teaching phraseology, including communicative, contextual and comparative methods. Particular attention is paid to the principles of selecting phraseological material, as well as the specifics of its presentation depending on the level of language training of students. The work may be useful for Russian language teachers, methodologists and developers of teaching aids.

Фразеология - это совокупность устойчивых выражений, обладающих особым значением. Обычно при переводе фразеологизмов на другой язык их значения не совпадают.

В процессе обучения и овладения языком знание фразеологических единиц формируют у учащихся и студентов:

- ☐ естественную, выразительную речь;
- ☐ понимания культурных реалий;
- ☐ навыки восприятия иноязычного дискурса.

Фразеологизмы:

- ☐ обогащают словарный запас;
- ☐ делают речь живой и выразительной;
- ☐ раскрывают особенности национального менталитета;
- ☐ повышают уровень прагматической и коммуникативной компетенции.

Фразеология - это раздел языкознания, изучающий устойчивые словосочетания (фразеологизмы), которые обладают определённой структурой, значением и стилистической окраской.

Фразеологизмы играют важную роль в формировании образной, выразительной, аутентичной речи.

Однако их преподавание связано с рядом методических трудностей, что требует применения специальных лингводидактических методов.

Лингводидактика как отдельная область педагогики и методики преподавания языка развивалась на протяжении многих лет и включала работы множества учёных.

Когда речь идёт о методах обучения фразеологии, следует выделить несколько учёных, которые сделали значительный вклад в теорию и практику лингводидактики, а также в исследования, связанные с обучением фразеологии [3, с.14].

Александр Моисеевич Шахнарович был одним из первых, кто в Советском Союзе начал систематически изучать и разрабатывать теорию преподавания русского языка.

Его работы посвящены, среди многих других наук, методам преподавания лексики и фразеологии.

Шахнарович А.М. аргументировал, что фразеологизмы являются важным элементом не только лексического, но и культурного обучения.

Он подчеркнул, что фразеологизмы:

- ☐ служат показателем языковой и культурной идентичности;
- ☐ требуют особого подхода к обучению из-за переносного смысла;
- ☐ не всегда поддаются прямому переводу, что делает их важным элементом при обучении иностранному языку [9, с.9].

Методические подходы А. М. Шахнаровича:

- ☐ включение фразеологизмов в естественные речевые контексты;
- ☐ использование культурного контекста для объяснения значения фразеологизмов;
- ☐ активное вовлечение учащихся в речевую практику через диалоги, ролевые игры, текстовые упражнения [9, с.17].

Юрий Дмитриевич Апресян - выдающийся лингвист, который значительно повлиял на изучение фразеологии как научной дисциплины.

Его работы в области теории лексики и фразеологии стали основой для преподавания фразеологизмов в школах и вузах.

Апресян акцентировал внимание на:

- ☐ семантической сложности фразеологических единиц;
- ☐ роль фразеологизмов в образном восприятии мира;
- ☐ необходимости детального анализа значений и структур фразеологизмов для их грамотного преподавания [1, с.10].

Методическими подходами Ю. Д. Апресяна являются:

- ☐ использование семантического и контекстуального подхода для изучения фразеологизмов;
- ☐ применение сопоставительных методов обучения школьников и студентов для объяснения различия и сходства во фразеологии других языков;
- ☐ включение фразеологизмов в тексты, содержащие культурные и исторические аспекты, что помогает обучающимся понимать не только значение фразеологизмов, но и культурные особенности их использования [1, с.52].

Владимир Николаевич Юрков является одним из исследователей, который занимался методикой преподавания русского языка как иностранного. В его работах особое внимание уделено методам преподавания фразеологии, в том числе классификации фразеологизмов и постепенному введению их в речевую практику.

Юрков отметил, что изучение фразеологизмов требует особого подхода, так как они:

- ☐ не всегда легко воспринимаются обучающимися из-за их неясности;
- ☐ требуют привнесения в процесс обучения межкультурные знания [10, с.12].

Методические подходы В. Н. Юркова:

- ☐ постепенное введение фразеологизмов в разговорную практику;
- ☐ использование интерактивных и многомерных методов обучения;
- ☐ важность создания реальных контекстов, в которых обучающиеся смогут применить изученные фразеологизмы [10, с.24].

Основоположники лингводидактических методов обучения фразеологии вносили ценный вклад в развитие теории и практики преподавания устойчивых выражений.

Каждое поколение ученых добавляло новые подходы к обучению фразеологии, отработанных методик и методов.

В их работах подчёркивается важность использования фразеологических единиц в контексте, подхода к культурным различиям и внедрения фразеологизмов в реальные ситуации общения.

Актуальность исследования обусловлена возрастающим вниманием к качеству преподавания русского языка как родного и как иностранного в условиях глобализации и межкультурной коммуникации.

Фразеология представляет собой важную часть языковой картины мира и культуры народа, а фразеологические единицы отражают национально-культурную специфику, исторический и ментальный опыт носителей языка.

Тем не менее, усвоение фразеологизмов вызывает значительные трудности у обучающихся, особенно у инофонов (изучающих русский язык как неродной), поскольку они часто не подходят по значению, имеют переносный характер, требуют знания определённого культурного контекста. Недостаточное владение фразеологией может снижать уровень языковой компетенции, затруднять восприятие аутентичных текстов и общение в естественной речевой среде.

Кроме того, в современной методике преподавания языка наблюдается потребность в разработке эффективных подходов к обучению фразеологии, включающих современные педагогические технологии, аутентичные материалы и междисциплинарные подходы.

Всё это делает проблему выбора лингводидактических методов обучения фразеологии актуальной как для теории, так и для практики преподавания.

Фразеология, как часть языка, является важным элементом для достижения высокой речевой компетенции.

Устойчивые словосочетания, фразеологизмы, не только придают речи выразительность и образность, но и являются важным средством понимания культурных и ментальных особенностей носителей языка.

В связи с этим, обучение фразеологии, как правило, представляет собой важную задачу в изучении любого языка [8, с.41].

Особенно это актуально при преподавании русского и иностранного языка, где фразеологизмы могут представлять трудности из-за их устойчивости и переноса значений.

Современная лингводидактика разрабатывает различные методы обучения фразеологии, которые позволяют эффективно передавать обучающимся как языковые, так и культурные аспекты фразеологических единиц.

В этой статье рассмотрим основные лингводидактические методы, которые применяются для обучения фразеологическим выражениям.

Коммуникативный метод в преподавании фразеологии предполагает использование фразеологизмов в живой речевой практике. Этот метод направлен на то, чтобы обучающиеся могли использовать фразеологизмы в реальных ситуациях общения, что способствует лучшему усвоению и закреплению материала.

Одним из популярных подходов является использование диалогов, ролевых игр и дискуссий, в которых обучающиеся – школьники, студенты применяют фразеологизмы.

Этот метод особенно эффективен в обучении русскому и иностранным языкам, так как он способствует интеграции фразеологизмов в активную речь. Например, преподаватель может предложить разыграть сцену из повседневной жизни, в которой важно использовать определённые фразеологизмы.

Таким образом, коммуникативный метод помогает обучающимся освоить фразеологизмы не только на уровне теории, но и на уровне практики, что значительно повышает их языковую компетентность.

Контекстуальный метод заключается в обучении фразеологии через анализ текстов, в которых фразеологизмы используются в естественном контексте.

Такой подход позволяет учащимся лучше понять значение фразеологизмов и их использование в реальной речи [7, с.19].

При этом важно не просто знакомить школьников и студентов с отдельными фразеологизмами, а демонстрировать их в контексте живых текстов: литературных произведений, статей, рекламы, интервью и так далее. Анализ контекста помогает обучающимся увидеть, как фразеологизмы функционируют в различных ситуациях, и научиться правильно их использовать.

Этот метод особенно полезен не только для обучающихся – таджиков, но и для иностранцев, изучающих русский язык, так как контекст помогает разгадать скрытые значения фразеологизмов и улучшить их восприятие.

Лексико-семантический метод акцентирует внимание на анализе значений фразеологизмов, их внутренней структуре и семантической основе. Этот метод предполагает разбор каждого фразеологизма с точки зрения его смысла и происхождения, что особенно важно для учащихся, не знакомых с культурным контекстом [5, с.21].

Примером использования лексико-семантического подхода может быть анализ фразеологизмов, содержащих метафоры, такие как «плавать в облаках» или «белая ворона».

Преподаватель может предложить обучающимся подумать о метафорическом значении этих фраз и о том, как они могут быть восприняты в другом культурном контексте.

С помощью лексико-семантического метода школьники и студенты осваивают глубину значений фразеологизмов и учатся их использовать не только правильно, но и в нужной ситуации.

Сопоставительный метод, или контрастивный метод, используется в обучении иностранным языкам, когда обучающиеся сравнивают фразеологизмы в своём родном языке с эквивалентами на изучаемом языке. Этот метод помогает устранить трудности, связанные с переводом фразеологизмов, а также позволяет предотвратить ошибочные кальки и неправильное использование выражений.

Например, преподаватель может показать, как аналогичные фразеологизмы функционируют в русском и таджикском языках, таких как «дважды два» (в русском) и «ду карат ду» (в таджикском), «делать из мухи слона» (в русском) и «аз паша фил сохтан» (в таджикском).

Сопоставление помогает студентам увидеть не только схожести, но и различия в культурном восприятии и употреблении фразеологических единиц.

Игровой метод - это один из самых увлекательных и эффективных способов обучения фразеологии, особенно для детей и подростков.

Игры и игровые ситуации создают мотивацию и позволяют учащимся лучше усваивать фразеологизмы в непринуждённой и интересной форме [4, с.43].

В качестве примеров можно привести фразеологические кроссворды, игры на угадывание значений фразеологизмов, карточные игры, где учащиеся должны составить предложения с определёнными фразами.

Игры активно вовлекают студентов в процесс и делают его более запоминающимся.

Одним из важнейших моментов презентации фразеологизмов, основой их последующего правильного использования в речи обучающихся является семантизация.

Семантизацию фразеологизмов можно проводить с помощью таких приемов:

- 1) догадаться о значении фразеологизма из текста;
- 2) объяснить смысл фразеологизма и на русском языке и на таджикском языке;
- 3) вместе с обучающимся перевести фразеологизм и найти эквивалент этого фразеологизма на родном языке.

Раскрытие семантической структуры фразеологических единиц является первым этапом процесса использования её в речи обучающихся.

Формирование соответствующих умений и навыков понимания фразеологических единиц обеспечивает система упражнений, предусматривающая усвоение смысловой структуры фразеологизмов, её морфологических и синтаксических характеристик, особенностей функционирования в речи.

В выполнении упражнений желательно соблюдать последовательность, представляемая лингводидактами на уровне слова:

- 1) узнать,
- 2) понять,
- 3) воссоздать фразеологическую единицу в целостной структуре,
- 4) суметь устанавливать значение изолированного фразеологизма,
- 5) использовать фразеологизм в предложении.

Упражнения по семантизации и активизации фразеологических единиц на основе контекста требуют умения обучающихся употреблять фразеологические единицы в нужной форме; кроме того, подобные упражнения вызывают большой интерес.

Этому способствуют такие задания, в которых фразеологизмы представлены не в тексте, а отдельно.

1. Объясните значение данных фразеологизмов. Раскройте значение данных фразеологических единиц подбором соответствующих по смыслу свободных словосочетаний.

В этих упражнениях фразеологические единицы представлены отдельно, в справочном материале даются пояснения фразеологизмам или свободные сочетания слов, например:

Во всяком случае, все равно, вывести на чистую воду, выбиться из сил, вернуться в строй, велика беда, вдоль и поперек, в пух и прах, в скором времени.

Слова для справок: Ба наздики, титу пит, сар то по, хеч гап не, ба хар хол, руи об баровардан, аз хол рафтан, ба саф баргаштан, бе фарк.

2. Обучающимся предлагаются слова и словосочетания, которые они должны заменить фразеологизмами.

Замените слова и словосочетания фразеологизмами.

Наедине, не имеет никакой ценности, рано, очень давно, некрасивый и неопрятный человек, точно, крайне худой человек, безденежье, рядом, обмануть, повсюду, быть похожим на кого-либо, знать очень хорошо.

Слова для справок: обвести вокруг пальца, слово в слово, с глазу на глаз, в двух шагах, чуть свет, ни алтына, грош цена, кикимора болотная, Кощей бессмертный, при Царе Горохе, вдоль и поперёк, как две капли воды, как свои пять пальцев.

Слова для справок даются в разброс, чтобы обучающиеся повышали свою мыслительную деятельность.

3. Вместо точек подберите фразеологизм, который может подойти по значению. Используйте справочный материал.

Едва взойшло солнце, как петух взлетел на забор и закричал...;

Я только привязалась к вам..., люблю вас крепко, сильно, всем сердцем;

А ты тут пока, чем так стоять и ..., принёс бы на чём сесть;

Эти печальные воспоминания я ... из своего сердца; В каждую роль артист ...

Материал для справки: вырывать/вырвать с корнем, вкладывать/вложить душу, ворон считать, всей душой.

Такие задания с фразеологизмами обучающиеся могут не понять и ошибиться при выполнении.

Для более высокого уровня овладения фразеологическими единицами предполагается включение заданий на выявление значений многозначных фразеологических единиц.

Очень часто обучающихся не могут различить однозначные и многозначные фразеологические единицы, не умеют выделять различные значения многозначных фразеологизмов.

Поэтому целесообразно активизировать работу над многозначными фразеологизмами.

Для этого обучающимся можно объяснить что из себя представляют многозначные фразеологизмы. На примерах необходимо показать, что некоторые фразеологические единицы могут иметь не одно, а два и более значений.

В таком случае предлагаются следующие задания: даются несколько предложений, в которых есть фразеологизмы многозначные. Обучающимся надо найти тот фразеологизм, который подходит по смыслу к данному предложению.

1. Найдите в предложениях фразеологические единицы. В каких предложениях используется первое, а в каких - второе значение фразеологизмов.

Надо отметить, что перед выполнением такого рода заданий необходимо объяснить значение полисемичного фразеологизма.

Многозначный фразеологизм в одном из своих значений может иметь синонимичную фразеологическую единицу, но на другие значения той же фразеологической единицы это не распространяется.

2. В каких предложениях многозначный фразеологизм вдоль и поперёк можно заменить синонимичным фразеологизмом от точки до точки.

В молодости я очень любил путешествовать, всю страну вдоль и поперёк исходил. Типы различных героев, сменявших друг друга в течение трёх или четырёх десятилетий, известны нам вдоль и поперёк. (Д.И.Писарев). Он изучил устройство этой аппаратуры вдоль и поперёк.

Таким образом, лингводидактические методы обучения фразеологии являются неотъемлемой частью преподавания любого языка.

Применение различных методов - от коммуникативного до игрового - помогает не только усвоить фразеологизмы на уровне теории, но и научиться применять их в реальных ситуациях общения.

Важнейшим аспектом эффективного преподавания фразеологии является контекстуализация материала, использование реальных речевых ситуаций и культурных особенностей языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю. Д. Русская фразеология: Структура, семантика, функционирование / Ю. Д. Апресян. - Москва: Наука, 1995. - 264 с.

2. Аржанов А. Русские фразеологические сочетания и их изучение в национальной школе// Русский язык в национальной школе. - 1957. №4.- 90с.

3. Артемова, Н. Д. Русский язык и культура речи: Теория и практика обучения фразеологии / Н. Д. Артемова. - Москва: Русский язык, 1998. - 168 с.

4. Балакирева, Т. А. Фразеологизмы как средства выражения национальной культуры / Т. А. Балакирева. - Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2008. - 246 с.

5. Власова, Н. И. Лексика и фразеология: Теория и практика преподавания / Н. И. Власова. - Москва: РГГУ, 2003. - 276 с.

6. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов.- М.: Просвещение, 1978.- 160 с.

7. Зенкевич, Т. И. Методика преподавания устойчивых выражений в русском языке как иностранном / Т. И. Зенкевич. - Москва: Высшая школа, 2007. - 189 с.

8. Костомаров, В. А. Преподавание фразеологии в школе и вузе / В. А. Костомаров. - Москва: Издательство МГУ, 2004. - 198 с.

9. Лесничая, Л. И. Методика преподавания фразеологии и устойчивых выражений / Л. И. Лесничая. - Москва: Просвещение, 2011. - 210 с.

10. Ломакина, О. В. Фразеология в языке Л. Н. Толстого: лингвистический комментарий и лексикографическое описание [Текст]: Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – русский язык. / О. В. Ломакина. – СПб., 2015. – 390 с.

11. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. - М.: Наука, 1977. - 243 с.

12. Соколова, Т. А. Фразеология русского языка: Методические подходы к обучению / Т. А. Соколова. - Санкт-Петербург: Научная книга, 2002. - 192 с.

13. Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка [Текст] / Н. М. Шанский. 4-е изд., испр. и доп. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 192 с.
14. Шахнарович, А. М. Обучение русскому языку как иностранному: Теория и методика / А. М. Шахнарович. - Москва: Высшая школа, 1985. - 192 с.
15. Юрков, В. Н. Методика преподавания фразеологии русского языка как иностранного / В. Н. Юрков. - Москва: Просвещение, 2001. - 220 с.

LITERATURE

1. Apresyan, Yu. D. Russian phraseology: Structure, semantics, functioning / Yu. D. Apresyan. - Moscow: Science, 1995. - 264 p.
2. Arzhanov A. Russian phraseological combinations and their study in the national school // Russian language in the national school. - 1957. No. 4. - 90 p.
3. Artemova, N. D. Russian language and speech culture: Theory and practice of teaching phraseology / N. D. Artemova. - Moscow: Russian language, 1998. - 168 p.
4. Balakireva, T. A. Phraseologisms as means of expressing national culture / T. A. Balakireva. - St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University, 2008. - 246 p.
5. Vlasova, N. I. Lexicon and Phraseology: Theory and Practice of Teaching / N. I. Vlasova. - Moscow: RSUH, 2003. - 276 p.
6. Zhukov V. P. Semantics of Phraseological Units. - Moscow: Education, 1978. - 160 p.
7. Zenkevich, T. I. Methods of Teaching Set Expressions in Russian as a Foreign Language / T. I. Zenkevich. - Moscow: Vysshaya shkola, 2007. - 189 p.
8. Kostomarov, V. A. Teaching Phraseology at School and University / V. A. Kostomarov. - Moscow: Moscow State University Publishing House, 2004. - 198 p.
9. Lesnichaya, L. I. Methods of Teaching Phraseology and Set Expressions / L. I. Lesnichaya. - Moscow: Prosveshchenie, 2011. - 210 p.
10. Lomakin, O. V. Phraseology in the language of L. N. Tolstoy: linguistic commentary and lexicographic description [Text]: Dissertation for the degree of Doctor of Philology in specialty 10.02.01 – Russian language. / O. V. Lomakin. – St. Petersburg, 2015. – 390 p.
11. Molotkov A. I. Basics of phraseology of the Russian language. - M.: Nauka, 1977. - 243 p.
12. Sokolova, T. A. Phraseology of the Russian language: Methodological approaches to teaching / T. A. Sokolova. - St. Petersburg: Scientific book, 2002. - 192 p.
13. Shansky, N. M. Phraseology of the modern Russian language [Text] / N. M. Shansky. 4th ed., rev. and additional – St. Petersburg: Special literature, 1996. – 192 p.
14. Shakhnarovich, A. M. Teaching Russian as a foreign language: Theory and methodology / A. M. Shakhnarovich. - Moscow: Higher School, 1985. - 192 p.
15. Yurkov, V. N. Methods of teaching phraseology of the Russian language as a foreign language / V. N. Yurkov. - Moscow: Education, 2001. - 220 p.

УДК: 81-2

**К ВОПРОСУ О СЛОВО-
ОБРАЗОВАНИИ ИМЕН
ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В
РУССКОМ И ТАДЖИК-
СКОМ ЯЗЫКАХ**

Давлатов Наджмиддин Хамзаевич - старший преподаватель кафедрой иностранных языков к.п.н., Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 101206067

**ОИД БА САВОЛИ ТАҲ-
СИЛИ СИФАТҲО ДАР
ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА
ТОЧИКӢ**

Давлатов Начмиддин Ҳамзаевич – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: 101206067.

**ON THE QUESTION OF
WORD FORMATION OF
ADJECTIVES IN RUSSIAN
AND TAJIK LANGUAGES**

Davlatov Najmiddin Khamzaevich – Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: 101206067.

Ключевые слова:

словообразование, имена прилагательные, русский язык, таджикский язык, модели словообразования, суффиксы, префиксы, семантические изменения, сопоставительный анализ, лингвистические процессы.

В статье исследуются особенности словообразования имен прилагательных в русском и таджикском языках. Словообразование является одним из главных источников пополнения словаря. На уроках русского языка целесообразно провести описание производных прилагательных как в русском, так и в таджикском языках. В русском языке производные прилагательные образуются префиксальным, суффиксальным, префиксально – суффиксальным способами и способом сложения основ. В таджикском языке два основных типа словообразования: словосоставление и словопроизводство. Широко используется в словообразовании словопроизводство. При помощи суффиксов образовано много прилагательных в таджикском языке. Увеличительные суффиксы, как в русском, так и в таджикском языках помогают передать увеличительное значение слов. Эти суффиксы в обоих языках служат для образования сравнительной степени качественных прилагательных. Анализируются основные модели словообразования, типы суффиксов и префиксов, а также семантические изменения, возникающие в процессе образования прилагательных. Рассматриваются общие и специфические черты словообразовательных процессов в каждом языке, что позволяет выявить влияние исторических, культурных и лингвистических факторов на формирование прилагательных. Исследование основывается на сопоставительном методе, который позволяет не только описать различия и сходства, но и определить закономерности, характерные для каждого из языков. Автор подчеркивает значимость изучения словообразовательных механизмов для более глубокого понимания структурной организации языков и их

взаимодействия. Полученные результаты могут найти применение в теоретической и прикладной лингвистике, в частности, в области преподавания русского и таджикского языков как иностранных.

Калидвожаҳо: калимасоз, сифат, забони русӣ, забони тоҷикӣ, моделҳои калимасоз, суффиксҳо, пешояндҳо, тағйироти маъноӣ, таҳлили муқоисавӣ, равандҳои забонӣ.

Дар мақола хусусиятҳои калимасозии сифатҳо дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Калимасозӣ яке аз манбаъҳои асосии васеъ кардани захираи лугавӣ мебошад. Дар дарси забони русӣ тавсифи сифатҳои ҳосилавӣ ҳам ба забони русӣ ва ҳам ба забони тоҷикӣ мувофиқ аст. Дар забони русӣ сифатҳои ҳосилавӣ бо усулҳои пешояндӣ, пасвандӣ, пешояндӣ-суффиксалий ва бо усули илова кардани поя сохта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ ду намуди асосии калимасозӣ мавҷуд аст: таркиби калима ва калимасозӣ. Калимасозӣ дар калимасозӣ васеъ истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ бисёр сифатҳо бо ёрии суффиксҳо сохта мешаванд. Суффиксҳои афзоянда чи дар забони русӣ ва чи дар забони тоҷикӣ барои ифодаи маъноӣ афзудаи калимаҳо кумак мекунанд. Ин суффиксҳо дар ҳарду забон барои ташаккули дараҷаи муқоисавии сифатҳои сифатӣ хизмат мекунанд. Моделҳои асосии калимасозӣ, намудҳои суффикс ва пешояндҳо, инчунин тағйироти маъноӣ, ки дар процесси сифат ба амал меоянд, таҳлил карда мешаванд. Дар мақола хусусиятҳои умумӣ ва ҳоси равандҳои калимасозӣ дар ҳар як забон мавриди баррасӣ қарор гирифта, имкон медиҳад, ки таъсири омилҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва забонӣ ба ташаккули сифатҳо муайян карда шавад. Тадқиқот ба усули муқоисавӣ асос ёфтааст, ки он имкон медиҳад, ки на танҳо тафовут ва монандӣ тавсиф карда шавад, балки намунаҳои ҳоси ҳар як забон муайян карда шавад. Муаллиф аҳамияти омӯзиши механизмҳои калимасозиро барои амиқтар дарки ташкили сохтори забонҳо ва таъсири мутақобилаи онҳо таъкид мекунад. Натиҷаҳои бадастомадаро дар забоншиносии назариявӣ ва амалӣ, аз ҷумла дар соҳаи таълими забони русӣ ва тоҷикӣ ҳамчун забонҳои хориҷӣ истифода бурдан мумкин аст.

Key words: word formation, adjectives, Russian language, Tajik language, word formation models, suffixes, prefixes, semantic changes, comparative analysis, linguistic processes.

The article examines the features of word formation of adjectives in Russian and Tajik languages. Word formation is one of the main sources of replenishment of the dictionary. In Russian language lessons, it is advisable to describe derivative adjectives in both Russian and Tajik languages. In Russian, derivative adjectives are formed by prefixal, suffixal, prefixal-suffixal methods and by the method of adding stems. There are two main types of word formation in the Tajik language: word composition and word production. Word production is widely used in word formation. Many adjectives in the Tajik language are formed with the help of suffixes. Augmentative suffixes, both in Russian and in Tajik languages, help to convey the magnifying meaning of words. These suffixes in both languages serve to form the comparative

degree of qualitative adjectives. The main models of word formation, types of suffixes and prefixes, as well as semantic changes that occur in the process of adjective formation are analyzed. General and specific features of word formation processes in each language are considered, which allows us to identify the influence of historical, cultural and linguistic factors on the formation of adjectives. The study is based on the comparative method, which allows us not only to describe the differences and similarities, but also to determine the patterns characteristic of each language. The author emphasizes the importance of studying word formation mechanisms for a deeper understanding of the structural organization of languages and their interaction. The results obtained can find application in theoretical and applied linguistics, in particular, in the field of teaching Russian and Tajik as foreign languages.

В современном русском языке различают два типа склонения прилагательных:

- 1) склонение полных качественных и относительных прилагательных;
- 2) склонение притяжательных прилагательных.

Нужно отметить, что наиболее живым и наиболее продуктивным является первый тип склонения, так как по его образцу склоняется большая часть прилагательных, в том числе и вновь образуемые прилагательные, которые соответствуют данной эпохе, данному времени.

Второй тип склонения отличается полной непродуктивностью, по нему склоняется только замкнутая группа притяжательных прилагательных, по образцу которых в современном языке никаких новых словообразований не происходит.

При изучении имен прилагательных необходимо обратить особое внимание словообразованию имен прилагательных. Словообразование является одним из главных источников пополнения словаря. На уроках русского языка целесообразно провести описание производных прилагательных как в русском, так и в таджикском языках. В русском языке производные прилагательные образуются префиксальным, суффиксальным, префиксально-суффиксальным способами и способом сложения основ. Например: *высокий – невысокий, обидный – безобидный; без думы – бездумный, на стол – настольный; идейно – политический, болеутоляющий; паровоз – паровозный, пулемёт – пулемётный.*

Наибольшее число прилагательных образуется суффиксальным способом:

а) от существительных с помощью суффиксов:

- Н-(мирный, радостный, машинный);
- СК-(учительский, сельский);
- АН-, -ЯН- (кожаный, серебряный);
- ИСТ- (бугристый, землистый);
- ОВ-(отцов), J-волчий, лисий);
- ИН-(мамин, гусиный);
- ОСТ- (зубастый, клыкастый);
- АТ-(носатый, горбатый);

б) от числительных с помощью суффиксов:

- Н- (двойной, тройной);
- ЯК- (двоязыкий);

в) от местоимений с помощью суффиксов:

- СК-(свойский, всяческий); -ЕНСК-(нашенский, вашенский);

г) от наречий с помощью суффиксов:

- ШН (вчерашний, сегодняшний, завтрашний);

д) от глаголов с помощью суффиксов:

- ЛЬН- (*шлифовальный*);
- ЧИВ- (*уступчивый, придирчивый*);
- Л- (*бывалый, вялый*);
- УЧ- (*сыпучий, дремучий*).

В таджикском языке два основных типа словообразования:

1) словосоставление, т.е. соединение двух или нескольких основ: например: *қадба-ланд* - *высокий* из *қад-стан* и *баланд* - *высокий*, *гуфтуғӯ*- *беседа* из *гуфт*-основа прошедшего времени глагола *гуфтан* - *говорить* и *ғӯ*-основа настоящего времени того же глагола.

2) словопроизводство, т.е. образование новых слов с помощью несамостоятельных словообразовательных элементов (суффиксов и префиксов); например: *хизматчӣ-служащий* из *хизмат*- *служба* и *чӣ*-суффикс действующего лица.

Словообразующие суффиксы прилагательных в таджикском языке:

1) суффиксы, образующие прилагательные со значением обладания каким-либо качеством, а также относительные прилагательные:

Суффикс *-Ӣ* (после гласных-*гӣ* или *вӣ*)-продуктивный суффикс с двойным значением:

а) образуют прилагательные от существительных: *деворӣ-стенной* (от *девор-стена*); *хонагӣ* – *домашний* (от *хона* – *дом*), а также этнические и другие названия, указывающие на происхождение лица из какой – либо местности: *эронӣ* - *иранский*, *иранец* от *Эрон* (*Ирон*); вместе с тем образует фамилии и тахаллусы (псевдонимы писателей): *Раҳимӣ*- *Рахимов* от *Рахим*;

б) образует абстрактные существительные от имён существительных и прилагательных: *дустӣ*-*дружба*, *зиндагӣ* – *жизнь*.

Суффикс *-ИН*- малопродуктивный образует относительные прилагательные от существительных: *сангин* – *каменный*; *оҳанин* — *железная*,

– *ГИН*- образует прилагательные от существительных: *хашигин*-*гневный*; *ҷармгин* — *застенчивая*,

– *ИНА* - образует прилагательные и существительные: *дерина* – *старый*, *мисина* – *медный*;

– *ГУН*- обозначающий подобие, образует прилагательные: *гулгун*-*подобный розе*, как *роза* от *гул-цветок*, *роза*;

– *ОНГӢ*- продуктивный суффикс, образующий прилагательных: *динангӣ*-*вчерашний* от *дина*-*вчера*;

– *О-бино* – *зрячий* от *бин* - *видеть*, *доно* - *мудрец* от *дон* (*донистан*)- *знать*;

– *НОК* — *кори даромаднок* — *доходное дело*, *ҳашароти зарар-нок* — *вредные насекомые*;

– *ОНА*, *-ТОНА* — *кори зарбдорона* — *ударная работа*, *гапҳои бачагона* — *детские речи, ребяческие слова*;

– *ГАР* — *одами ҳилагар* — *хитрый человек*;

– *МАНД* — *пири донишманд* — *мудрый старик*, *марди аёл-манд* — *семейный мужчина*;

– *О* — *одами до-но* — *знающий человек*, *ҷавоби бурро* — *резкий (острый, чёткий, чеканный) ответ*; *хати хоно* — *разборчивый почерк*;

– *ОНИ* — *меҳнати ҷисмонӣ* — *физический труд*.

2) Суффиксы, образующие прилагательные со значением сходства, подобия:

– *ВОР* — *бузургвор* — *великий*, *умедвор* — *обнадеженный, надеющийся*; *гургвор* — *волчий, по-волчьи*;

– *ГУН* — *гулгун* — *цветкоподобный, подобный цветку*;

3) Суффиксы, образующие прилагательные со значением места и времени:

– *АНГӢ* (*-НГӢ*) — *хабари шабангӣ* — *вчерашнее сообщение*,

– *ОНА* — *кори рӯзона* — *дневная работа*, *ҳисоботи солона* — *годовой отчёт*;

-ИНА — *дӯсти дерина* — старый друг, *норми ҳафтаина* — недельная норма; *харчи панҷсӯмина* — пятирублёвый расход; *расход на пять рублей*.

-А — *кори имрӯза* — сегодняшняя работа; *плане панҷсола* — пятилетний план.

4) Значение словообразующего суффикса принимает также основа настоящего времени глагола *тобидан* (*светить*) — *тоб*, при помощи которой образуются прилагательные, соответствующие русским прилагательным с суффиксом -ОВАТ, -ЕВАТ, обозначающим неполноту качества. Например: *зардтоб* — желтоватый, *кабудтоб* — синеватый, *сиёдтоб* — черноватый, *бурий*. В этом же значении часто встречается одновременное употребление суффикса -ЧА и основы -ТОБ. Например: *зардчатоб*, *кабуд чатоб*, *сиёхчатоб*, *сурхчатоб*.

Суффиксы второй группы.

К этой группе относятся суффиксы степеней сравнения прилагательных, а также суффиксы уменьшительные и ласкательные:

-ТАР — *калонтар* — больше, *дарозтар* — длиннее;

-ТАРИН — *калонтарин* — крупнейший, *дарозтарин* — длиннейший;

-АК -АКАК — *модари меҳрубонак* — любимая мамочка, *бародари хурдакак* — маленький братишка (*малюсенький братик*);

-ЧА — *ранги сурхча* — красноватый цвет;

ИНА — *қоқина* — худошавый, *сабзина* — смуглый, *зардина* — рыжеватый.

Префиксы имён прилагательных. (*Префиксҳои сифатсоз*).

Префиксы имён прилагательных можно разделить на две основные группы: префиксы, образующие прилагательные со значением обладания данным качеством, и префиксы, образующие прилагательные со значением отрицания, отсутствия данного качества, признака.

Префиксы первой группы:

-БО — *одами босавод* — грамотный человек, *рӯзҳои ботантана* — торжественные дни, *коркуни боғайрат* — энергичный работник, *кори боифтихор* — почётное дело;

БА — (БАР-) — *талабаи баақл* — смыслённый ученик, *зиндагии баравнақ* — блестящая жизнь, *баҳори барвақт* — ранняя весна, *хабара бардурӯғ* — ложное сообщение;

ТО — *давраи тореволюционӣ* — дореволюционный период;

Префиксы второй группы:

НО — *ҷавоби нодуруст* — неверный ответ, *одами нодон* — невежественный человек, *кори нодаркор* — ненужное дело.

БЕ — *кори беназир* — неподобная работа, *одами бесавод* — неграмотный человек.

В таджикском языке два основных типа словообразования: словосоставление и словопроизводство. Широко используется в словообразовании словопроизводство. При помощи суффиксов образовано много прилагательных в таджикском языке. Увеличительные суффиксы, как в русском, так и в таджикском языках помогают передать увеличительное значение слов. Эти суффиксы в обоих языках служат для образования сравнительной степени качественных прилагательных.

Прилагательные, образованные из двух основ.

Большое употребление в таджикском языке имеют прилагательные, образованные из двух основ. Обычно такие прилагательные являются сочетанием существительного с какой-нибудь другой частью речи, чаще всего с наречием и реже с возвратным местоимением *худ*, глагольными основами и др. Такие сочетания пишутся слитно и воспринимаются как одно слово. Например:

кам — мало, *савод* — грамота, *камсавод* — малограмотный;

гап — слово, *речь*, *камгап* — неразговорчивый;

хуш — приятный, *бахт* — счастье, *хушбахт* — счастливый;

бад — плохой, *бадбахт* — несчастный;

руй — лицо, *хушрӯй* — красивый;

худ — свой, себя, сам, кор — работа, худкор — автоматический;
пур — полный; много, қимат — цена, стоимость, пурқимат — ценный драгоценный;
об — вода — пуроб — полноводный;
зӯр — сила, мощь — пурзур — сильный, крепкий;
сер — сытый, насытившийся, много, ноз — грация; кокетство, каприз, серноз — капризный; борон — дождь — серборон — дождливый;
миллат — нация; национальность — сермиллат — многонациональный

Прилагательные-наречия.

В таджикском языке многие прилагательные в зависимости от синтаксических функций могут употребляться в значении наречия и наоборот. Так, прилагательное наздик — близкий, ближний является в то же время и наречием близко, дур — далёкий, дальний и далеко, осон — лёгкий и легко, дустана — дружеский, дружественный и дружески, дружественно, бераҳмона — беспощадный и беспощадно.

Например: *Мо бо роҳи наздик омадем. Мы пришли ближней дорогой.*

Қишлоқи онҳо наздик ҷойгир шудааст. Их селение поместилось близко.

Аҳмад дар Бухоро хеши дур дорад. Ахмад имеет в Бухаре дальнего родственника.

Райони Ванҷ аз Душанбе дур воқеъ шудааст. Ванчский район далеко находится от Душанбе.

Коргар он аввал кори мушкилро анҷом доданд, баъд кори осонро. Рабочие выполнили сначала трудную работу, потом — лёгкую.

Ин ғалабаро осон ба даст наовардаем. Победы мы добились нелегко.

Мамлакати мо бо мамлакатҳои бисёре алоқаи дустана дорад. Наша страна имеет дружественные отношения со многими странами.

Основной функцией имен прилагательных в обоих языках является определительная функция. Выступая в функции определения, прилагательные в русском языке согласуются с определяемыми словами (при любом порядке слов) в роде, числе и падеже в единственном числе, а во множественном числе — только в падеже и числе.

В таджикском языке прилагательные, выступая в функции определения, не склоняются, в противоположность русскому языку. В предложении имена прилагательные могут выполнять три функции: определения (муайянкунанда), сказуемого (хабар), и обстоятельства образа действия (ҳоли тарзи амал).

Например: *Институти мо дар бинои калон ҷойгир шудааст.*

Наш институт помещается в большом здании.

Бинои институти мо калон аст.

Здание нашего института большое.

Онҳо ҳам нағзтар зиндагӣ кардан мехостанд.

Они тоже хотели жить лучше.

В соответствии со значением рода, числа и падежа имена прилагательные зависимы от соответствующих форм имен существительных. У прилагательных эти формы являются синтаксическими, т.е. формами связи с определяемыми существительными, формами согласования с ними. Этим и объясняется единообразие окончаний имен прилагательных.

Прилагательные в русском языке могут выступать как в функции согласованных, так и в функции несогласованных определений. В русском языке между определением и определяемым словом имеет место не только формальное, но и смысловое согласование в роде, в словах, где грамматический род мотивирован естественным полом предметов. Там, где у языка нет формальных возможностей полного согласования, форма как бы уступает смыслу, в качестве примеров можно привести предложение: «Я помню маленький он был обжора страшный, да и теперь должно быть, покушать любит». (И.С.Тургенев «Дворянское гнездо»).

В вышеприведенном предложении между определением и определяемым словом отсутствует только формальное согласование в роде, а в падеже и числе согласование обычное.

В таджикском языке эквивалентами согласованных определений выступают определения, связанные с определяемым словом с помощью изафета, они следуют за определяемым словом и не согласуются с ним в числе. Например: *Ба синф хонандаи нав омад. Мо хонандагони навро ба хушнуди истиқбол мегирем. В класс пришел новый ученик. Мы встречаем новых учеников с радостью.*

В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ ВСЕ ФОРМЫ ИМЕНИ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ, СРАВНИТЕЛЬНОЙ И ПРЕВОСХОДНОЙ СТЕПЕНЕЙ МОГУТ ВЫПОЛНЯТЬ ПРЕДИКАТИВНУЮ ФУНКЦИЮ, Т.Е. ВХОДИТЬ В СКАЗУЕМОЕ В КАЧЕСТВЕ ПРИСВЯЗОЧНОГО ЧЛЕНА, В ТОМ ЧИСЛЕ В ПРОСТОЕ ИМЕННОЕ СКАЗУЕМОЕ.

в роли составного именного сказуемого необходимо обратить внимание учащихся-таджиков отличать словосочетания с прилагательными от предикативного центра предложения, в прилагательном. например: *мы вышли в темную ночь* (определение). *ночь становится темной* (составное именное сказуемое). в русском языке прилагательное в словосочетании может изменять форму падежа в зависимости от главного слова: сосновые ветки, сосновых веток, сосновым веткам и т.д.

в отличие от словосочетания, прилагательное, являющееся основой предложения не может изменять форму падежа: *земля круглая. день будет ясным.*

ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ НАРЯДУ С ОСНОВНОЙ АТРИБУТИВНОЙ МОЖЕТ ВЫСТУПАТЬ В ФУНКЦИИ ГЛАВНЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ. «В ПРЕДЛОЖЕНИИ С ФОРМАЛЬНО УПОДОБЛЕННЫМИ ГЛАВНЫМИ ЧЛЕНАМИ ПОДЛЕЖАЩЕЕ - ЭТО ГЛАВНЫЙ ЧЛЕН, ВЫРАЖЕННЫЙ ИМЕНИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ ИМЕНИ (НОМИНАТИВОМ)» [5, с. 149]. ФУНКЦИЮ ТАКОГО НОМИНАТИВА МОГУТ ВЫПОЛНЯТЬ ИМЕНА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, «ЗАНИМАЯ СИНТАКСИЧЕСКУЮ ПОЗИЦИЮ ПОДЛЕЖАЩЕГО, ВСЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ СИНТАКСИЧЕСКИ СУБСТАНТИВИРУЮТСЯ, Т.Е. СТАНОВЯТСЯ ПОЗИЦИОННЫМИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМИ» [5, с. 149].

Субстантивация в русском языке может происходить в результате эллипсиса словосочетания «прилагательное + существительное»: диспетчерская комната - диспетчерская, дежурный ученик - дежурный «В результате такого эллипсиса функция обозначения предмета переходит на обозначающее его признак прилагательное, которое с течением времени и становится постоянным наименованием предмета» [3, с. 50].

В таджикском и русском языках субстантивация свойственна всем прилагательным, употребленным изолированно от определяемых слов: Например: *Умный любит учиться, глупый – учить. Боақл нағз мебинад хонданро, беақл-ёд медиҳад. Горбатого могила исправит- Кӯзапуширо қабр ислоҳ мекунад. Храброму смерть не страшна- Часур аз марг наметарсад. Родился неумным, а умрешь дураком.- Беақл таваллуд шуд, ва беақл мемурад. Скупой платит дважды- Хасис ду бора пардохт мекунад.*

Субстантивация приводит к изменению грамматических категорий имен прилагательных, их совпадение с грамматическими категориями существительных. В русском языке самостоятельными становятся грамматические категории рода, числа и падежа.

Изучение имени прилагательного в роли подлежащего необходимо не только в целях развития и обогащения речи употребительными субстантивными формами и именными словосочетаниями, но и для повышения уровня знаний учащихся, закрепления категорий рода так как большинство полностью субстантивированных прилагательных употребляется только в одном роде (*служайц-ий, операционн-ая, жарк-ое*). Способствуют механическому запоминанию родовых окончаний и многие именные субстантивные сочетания, выступающие как подлежащие: *белое золото, здравый смысл, атомный век, зеленый горошек* и др. Например: *С т а р ы й д р у г лучшие новых двух. П а р ш и в а я о в ц а все стадо портит. П у с т о й к о л о с голу кверху носит. Скупой богач бедней щедрого бедняка.*

Следует обратить внимание учащихся-таджиков, на то, что грамматические значения суб-

стантивированных имен прилагательных в таджикском языке изменяются как существительные, в русском - устойчиво сохраняют формы словоизменения имен прилагательных: *Смелый на подвиг стремится. Смелого пуля боится. Смелым гордится народ. Будь смелым, будь храбрым в жестоком бою.* Все эти различия затрудняют употребление субстантивированных прилагательных, необходимых как для понимания структуры простого предложения, так и для закрепления трудной для таджиков грамматической категории рода.

Таким образом, сопоставление разносистемных языков с целью выявления специфики языковых навыков и умений, которые должны приобрести нерусские учащиеся должен быть одним из основных принципов. Сопоставительный анализ должен служить базой для разработки лингвистических основ методики преподавания русского языка в таджикской школе.

Крайние точки зрения по вопросу сопоставления с родным языком в процессе самого преподавания русского языка не могут решить данного вопроса. Опора на родной язык и привлечение материала родного языка в процессе преподавания русского языка должны быть подчинены принципу целесообразности с учетом конкретного материала и конкретных условий учебной работы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давлатов Н.Х. Совершенствование русской речи учащихся - таджиков при сопоставительном изучении имени прилагательного. Автореферат дис. ...канд. пед наук/ Н.Х.Давлатов.- Душанбе, 2021.- 54 с.

2. Исмаилова, Х.Э. Сопоставительное изучение категории рода имен существительных русского языка студентами-таджиками [Текст] /Х.Э. Исмаилова //Вестник РУДН. - Серия Русский и иностранный языки и методика их преподавания.- 2014.- № 3. С.25 -29 с.

3. Ипполитова, Н.А. Текст в системе обучения русскому языку в школе [Текст]/ Н.А. Ипполитова. - М.: Флинта, Наука, 1998. – 176 с.

4. Каюмова, Р. Развитие речи учащихся в связи с изучением темы "Имя прилагательное" в узбекской школе [Текст]: Автореферат дис. ...канд. пед наук/ Р.Каюмова.- Ташкент , 1984.- 24 с.

5. Клокова, О.С. Лингвометодические основы изучения имени прилагательного в аспекте речевого развития [Текст] /О.С. Клокова // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки – 2011.- С. 342-348

6. Кожина, М.Н. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития [Текст] /М.Н.Кожина // Язык и стиль научной литературы. – М.: Наука, 1977. - С. 7 - 18.

7. Королева, А.И. Имя прилагательное в русском и таджикском языках. (Сопоставительная характеристика) [Текст]: Дис... канд. филологич. наук / А.И.Королева. – Душанбе, 1965. – 274 с

8. Костомаров, В.Г., Митрофанова, О.Д. Учебный принцип активной коммуникативности в обучении русскому языку иностранцев [Текст]// Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы: Доклады советской делегации/ В.Г. Костомаров, О.Д.Митрофанова. - М.: Русский язык, 1982.- С18-19.

9. Кострикова, М.В. Букварь [Текст]: Учебник для 2-го класса школ с таджикским языком обучения / М.В.Кострикова.- Душанбе: Эр-граф, 2018.- 240 с.

10. Лариохина, Н.М. Учет специальности учащихся в преподавании русского языка как народного[Текст] / Н.М.Лариохина.//Сб. статей по методике преподавания русского языка. – М.: Просвещение, 1966. - С. 63-77.

11. Стрельникова, Н.Д., Шершнева, И.Л. Проблемы обучения русскому языку таджикских студентов [Текст] /Н.Д. Стрельникова, И.Л.Шершнева // Язык и культура в билингвальном образовательном пространстве: Материалы III международной научно-

практической конференции (Псков, 26-28 апреля 2017 г.).- Киев: Издательство: Общество с ограниченной ответственностью "Логос" , 2017.- С. 166-175.

12. Текучев, А.В. Методика русского языка в средней школе [Текст]/ А.В.Текучев. - 3-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1980. - 415 с.

LITERATURE

1. Davlatov N.Kh. Improving the Russian speech of Tajik students in a comparative study of the adjective. Abstract of the dissertation. ... candidate of pedagogical sciences / N.Kh.Davlatov. - Dushanbe, 2021. - 54 p.

2. Ismailova, H.E. Comparative study of the category of gender of nouns of the Russian language by Tajik students [Text] / H.E. Ismailova // Bulletin of RUDN. - Series Russian and foreign languages and methods of their teaching. - 2014. - No. 3. P. 25 -29 p.

3. Ippolitova, N.A. Text in the system of teaching Russian language in school [Text] / N.A. Ippolitova. - M.: Flinta, Nauka, 1998. - 176 p.

4. Kayumova, R. Development of students' speech in connection with the study of the topic "Adjective" in the Uzbek school [Text]: Abstract of dis. ... candidate of pedagogical sciences / R. Kayumova. - Tashkent, 1984. - 24 p.

5. Klokova, O.S. Lingvomethodical foundations of studying the adjective in the aspect of speech development [Text] / O.S. Klokova // Scientific notes of the Oryol State University. Series: Humanities and social sciences - 2011. - P. 342-348

6. Kozhina, M.N. Comparative study of scientific style and some tendencies of its development [Text] /M.N.Kozhina // Language and style of scientific literature. - M.: Nauka, 1977. - P. 7 - 18.

7. Koroleva, A.I. Adjective in Russian and Tajik languages. (Comparative characteristics) [Text]: Diss... Cand. Philological Sciences / A.I.Koroleva. - Dushanbe, 1965. - 274 p.

8. Kostomarov, V.G., Mitrofanova, O.D. The educational principle of active communication in teaching the Russian language to foreigners [Text] // Current state and main problems of studying and teaching the Russian language and literature: Reports of the Soviet delegation / V.G. Kostomarov, O.D. Mitrofanova. - M.: Russian language, 1982.- C18-19.

9. Kostrikova, M.V. Primer [Text]: Textbook for 2nd grade schools with Tajik language of instruction / M.V. Kostrikova. - Dushanbe: Er-graf, 2018. - 240 p.

10. Lariokhina, N.M. Taking into account the specialty of students in teaching Russian as a national language [Text] / N.M. Lariokhina.//Sb. articles on methods of teaching the Russian language. - M.: Education, 1966. - P. 63-77.

11. Strelnikova, N.D., Shershneva, I.L. Problems of Teaching Russian to Tajik Students [Text] /N.D. Strelnikova, I.L. Shershneva // Language and Culture in the Bilingual Educational Space: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference (Pskov, April 26-28, 2017). - Kyiv: Publisher: Logos Limited Liability Company, 2017. - P. 166-175.

12. Tekuchev, A.V. Methodology of the Russian language in secondary school [Text] / A.V. Tekuchev. - 3rd ed., revised. - M.: Education, 1980. - 415 p.

МАВҚЕИ ИСТИЛОҲОТ ВА КОРБУРДИ ОН ДАР ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ

Ёрова Зулайхо Ҳабибуллоевна - омӯзгори калони
кафедраи забон ва фарҳанги ДБССТ, Тел.: +992915085508

СТАТУС ТЕРМИНОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ГОСУДАРСТВЕННОМ ЯЗЫКЕ

Ёрова Зулайхо Ҳабибуллоевна - старший преподаватель
кафедры языка и культуры Международного университета
предпринимательства и туризма Таджикистана, тел.:
+992915085508

THE STATUS OF TERMS AND THEIR USAGE IN THE STATE LANGUAGE

Yorova Zulaykho Habibulloevna - senior lecturer of the
Department of Language and Culture of the International
University of Entrepreneurship and Tourism of Tajiki-
stan, Tel.: +992915085508

Калидвожаҳо: термин,
терминология, лингвистика,
забоншиносӣ, вожа, калима,
терминологияи
байналмилалӣ, истилоҳ,
истилоҳот, телефон,
интернет, телевизион,
кодекс, генетика,
кибернетика, компютер,
принтер, квота, менечер,
робот.

Дар мақолаи мазкур дар бораи мафҳуми истилоҳ, ки аз
вожаи латиниасоси “термин” пайдо гардида, мафҳуми
муайяни ягон соҳаи илм, техника ва ё истеҳсолотро ифода
мекунад, сухан меравад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки
истифодаи терминологияи байналмилалӣ яке аз роҳҳои
ташаккули истилоҳоти забони милли ба шумор меравад.
Ҳамчунин, зикр гардидааст, ки ба воситаи забони русӣ
истилоҳоти зиёди байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ роҳ
ёфтаанд, ки имкони ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани на
ҳамаи онҳо мавҷуд аст. Барои исботи он чандин истилоҳ,
аз қабилҳои телефон, магнитофон, интернет, телевизион,
кодекс, генетика, кибернетика, компютер, принтер, квота,
менечер, робот ва боз бисёр калимаҳои дигари мафҳуми
муайяндошта мисол оварда шудааст, ки дар забони тоҷикӣ
айнан дар ҳамин шакл (бе тарҷима) мавриди истифода
қарор мегиранд, чунки дар сурати тарҷима кардан моҳияти
асосии маънои калимаҳо то андозае норавшан мемонад ва
онҳо мафҳумҳоро пурра ифода карда наметавонанд. Аз ин
рӯ, онҳо айнан қабул шуда, бо меъёрҳои забони тоҷикӣ
мувофиқ гардонида шудаанд. Вақтҳои охир чунин падидае
ба вуҷуд омадааст, ки вожа ва истилоҳоти русию
аврупоиро бояд ҳатман тарҷума намоянд. Зимни тарҷимаи
терминҳо рӯзманигорон ва тарҷумонҳо бештар ба
забони дарӣ (Афғонистон) ва форсӣ (Эрон) рӯй оварда,
табиати забони тоҷикиро ҳангоми тарҷимаи истилоҳот
чандон ба эътибор намегиранд, гарчанде дар вақти
мурочиат намудан ба забони форсӣ ва дарӣ бояд
дақиқназарона рафтор намуд. Муаллифи мақола таъкидан
баён намудааст, ки муассисаҳои илмӣ ва муҳаққиқон дар
соҳаи лексикология ва терминологияро зарур аст, ки
барои расидан ба ин мақсад ҳамкориҳои самаранокро ба роҳ
монанд, чунки масъалаи корбурди истилоҳот дар забони
давлатӣ яке аз масъалаҳои хеле муҳими рӯз ба шумор
меравад.

Ключевые слова: термин,
терминология, лингвистика,

В статье рассматривается понятие термина, происходящее
от латинского слова "терминус", которое обозначает

слово, международная терминология, интернет, телевидение, кодекс, генетика, кибернетика, компьютер, принтер, квота, менеджер, робот.

определённое понятие в сфере науки, техники или производства. Автор акцентирует внимание на том, что использование международной терминологии является одним из путей формирования национальной терминологической системы. Также отмечается, что через русский язык в таджикский язык проникло множество международных терминов, перевести которые не всегда представляется возможным. Для подтверждения этого приводятся такие примеры, как телефон, магнитофон, интернет, телевизор, кодекс, генетика, кибернетика, компьютер, принтер, квота, менеджер, робот и многие другие, которые используются без перевода, поскольку их перевод может искажать исходный смысл. В статье также подчёркивается, что журналисты и переводчики при переводе терминов часто обращаются к дари (Афганистан) и персидскому (Иран) языкам, не всегда учитывая специфику таджикского языка. Автор статьи предлагает научным учреждениям и исследователям активизировать совместную деятельность по систематизации и адаптации терминологии для таджикского языка.

Keywords: term, terminology, linguistics, word, international terminology, internet, television, code, genetics, cybernetics, computer, printer, quota, manager, robot.

This article examines the concept of terminology, originating from the Latin word "terminus," which signifies a specific concept in the fields of science, technology, or production. The author emphasizes that the adoption of international terminology is one of the key ways to develop the national terminology system. Additionally, it is noted that through the Russian language, many international terms have entered the Tajik language, not all of which can be translated effectively. Examples such as telephone, tape recorder, internet, television, code, genetics, cybernetics, computer, printer, quota, manager, and robot are cited to illustrate how certain terms are used in their original form without translation, as translation may distort the original meaning. The article also highlights the growing tendency among journalists and translators to refer to Dari (Afghanistan) and Persian (Iran) languages when translating terms, sometimes disregarding the specific features of the Tajik language. The author suggests that scientific institutions and linguists collaborate more effectively to standardize and adapt terminology for the Tajik language.

Дар забони давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз масъалаи корбурди истилоҳот ба шумор меравад. Баробари ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, пешрафти илму техника ва технологияи муосир, пайдоиши муносибатҳои нави иқтисодӣ, ба забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде ворид шуданд, ки қисмати бештари онҳоро истилоҳот ташкил медиҳад. Вале бояд зикр намуд, ки ин қабил истилоҳот дар адабиёти таълимӣ, луғатҳо, рисолаву мақолаҳо ва васоити ахбори омма яксон ифода нашудаанд, ки ин ба принципҳои истилоҳсозӣ созгор нест.

Дар байни муҳаққиқон доир ба меъёр ва талаботи истилоҳсозӣ андешаҳои гуногун вучуд дорад. Аммо бояд таъakkур дод, ки терминология ё худ истилоҳшиносӣ дар солҳои 30-юми асри XX аз лексикология (вожашиносӣ) ҷудо гашта, ҳамчун илми алоҳида ба вучуд омадааст. Бунёдгузори ин илм олими австриягӣ Ойген Войстер ва олими рус Д. С. Лотте

шинохта шудаанд, зеро маҳз онҳо хусусиятҳои хоси истилоҳ (якмаъноӣ, системанокӣ, надоштани муродиф, обуранги бадеӣ ва тобишҳои маъноӣ)-ро қайд намудаанд. Дар илми забоншиносии рус бошад, оид ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ асару рисолаҳои зиёде таълиф гардидаанд. Доир ба таърифи умумии истилоҳ фикрҳо гуногунанд. Масалан, муҳаққиқон Б.Н.Голвин 7 навъи таърифи ин мафҳум, Даниленко В.П. 19 навъи таъриф ва Шелов С.Д. 31 навъи таърифи термин ё истилоҳро овардаанд, ки онҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Дар аксарияти асарҳои, ки дар онҳо таърифи истилоҳ оварда шудааст, хусусиятҳои асосии он - мафҳуми махсусро ифода кардани он, якмаъноӣ, ба ин ё он соҳаи илму истеҳсолот мансуб будани он, хусусияти номинативӣ (номгӯӣ) доштани истилоҳ, надоштани муродиф ва обуранги бадеӣ зикр гардидааст. Ҳангоми додани таъриф истилоҳро гурӯҳе онро “вожа”, гурӯҳи дигар “вожа ва ибора”, гурӯҳи сеюм (А.А.Реформатский, Ф.А.Брокгауз, А.Ефрон., Д.С. Лотте, А.В. Суперанская) ”вожаи махсус” (“специальная слова”, “специальная лексика”) ном бурдаанд. Ҳол он ки истилоҳ вожаи махсус набуда, калимаи муқаррарии забон дар ифода ва вазифаи махсус (ифодаи мафҳумҳои махсуси ин ё он соҳаи илму истеҳсолот) мебошад.

Ба талаботи асосии нисбат ба истилоҳ гузошташуда така намуда, ба истилоҳ чунин таъриф додан мумкин аст: “Вожа ва иборое, ки дорои як маъно буда, ашё ва мафҳумҳои махсуси илму техника ва соҳаҳои гуногуни истеҳсолотро ифода менамояд, истилоҳ номида мешавад”.

Муҳаққиқи шинохта Д.С.Лотте аввалин шуда ба принсипи талаботи истилоҳсозиро ба миён гузошт, ки тибқи он истилоҳ бояд дар доираи як соҳаи илм ё истеҳсолот чунин хусусиятҳоро дошта бошад:

1. Якмаъно, яъне истилоҳ дар соҳаи ҷудогона як мафҳумро ифода намояд ва ҳаду ҳудуди муайян дошта бошад ва чун калимаи муқаррарӣ сермаъно буда наметавонад.

2. Силсилавӣ бошад, мафҳумҳо дар доираи як соҳа бо ҳам наздик ва иртибот дошта, мураббаъи доимӣ бошанд, яъне силсилаи истилоҳот вучуд дошта бошад ва имкони аз як истилоҳ ё унсурҳои истилоҳсозӣ сохтани истилоҳи нав мавҷуд бошад, реша-ҳамреша, шахс-шахсӣ, бешахс-номуайяншахс-умумишахс, пешванд-пасванд-миёнованд ва амсоли ин.

3. Дақиқии маҳдудияти маъно ва ифодаи дурусти мафҳум. Бояд гуфт, ки ҳамаи истилоҳот бояд маъно ва мазмуни мафҳумро саҳеҳу аниқ ифода намояд. Таърифи истилоҳ бояд аниқ, кӯтоҳ, саҳеҳ, фаҳмо ва аз ҷиҳти илмӣ асоснок бошад ва муҳимтарин хусусиятҳои мафҳумро дарбар гирифта тавонад. Истилоҳ хосиятҳои муҳимтарин ва аломатҳои барҷастатарини ашё, ё мафҳумро дар бар гирад. Бо мурури замон ва пешрафти илму истеҳсолот истилоҳ, пажӯҳишу кашфиёти нав метавонад тафсиру тавзеҳи нав пайдо намояд, барои мисол, тақсимаҷлавланд будани атом - тақсимаҷлавланд будани атом ва амсоли он.

4. Истилоҳоти забони тоҷикӣ баръакси калимаҳои муқаррарии забон аз обуранги бадеӣ ва хусусияти муассирӣ маҳрум мебошад. Яъне метавон гуфт, ки калимаи муқаррарӣ ба истилоҳ гузашта, хусусияти илмӣ пайдо намояд ва азбаски воҳиди илмист, ба муассирӣ ва обуранги бадеӣ эҳтиёҷ надорад.

5. Муодил (вариант), айният (дублет) ва муродиф надоштани истилоҳ дар доираи муайян илми низомии истилоҳотӣ. Дар доираи соҳаи муайян истилоҳотӣ истилоҳ бояд муродифу муодил надошта бошад ва дар як мафҳум бояд як истилоҳ ифода ёбад.

Доир ба чунин талабот дар байни истилоҳшиносон андешаҳои гуногун вучуд дорад. Аксарияти муҳаққиқон бар он назаранд, ки муродиф ё муодил барои истилоҳ бегона ва ҳилофи табиати истилоҳ мебошад. Қисмати дигари истилоҳшиносон чунин мешуморанд, ки истилоҳ чун калимаҳои муқаррарии забон метавонад муродиф дошта бошад. Ин ақида асосон солҳои 80-уми асри гузашта падо гардид. Ҷонибдорони ин ақида якмаъноӣ, мафҳуми махсусро ифода кардани истилоҳ, хусусияти номинативӣ ва ба ин ё он соҳаи илму истеҳсолот мансуб будани онро асос мешумориданд. Муҳаққиқон В.П.Даниленко, А.А.Реформатский, Б.Н.Голвин, Р.Ю Кобрин, А.В.Суперанская ва дигарон мавҷудияти муродифотро дар истеҳсолот тасдиқ месозанд. Тибқи назарияи онҳо, муродифот дар

истилоҳот танҳо дар марҳилаи аввали пайдоиши он вучуд дошта метавонад ва барорбари аниқу саҳеҳ гардидани мафҳум бояд гуногунрангӣ ва муродифот аз байн равад ва истилоҳот ба як низоми муайян дароварда шавад ва як мафҳум бо як истилоҳот ифода карда шавад. Маҳз риоя нашудани ҳамин талабот боиси дар воситаҳои ахбори омма, асарҳои илмӣ тадқиқотӣ ва хусусан дар луғату китобҳои дарсӣ ба таври гуногун ва бетартибу номуратаб истифода шудани истилоҳот гардидааст. Барои мисол метавонем барнома ва китобҳои дарсии фанни забони тоҷикӣ мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумиро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар китоби мазкур истилоҳи “Фонетика” дар шакли фонетика, овозшиносӣ, савт, истилоҳи “Антоним” дар шакли антоним мутаоз, калимаҳои зидмаъно, калимаҳои муқобилмаъно, термини “Омоним” дар шакли омоним, ҳамгуна, таҷнис, мутаҷонис қор фармуда шудааст. Меҳоҳем зикр намоем, ки дар китоби дарсии мазкур як истилоҳ дар 2-3 шакл омадааст, ки ба талаботи истилоҳсозӣ мухолиф аст. Бояд гуфт, ки чунин шаклҳои истилоҳсозӣ бо ҳам муродиф шуда метавонанд, гарчанде муродиф буданро барои табиати истилоҳ номувофиқ медонанд: ҷумлаи чидаъзо - аъзои чидаи ҷумла, масдар - шакли номуайяни феъл, пешванд-префикс, мошинҳои электроникии ҳисоббарор - МЭҲ ва ғайра. Таъкид намудан ба маврид аст, ки аз ин қолабҳои муродифӣ танҳо шакли охирин (ибора-ихтисора) лоиқӣ истифода аст, вале аз қолабҳои боқимонда бояд ҳатман танҳо як шакли саҳеҳу аниқ интиҳоб карда шавад.

6.Кӯтоҳӣ ва хушоҳангӣ. Талаботи дигари истилоҳ ин кӯтоҳию хушоҳангии он мебошад, то ки дар хотири хонанда нақш бандад ва талаффузи он низ осон бигардад.

Аз нуқтаи назари илми истилоҳшиносӣ возеҳ аст, ки истилоҳ муродиф, айният (дублет) ва муодил (вариант)-ро наменпарварад ва ин фикрро пештар ёдрас намудем. Аммо бояд гуфт, ки дар марҳилаи аввали қабул ва интиҳоби истилоҳ (то як давраи муайян) метавонем аз муродиф ва ё муодили он истифода намоем. Акнун бояд барои ба як низоми муайян даровардани истилоҳот ва дар воситаҳои ахбори омма, адабиёти таълимӣ, мақолаву рисолаҳои илмӣ истифодаи шакли ягона ва низоми муайяни қорбурди он андеша намоем, то ки ба бенизомӣ дар ҳуҷҷатгузорӣ, ки хеле зиёд ба назар мерасад, хотима бахшем.

Истилоҳот, тавре гуфта гузаштем, яке аз бахшҳои муҳим ва воситаҳои асосии инкишофи рушди забони миллӣ ба ҳисоб меравад. Аз қонуниятҳои умумии инкишофи забон бармеояд, ки баробари пешрафти ҷабҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон, ба мисли илм ва техника, ҳунар, санъат, адабиёт ва ғайра ба захираи луғавии забон луғату истилоҳоти нав ворид мегардад. Аз ин рӯ, метавонем бигӯем, ки истилоҳсозӣ яке аз василаҳои муҳими калимасозӣ ва ибораорории забон буда, захираи луғавиро ғанӣ мегардонад.

Истилоҳ муродифи тоҷикӣ калимаи латиниасоси “термин” (terminus - ҳад, ҳудуд) мебошад. Тавре ки аз таҳлили адабиёти илмӣ ва соҳавӣ бармеояд, дар соҳаҳои гуногуни дониши инсон фаҳмиши ягонаи маънии калимаи “термин” вучуд надорад. Дар ҳар як соҳаи дониш “термин” ба мафҳумҳои махсуси онҳо алоқаманд буда, маъниҳои гуногунро ифода мекунад. Чунончи, дар соҳаи илми мантиқ “истилоҳ” калимаест, ки танҳо як мафҳумро ифода мекунад. Дар илми фалсафа он номи махсуси илмест, ки вобаста ба масъалаи муоинашаванда ягон мафҳуми фалсафӣ ва тобишҳои онро ифода мекунад. Барои забоншинос “истилоҳ” умуман номи мафҳум аст. Ҷомеашинос бошад, “истилоҳ”-ро ҳамчун калимаи махсус муоина мекунад, хусусан вақте ки он ба илм ё истеҳсолот иртибот дошта бошад. Дар улуми дақиқ, амсоли физика, риёзӣ, химия, нучум ва монанди инҳо, “термин” мақоми хосса дошта, барои ифодаи мафҳумҳои хос ба қор меравад, ки онҳо дорои мазмуни муайян ва дақиқ мебошанд.

Дар забоншиносии муосири ҷаҳонӣ эътироф гардидааст, ки “истилоҳ” фарогири мутлақ буда, мавҷудияташ дар забон ҳатмӣ ва қонунист, вай ҳам ба омилҳои экскралингвистӣ (моҳияти иҷтимоӣ ва вобастагии фарҳангии забон) ва ҳам ба ҳуди табиати забон ҳамчун система робитаву вобастагии қомил дорад. Терминология (истилоҳот) ҳам таҳти таъсири лексикаи забони адабии умумӣ ва ҳам таъсири системаи мафҳумҳои илмӣ

қарор дорад. Ин маъниро олимони соҳаи забон ҷонибдорӣ намуда, ҳамфикриашонро баён медоранд. Чунончи, вобаста ба ҳамин масъала муҳаққиқ А.А. Реформатский чунин гуфтааст: “Терминология “хизматгори ду хоҷа”, яъне системаи лексикӣ ва системаи мафҳумҳост “[1.122].

Лингвистика (забоншиносӣ), ки илм дар бораи қоидаву қонунҳои забон мебошад, истилоҳро ҳамчун “калима, таркиб ё ибораи соҳаи махсуси дониш ё фаъолият” маънидод карда, ҳамзамон таъкид менамояд, ки “истилоҳот ба системаи умумии лексикии забон ба воситаи системаи мушаххаси терминологӣ” ворид мегардад [2. 508].

Дар байни забоншиносон, махсусан оид ба масъалаи кадом вазифаро иҷро кардани истилоҳ, баҳсҳои зиёде мавҷуд аст. Гурӯҳе ба ин ақидаанд, ки истилоҳ мафҳумро номбар мекунад. Гурӯҳи дигар иддао доранд, ки термин мафҳумро муайян мекунад. Яъне баҳс сари ин масъала меравад, ки истилоҳ вазифаи номинативиро иҷро мекунад ё дефинитивиро?

Ба андешаи забоншиноси маъруф Г.О.Винокур, “истилоҳот калимаҳои махсус нестанд, балки калимаҳоеянд барои иҷрои вазифаҳои махсус, вазифаи махсусе, ки калима ба сифати истилоҳ бояд иҷро кунад, ин вазифаи номгузорӣ (номинативӣ) аст. Вазифаи номгузориро аксар вақт калимаҳои маъмулӣ низ иҷро карда метавонанд ва ба вазифаи термин калимаҳои рӯзмарра (маишӣ) низ метавонанд истифода шаванд. Аммо истилоҳоти маишӣ танҳо номи ашиёҳоянд. Истилоҳи илмӣ - техникӣ бошад, ҳатман номи мафҳум аст “[3. 56].

Забоншиноси дигар Капандзе бар он назар аст, ки “истилоҳ мафҳумро мисли калимаи маъмулӣ номбар намекунад, балки мафҳум ба вай тасбит (барқарор) мешавад” [4. 78].

Ба андешаи мо низ хусусияти хоси истилоҳ маҳз ҳамин аст, ки вай дар қиёс бо калимаҳои маъмулӣ, дар як вақт мафҳумро ҳам номгузорӣ ва ҳам муайян мекунад, яъне ду вазифа - вазифаи номинативӣ ва дефинитивиро анҷом медиҳад. Аз ин рӯ, ҳангоми интихоби истилоҳ ин ҷиҳат бояд бартарӣ дошта бошад.

Забоншиносон ҳамчунин зикр месозанд, ки истилоҳ тамоми вазифаҳои асосии калима, яъне вазифаҳои номинативӣ, сигнификативӣ, коммуникативӣ, прагматикиро низ дорост.

Ҳамин тавр, ҷиҳати забонӣ, лексикӣ дар ҳама паҳлуҳои истилоҳ ҳам дар таркиби фонетикӣ, ҳам калимасозӣ, ҳам функционалӣ ва ҳам мазмуни он намудор мешавад.

Ба ақидаи файласуфи рус Г.Г. Шпет, калима вазифаҳои муҳими инкишофдиҳандаву истиқрорбахшандаи иҷтимоии забонро иҷро мекунад. Дар ин росто ду калима - образ ва калима - истилоҳро фарқ мекунанд. “Калима образ аломатҳои “тасодуфан” бачашмрасандаи ашёро бо тахайюли эҷодӣ ишора мекунад”. Ин ҳолат бештар дар назм дида мешавад, зеро дар ин ҷо калима озод воситаи эҷодӣ асосан ҳуди забон ба ҳисоб меравад. Калима - истилоҳ бо ифодаи мустаҳкам майл дошта, аз ифодаҳои маҷозӣ канораҷӯӣ мекунад. Чунин калима “муҳршуда” буда, асосан воситаи сабти иттилоот мебошад [5. 33].

Истилоҳ воҳиди нутқ низ ба ҳисоб меравад, чунки он дар доираи муоширати таҳассусӣ амал карда, дар якҷоягӣ бо дигар воҳидҳои терминологие, ки дар ҳамон як соҳаи фанӣ истифода мешавад, вазифаашро комилан иҷро мекунад.

Чуноне ки мушоҳида гардид, бо боварии комил метавонем таъкид намоем, ки истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ду баҳши муҳими забоншиносии муосир мебошад, ки барои муайян кардани дақиқият ва дурустии маънӣ дар соҳаҳои гуногуни илмӣ ва касбӣ аҳамияти калон дорад. Истилоҳот ё терминология барои фаҳмидани илм ва тақвияти коммуникатсия, инчунин мутобиксозии фарҳангҳои гуногун истифода мешаванд. Ҳамчунин, дар рушди ҷомеа ва фарҳанг таҳия ва баррасии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ як қадами хеле муҳим аст.

Мақсади асосии истилоҳшиносӣ, ки соҳаи муҳими забоншиносӣ оид ба таҳлилу омӯзиши истилоҳ мебошад, дар забони тоҷикӣ нигоҳ доштани тарзу шеваи тоза ва дурустии забон, ҳамзамон бо рушди илм ва имкони муоширати осон бо дигар миллатҳо мебошад.

Муассисаҳои илмӣ ва муҳаққон дар соҳаи лексикология ва терминологияро зарур аст, ки барои расидан ба ин мақсад ҳамкориҳои самаранокро ба роҳ монанд, чунки масъалаи корбурди истилоҳот дар забони давлатӣ яке аз масъалаҳои хеле муҳими рӯз ба шумор меравад.

Вактҳои охир чунин падидае ба вучуд омадааст, ки вожа ва истилоҳоти русию аврупоиро бояд ҳатман тарҷума намоянд. Зимни тарҷимаи терминҳо рӯзноманигорон ва тарҷумонҳо бештар ба забони дарӣ (Афғонистон) ва форсӣ (Эрон) рӯй оварда, табиати забони тоҷикиро ҳангоми тарҷимаи истилоҳот чандон ба эътибор намегиранд, гарчанде дар вақти муроҷиат намудан ба забони форсӣ ва дарӣ бояд дақиқназарона рафтор намуд.

Боят таъкид намуд, ки истифодаи терминологияи байналмилалӣ яке аз роҳҳои ташаккули истилоҳоти забони миллий ба шумор меравад. Ба воситаи забони русӣ терминологияи зиёди байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд, ки имкони ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани на ҳамаи онҳо мавҷуд аст. Барои исботи фикри худ чандин истилоҳ, аз қабилӣ телефон, магнитофон, интернет, телевизион, кодекси, генетика, кибернетика, компютер, принтер, квота, менеҷер, робот ва боз бисёр калимаҳои дигари мафҳуми муайяндоштаро метавонем мисол орем, ки дар забони тоҷикӣ айнан дар ҳамин шакл (бе тарҷима) мавриди истифода қарор мегиранд, чунки дар сурати тарҷима кардан моҳияти асосии маънои калимаҳо то андозае норавшан мемонад ва онҳо мафҳумҳоро пурра ифода карда наметавонанд. Аз ин рӯ, онҳо айнан қабул шуда, бо меъёрҳои забони тоҷикӣ мувофиқ гардонила мешаванд.

Ҳамин тавр, метавонем бигӯем, ки дар охири асри гузашта дар ҳаёти мардуми тоҷик дигаргуниҳои куллие ба вучуд омаданд ва маҳз ҳамин дигаргуниҳо сабабгори пайдо гардидани вожаҳои зиёде дар забон гардид, ки теъдоди бештари онҳоро истилоҳот ташкил медиҳад. Вале тавре таъкид намудем, истифодаи онҳо дар забон якрангу якмаром нестанд. Бинобар ин, фурсати он расидааст, ки ин истилоҳот ба як низом дароварда шавад, то ин ки ба нобасомониҳо дар корбурди истилоҳот ба забони давлатӣ хотима гузошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики.-М.,1967.с 103-125.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл.ред. В.Н. Ярцева. 2 изд.доп. - М.; Большая российская энциклопедия, 2002.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Тр. МИИФЛИ. Т.5.- М,1939.
4. Капандзе Л. А. О понятиях "термин" и "терминология" //Развитие лексики современного русского языка.-Москва, 1965.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке.-Москва: Языки славянской культуры, 2004
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.-МРСС,2004
7. Вошкевич Н.Н. Научные термины (интернет)
8. Головин Б.Н, Кобрин Р.Н. Лингвистические основы учения о терминах.М..1987
9. Даниленко В.П. Русская терминология.-М. 1977
10. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. 1977
11. Лотте С.С. Основы построения научно - технической терминологии 1961
12. Суперанская А.В Подольская Н.В. Общая терминология. Вопросы теории.-М 1989
13. Шелов С.Д. Ещё раз об определении понятия “термин”. Вестник Нижегородского университета им Н.Ию Лобачевского,2010.№3

LITERATURE

1. Reformatsky A.A. Term as a member of the lexical system of language // Problems of structural linguistics.-M., 1967.pp. 103-125.
2. Linguistic encyclopedic dictionary / ed.-in-chief V.N. Yartseva. 2nd supplemented ed. - M.; Great Russian Encyclopedia, 2002.
3. Vinokur G.O. On some phenomena of word formation in Russian technical terminology // Proceedings of MIIFLI. Vol.5.- M, 1939.
4. Kapandze L.A. On the concepts of "term" and "terminology" // Development of the vocabulary of the modern Russian language.-Moscow, 1965.
5. Kubryakova E.S. Language and knowledge: on the way to gaining knowledge about language.-Moscow: Languages of Slavic culture, 2004
6. Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms.-MRSS, 2004
7. Voshkevich N.N. Scientific terms (Internet)
8. Golovin B.N, Kobrin R.N. Linguistic foundations of the doctrine of terms.M., 1987
9. Danilenko V.P. Russian terminology.-M. 1977
10. Kandelaki T.L. Semantics and motivation of terms. 1977
11. Lotte S.S. Fundamentals of constructing scientific and technical terminology 1961
12. Superanskaya A.V. Podolskaya N.V. General terminology. Theoretical issues.-M 1989
13. Shelov S.D. Once again on the definition of the concept "term". Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.Iu. Lobachevsky, 2010. No. 3

НАЗАРЕ БА КАТЕГОРИИ ПАДЕЖИ УМУМӢ ВА СОҲИБИИ ИСМҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУОСИР

Юсупов Н.О. – омӯзгори калони кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ Донишгоҳи Байналмилалӣ Сайёҳӣ ва Соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: (992) 908073003, суроғай электронии: yusupov_narzullo@mail.ru

ВЗГЛЯД НА КАТЕГОРИЮ ОБЩИХ И ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ ПАДЕЖЕЙ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Юсупов Н.О. – старший преподаватель кафедры иностранных языков и межкультурных связей международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (992) 908073003 электронная почта: yusupov_narzullo@mail.ru

A LOOK AT THE CATEGORY OF COMMON CASE AND POSSESSIVE CASES OF NOUNS IN MODERN ENGLISH

Yusupov N.O. – is a senior lecturer at the Department of Foreign Languages and Intercultural Relations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (992) 908073003, Email: yusupov_narzullo@mail.ru

Калидвожаҳо: забон, забоншиносӣ, англисӣ, исм, категория, падеж, апостроф, пасванд, умумӣ, соҳибӣ, мустақил, номустақил.

Дар мақола сухан оид ба категорияи падежи умумӣ ва соҳибии исмҳо дар забони англисии муосир меравад. Мақолаи илмӣ зерин ба илми забоншиносии англисӣ бахшида мешавад. Вижагиҳои асосии мақсади мақолаи мавриди назар таҳлилу баррасии хусусиятҳои умумии падежи умумӣ ва соҳибӣ ва намудҳои он дар забонҳои англисӣ ба ҳисоб меравад. Муаллиф дар аввали мақола назарияи хусусияти морфологии падежи исмҳоро ба риштаи таҳқиқ мекашад. Дар мавриди таҳлили мақолаи зерин муаллиф дар забони англисӣ, умумият, фарқият ва роҳҳои истифобарии категорияи мазкурро низ нишон медиҳад. Инчунин, дар ин қисмат падежи умумии исм баррасӣ мегардад. Муаллиф дар қисми дуюми мақола барои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ назария, қисмати таҳлил ва дигар ҷанбаҳои категорияи падежи исмҳоро дар забони таҳлилшаванда баррасӣ менамояд. Дар қисмати дуюм падежи соҳибӣ ва намудҳои он низ таҳқиқ карда мешавад. Боиси зикр аст, ки дар ҳулосаи мақолаи илмӣ баррасишаванда муаллиф ақидаҳои болозикрро ҷамъбаст намуда, дар бораи категорияи падежи номӣ ва соҳибӣ ва намудҳои онҳоро дар исмҳои забони англисии муосир ҳулосаи хешро мебарорад.

Ключевые слова: язык, лингвистика, английский, существительное, категория, падеж, апостроф, суффикс, общий, притяжательный,

В статье речь идет о категориях общего падежа и притяжательного падежа существительных в современном английском языке. Научная статья будет посвящена английской лингвистике. Основной особенностью данной статьи является анализ и рассмотрение общих характеристик общего падежа и его свойств и видов в

независимый,
несамостоятельный.

английском языке. В начале статьи автор исследует теорию морфологического характера падежа существительных. При анализе следующей статьи автор на английском языке также показывает общие черты, различия и способы использования данной категории. Также в этой части рассматривается общий падеж существительного. Во второй части статьи автор рассматривает теорию, раздел анализа и другие аспекты категории падежа существительных в анализируемом языке для достижения основной цели. Во второй части исследуется также падеж владения и его виды. Следует отметить, что в заключении рассматриваемой научной статьи автор обобщает вышеуказанные идеи и делает собственное заключение о категории падежей и их видах в существительных современного английского языка.

Keywords: language, linguistics, English, noun, category, case, apostrophe, suffix, general, possessive, independent, not self-sufficient.

The article deals with the categories of the general case and possessive case of nouns in modern English. The scientific article will be devoted to English linguistics. The main feature of this article is the analysis and consideration of the general characteristics of the common case and its properties and types in English. At the beginning of the article, the author explores the theory of the morphological character of the noun case. When analyzing the following article, the author in English also shows the common features, differences and ways of using this category. This part also examines the general case of the noun. In the second part of the article, the author examines the theory, the analysis section, and other aspects of the noun case category in the analyzed language to achieve the main goal. The second part also examines the case of possession and its types. It should be noted that in the conclusion of the scientific article under consideration, the author summarizes the above ideas and makes his own conclusion about the category of cases and their types in nouns of modern English.

Дар ин раванд нақши забон ҳамчун муҳимтарин воситаи робитаи инсонҳо беш аз пеш муҳимтар мегардад, зеро фарогирии ҳарнавъ итилоотро вобаста бо роҳи ва усулҳои интиқоли он танҳо бо воситаи забон сурат гирифта метавонад.

Дар мақолаи мазкур хусусияти сарфии падежи исмҳо таҳлил мегардад.

Муҳимият дар он аён мешавад, ки барои боз ҳам самарабахш гаптани таълими забони англисӣ, мувофиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди тақомул додани омӯзиши забонҳои англисӣ ва русӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳур аз 02.12.2003 сол баёнкунии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле муҳим аст. Инчунин барои амиқтару возеҳтар баён намудан ва ҳолатҳои истифода бурдани падежи исмҳои забони англисӣ равона карда шудааст. Омӯхтани грамматикаи ин забон барои муайян намудани сабабҳои бо мушкили аз худ кардани забони англисӣ барои тоҷикзабонон, ошкор аниқ ва бартараф кардани хатогиҳои хос ба мо ки омӯзгорон ҳастем, кӯмак мекунад.

Оид ба масъалаи категорияи падежи умумӣ ва соҳиби исмҳои забони англисӣ як қатор олимон дар асару мақолаҳои худ инъикос кардаанд, аз ҷумла: Каушанская В.Л., Качалова К.Н., А.И. Каменский, Аракин В.Д. В., Бархударов Л.С, Штейлинг Д.А. ва дигарон.

Мақсади мақола байён намудани таъсири забон, ташхис намудани омузиши падежи исми забони англисӣ зоҳир мегардад, ки барои муайян намудани аломатҳои умумӣ ва аломатҳои хоси ин забон шароит фароҳам меоварад. Хусусиятҳои ба худ хоси падежи ин забон ба таври возеҳ нишондода шудааст. Аз ин лиҳоз омузиши падежҳо ба омилҳои лингвистӣ, қисмати грамматикаи забон алоқаманд мебошанд. Ҳамчунин мавзӯи мазкурро бо мисолҳои зиёди англисӣ тадқиқ намуда, аҳамияти онро аз нигоҳи назариву амалӣ нишон диҳем.

Дар мақолаи илмӣ зерин аз методҳои маъмули забоншиносӣ – таҳлил, муқоисавӣ – таърихӣ ва методи трансформатсия истифода бурда шудааст.

Пеш аз он ки мо дар бораи падеж сухан ронем бояд оид ба исм каме маълумот дошта бошем.

Исм ҳиссаи мустакилмаъноӣ нутқ буда, предмет ва мафҳумҳои предметонидашударо мефаҳмонад.

Исмҳои дорои хусусиятҳои морфологии зерин мебошанд:

1. Исмҳои шуморидашаванда ду шумора доранд: танҳо ва ҷамъ

(танҳо – a girl- духтар), (ҷамъ- girls- духтарҳо)

2. Исмҳои, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе ашёҳои бечонро) ифода мекунанд ду падеж доранд:

Падежи умумӣ-the common case

Падежи соҳибӣ-the genitive case

3. Исм хусусиятҳои муайяни синтаксисӣ дорад.

Вазифаҳои асосии синтаксисии исм мубтадо ва пуркунанда мебошад. Аммо он метавонад ҳамчун муайянкунанда ё предикатив (як қисми хабари таркибии номӣ, ки бо ҳиссаҳои номии нутқ ифода меёбад) истифода бурда шавад:

The sun was rising in all his splendid beauty.

Troy and Yates followed the tourists.

Мавриди таъкид аст, ки исм дар умум бо артикл истифода бурда мешавад.

Дар забони англисӣ аз рӯи сохтор исмҳо се хел мешаванд:

Содда - simple

Сохта- derivative

Мураккаб- compound

Исмҳои, ки суффикс ва префикс надоранд, исмҳои сода мебошанд:

simple: chair, table, room, map, fish, work

Исмҳои, ки дорои элементҳои созанда мебошанд, исмҳои сохта номида мешаванд:

derivative: reader, teacher, worker.

Исмҳои, ки аз ду ва ё зиёда решаҳо иборатанд, исмҳои мураккабанд. Шаклҳои асосии исмҳои мураккаб инҳоянд:

(a) решаи исм+ решаи исм: apple tree, snowball,

(b) решаи сифат+ решаи исм: blackbird, bluebell

(c) решаи феъл+ решаи исм: pickpocket.

Исмҳо аз лиҳози маъно ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: исмҳои хос, исмҳои ҷинс.

Исмҳои хос ба шахс ва предметҳои алоҳида мансубанд, агар аз рӯи маънояшон дида бароем исмҳои хос метавонанд номҳои шахс (Mary, Peter, Shakespeare), номҳои ҷуғрофӣ (Moscow, London, the Caucasus), номҳои моҳҳо ва рӯзҳои ҳафта (February, Monday), номҳои киштиҳо, меҳмонхонаҳо, клубҳо ва ғайраҳо шаванд.

Исмҳои ҷинс номи умумии предметҳои ҳамҷинс ва амалу ҳолат мебошад: man, dog, book, peasantry, family, snow, iron, cotton, kindness, development [1, 19, 20, 21, 22].

Дар зер падеж ва падежи номии исмро таҳлилу баррасӣ менамоем.

Исмҳои, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе ашёҳои бечон)-ро ифода мекунанд ду падеж доранд: 1. Падежи умумӣ-common case, 2. Падежи соҳибӣ-genitive case.

Боиси зикр аст, ки дар забони англисӣ падеж ин яке аз категорияи морфологии исм мебошад. Падеж муносибати исм (ё чонишинро) ба дигар калимаҳо дар ҷумла нишон медиҳад.

Исмҳои забони англисӣ, ки ашёҳои ҷондор (ва баъзе исмҳои, ки ашёҳои бечонро) ифода мекунанд, ду падеж доранд, шакли тағйирнаёбандаашро падежи умумӣ ва шакли тағйирёбандаашро падежи соҳибӣ меноманд [1, 28].

Чунончи, исм дар падежи умумӣ бандакҳои махсус надорад, алоқаи ӯ бо дигар калимаҳо, ҳангоми набудани пешоянд, асосан аз рӯи мавқеаш дар ҷумла муайян карда мешавад:

The **student** recognized the teacher.

The teacher recognized the **student** [2, 17-18].

There were few people in the street.

The police are looking for the murderer.

He found the field where the cattle were grazing [3, 18].

Дар забони англисии муосир исм дар падежи умумӣ бо пешояндҳои **of, to, by, with** ояд, муносибатро ифодагар мебошад.

Исм дар падежи умумӣ бо пешоянди **of** вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда исми қаблро муайян намуда ба саволҳои киро ва чиро ҷавоб мешавад:

The leg of the table is broken.

He showed me the house of his friend.

Исм дар падежи умумӣ бо пешоянди **to** ба вазифаи пуркунандаи бавоситаи пешояндор омада ба саволҳои киро ва чиро ҷавоб мешавад:

He gave a magazine to his friend.

I showed the book to the teacher.

Инчунин дар ин ҳолат исм бе пешоянд истифода мешавад, агар исм дар байни феъл ва пуркунандаи бевосита ояд:

He gave his friend a magazine.

I showed the teacher the book.

Исм бо пешоянди **by** вазифаи пуркунандаи пешояндорро иҷро намуда иҷрокунанда ё қувваи амалкунандаеро, ки баъди феъл дар шакли мафъул меояд ифода менамояд:

The cup was broken by Peter.

This engine is driven by electricity.

Исм дар падежи умумӣ бо пешоянди **with** ба вазифаи пуркунандаи пешояндор, ашёро ифода менамояд, дар ҳолате, ки ягон амал гузаронида мешавад:

I opened the tin with a knife.

I cannot write with this pen [2, 18-19].

Winter set in early and unexpectedly with a heavy fall of snow.

I have slept late with the blind drawn up.

They played all sorts of games with other children

She trudged up the hill along the tall hedge with her child [3, 171].

Бояд гуфт, ки он дар падежи умумӣ бо ҳамаи пешояндҳо истифода гардида, муносибатро ифода намуда метавонад:

This letter is for the teacher.

I quite agree with the doctor.

I have received a letter from a manager [2, 19].

Бо тақя ба далелҳои болозикр метавон гуфт, ки падеж алоқаи байни калимаҳоро ифодагар аст. Исм бошад дар падежи умумӣ бедигаргунӣ истифода бурда мешавад.

Ҳоло дар зер оид ба падежи соҳибии исмҳо маълумот меорем.

Исм дар падежи соҳибӣ ҳамчун муайянкунандаи исми дигар хизмат намуда соҳибияти ашёро ифода менамояд ва ба саволи аз он ки ҷавоб мешавад. Асосан дар шакли падежи соҳибӣ исмҳои ҷондор мавриди истифода қарор мегиранд. Мавриди таъкид, ки аст

мувофиқи баъзе истисноҳое, ки дар зер қайд шудааст исмҳои бечон дар падежи соҳибӣ истифода бурда намешаванд.

1. Падежи соҳибии исмҳо дар шакли танҳо бо роҳи илова намудани -'s ба исм (яъне бо аломати апостроф ва ҳарфи s) сохта мешавад, ки ҳамчун [z], [s] ё [ɪz], талаффуз карда мешавад, ки мувофиқи ҳамаи қоидаҳои талаффузи бандики -s - и шумораи ҷамъи исмҳо аст:

The girl's hat –кулоҳи духтар

Jack's friend- рафиқи Чек

The horse's leg- почаи асп [2, 19,20].

Суффикси s бо чунин роҳҳо талаффуз карда мешавад:

[ɪz] пас аз овозҳои шавшудор: prince's, judge's, witch's, etc.

[z] пас аз ҳамсадоҳои ҷарангдор, шавшувдор ва садонокҳо: boy's, man's, king's.

[s] пас аз ҳамсадоҳои бечаранг, шавшувдор: Smith's, count's, bishop's [1, 29].

Боиси зикр аст, ки падежи соҳибии исмҳои шакли ҷамъ бо роҳи танҳо илова намудани апостроф сохта мешавад:

The boys' book

The workers' tools

Агар исм дар шумораи ҷамъ пасванди s надошта бошад, падежи соҳибӣ ба мисли шумораи танҳо бо роҳи илова намудани 's сохта мешавад:

The children's toys

The workmen's tools

Падежи соҳибии исмҳои таркибӣ бо роҳи илова намудани 's ба калимаи охири онҳо сохта мешавад:

The commander-in-chief's order

My brother-in-law's library

Ҳангоме ки ду ва ё зиёда шахс соҳибӣ як ё ҳамаи ашё махсус ёфта бошад, онҳо банди падежи соҳибӣ ба исми охир илова карда мешавад:

Peter and Helen's flat is large

Исм дар падежи соҳибӣ пеш аз исме меояд, ки муайянкунандаи он ҳисобида мешавад:

The student's dictionary

The children's mother

Kate's friends

Ҳангоме ки исм дар падежи соҳибӣ исми муайяншаванда асту боз муайянкунандаи дигар вучуд дорад, онҳо исм дар падежи соҳибӣ пеш аз онҳо гузошта мешавад:

The student's new dictionary

Kate's best friend

Дар забони англисии муосир исме, ки муайяншавандаи исм дар падежи соҳибӣ аст бе артикл истифода бурда мешавад, зеро ки исм дар падежи соҳибӣ муайянкунанда буда исме, ки ба он тааллуқ дорад, истифодабарии артиклро роҳ наметавонад. Дар мисоли боло зикршуда the student's dictionary ва the children's mother артикл ба исми дар падежи соҳибӣ буда мутаалиқ аст, аммо на ба исме, ки баъди он истодааст. Дар мисоли Kate's friends артикл вучуд надорад, зероки Kate ба исми хос мансуб аст, ки пеш аз он артикл истифода бурда намешавад.

Дар баробари исм дар падежи соҳибӣ, ки соҳибиятро ифода менамояд зуд-зуд пешоянди of истифода бурда мешавад:

My friend's father=the friend of my father

The teacher's question=the question of the teacher

Чунончи шакли падежи соҳибии исмҳо дар шумораи ҷамъ бо суффикси -s аз талаффузи шакли шумораи танҳо (boy's books-китобҳои бача, the boys' books-китобҳои бачагон) фарқият надорад, он гоҳ ба ҷои падежи соҳибии исмҳо дар шумораи ҷамъ барои муайян гардидан исм бо пешоянди of истифода карда мешавад. Ҳамин тавр, ба ҷои Where have you put the workers' tool?

Мегъянд: Where have you put the tool of the workers?

Ду исм дар падежи соҳибӣ гоҳ-гоҳ паси якдигар меоянд: исми дуум дар ин падеж бо исме, ки пешоянди of дорад, иваз карда мешавад.

Ҳамин тавр, бар ивази: He is my sister's husband's father-Ӯ падари шавҳари хоҳарам аст. Бояд чунин қайд кард: He is the father of my sister's husband.

Инчунин дар падежи соҳибӣ гурӯҳи калимаҳое меоянд, ки як гурӯҳи маъногиро ифода менамояд. Дар ин ҳолат бандаки падежи соҳибӣ –s-ро калимаи охири гурӯҳ қабул мекунад:

My elder brother Peter's son is very ill [2, 20-21].

Баъзан апостроф s метавонад ба тамоми гурӯҳи калимаҳо мутаалиқ бошад (гурӯҳи соҳибият): Jane and Mary's room. Ҳатто калимаи охири ин гурӯҳ исм буданаши лозим нест: I shall be back in an hour or two's time [1, 29].

Аммо дар чунин ҳолатҳо истифодабарии исм бо пешоянди of беҳтар ҳисобида мешавад:

The son of my elder brother Peter is very ill.

Баъзан калимаҳои house-хона, office-идора, shop-мағоза баъд аз исмҳо дар падежи соҳибӣ партофта мешаванд дар таркибҳое, ки ҳоли маконро ифода менамоянд:

I dined at my friend's

She went to the baker's

Боиси зикр аст, ки ба ғайр аз исмҳои ҷондор, дар шакли падежи соҳибӣ истифода бурда мешаванд:

1. Исмҳое, ки вақт ва масофаро нишон медиҳанд:

He had a month's holiday last summer

He lives at kilometre's distance from here

2. Исмҳое, ки давлат, шаҳр ва киштӣ, инчунин калимаҳои world, country, city, ship-ро ифода менамоянд:

Moscow is Russia's greatest scientific and cultural centre.

Moscow's theatres are the best in the world.

The «Neva's» cargo consisted of wheat and barley.

The Bolshoi Theatre is our country's best opera house.

The ship's crew stood on deck.

3. Баъзе зарфҳои замон:

To-day's newspaper.

Yesterday's conversation.

Дар забони англисӣ инчунин падежи соҳибӣ дар баъзе ифодаҳои устувор мавриди истифода қарор мегирад:

For order's sake.

At a stone's throw [2, 20-21].

Мавриди таъкид аст, ки падежи соҳибии исмҳои забони англисӣ бо ёрии апостроф s ва баръакс сохта мешаванд. Инчунин, он ба воситаи пешоянди of низ сохта мешавад.

Инчунин аз рӯи истифодабарияш падежи соҳибият ба зергурӯҳҳо ҷудо мешавад:

(a) The Dependent Genitive - номустақил

(b) The Absolute Genitive - мустақил

Падежи соҳибии номустақил бо исме, ки онро муайян мекунад истифода бурда мешавад, ва пеш аз он меояд.

Падежи соҳибии мутлақро метавон бе ягон исм истифода кард, ё аз исме, ки онро муайян мекунад, ҷудо карда мешавад.

Падежи соҳибии номустақил бошад соҳибиятро низ ифода карда метавонад:

...a young man and a girl came out of solicitor's office.

He stated at Fanny's flat.

Падежи мазкур бо маънои соҳибият як қисмати пурра хеле васеъ бурда мешаад:

A faint smile had come on Victorine's face – she was adding up the money she might earn.

His sister's eyes fixed on him with a certain astonishment, obliged him at last to look at Fleur.

Исм дар падежи соҳибии номустақил метавонад иҷрокунандаи амалро ифода намояд: (ҳаминтавр subjective genitive-соҳибии номӣ меноманд), ё баъзе шахсе, ки мафъули амал аст нишон медиҳад: (ҳаминтавр objective genitive- соҳибии мафъулӣ меноманд):

It was Tom's step, then that Maggie heard on the steps.

Gwendolen's reception in the neighbourhood fulfilled her uncle's expectations.

Инчунин, исм дар падежи соҳибӣ муносибати аслиро нишон дода метавонад:

He looked ever so much smarter in his new officer's clothes with the little blue chevron.

Метавон қайд кард, ки истифодаи исмҳое, ки ашӯҳои бечон ва ақидаҳои абстрактиро ифода менамоянд дар падежи соҳибӣ бениҳоят маҳдуд буда, падежи соҳибии исмҳои ашӯҳои бечонро ифодакунанда метавонад алоқаи байни як қисм ва ҳаммашро нишон диҳад.

Дар забони таҳқиқишаванда падежи соҳибии мустақилро метавон ҳамчун анафора (ишора ба калима ё гурӯҳи калимаҳои қаблӣ, тақрор) истифода бурд:

Mrs. Moss's face bore a feaded recembrance to her brother's.

The face of Michail drew began by being Victorine's and ended by being Fleu's.

Падежи соҳибии мустақил дорои маънои асли мебошад:

The stationer's, the baker's, the tobacconist's, my uncle's ва ғайра.

On her way home she usually bought a slice of honey-cfke at the baker's.

«My dear», said the lace collar she secured from Partridge's, I fit you beautifully.

Яке аз вижагиҳо ин падеж дар он аст, ки онро инчунин, метавон бо пешоянди of истифода намуд:

She is relation of the Colonel's [1, 29-30-31]

Истисно:

(а) исмҳое, ки шакли ҷамъбандиашон бо тағйироти реша сохта мешаванд, дар шакли ҷамъ **апостроф s** мегиранд:

Танҳо: a man's hat

Ҷамъ: a men's hats

(б) исмҳое, ки бо –s ба охир мерасанд, падежи соҳибиашонро бо ду роҳ месозанд:

Dickens' novels

Dickens's novels [1, 28].

Забони англисӣ дар ҳақиқат забони муносибатҳои байналмилалӣ ба шумор меравад, ки дар асри ҳабдаҳ-ҳаждаҳ(17-18) ба вучуд омадааст. Он забони тичорат, молия, сиёсат, маориф, фарҳанг, иқтисодиёт ва технологияи пешрафта мебошад. Маводҳои дастрас собит месозанд, ки дар забони англисӣ дар исм ду падеж вучуд дорад. Аммо бешубҳа гуфтан мумкин аст, ки дар забони англисӣ аз қадимулайём аён аст, ки падежҳо вучуд доранд:

1. Падежи умумӣ- common case.

2. Падежи соҳибӣ- genitive case.

Аз далелҳои овардашуда бармеояд, ки падежҳои умумӣ, соҳибӣ ба исмҳо тааллуқ доранд. Дар падежҳои умумӣ дигаргуншавӣ дида намешавад. Тағйиротҳо танҳо дар падежҳои соҳибӣ ба назар мерасанд. Яъне дар падежи соҳибӣ дар охири исмҳо ва ҷонишинҳо **апостроф ва s** ва ё **апостроф** илова карда мешавад:

1. падежи умумии исмҳо- The student recognized the teacher. The teacher recognized the student.

2. падежи соҳибии исмҳо-the boys' book, the workers' tools.

Аз омӯзиши ин мавзӯ мо ба хулосае омадем, ки боз ҳам амиқтар васеътар нисбати омӯзиши падежҳои исмҳои забони англисӣ аз рӯи ихтисос кор кунем, ифодаҳои ва тарзи дурусти истифодабарии онҳоро (падежҳо) дар қазияҳои забони мазкур нишон диҳем, зеро ҳангоми фаъолияти омӯзгорӣ ва тарҷумонӣ мусаллаҳ бошем.

1. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов/В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокфьева и др. – 5 – е изд. испр. и доп. – М.: Айрис – пресс, 2008. – 384с.: ил. – (Высшее образование).
2. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка. -М.: Высшая школа, 2002. -365 с.
3. А.И. Каменский, И.Б. Каменская, Практическая грамматика английского языка.: Справочное пособие для неязыковых вузов. – Часть 1. -Харьков: ИНЭМ, 2002. – 278 с.
4. Бонк Н.А., Котий Г.А., Лукьянова Н.А. Учебник английского языка. В 2-х частях. Часть I. – М.: ДеКонт – ГИС, 1997. - 637 с.
5. Аракин В.Д. Практический курс английского языка. 1 курс: учеб. для студентов вузов / [В.Д. Аракин и др.] ; под ред. В.Д. Аракина. — 6е изд., доп. и испр. — М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2012. — 536 с.: ил. — (Учебник для вузов).
6. Бархударов Л.С, Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка. -Москва: Русский язык, 1973. - 325 с.
7. Жигалов В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики – М: Прогресс, 1956. – 345 с.
8. Webster N. American Dictionary of the English Language / N. Webster. — N. Y. : Published by S. Converse, 1993. — Vol. II by Merriam-Webster. — 1094 p. References

LITERATURE

1. Kaushanskaya V.L. Grammar of the English language. A manual for students of pedagogical institutes/V.L. Kaushanskaya, R.L. Kovner, O.N. Kozhevnikova, E.V. Prokfiev and others – 5th ed. ispr. and add. – M.: Iris press, 2008. – 384s.: ill. – (Higher education).
2. Kachalova K.N. Practical grammar of the English language. Moscow: Vysshaya shkola Publ., 2002. 365 p.
3. A.I. Kamensky, I.B. Kamenskaya, Practical grammar of the English language.: A reference guide for non-linguistic universities. – Part 1. Kharkiv: INEM, 2002. – 278 p.
4. Bonk N.A., Koti G.A., Lukyanov N.A. Textbook of English sinners. In 2 parts. Part I. – Moscow: Deca – GIS, 1997. - p. 637.
5. Arakin V.D. Practical English course. 1st year: studies. for university students / [V.D. Arakin et al.] ; edited by V.D. Arakin. — 6th ed., supplement. and ispr. — M.: Humanitarian publishing house. VLADOS center, 2012. — 536 p.: ill. — (Textbook for universities).
6. Barkhudarov L.S., Steiling D.A. Grammar of the English language. Moscow: Russian Language, 1973. 325 p.
7. Zhigalov V.N. Modern English. Theoretical grammar course – Moscow: Progress, 1956. – 345 p.
8. Webster N. American Dictionary of the English Language / N. Webster. — New York : S. Converse Publishing House, 1993. - Volume II. Merriam-Webster Publishing House. — 1094 p .

УДК: 81-13

**MODERN METHODS OF
TEACHING FOREIGN
LANGUAGES**

Badalova Nargis Tursunbaevna – Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages and Intercultural Relations, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: badalovanargis7@gmail.com Tel: (+992) 93-156-36-26

**СОВРЕМЕННЫЕ
МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ
ЯЗЫКАМ**

Бадалова Наргис Турсунбаевна – старший преподаватель кафедры иностранных языков и межкультурных отношениях, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, E-mail: badalovanargis7@gmail.com Тел: (+992) 93-156-36-26

**УСУЛҲОИ МУОСИРИ
ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ
ХОРИҶӢ**

Бадалова Наргис Турсунбаевна – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, E-mail: badalovanargis7@gmail.com Тел.: (+992) 93-156-36-26

Key words: foreign languages, teaching methods, digital technologies, virtual reality, artificial intelligence, communicative learning.

Foreign language teaching has undergone significant transformation in the 21st century. Traditional teacher-centered methods are being replaced by innovative, learner-centered approaches that emphasize communication, autonomy, and the use of digital technology. This article reviews the most prominent modern methods of foreign language teaching, including Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Learning (TBL), Content and Language Integrated Learning (CLIL), blended and flipped classrooms, and the use of gamification and artificial intelligence. The paper also highlights the increasing importance of cultural competence, emotional intelligence, and inclusive education in modern classrooms.

Калидвожаҳо: забонҳои хориҷӣ, усулҳои омӯзиш, технологияҳои рақамӣ, воқеияти виртуалӣ, зеҳни сунъӣ, омӯзиши коммуникативӣ.

Мақола ба усулҳои муосири омӯзиши забонҳои хориҷӣ, хусусиятҳо ва таъсири онҳо ба раванди таълим баҳшида шудааст. Дар он чунин равишҳо, чун омӯзиши коммуникативӣ, усули ғутурдан, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва захираҳои онлайнӣ таълимӣ тавсиф ёфтаанд. Ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, ба монанди воқеияти виртуалӣ ва зеҳни сунъӣ, ки равандҳои таълимро ба таври ҷиддӣ тағйир медиҳанд, диққати махсус дода шудааст.

Ключевые слова: иностранные языки, методы

В статье рассматриваются современные методы преподавания иностранных языков, их особенности и

преподавания, цифровые технологии, виртуальная реальность, искусственный интеллект, коммуникативное обучение.

влияние на процесс обучения. Описаны такие подходы, как коммуникативное обучение, метод погружения, использование цифровых технологий и онлайн-ресурсов. Особое внимание уделено внедрению инновационных технологий, таких как виртуальная реальность и искусственный интеллект, которые значительно изменяют образовательный процесс.

Introduction

The teaching of foreign languages is no longer confined to grammar drills and rote memorization. In a globalized and digitally connected world, learners must develop practical language skills, cultural awareness, and critical thinking. Modern teaching methods aim to prepare students for authentic communication in diverse contexts. This article outlines the key methods that define the current landscape of foreign language instruction. Modern methods of teaching foreign languages have evolved significantly in recent years, incorporating new technology, research on language acquisition, and a more communicative approach. Here are some of the most effective methods being used today:

1. Communicative Language Teaching (CLT)

CLT emphasizes interaction as both the means and the goal of learning a language. It focuses on the use of language in real-life situations rather than on isolated grammar and vocabulary exercises. Activities such as role-plays, group discussions, and problem-solving tasks are common in CLT-based classrooms. The approach is grounded in the concept of communicative competence, which includes linguistic, sociolinguistic, and strategic abilities. [1(1), 1–47].

- **Focus:** Emphasizes interaction and communication in real-life situations. The goal is to make students proficient in speaking, listening, reading, and writing, all while engaging in authentic conversations.

- **Method:** Teachers design lessons around meaningful communication rather than focusing solely on grammar and vocabulary drills. Tasks like role-playing, problem-solving, or debating are used to simulate real-world scenarios.

- **Example:** Students might role-play a restaurant scenario, practicing ordering food, asking for directions, or making small talk.

2. Task-Based Language Teaching (TBLT)

Task-Based Language Teaching is an extension of CLT and focuses on the completion of meaningful tasks. In this method, language is acquired through the process of completing real-world activities, such as planning a trip, conducting an interview, or solving a mystery. TBLT promotes active learning, collaboration, and critical thinking, providing a natural context for language use.

- **Focus:** Students use the language to complete tasks, focusing on practical language use rather than just the structure. [2,13–67].

- **Method:** Lessons revolve around a task, such as planning a trip, creating a presentation, or solving a problem. Grammar and vocabulary are introduced as needed to complete the task.

- **Example:** A task might involve preparing a group presentation about a cultural topic in the target language.

3. Content and Language Integrated Learning (CLIL)

CLIL integrates subject matter and language instruction, allowing students to learn academic content through a foreign language. For example, students might study history or biology in English while simultaneously developing their English language skills. This dual-focused method enhances both content knowledge and language proficiency and is particularly popular in bilingual and international education programs. [3(1), 34–71].

- **Focus:** Language is taught through subjects like history, science, or mathematics. It aims to immerse students in the language while learning about content in the subject area.

- Method: Students learn academic content (e.g., geography, biology) in the target language, which helps build vocabulary and comprehension related to both the language and the subject matter.

- Example: A student might learn about environmental science in English or French, thus acquiring subject-specific vocabulary in addition to language skills.

4. Blended and Flipped Learning

Blended learning combines traditional classroom teaching with online components, offering flexibility and personalized learning paths. The flipped classroom model, a subset of blended learning, reverses the traditional learning structure: students are introduced to new material at home (via videos, readings, etc.) and apply it during in-class activities. [4,(3)18–64]. These models encourage autonomy, self-regulation, and more effective use of classroom time.

- Focus: Combines face-to-face classroom instruction with online learning to create a more flexible, interactive learning experience.

- Method: Students can access online resources, such as videos, quizzes, and forums, outside of class while still benefiting from direct teacher interaction in the classroom.

- Example: A student might watch a video on language usage and then participate in an online forum discussion or do an in-class activity based on that content.

- Focus: Reverses traditional learning by delivering instructional content (e.g., grammar lessons, vocabulary) outside the classroom, allowing for more interactive, student-centered activities during class time.

- Method: Students review materials (e.g., videos, readings) at home and engage in language production, discussions, or collaborative tasks in class.

- Example: A student watches a video explaining a specific grammar point at home and then works on exercises or engages in group discussions about that grammar topic in class.

5. Gamification and Educational Technology

Gamification involves incorporating game-like elements into the learning process to increase motivation and engagement. Language learning apps like Duolingo, Quizlet, and Kahoot provide instant feedback and encourage practice through competition and reward systems. Additionally, tools like virtual reality (VR) and augmented reality (AR) offer immersive language experiences, while artificial intelligence (AI) enables adaptive learning based on individual performance. [5, 31(2), 57–71].

- Focus: Using game-like elements (points, rewards, challenges) to motivate and engage students.

- Method: Learning is structured around competitive games, quizzes, or simulations that encourage students to actively participate and complete tasks.

- Example: Language apps like Duolingo or classroom quizzes that reward students for completing exercises with points or badges.

6. Lexical Approach and Corpus-Based Learning

The lexical approach focuses on teaching vocabulary in chunks (collocations, idioms, and fixed expressions) rather than as isolated words. Learners develop fluency by using these chunks in context. Corpus-based methods, using real-world language data, help students understand frequency, usage, and natural patterns of speech and writing. [6, (1), 85–91].

Focus: Uses physical movement to help students associate words with actions, promoting a kinesthetic learning style.

- Method: Teachers give commands in the target language, and students respond by physically acting them out. This method is particularly effective for beginners.

- Example: In a classroom, the teacher might say "Jump!" or "Sit down!" and students physically follow the instruction.

7. Intercultural Competence and Emotional Intelligence

Modern language teaching goes beyond linguistic ability to include intercultural awareness and emotional skills. Language learners must be prepared to navigate cultural nuances and com-

municate with empathy and sensitivity. Teachers foster these skills through cross-cultural projects, reflective tasks, and discussions on social and ethical issues. [7, (2), 105–114]

- Uses physical movement to help students associate words with actions, promoting a kinesthetic learning style.

- Method: Teachers give commands in the target language, and students respond by physically acting them out. This method is particularly effective for beginners.

- Example: In a classroom, the teacher might say "Jump!" or "Sit down!" and students physically follow the instruction.

8. Inclusive and Differentiated Instruction

Inclusive education ensures that all students — regardless of their background, learning style, or ability — have access to meaningful language learning. Differentiated instruction tailors content, process, and outcomes to meet the needs of diverse learners. This method relies on flexible grouping, scaffolded tasks, and the use of assistive technologies to support equity in the classroom.

- Focus: Language is learned by being surrounded by it in various contexts, mimicking how children learn their native languages. [8, (2), 77–91].

- Method: Students spend time in environments where the target language is spoken, through study-abroad programs, virtual immersion experiences, or classrooms where only the target language is used.

- Example: A student attends an immersive summer camp where all activities are conducted in the target language.

9. The Role of the Teacher

1. In modern classrooms, the teacher's role is shifting from a knowledge provider to a facilitator, guide, and co-learner. Teachers design communicative environments, support learner autonomy, and integrate digital tools. Ongoing professional development is essential for teachers to keep pace with evolving methodologies and technologies. [12(3), 2–11].

- Focus: Encourages critical thinking and deep discussion through questions and dialogue.

- Method: Teachers pose thought-provoking questions to stimulate critical thinking, challenging students to articulate their understanding of language concepts and their applications.

- Example: A teacher might ask students how they would express a certain idea in the target language and why they chose that structure, leading to a deeper exploration of grammar and usage. [14, 23(4), 139–152].

10. Artificial Intelligence and Language Learning Apps

Focus: Using AI-powered tools to customize language learning experiences based on the individual's needs and proficiency level.

- Method: Apps like Babbel, Memrise, or Busuu provide personalized learning paths, using algorithms to track progress and tailor lessons.

- Example: A language-learning app might track a user's weaknesses in vocabulary and suggest targeted exercises to improve.

11. Conclusion

Modern methods of teaching foreign languages are reshaping the educational landscape by placing greater emphasis on communication, learner autonomy, and technological integration. Approaches such as communicative language teaching, task-based learning, immersion, and blended learning have proven effective in enhancing student engagement and language acquisition. The use of digital tools, virtual reality, and artificial intelligence not only supports language practice but also personalizes and enriches the learning experience. As language learning continues to evolve, educators must remain adaptive, innovative, and responsive to the needs of 21st-century learners.

12. Suggestions

1. Implement a Blended Approach

Combine traditional teaching with digital tools to provide a flexible and dynamic learning environment.

2. Invest in Teacher Training

Ensure that instructors are equipped to use new technologies and methods effectively.

3. Encourage Active Communication

Design activities that promote real-world interaction and cultural exchange among learners.

4. Use Technology Thoughtfully

Incorporate tools like AI-powered apps or VR scenarios to supplement—not replace—human interaction in the classroom.

5. Adapt to Learner Needs

Use personalized learning paths and assessments to support students with different proficiency levels and learning styles.

6. Promote Lifelong Learning

Foster motivation and curiosity in learners by making language learning relevant, engaging, and connected to real-life goals.

REFERENCES

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
2. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). *Computers and language learning: An overview*. *Language Teaching*, 31(2), 57–71.
6. Mishan, F. (2015). *Designing authenticity into language learning materials*. Intellect Books.
7. Richards, J. C. (2006). *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press.
8. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
9. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
10. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
11. Warschauer, M., & Kern, R. (Eds.). (2000). *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*. Cambridge University Press.
12. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. *Language Learning & Technology*, 22(3), 2–11.
13. Lin, T.-J., & Lan, Y.-J. (2020). Language learning in virtual reality environments: Past, present, and future. *Educational Technology & Society*, 23(4), 139–152.
14. Kukulska-Hulme, A. (2020). Mobile-assisted language learning [Revisited]. In M. Thomas (Ed.), *A new companion to digital humanities* (pp. 224–240). Wiley-Blackwell.
15. Li, J., & Hegelheimer, V. (2013). Mobile-assisted grammar exercises: Effects on self-editing in L2 writing. *Language Learning & Technology*, 17(3), 135–156.

**ТАҲИИИ МОДЕЛИ
БАРНОМА ОИДИ
НАҚШИ
ПАЙВАНДАКҶО ДАР
ЧУМАЛИ СОДДАИ
ТОЧИКӢ**

Шамсов Соҳибҷон Мирзомудинович – ассистенти кафедраи “Барномасозӣ ва низомҳои зеҳнӣ”-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ тоҷикистон. E-mail: sohibjon.sh.93@mail.ru, Тел.: 985509317.

**РАЗРАБОТКА
ПРОГРАММНОЙ
МОДЕЛИ О РОЛИ СОЮ-
ЗЫ В ПРОСТОМ
ТАДЖИКСКОМ СЛОВЕ**

Шамсов Соҳибҷон Мирзомудинович – ассистент кафедры "Программирование и интеллектуальные системы" международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: sohibjon.sh.93@mail.ru, Тел.: 985509317

**DEVELOPMENT OF A
PROGRAM MODEL ON
THE ROLE OF LINKS IN A
SIMPLE TAJIKI WORD**

Shamsov Sohibjon Mirsomudinovich - assistant of the Department of the Department of Programming and Artificial Intelligence at the International University of Tourism and Business of Tajikistan. E-mail: sohibjon.sh.93@mail.ru, Tel.: 985509317

Калидвожаҳо: чумлаи соддаи паҳншуда, амсила, таҳлил, пайвандакҷо, қолаб, номӣ, шакл, блок-схема, аломат, феълӣ, формула.

Дар мақола масъалаи сохтани алгоритм ва таҳии модели пайвандакҷо дар чумлаи соддаи паҳншудаи забони тоҷикӣ бо мақсади ошкор намудани хабар дар заминаи амсилаҳои мавҷудаи чумлаи соддаи тафсиلى баррасӣ мегардад. Дар ин ҷо таҳии модели (амсилаи) умумии пайвандакҷо дар чумлаи соддаи паҳншуда барномарезӣ мешавад, ки бо аъзоҳои пайрав дар чумла мебошад.

Ключевые слова: простое распространенное предложение, фраза, анализ, союзы, шаблон, имя, форма, блок-схема, символ, глагол, формула.

В статье рассматривается проблема построения алгоритма и разработки модели союзов в простом распространенном предложении таджикского языка с целью выявления информации на основе существующих амсил в простом подробном предложении. Здесь запрограммирована разработка общей модели союзов в простом предложении, распространяемом с последующими членами в предложении.

Keywords: common simple sentence, phrase, analysis, message, template, noun, form, flowchart, symbol, verb, formula.

The article considers the problem of constructing an algorithm and developing a model of unions in a simple common sentence of the Tajik language in order to identify information based on existing amsils in a simple detailed sentence. It is programmed to develop a general model of unions in a simple sentence, distributed with subsequent terms in the sentence.

Гузориши масъала

1. Нақши пайвандакҷо дар чумлаи тоҷикӣ

Чуноне ки маълум аст пайвандакҷо аз ҷиҳати ҳел ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд:

1. Пайвандакҳои пайвастукунанда

Пайвандакҳои пайвасткунандаи пайхам (ва, у,ю,ву, ҳам,чи), нақши ин пайвандакҳо барои ифодаи муносибати байни калимаҳо ва ҷумлаҳои пайхам омадагӣ хизмат мекунад.[1]

Мисол:

- а) Ҷӯра ва Пӯлод аз мактаб омаданд.(Раҳим Ҷалил)
- б) Падару писар аз дар даромаданд. (Р.Ҷалил)
- с) Ҷавон буд, солим буд, каланд ҳам мезад, пахта ҳам мечид.(С.Улуғзода)
- д) Дар он вақт ҳам туро мебахшам,ҳам ўро .(С.Айнӣ) [4]

Ҳамесозем хизмат содиқона – чи дар лафзу чи дар фикру чи дар кор.(А.Шукӯҳӣ)

Мо ҷумла чу кухем, чи дар зӯр, чи дар сур, - истода бубинем ба тамкин раҳи дур.(М.Раҳимӣ)

1. Пайвандакҳои пайасткунандаи ҳилофӣ:(аммо, вале, лекин, балки) нақши ин пайвандакҳо барои алоқа ва ифодаи муносибати ҳилофии калимаҳо ва ҷумлаҳо хизмат мекунад.

Мисол:

- а) Дар роҳ шитоб кардан даркор буд, аммо аспӣ ман ҳеҷ шитоб намекард.(С.Айнӣ) [3]
 - б) Саодатбибӣ ҳоло пир набуд, лекин ў дар солҳои охир ҳудро бедармон ҳис мекард.(Раҳим Ҷалил)
 - с) Ў не, балки ман гунаҳгорам.(Раҳим Ҷалил)
 - д) Ҷавон ду чашми ҳудро аз дар нақанда меомад, вале аз об баромада ба тарафи дигар рафтани аст.(Р.Ҷалил)
2. Пайвандаки –у гоҳо ба вазифаи пайвандаки ҳилофӣ низ омада метавонанд.

Мисол:

Ман омадаму ва ӣ наомад. Дер ояду шер ояд.

3. Пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой (ё, ё...ё ин ки) ин пайвандакҳо нақшашон дар он аст, ки калимаҳо ва ҷумлаҳоеро ба ҳам алоқаманд мекунан, ки танҳо яке аз фактҳо ва ҳодисаҳои дар калима ва ҷумлаҳо зикр шудагӣ имконпазир аст ва ё онҳо якдигарро иваз мекунанд. [1]

Мисол:

- а) Агар пуле ба даст орад, камтар орди ҷуворимакка ё чав, лаблабу ё сабзӣ, гоҳҳо ду – сето нони чав харида меомад.(С.Улуғзода)
- б) Китобҳои кӯҳна ҳастанд, лекин онҳо ё дастраси мо набуданд, ё ин ки мо ҳоло онҳоро наметавонистам.

2. Пайвандакҳои тобеъкунанда

1. Нақши пайвандакҳои тобеъкунанда дар он аст, ки ду ҷумларо – ҷумлаи пайравро бо сарҷумла мепайванданд.

Мисол:

- а) Ҳар кас ки бештар кор мекунад, вай ҳамон қадар ҳам бештар музд мегирад.(С.Айнӣ)

Нақши пайвандакҳои тобеъкунанда дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ аз ҳелҳои зерин иборат аст.

2. Пайвандакҳои сабаб - ки, зеро, зеро ки, чунки, азбаски, можом ки, ки чаро ки, босабаби он ки, аз сабаби он ки...

Мисол:

- а) Ин хабар маро бисёр парешон кард, чунки ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам.(С.Айнӣ)

Ман аз ин ҷой ба шумо намедиҳам, чунки қобили нушидани шумоён нест.(С.Айнӣ)

- в) Азбаски муҳандис буд, нозикиҳои ин ҳунари ҳудро ба боғчаи худ сарф карда буд.(С.Айнӣ)

3. Пайвандакҳои мақсад:

Нақши ҷумлаи пайрави мақсад, мақсади иҷро шудани сарҷумларо шарҳ медиҳад.

Мисол:

Мепарам ру ба ҷанубу ба шимол,
То ки орам ба сари хасм завол.(М.Турсунзода)

4. *Пайвандакҳои замон:*

Мисол:

Дар вақте ки мо аз ағба фурумадем, рӯз торик шуда меомад.(С.Улуғзода)

5. *Пайвандакҳои тарзи амал:*

Даллол дубора дасти Абдурахимбойро гирифт ва дар ҳолате ки ўро сахт мефишурд,
гирифт.(С.Айнӣ)

6. *Пайвандакҳои монандӣ:*

Қавонон монанди он ки ўро каждуме неш зада бошад, печутоб меҳўрд.(С.айнӣ)

7. *Пайвандакҳои шартӣ:*

Агар ба Сари Ҷўй баромада аз ларуни кўҳсор ба Қурғонтеппа пинҳонӣ рафтани шавед,
роҳи Шумо аз даруни Дараи Ниҳон меафтад.

8. *Пайвандакҳои хилофӣ:*

Агарчанде ки дар очекрнависӣ чандон маҳорат надошта бошам ҳам, ман ин хоҳишро
бо хурсандӣ қабул кардам.(Р.Ҷалил)

9. *Пайвандакҳои дараҷаю миқдор:*

Лиза аз таҳи дил шодӣ мекард, бо бо ҳаяҷон, бо овози баланд гап мезад, ба тавре ки
диққати мусофирони дигарро ҷалб менамуд.(С.Улуғзода)

Пайвандакҳои содда – ва, -у, -ю, -ву, -ҳам,-ё,-ки,-чун,-то,-аммо, -вале, -лекин,-зеро, -
агар. [5]

Мисол:

Рафикон баъд аз пора карда додани гушту равғану пиёз ва сабзӣ ба сайру гашт
рафтанд ва ман дар вазифаи ошпазии он ҷо мондам.(С.Айнӣ)

Об дар кўзаю мо ташналабон мегардем, -Ёр дар хонаю мо гирди ҷаҳон мегардем.

Хизматгорон ўро аз пеши мирзо баровардани шуданд, аммо ў рафтан
намехост.(С.Айнӣ)

Ў на танҳо хурдсол буд, балки қадаш паст ва танаш қоқи камгўшт ҳам буд.

Ё мавсими сабри ман хазон шуд,

Ё нахли умед бар надорад.(А.Лоҳутӣ)

10. *Пайвандакҳои содда*

1. *Пайвандакҳои сода*

ва – и, да

ҳам – тоже, также

ё – или, или же, либо

ки – что, чтобы

чун – который, поскольку, раз, ком, сколько

то – пока, до тех пор пока, чтобы

аммо – но, а

лекин – но, а

вале – но, а

зеро – что, так как, ибо

агар – если, если бы, хотя, хотя и

у – и

ю – и

ву – и

2. *Пайвандакҳои мураккаб – Сложные союзы*

Чунки – потому что

Азбаски – ввиду того, что; так как, потому что

Агарчи – если бы, если

Вагарна – иначе, а не то, в противном случае

3. *Пайвандакҳои таркибӣ – Составные союзы* [2]

Ё ки – либо
 Ё ин ки – или
 Мудом ки – поскольку, потому что
 То ки – чтобы, пока, до тех пор
 То ин ки – для того, чтобы; чтобы
 Барои он ки – поэтому
 Ҳамин ки – когда, как только, в то время как
 Ҳар вақт ки – всегда
 Ҳангоме ки – в то время
 Пеш аз он ки – до перед
 Пас аз он ки – с того времени, с времени
 Ҳоло ки – так как, в то время как
 Акнун ки – теперь
 Агар чанде ки – хотя, хотя и, несмотря на то, что
 Гарчанде ки – хотя, хотя и
 Зеро ки – потому что, так как
 Ба сабаби он ки – по причине
 Ба ҷои он ки – вместо
 Ҳол он ки – между тем как
 Бе он ки – без того
 Чунон ки – как

Хелҳои пайвандак

1. Пайвандакҳои пайваस्तкунанда

у – и
 ю – и
 ву – и

2. Пайвандакҳои мақсад – Подчинительный союз – цели

Ки – чтобы
 То – пока; до тех пор, пока
 То он ки – пока
 Барои он ки – для того, чтобы; потому что, так как

3. Пайвандакҳои тобеъи замон – Подчинительный союз – времена

Ки – когда; как
 Вақте ки – когда⁴ в то время как
 Баъд аз он ки – после того, как
 Пеш аз он ки – прежде чем
 Ҳамин ки – только, как
 Ҳангоме ки – в то время, как
 Аз бозе ки – с того времени
 Чун – когда, как только

4. Пайвандакҳои тарзи амал - Подчинительный союзы – образа времени

Да ҳолате ки –
 Бе он ки -

5. Пайвандакҳои монанди – Подчинительный союзы – сравнения

Монанди он ки –
 Монанди ин ки –
 Мисли он ки –
 Чунон ки – как

Гӯё – как, будто, будто бы, чтобы

6. Пайвандакҳои шартӣ - Подчинительный союзы – условия

Агар – если, если бы; хотя, хотя и
 Гар – если

Ар – если

7. Пайвандакҳои тобеъкунандаи ҳилофӣ

Ба вучуди он ки – несмотря на то, что

Агарчи – хотя, хотя и; несмотря на то, что

Гарчанде ки – несмотря на то что

Ҳол он ки – между тем как

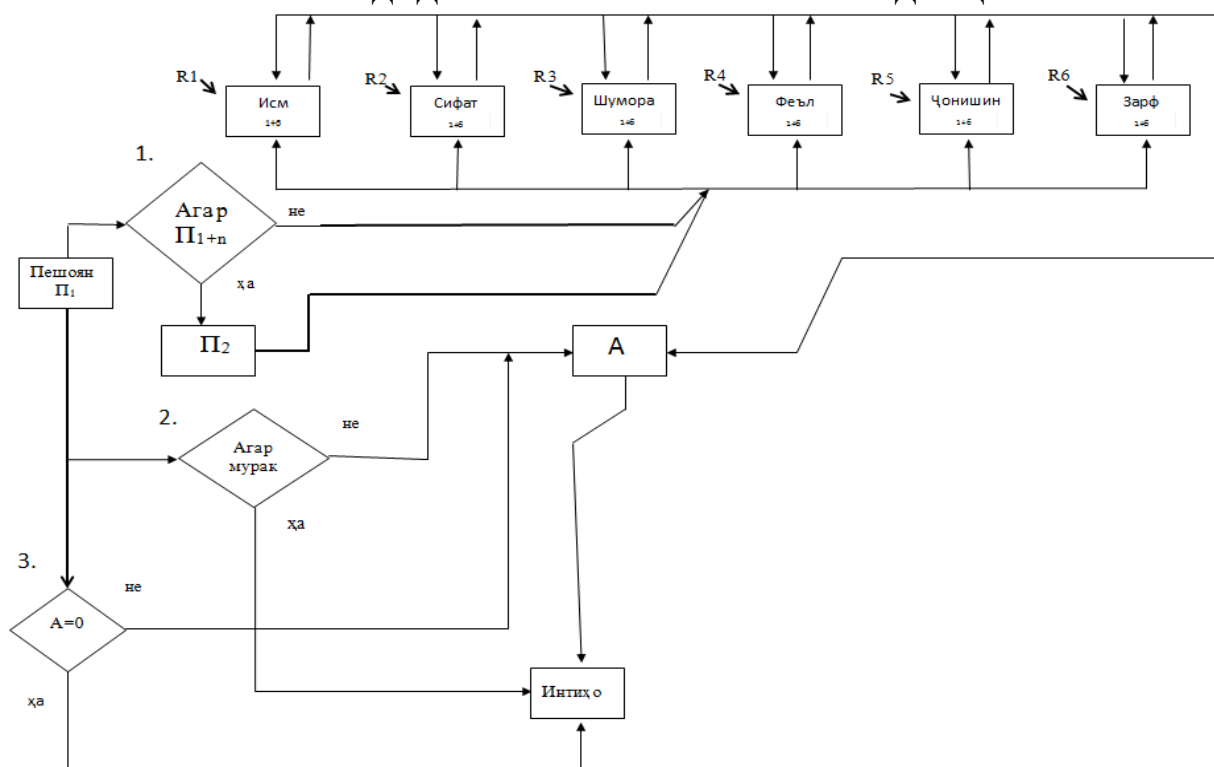
8. Пайвандакҳои тобеъ, дараҷаю миқдор

Ба андозае ки – по мере

Ба қадре ки – несколько; в некоторой степени

Ба дараҷае ки – в такой степени

ТАРТИБ ДОДАНИ БЛОК-СХЕМАИ ПАЙВАНДАКҲО

Расми 1. Алгоритми “Моделҳои пайвандаҳо”

Мафҳумҳои асосӣ:

[10] – А (пайвандак)

[11] – П₁ (пайвандак аз аввали калима)

[12] - П₂ (пайвандак дар байн)

[13] - ↓ - (пайваст ба ҳиссаи нутқ)

[14] - ↑ - (ҳаракат ба сӯи А (пайвандак))

[15] – 1+6 – (бандаки изофӣ)

[16] – 1.- (шарт ҳангоми омадани 2 пайвандак)

[17]- 2.- (шарт ҳангоми омадани пайвандаки мураккаб)

[18] – 3. - (шарт ҳангоми омадани пайвандаки тока)

[19] – n+1- (яъне ташкили пайвандак дар асоси пешниҳод)

[20]- R1- (ба сӯи мем)

[21]-R2- (ба сӯи сифат)

[22]- R3 –(ба сӯи шумора)

[23] - R4 – (ба сӯи феъл)

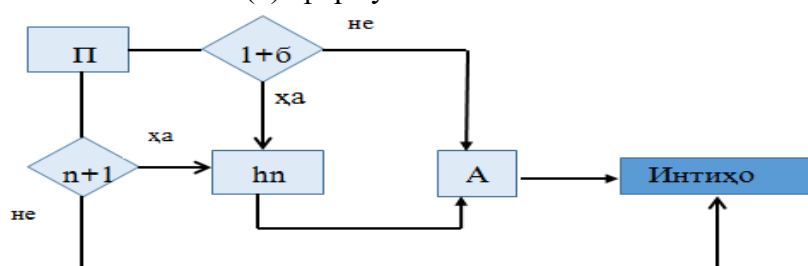
[24] - R5 – (ба сӯи чонишин)

[25] – R6 – (ба сӯи зарф)

[0] – 3.- пайвандаки содда

Модели умумии асосӣ (қолаби асосӣ)

$\Pi_1 + \Pi_2 + X$ нутқ + Пайвандак (А) - (1) формулаи 1 (h_n – ҳисаи нутқ)
 $\Pi - (1+6) \dots - \Pi_2 - h_n - A$ (2) формулаи 2

Расми 2.

Ҳангоми ворид кардани ҷумлаҳои соддаи тоҷикӣ бо иштироки пайвандак, барнома чунин таҳлил мекунад.

а) Яъне ҷо ба ҷо кунии ҷумла бо иштироки пайвандак:

Соҳторбандӣ

Абзац 1:

Писари гарданшах бозикунон аз мактаб меомад?

Модар ба писари худ ифтихор мекард.

Писар бо ҳароҳи падараш ба ҳезумчинӣ рафтанд.

Абзац 2:

Падар китобро бо диққат дар хона меҳонад.

Кӯдак бозичаро бо шавқ дар боғ бозӣ кард.

Муаллим саволҳоро бо диққат дар синф шарҳ дод.

Духтарон либосҳоро бо эҳтиёт дар ҷевон гузоштанд.

Зиндагӣ дар эҳтиёт бояд кард.

Писар китобро бо шавқ дар китобхона хонд.

Модар китобро бо муҳаббат дар ошхона пухт.

2	1	4	0
6	3	10	0
12	6	3	0
1	2	4	0
1	2	4	0
3	1	2	0
12	3	1	0
12	6	3	0
1	2	5	0
12	2	1	0

Формат: .txt Пешнамоиш Номуйян сабт таҳрир санҷиш баромад

Расми 3. Таҳлили пайвандак дар ҷумлаи соддаи тоҷикӣ

АДАБИЁТ

- [1]. Аллен Б. Дауни - Think DSP. Цифровая обработка сигналов на Python - Издательство "ДМК Пресс" - 2017 - 160с.
- [2]. Арсак Ж. Программирование игр и головоломок: Пер. 6 франц.- М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1990.— 224 С.
- [3]. Бизли Д. Python. Подробный справочник. - Пер. с англ. - СПб.: Символ-Плюс, 2010. - 864 с, ил.
- [4]. Брукс Ф., Мифический человеко-месяц, или Как создаются программные системы, М.: Символ-Плюс, 2010.

- [5]. Буйначев, С. К. Основы программирования на языке Python [Электронный ресурс]: учебное пособие / С. К. Буйначев, Боклаг Н. Ю. –2014г.
- [1]. С. Арзуманов, О.Джалолов. Забони тоҷикӣ. - Душанбе “Ирфон”, 1969. -384с.
- [2].М.А.Исмаилов. Основы автоматизированного морфологического анализа слов таджикского языка -Душанбе,1994. – 150с.
- [3]. АсозодаХ., Кабиров Ш., Анварӣ С. Забон ва адабиёти тоҷик (дастури таълимӣ). - Душанбе, 2005.
- [4]. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1987.
- [5]. Гаффаров Р., Хошимов С., Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. - Душанбе: Маориф, 1975.
- [6]. Каримов У., Абдулазизова С., Забони тоҷикӣ. - Ҷ. 1-2 - Душанбе: 2003-2004.
- [7]. Арзуманов С. Забони тоҷикӣ. - Душанбе: Маориф, 1986.

LITERATURE

- [1]. Allen B. Downey-Think DSP. Digital signal processing in Python-DMK Press Publishing House - 2017-160 p.
- [2]. Arsak J. Programming games and puzzles: Trans. 6 France.- M.: Nauka. Chief Editor of Phys.- mat. lit., 1990.— 224 p.
- [3]. Beazley D. Python. Guide. - Translated from English - St. Petersburg: Symbol-Plus, 2010. - 864 p, ill.
- [4]. Brooks F., The mythical man-month, or how software systems are created, Moscow: Symbol-Plus, 2010.
- [5]. Buynachev, S. K. Fundamentals of programming in Python [Electronic resource]: textbook / S. K. Buynachev, Boklag N. Yu. –2014.
- [1]. S. Arzumanov.D. Fernando. Tajik language. - Dushanbe "Irfon", 1969. -384 pp.
- [2].М.А.Исмаилов. Fundamentals of automated morphological analysis of Tajik words-Dushanbe, 1994. – 150 p.
- [3]. No., Kabirov Sh. Anwar S. Tajik language and Literature (textbook). - Dushanbe, 2005.
- [4]. Grammar of the modern Tajik literary language. Dushanbe: Irfan, 1987.
- [5]. Gafforov R., Khoshimov S., Kamoliddinov B. Stylistics. - Dushanbe: Education, 1975.
- [6]. Karimov., Abdulazizova S., Tajik language. - Yes. 1-2-Dushanbe: 2003-2004.
- [7]. Arzumanov S. The Tajik language. - Dushanbe: Education, 1986.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.

2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад.

3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: **Абдуллоев Абдулло Абдуллоевич** – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com

4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).

5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.

6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.

7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.

8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.

9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.

10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (–) истифода шаванд.

11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.

12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.

13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «маҳфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.

Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ қўтоҳ намояд.

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА

Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонидида мешавад.

Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 88 02 ё почтаҳои электронии majala.dbsst@gmail.com хабардор шаванд.

Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои ҷоп бори дувум қабул карда мешавад.

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА

Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҚОМЕА ВА**

ҲУҚУҚИ МУОСИР» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон маҳфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.

1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарриз соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:

- сатҳи илмӣ мавод;

- муҳимияти масъалагузорӣ;

- навгонӣ ва иттилоотӣ;

- мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя.

2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонидида мешавад:

- мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат;

- маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не;

- мавод бори дувум ба тақриз фиристода шаванд ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда);

- мавод рад карда шаванд (бо пешниҳоди раддия).

3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шаванд...» бояд иловаҳо қайд карда шаванд (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).

4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақдоран

ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.

ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ

1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.
2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Борбад 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com;
3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом:
Абдуллоев Абдулло Абдуллоевич – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com
4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).
5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).
6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.
7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с.77].
8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.
9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).
10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «—» (длинное тире); дефис «-».
11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.
12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.
13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.

ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ

По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.

Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 88 02; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требованиям опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ

Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА**» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.

1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:

- научный уровень материала;
- актуальность освещаемых вопросов;
- новизну и информационность.

- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции.
- 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:
 - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата
 - следует ли материал опубликовать;
 - вернуть ли автору (авторам) для доработки;
 - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов);
 - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа).
- 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.
- 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

NOTE FOR AUTHORS

1. The material proposed for publication should be original, not previously published in other editions, written in the context of modern scientific literature and contain an obvious element of creation of new knowledge.
2. The author(s) send to the editorial office 2 copies of the article (signed by the author) in hard copy and in electronic form by (electronic) mail for non-resident authors to the address: 734061 Dushanbe, 48/5 Borbad St., E-mail: majala.dbsst@gmail.com;
3. Information about the author(s) shall be formatted as follows:
Abdulloev Abdullo Abdulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Tajik State University of Commerce, Tel: (+992) 234-88-02, E-mail: majala.dbsst@gmail.com.
4. Surname and initials (Surname I.O.), title of the article, short abstract of the article (up to 600 characters), key words (7-10 words), bibliographic list referenced in the text of the article (up to 10 titles).
5. The volume of the article should not exceed 0.5 p.l. (1800 characters - 888). (1800 characters - 8 pages) of A4 format computer text, including tables, reference list and figures (schemes).
6. Files with the text of the article and information about the author should be in MS Word format, font - Times New Roman, size-12 pt, spacing-1. Margins: top, bottom - 2 cm, right -1,5 cm, left - 3 cm.
7. Tables, figures and schemes should be: black and white, numbered and titled, with references to sources, for example, [12, p. 77].
8. For the design of tables and figures should be used the following parameters: font - Times New Roman (TJ), size - 12 pt, spacing - 1.
9. Denotation of units of measurement of various quantities (m, kg, somoni, etc.), abbreviations such as "g." (year). (year).
10. When quotation marks are used in the text, typographical quotation marks (""") are used. A dash is indicated by the symbol "-" (long dash); a hyphen "-".
11. The bibliographic list is given in the order of citation at the end of the article. References to foreign sources are given in a foreign language and accompanied, in case of translation into Tajik or Russian, with an indication of the translation.
12. The names of foreign companies, financial institutions are given in the text in Latin letters without quotation marks and emphasis. After mentioning in the text the names of foreign scientists, heads of companies, etc. in Russian, in parentheses the name and surname are written in Latin letters, if this is not followed by a reference to the work of a foreign author.
13. Materials (articles) containing information labeled "Secret" or "For Official Use" cannot be published in this journal.

The Editorial Board reserves the right, if necessary, to reduce the volume of the article, subjecting them to editorial revision.

PROCEDURE FOR RECEIVING MATERIALS RECEIVED BY THE EDITORIAL OFFICE

Upon receipt, the article is registered, reviewed by the editorial board and sent for review to specialists in the subject. If negative feedback is received, the article is passed to the author for revision.

The author can find out the results of reviewing within 30 days and the fate of his/her article by calling the editorial office by tel. (+992 37) 234 88 02; or sending a request by e-mail to the editorial office E-mail: majala.dbsst@gmail.com.

If the article, revised by the author taking into account the fundamental comments of the reviewer and the editorial board, meets the requirements for publication, it is accepted back by the editorial board of the journal.

PROCEDURE FOR REVIEWING THE MANUSCRIPT OF AN ARTICLE

Each article submitted to the editorial board of the journal "**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW**" undergoes a mandatory review procedure. This procedure is anonymous for both the author and the reviewer. As reviewers, the editorial board attracts members of the editorial board, as well as external experts from among scientists and specialists. The reviewer should have a degree of candidate or doctor of economic sciences or practical experience in this area.

1. After the article is received by the editorial board, it is registered, reviewed by the editorial board and sent for review to specialists in the relevant profile. The reviewer should evaluate:

- scientific level of the material;
- relevance of the issues covered;
- novelty and informativeness.
- compliance of the volume of the selected topic with the requirements of the editorial board.

2. Within 15 working days the article should be considered by the reviewer and his written feedback should be formalized in the form of a review, which should meet the following requirements:

- remarks and deficiencies, whether there are no elements of plagiarism;
- whether the material should be published;
- whether the material should be returned to the author(s) for revision;
- whether the material should be sent for additional review (indicating possible reviewers);
- or reject the material as unsuitable for publication (with justification of the motivation for rejection).

3. When recommending "to publish the material after revision..." the comments (requirements to the material), which are mandatory, from the reviewer's point of view, and the comments, which can be considered as wishes, should be indicated.

4. In case of disagreement with the reviewer's opinion, the author of the article has the right to provide a reasoned response to the editorial board of the journal. The article with changes based on the comments is resubmitted to the reviewer for approval. If the article revised by the author and approved by the reviewer meets the requirements of the editorial board, it is published in the journal.

Маълумот барои тамос:

Сармухаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Чонишини сармухаррир: Қудратов Некруз Абдунабиевич

Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул: Матробов Матроб Хуррамович

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Қудратов Некруз Абдунабиевич

тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала: Матробов Матроб Хуррамович

Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:

Editor-in-chief of the journal: Asrorzoda Ubaidullo Sattor

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal: Kudratov Nekruz Abdunabievich

Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02

E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive secretary of the journal: Matrobov Matrob Khurramovich

Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02

E-mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 25.09.2025. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 14,70
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Соҳибкор»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5
